

cesare pavese

360

cesare pavese
luna și focurile
femei singure

cesare pavese

editura pentru literatură

„Pavese ne îndeamnă la un fel de lectură care constituie în literatura contemporană o ocazie din păcate nu rară, ci unică; el trebuie citit așa cum se citesc marii tragici care în fiecare raport, în fiecare mișcare a versurilor lor condensează o mare bogăție de motivări interioare și de cauze universale...”

Este un fel de a ne integra în realitate, de a trăi și de a o aprecia, pe care l-am pierdut cu totul; urmînd căi trudnice și solitare, Pavese l-a regăsit, și în aceasta constă astăzi valoarea lui unică în literatura universală.”

Italo Calvino (1960)

Ilustrația copertei: *Boboia Emilla*

cesare pavese

luna și focurile
femei singure

ROMANE

**ÎN ROMÂNEȘTE DE
FLORIN CHIRIȚESCU**

**PREFAȚĂ DE
CORNEL MIHAI IONESCU**

1966

EDITURA PENTRU LITERATURĂ

Cesare Pavese: *La luna e i falò, Tra donne sole,*
din *Romanzi e racconti*, vol. III

Giulio Einaudi, Torino, 1960—1961

CESARE PAVESE ÎNTRE MIT ȘI ISTORIE

În proza italiană de după al doilea război mondial, personalitatea morală și arta lui Cesare Pavese au reprodus, în limitele lor, tradițiile și destinul unei întregi civilizații literare, care, pornind de la îndrumările esteticii decadentismului, se deschide astăzi celor mai temerare cuceriri ale epicii moderne.

Faptul este posibil în cazul lui Pavese nu doar printr-o generoasă înțelegere a feluritelor orientări literare și culturale, dar, mai cu seamă, printr-o îndelungă și fertilă meditație asupra sensului propriei arte. De aceea adeziunea mărturisită sau preferințele pentru anumite aspecte ale tradiției culturale sau ale literaturii moderne reprezintă întotdeauna confesiunea unei afinități de structură, rezultatul unei perseverente autocunoașteri și al opțiunii lucide.

Succesiunea acestor „momente” culturale în formația intelectuală și artistică a lui Pavese este adânc semnificativă pentru devenirea umanității lui ; fiecare din etapele acesteia constituie un termen de referință și criteriul ultim al opțiunii estetice, după cum fiecare moment al evoluției intelectuale exprimă o adâncă necesitate existențială. Nu este vorba aici de o reprezentare estetică a vieții, de o percepție a ei prin artă, cum se întâmplă în toate poeticele decadentismului, ci de o selecție a moda-

lităților estetice și a fenomenelor de cultură în numele eficienței lor în perspectiva vieții.

„Aventura intelectuală a secolului XX“ a fost în cazul lui Pavese mai întâi o „aventură existențială“; ea agită și fertilizează un peisaj interior dezolat, umbrat de un crepuscul dureros de lent și implacabil. Orizonturile care se deschid succesiv asupra acestui peisaj sînt, în genere, acelea care au iluminat conștiința multor intelectuali ai Italiei dintre cele două războaie. Pe o solidă cultură clasică, în formația intelectuală a lui Pavese se articulează influența decadentismului italian (Pascoli, D'Annunzio, crepuscularii), a gândirii lui Vico și a lui Croce, estetica realismului american, antiintelectualismul (Nietzsche), sugestiile etnologiei italiene și străine (Cocchiara, Frobenius, Levy-Bruhl). La o analiză mai atentă, toate aceste momente sînt de fapt aspecte complementare ale unei atitudini generale în gîndirea începutului de secol, cînd recrudescența spiritualismului consfințește eșecul pozitivismului și al naturalismului. Pavese însuși precizează această constantă a istoriei lui intelectuale: „*Modernitatea ta stă în întregime în sentimentul iraționalului*“ (*Mes-tiere di vivere — Meșteșugul de a trăi* — 8 februarie 1944).

Critica superficială nu a identificat însă acest nivel latent la care diversele etape de cultură comunică, participînd la un înțeles unic. Perplexitatea ei în fața personalității lui Pavese este evidentă în neputința de a o individua într-o structură precisă, sustrasă mutațiilor și surprizelor perspectivei istorice.

Definițiile propuse aproximează adevărul moral și estetic al scriitorului, fără a-i echivala însă sensurile ultime.

Pentru Piero Bigongiari, de pildă, „tentația mitului“ ar fi simptomul „unei crize de simbolism tardiv“¹. Enzo

¹ *Poesia italiana del Novecento*, Vallecchi, Firenze, 1963, p. 306.

Noè Girardi regăsește în personalitatea scriitorului ecouri ale „primitivismului estetizant“ al lui D'Annunzio, de care îl distinge însă „sinceritatea suferinței“, așa după cum în concepția vichiană despre mit și copilăria civilizației se insinuează reprezentări psihanalitice freudiste¹.

Sub raport filozofic și moral formulările nu sînt mai puțin semnificative pentru un anumit grad de incomprehensiune a scriitorului ; Guido Neri pune deopotrivă criza mistică din timpul recluziunii la Serralunga și înscrierea în Partidul Comunist Italian pe seama „moralității lui stoice fundamentale“². Tot ea ar explica gestul final al scriitorului care, în perspectiva întregii lui existențe, apare ca „moment esențial al poeziei“, cum eronat afirmă Franco Mollica³. Departe de a exprima realizarea unei „vocații“, moartea trebuie interpretată în contextul aspirației etice a lui Pavese, în care, fără a fi pozitivat, gestul dobîndește semnificațiile reale.

Structura psihologică a scriitorului, care înseamnă pentru mulți cauza esențială a dramei lui, a suscitat exegeze numeroase dintre care numai cîteva au depășit anecdota și s-au eliberat de prestigiul unor pagini ambigue ale jurnalului. Este adevărat că Pavese a resimțit adînc „exigența goetheiană“⁴ a maturității, dar aceasta nu a atins niciodată, cum s-a crezut, „exhibiționismul volubil“ în sentimente și în forma artei. „Perseverența în auto-definiție“⁵ se manifestă interior ca „autoconstrucție“ morală concomitentă cu aceea a universului său artistic și

¹ *Il mito di Pavese*, în *Vita e Pensiero*, Milano, 1960, p. 11, 16, 19.

² Guido Neri, *Pavese in Francia*, în *Il Verrì*, II, 1958, 3, pp. 120—123.

³ Franco Mollica, *Cesare Pavese*, Firenze, în *La Nuova Italia*, 1963.

⁴ Giansirro Ferrata, *Pavese e il vizio assurdo*, în *L'Europa Letteraria*, 5—6, 1960, p. 31, 32, 34.

⁵ Italo Calvino, *Pavese — essere e fare*, în *L'Europa Letteraria*, 5—6, 1960, p. 26.

numai în rare momente de oboseală și renunțare ca narcisism intelectual. La Pavese se vedește un fenomen de compensare a 'lipsei de plenitudine printr-o intensitate superioară a cîtorva valori fundamentale ale vieții sufletești; de aceea, afirmația că „defectul său a fost în mod esențial un defect de personalitate”¹ nu este prea fericită. Personalitatea de tip goetheian nu este singurul mod al existenței, iar în epoca modernă este chiar departe de a fi cel mai răspîndit. Existența lui Pavese dovedește o coerență și o superioară înțelegere a tragicului, care sînt dintotdeauna atributele unei „personalități”.

Cesare Pavese nu are nevoie de justificare în fața posterității, ci numai de înțelegere, de o înțelegere istorică în perspectiva destinului său și al întregii arte italiene; sub acest aspect, ceea ce lui Carlo Muscetta îi apare ca „limitele importanței lui autentice” și ca „sărăcie a conținutului”² operei sale se va dovedi poate numai măsura înțelegerii noastre și gradul subiectiv de acceptare a unei creații fixată definitiv în înțelesurile ei esențiale. Din această perspectivă „semnificația culturală” a lui Cesare Pavese explicabilă „circumstanțial” va deveni permanență a unor valori unice în proza italiană post-belică.

Paradoxul existenței lui Pavese și al multor creatori de artă modernă este nevoia adîncă de explorare interioară cu riscul reclusiunii în acest spațiu subiectiv, al înstrăinării lumii concret-obiective și neputința de a renunța la această perseverență autocunoaștere. Efortul de

¹ Carlo Muscetta, *Per una storia di Pavese e dei suoi racconti*, în *Società*, 4/1952, p. 636.

² Carlo Muscetta, *op. cit.*, p. 616. Alberto Moravia insistă în mod eronat asupra semnificației „de conjunctură” a operei lui Pavese, simplu „caz cultural”, lipsit de posibilitatea de a supraviețui „circumstanței care l-a produs”, cf. *Pavese decadente*, în *L'uomo come fine*, Milano, 1964, pp. 187—191. Cf. și Davide Lajolo, *Un raffronto — Pavese — Moravia*, în *L'Europa Letteraria*, V, 27, 1964, pp. 75—80.

conciliere între cele două lumi la hotarul cărora în mod pascalian este absorbită energia vitală a lui Pavese măsoară dimensiunile și limitele personalității lui umane. „Pavese, spune Davide Lajolo, a reușit să afle echilibrul doar atunci când a știut să afirme liric unitatea dintre subiectivitatea lui puternică și lumea exterioară, dar s-a prăbușit când a fost dominat de ambiția de a pune absolutul în raport cu omul și a nădăjduit să afle în mîit justificarea propriei inhibiții în fața vieții.”¹ Problema comunicării cu oamenii, afirmarea acelui instinct de socialitate, care este o însușire proprie prin excelență speciei, depășirea împrejurărilor subiective care constring la singurătate, realizarea alterității, a comunicării cu „celălalt” sînt aspecte corelate ale unui singur imperativ a cărui împlinire determină tensiunea dramatică a existenței lui Pavese. „Toată problema vieții, scrie el, este aceasta: cum să înfrîngi propria singurătate, cum să comunici cu ceilalți.”

Asemeni lui Kafka, dar fără complicația religioasă a acestuia, Pavese resimte sentimentul de vinovăție al singurătății, „cea mai mare nenorocire a omului” (*Jurnal*, 15 mai 1939), dar și voluptatea și eroismul perseverării în singurătate: „Singura regulă a eroismului: să fii singur, singur, singur. Cînd vei petrece o zi fără să presupui sau să implici în nici un gest sau gînd al tău prezența altuia, atunci te vei putea numi erou” (*ibid.*, 15 octombrie 1940).

Multă vreme solitudinea și iubirea rămîn moduri distincte și opuse ale existenței. „Poveștile mele, va spune Pavese, sînt doar povestiri de iubire și de singurătate” (*Jurnal*, 30 august 1938). Iubirea este „dorință de cunoaștere” în sens platonician (*ibid.*, 30 august, 1942) și, asemeni poeziei, „dorință de a se exprima, de a spune, de a

¹ Davide Lajolo, *Il vizio assurdo. Storia di Cesare Pavese*, în *Il Saggiatore*, Milano, ed. IV, 1960, p. 374.

comunica. Nu contează cu cine. O dorință orgiastică ce nu cunoaște compromis" (ibid., 12 august 1940).

Ea este cu adevărat „marea afirmare“, dar o dialectică tragică o asociază indestructibil „voinței de moarte“ și disoluției universale ca potențare paradoxală a vieții (ibid., 23 martie 1950).

Iubirea ca mod al comunicării degenerază în narcisism: „Imi petreceam seara stînd în fața oglinzii ca să-mi țin tovărășie..." (ibid., 6 noiembrie 1938), sau este derivată în formele pure ale fraternității sau maternității: „Gînd de iubire: te iubesc atît de mult încît doresc să mă fi născut fratele tău sau să te fi născut eu însumi" (ibid., 30 nov. 1937). Celălalt în multe din paginile lui Pavese nu este prezență negată, ci absență: „Pentru mine Gilia nu era obstacol, pur și simplu nu exista" (Viaggio di nozze) (Călătorie de nuntă).

Singurătatea este prezență, afirmație permanentă a eului; comunicarea este dialectică de afirmație și negație, de prezență și absență a eului în raportul complex cu celălalt. Pavese simplifică această determinare reducînd alteritatea la absență pură, a celui alt (singurătate) sau a eului (moarte).

Comunicarea devine astfel un eufemism al anulării; ea nu se instalează în viață, ci este o căutare a morții, a pierderii individuației și a contopirii orgiastice în haosul primordial („mai înainte de a fi vii, eram cu toții morți“).

În concepțiile despre mit și despre facultatea generatoare de lirism a acestuia, Pavese încearcă o „valorificare a slăbiciunii“, o pozitivare a singurătății resimțită ca neputință și culpă. Este un fenomen curios, dar semnificativ, de intelectualizare a unor stări cu neputință de depășit, o reconsiderare a lor în limitele pe care le impun scriitorului. Este un eroism al slăbiciunii care dramatizează această acceptare stoică a unei situații umane devenită, pentru Pavese, destin.

În cristalizarea unei fenomenologii a mitului, Pavese pornește de la textele lui Giambattista Vico, pe care le interpretează în spiritul etnologiei moderne și al interesului actual pentru civilizațiile arhaice.

Mitul, va scrie el într-o proză din *Feria d'agosto*, „este un fapt întâmplat o dată pentru totdeauna și care prin aceasta se umple cu înțeles și continuă să dobândească înțelesuri tocmai în virtutea fixității lui nerealistice... aceasta se întâmplă întotdeauna la origini, ca și în copilărie: este în afara timpului” (*La Vigna — Podgoria*).

Gnoseologia infantilă nu înseamnă contact nemijlocit și original cu lucrurile, ci „percepție a realității prin semnele lucrurilor: cuvinte, desene, povestiri” (*Jurnal*, 31 august 1962). Adultul cunoaște doar în măsura în care recunoaște și reactualizează în conștiință acele „scheme imaginative” fixate în copilărie în momentul perceperii realității. Nu este posibilă, adică, decât o cunoaștere „a doua oară” când, conform opiniilor lui Vico, facultății prelogice a primilor oameni, „copiii neamului omenesc”¹ i se substituie rațiunea maturității. Cunoașterea „pentru prima dată”, ținând de „sfera instinctivului irațional”, este aceea întâmplată o dată pentru totdeauna, *mitul*; cunoașterea propriu-zisă înseamnă deci amintire, *anamnesis*.

În gândirea lui Pavese copilăria înseamnă numai vârsta mitului trăit spontan, cu inconștiență; poezia este mit devenit conștient, redus la înțelesuri transparente, raționale, nu mit trăit, ci mit reflectat, gândit.

„Viața fiecărui artist și a oricărui om este, ca și aceea a popoarelor, un efort neconținut pentru a aduce la limpezime miturile sale” (*La Vigna*).

Copilăria poetică prin sine însăși este „o fantezie a maturității”; ea dobândește prestigiu liric doar ca timp revolut, ca spațiu al amintirii, al „reîntoarcerii”. „*Arta modernă este o întoarcere la copilărie*” (*Jurnal*, 12 fe-

¹ Vico, *Scienza Nuova*, I, II, dignità XLIX.

bruarie 1942). Dar amintirea însăși dobîndește un înțeles nou în acest context de idei. Copilăria nu este un anotimp pierdut, ci inclus istoriei personale, însemnînd o dimensiune permanentă a ei, prezentă și în structura sufletească actuală. Pentru a o regăsi nu este necesar un efort mnemonice, al amintirii, ci doar „căutarea în realitatea actuală, în propria esență“.

Amintirea nu înseamnă deci a rechema un timp, adică a rămîne în timp, ci „a ieși (din el) și a ști cine sintem“ (*L'adolescenza*).

Sentimentul pe care ea îl generează diferă esențial de romanticul regret al trecutului, după cum a observat Enzo Noè Girardi; este „conștiința că nimic nu se poate întîmpla pentru că totul s-a întîmplat“¹. „Il giuoco è fatto“. Astfel înțelegerea acestui determinism al manifestării umane ca *fatum* articulează în contextul mitului și al amintirii noțiunile de destin și libertate, al căror raport constituie unul din cele mai semnificative aspecte ale gîndirii lui Pavese.

Absorbția copilăriei în formula morală a adultului nu reprezintă pentru Pavese indiciul unei coerențe a personalității, ci expresia fatalității ei ontologice. Toți oamenii „regăsesc în copilărie semnele maturității“, înspăimîntați de modul în care se simt „prefigurați în gesturi și cuvinte ireparabile ale copilăriei“ (*Jurnal*, 26 noiembrie 1937).

Omul, în concepția lui Pavese, este condamnat la copilărie; personajul său predilect va fi romanticul ca „adolescent etern“, cu structura psihică „verticală“, care trăiește realul ca succesiune de stări, opus în limitele unei tipologii dualiste în spiritul lui Schiller sau Nietzsche, tipului matur, „clasic“, ce percepe și domină universul în simultaneitatea „orizontală“ a aspectelor lui.

¹ Cf. Enzo Noè Girardi, *op. cit.*, p. 16.

În alte pagini din *Mestiere di vivere* și în *Dialoghi con Leucò* (*Convorbiri cu Leucò*) categoria destinului devine o proiecție mitică a „alienării“ umane.

Există un fel de fatalitate, aceea a omului ce „realizează în sine un mit autentic în care crede. Omul fatal nu este liber“ (*Jurnal*, 30 ianuarie 1950). Există însă o alta care refuză individului iluzia acestei voluntare obstinații în determinarea mitică; este aceea în care gestul uman nu se afirmă în limitele destinului ca expresie spontană și ireductibilă a personalității libere, ci este el însuși destin: „Orice lucru pe care-l fac, spune Oedip, este destin. Merită oare să faci ceva care era deja ca și făcut pe când tu nici nu existai?“ (*La strada — Drumul*).

Motivul metamorfozei, frecvent în proza parabolică modernă ca metaforă a alienării, exprimă acest sens al fixației tragice într-o formă a vieții inferioare căreia i se refuză proteismul, trăirea existenței multiple a lumii: „Zei, spune omul-lup, nu-ți adaugă și nu-ți iau nimic. Numai, cu o atingere ușoară, te ținutiesc în locul unde ai ajuns. Ceea ce mai înainte era voință, era alegere, ți se înfățișează ca destin.“

La un moment dat, *Dialoghi con Leucò* transcriu starea foarte modernă a reificării, a reducăției conștiinței la o semiconștiință coborită în lucruri și absorbită în ele: „Lucrurile fără viață, spune satirul, sînt simplu destin“ (*Il diluvio — Potopul*).

Raportul ontologic destin-om cunoaște această reducere la un termen unic, omul-destin, ca moment ultim al alienării în care *l'être-en-soi* (ființa în sine) și *l'être-pour-soi* (ființa pentru sine) se identifică.

În forme mai atenuate, conceptul destinului ca alienare a omului de opțiunea liberă se exprimă ca dramă a existentului de a recrea în timp o schemă apriorică și metatemporală: „Orice gest pe care îl faceți, spune Mnemosine lui Hesiod, repetă un model divin“ (*La muse — Muză*).

Pavese nu rămîne însă la o asemenea reprezentare a destinului și a libertății; acestui grup de noțiuni îi subordonează un altul: mit-istorie, a cărui dialectică îi deschide orizonturile unui optimism rațional. Mitul, spune el, este o creație a intuiției, istoria voinței libere a omului social. Spre deosebire de religie, care se afirmă ca instanță supraistorică, mitul înseamnă doar *preistorie* (*Jurnal*, 15 februarie 1950). Facultate creatoare de istorie — voința poate acționa asupra mitului, transformându-l în libertate și istorie: „*destine ce devin libertate*“ (*ibid.*, 1 februarie 1950). Nu este vorba, firește, de o dialectică a necesității mitice și a libertății, ci de o soluție utopică a conflictului prin trecerea totală a primului termen în cel de al doilea.

„*Vom putea considera oare vreodată și libertatea un mit? Adică să o vedem dintr-un punct în care și ea ni se înfățișează ca destin?*“ (*ibid.*, 30 ianuarie 1950). Întrebarea nutrită de o speranță nemărturisită era făcută la câteva zile după ce Pavese notase axiomatic o certitudine de înalt umanism: „*Am venit pe lume ca să transformăm destinul în libertate*“ (*ibid.*, 17 ianuarie 1950).

Criticul Giuliano Manacorda a susținut în legătură cu aceste aspecte o eventuală apropiere a gândirii lui Pavese de existențialism¹; cele spuse pînă acum sînt suficiente însă pentru a arăta că afinitatea este aparentă și se limitează numai la asemănarea termenilor gândirii, nu și la natura raportului dintre ei. Antropologia existențialistă susține că omul este întîi *existență* și apoi *esență*, că devine esență prin acțiune liberă în univers, printr-o opțiune permanentă pentru propria condiție umană, printr-o autoconstrucție permanentă.

La Pavese, zeli *sînt*, sînt *esențe* (essences) pure: „*Ei rămîn într-un univers care trece*, spune Tanatos. *Ei nu*

¹ Giuliano Manacorda, *Pavese poeta, saggista e narratore*, în *Società*, 2/1952, p. 226.

EXISTA, SINT“ (*Il fiore — Floarea*). În schimb, oamenii există, fără a fi niciodată, pentru că alegerea lor ca esențe nu este liberă, ci supusă destinului, este destin (cf. *L'uomo lupo — Omul lup*).

La existențialiști existența precede esența, dar se împlinește ca esență într-un univers în care omul este nu numai liber, dar „condamnat“ la libertate și permanentă opțiune. La Pavese esența (divină) precede existența (umană) și îi refuză împlinirea.

Destinul eroului existențialist este să opteze neconținut și tragic, al personajului lui Pavese este să nu poată opta pentru că orice alegere s-a făcut pentru el dinainte. Pentru el tragicul existențialist nu este o stare de spirit trăită, ci una a aspirației ca spre un orizont al salvării; idealul său este transformarea libertății în mit și destin, „condamnarea“ la libertate.

Multe din personajele lui Pavese cultivă un fel de aparent picaresc, o existență dinamică tinzând spre empiric, dar la sfârșitul unui asemenea proces nu rezultă o personalitate, o esență. Mișcarea personajului în mediu este o agitație, un fel de a exista, nu de a fi. Acești picaro care populează proza lui Pavese nu trăiesc o formație, nu depășesc limitele fixate aprioric existenței lor pentru că, o spune limpede Ulise, „este vorba întotdeauna să accepți un orizont“ (*L'isola — Insula*).

Ceea ce Josè Ortega y Gasset numea „complex adamic“ cu referire la psihologia iberică, se poate aminti și în cazul personajelor lui Pavese, pentru care „singura bucurie pe lume este să începi. Viața e frumoasă pentru că să trăiești înseamnă să începi, întotdeauna, în orice moment“ (*Jurnal*, 23 noiembrie 1937).

Psihologic este vorba de o iluzie a acțiunii libere și eficiente a omului, o frenezie tragică a gestului care compensează prin ritm și intensitate ineficiența „fatală“. De aceea, situații umane ca închisoarea, boala, obișnuința, prostia care refuză individului această ultimă iluzie îl

opun tragio adevăratului său destin: determinarea apriorică a actelor sale. În viziunea lui Pavese, efortul uman nu este constructiv pentru că nu reprezintă manifestarea unor facultăți libere; este un efort *tantalic*: „*Nimic nu se adaugă restului, trecutului. O luăm de la capăt întotdeauna (Ricominciamo sempre)*“ (ibid., 16 august 1950). Nu este greu să identificăm aici punctul în care mitul „reîntoarcerii“ din poezia și atâtea din prozele lui Pavese devine „destinul reîntoarcerii“, legea inexorabilă a universului în care trăiesc personajele scriitorului, acea „veșnică reîntoarcere“ din doctrinele presocratice și din filozofia lui Fr. Nietzsche. Această tragică existență în ciclu închis care neagă orice posibilitate de progres moral nu are decît o singură soluție: acceptarea destinului ca necesitate, *amor fati*.

Prezența în gândirea lui Pavese a acestui pesimism ontologic este o dovadă că din toată opera lui Vico, pe care îl cunoștea și îl iubea profund, scriitorul nu a selectat ideea esențială: aceea a progresului istoric și moral desfășurat în sensul ascendent al spiralei, și înțelegerea destinului ca expresie a imanenței omului.

Pavese creatorul de artă este în permanență dublat de un teoretician lucid și nemilos în autoanalizele pe care le operează, ceea ce nu presupune, așa cum s-a afirmat, o insuficiență a spiritului de sinteză și creație spontană, ci, dimpotrivă, o conștiință estetică superioară care supune cu rigoare orice moment al realizării artistice unei considerări critice obiective.

Personalitatea lui este de o coerență unică în literatura italiană modernă și, de aceea, orice act intelectual și de creație este manifestarea aceleiași realități sufletești, a aceleiași centru generator de artă și reflecție teoretică. Există în creația sa câteva valori constante, câteva permanențe cu determinări multiple, psihice, dar și social-poli-

tice și istorice, care nu sînt miturile, ci un spațiu unitar în care acestea cristalizează ca arhetipuri, ca structuri și modele ce se diversifică apoi în versurile și proza scriitorului.

În perspectiva acestei coerențe structurale, poezia lui Cesare Pavese nu constituie un domeniu divergent, ci, dimpotrivă, acela în care se afirmă într-o primă formă valorile ce nutresc întreaga creație a prozatorului.

Asemeni iubirii, ea este mod gnoseologic și expresiv, „*ea trebuie să spună ceva și este, prin urmare, inutil să violăm logica și sintaxa, forme universale de comunicare. Restul este literatură. Condamnare generală a întregii arte de avangardă.*” (*Jurnal*, 3 decembrie 1949).

În momentul elaborării primelor versuri, „avangarda” era ermetismul care, în opoziție cu poezia oficială retorică și clamoroasă în spiritul lui D’Annunzio și al lui Marinetti, cultiva o „tăcere îndurată”, cum avea să spună Pavese, „*un silenzio sofferto*”, prin care refuza adeziunea la regim.

Împărtășind această atitudine politică, poetica lui Pavese diferă de aceea a „esențialismului” ermetic, de voința decadentă de puritate orfică a cuvîntului poetic, de acel *trobar clus* care era o formă aristocratică de „angajare” și neaderență la cultura fascistă.

Interesul estetic al versului lui Pavese, dincolo de valoarea lui intrinsecă, stă în încercarea de a reabilita în lirica modernă sinteza de epic și liric într-o structură sincretică. Într-o primă fază a creației poetice a lui Pavese, aceea din jurul lui 1931, fixată de o poezie ca *I mari del sud* (*Mările sudului*), elementul epic în această formulă de „*poesia-racconto*” este un fapt narativ transcris ca atare, fără nici un efort de esențializare lirică.¹ Într-un moment ulterior, atestat de *Paesaggio I* (*Pisaj I*), sub-

¹ Bartolo Pento, *Poesia contemporanea*, Milano, Marzorati, 1964, cap. *Cesare Pavese — Poesia-racconto e poesia-sfogo*.

stanța „povestirii” nu mai este un fapt, un element eplo propriu-zis, ci „un raport fantastic”, „un complex de raporturi fantastice”, „o imagine-mit”.

Un text teoretic *Il mestiere di poeta (Meșteșugul de poet)* din 1934, anexat ediției a doua din *Lavorare stanca*, transcrie această evoluție al cărui termen final este producția din jurul lui 1940 ; în acest moment poetica lui Pavese formulează „*exigența unei poezii ireductibile la povestire*”, în care „*va fi vorba nu de descrierea unei realități naturaliste, ci a uneia simbolice. În această poezie faptele se vor întâmpla — dacă se vor întâmpla — nu pentru că așa vrea realitatea, dar pentru că așa le hotărăște inteligența.*” „Imaginea-povestire”, prin care crezuse că poate salva poezia de naturalism, sub influența elizabetanilor, a lui Shakespeare și a picturii moderne, devine o soluție iluzorie în acest moment pe care îl fixează teoretic un text din 1940 : *A proposito di certe poesie non ancora scritte (În legătură cu unele poezii nescrise încă)*. Intenția „poeziei simbolice” fără „narațiune prin imagini” va deveni o realitate în poemul *La terra e la morte (Pământul și moartea)* și *Verrà la morte e avrà i tuoi occhi (Va veni moartea și va avea ochii tăi)*, în care Pavese se apropie de acel grad elevat de esențialitate lirică și ermetică pe care îl cenzurase la 1930.

Poezia narativă a primului volum reia moduri lirice pe care ermetismul le depășise de mult : forme de poezie veristă și crepusculară, ecouri vagi din lirica lui Pascoli și Gozzano, ca și din poezia lui Withman, asimilată mai cu seamă sub raportul structurii formale ample oratorice, pe care nu o animă, însă, după cum Pavese însuși recunoaște, un suflu intens de romantism ca al poetului american. Massimo Mila adaugă acestor ecouri apropierea de poezia narativă populară cu subiect istoric foarte extinsă

în Piemont.¹ Avînd în vedere premisele și concluziile acestui sinuos proces liric s-a spus despre poezia lui Pavese că „reface drumul și criza care au dus lirica italiană de la crepuscularism și naturalism narativ la monologul interior”². Momentul ultim al acestei deveniri poetice echivalează valorile orfismului cuvîntului, lirismul pur exprimat nu în modurile criptice ale ermetismului, ci în structuri muzicale care amintesc de D’Annunzio din *Alcyone* sau de Lorca din *Romancero*, așa cum observa Giacinto Spagnoletti, un profund cunoscător de poezie.³

Tematic, lirica lui Pavese este un receptacol în care cristalizează „miturile” fundamentale ale întregii lui opere: mitul colinei înțeleasă ca mod al existenței, mitul „negativ” al orașului ca mediu al alienării, iubirea sexuală lipsită de aura de spiritualitate, motivul femeii „uriaeș” în spiritul barocștilor italieni și al lui Baudelaire, maternă, de fertilă pasivitate, identificată simbolic cu Terra sau Gea ca reprezentare a fecundității, sentimentul de sterilitate al bărbatului singur, exclus din ciclul natural al procreației, o reprezentare zoologică a umanului într-un moment de insuficiență diferențiere a regnurilor (*Il dio caprone — Zeul țap*) (cf. *Jurnalul*, 19 noiembrie 1939).

Toate aceste motive se precizează în „concepția mitologico-agricolă”⁴ a lui Pavese, dar nu justifică aprecierea lui Sergio Antonielli că o atare viziune inspiră o „poezie rustico-decadentă”⁵.

¹ Massimo Mila, *Prefazione* la Cesare Pavese, *Poesie*. Universale — Einaudi, Torino, 1961, pp. VII—VIII.

² Gianni Pozzi, *Cesare Pavese*, în *La poesia italiana del Novecento, Da Gozzano agli Ermetici*, Einaudi, Torino, 1965, p. 361.

³ Giacinto Spagnoletti, *Cesare Pavese*, în *Paragone*, nr. 18, iunie 1958, p. 77.

⁴ Italo Calvino, *Comentariu la Poesie edite e inedite di Cesare Pavese*, Einaudi, Torino, 1961, p. 246.

⁵ Sergio Antonielli, *I versi di Cesare Pavese*, în *Bel-fagor*, 6/1951, p. 704.

Tipologic, situațiile umane întâlnite în poezia lui Pavese sînt scheme generice și alusive, de o transparență ce nu ascunde acea realitate *secundă* care le dă viață — subiectivitatea poetului. Și sub acest aspect al efortului de detașare și obiectivare lirică „limitele experimentale” ale poeziei sînt evidente. Influența ei asupra liricii mai noi este minimă. După o perseverență, pînă tîrziu, în neoermetism, aceasta revendică prin activitatea *Grupului 63* restructurarea esențială a cadrelor tradiționale ale poeziei, dar contribuția elementului narativ într-un asemenea proces este de altă natură decît în lirica epică a lui Pavese.

De îndrumările acesteia a beneficiat în schimb proza neorealistă, în care epicul, documentul, fabula aureolate liric au dobîndit, în cazul unor creatori de valoare, atributele artei autentice.

În mod paradoxal Pavese a renunțat la poezie în momentul în care prin ultimele creații atinsese un lirism elevat și pur, eliberat de orice lest narativ, în perfecțiunea căreia intuia lucid limitele obiective ale comunicației prin verbul poetic.

A „revenit” de pe pozițiile unei conștiințe estetice superioare la acel prag al expresiei care constituise premisa activității lui poetice: epicul.

Proza pe care o va crea va reține în mod fertil experiența lirică a scriitorului; atmosfera și lirismul intens care o însuflețesc fac din ea creația narativă a unui poet superior. Într-o asemenea reprezentare se dizolvă distincțiile severe ale retoricii tradiționale, epicul și liricul devin entități care comunică într-un spațiu latent și se manifestă ca moduri înrudite de înțelegere a aceleiași realități. Idealul nemărturisit al lui Pavese este un mod de expresie artistică *metacategorială*.

Această experiență artistică, unică în literatura modernă, vădește coerența personalității lui Pavese și voința sa

eroică de a epuiza semnificațiile fiecărui moment de creație în conștiința sa.

Mai mult decît două momente succesive pe care le traversează o poetică în formație, pentru el poezia și proza sînt două aspecte complementare, simultan impuse conștiinței, ale aceluiași proces de creație artistică.

Articulația lor în istoria operei lui Pavese se face multiplu : psihologic și estetic în felul arătat mai sus, tematic și tipologic prin revenirea în proză a principalelor motive care cristalizează în creația poetică.

„Personajul” obișnuit al acesteia, mărturisește Pavese într-un *Interviu cu sine însuși*, este „*adolescentul mîndru de satul său, care-și imaginează asemănător orașul, dar nu află aici decît singurătatea pe care încearcă s-o rezolve prin sex și pasiune ; acestea însă îl dezrădăcinează și îl aruncă departe de sat și oraș, într-o solitudine și mai tragică, care înseamnă sfîrșitul adolescenței*”. Acest „caz” uman atît de multiplu determinat este un arhetip pe care tipologia prozei lui Pavese îl va reproduce în ipostazele cele mai diverse, selectînd una sau alta din valorile sufletești care îi sînt asociate. În structura acestui „model” ideal mărturisit de scriitor regăsim deopotrivă opoziția sat-oraș, criza adolescenței în perspectiva maturității, solitudinea iremediabilă, neputința stabilirii alterității prin iubire, reducția complexității sentimentului la sex, adică principalele motive și situații existențiale ale prozei lui Pavese.

După paginile din *Ferla d'agosto* (*Sărbătoare de august*), care închid revelația copilăriei și a mîltului ca mod de cunoaștere și expresie, romanul scurt *Il carcere* (*Inchi-soarea*) reia tema din *Notte di festa* (*Noapte de sărbătoare*) : exilul și singurătatea. În legătură cu acest roman, Ines Scaramucci a vorbit de apartenența la tema exis-

tențialistă a „inchiștudinii”¹, deși procesul interior al personajului nu repetă forme reconoscibile ca existențialiste. Povestirea *Terra d'esiglio* (*Loc de exil*), care precede romanul, subliniază această stare de „neliniște animalică” provenită din conștiința de provizorat a existenței celor cu domiciliu forțat: „*Oamenii aceia păreau să stea acolo provizoriu. Nu aveau în sine cîmpiile și ulițele. Nu le posedau. Erau ca și deșrădăcinați și animația lor veșnică trăda o neliniște animalică.*” Pentru Stefano, personajul din *Il carcere*, reclusiunea este unul din acele momente care îți refuză iluzia „eternei reînțoarceri” și îți relevă destinul pe care ea îl disimulează. Stefano înlocuiește această iluzie printr-o alta, aceea că devii stăpînul propriului destin alegînd liber ceea ce destinul îți va impune cu forța:

„— *Soarta cea mai grea devine o plăcere: e de ajuns să o alegem noi.*

— *Nu alegi destinul.*

— *Este suficient să-l vezi, mai înainte de a ne fi impus, spuse Stefano. Nu există destin, ci numai limite. Soarta cea mai grea este să le suporti.*”

Dar într-o asemenea viziune, libertatea voinței individuale este falsă, iluzorie, și rămîne așa atîta timp cît categoria *necesității* este resimțită ca *destin* (necesitate absolută). Pavese sugerează trei forme posibile de alteritate, trei grade diferite de a stabili comunicația lui Stefano cu ceilalți: închisoarea, satul, marea. În închisoare — domeniul *necesității* absolute și al destinului — singurătatea e totală; „*carcera te învață să stai singur*”; în acest spațiu libertatea este anulată. Marea este domeniul *libertății* absolute, dincolo de orice necesitate, or alteritatea ca subordonare unei *necesități* nu este posibilă: în

¹ Ines Scaramucci, *Romanzi del nostro tempo*, Brescia, La Scuola, 1956, cap. *La tematica esistenzialistica e il motivo della „Inquietudine”*.

mare, Stefano „ar fi putut să înainteze și să uite celula”. Numai satul ca structură socială ce cultivă comuniunea este mediul în care libertatea și necesitatea sînt termeni ai unui raport dialectic ; pentru Stefano, însă, închisoarea rămîne un simbol al singurătății. Venit în sat, el se va simți tot atît de solitar trăind în continuare între patru „pereți invizibili de aer” în care se dizolvă „amintirea celulei adevărate”. Iubirea ce i se oferă (Elena) sau pe care o oferă (Concia) nu este un teren pe care poate realiza comunicarea ; „pereții invizibili, OBIȘNUINȚA celulei îi refuzau orice contact omenesc”. Stefano trăiește asocial, existența în sat este provizorat ; viața lui reală se desfășoară în amintirea reclusiunii (necesitate pură) și în perspectiva mării (libertate pură) ; în această continuitate a singurătății, satul formează un hiat pe care personajul încearcă să-l rezolve. Solitudinea pe care credea o vreme că a ales-o i se înfățișează ca destin. Singura soluție este să o accepte mai înainte de a fi constrîns să o suporte, în iluzia că inițiativa îi aparține.

În *Paesi tuoi (Satele tale)* Pavese dezbate o problemă de proveniență vichiană : existența satului ca mediu originar al sălbaticului. „Ceea ce te încîntă în Vico este permanenta oscilare între sălbatic și rustic și suprapunerea lor reciprocă, precum și reducția întregii istorii la acest germene” (*Jurnal*, 19 august 1944). Categoria „sălbaticului” își precizează conținutul numai relativ („sălbatic este ceea ce apare depășit de conștiință”) și retrospectiv, ca „tărîm al memoriei” (*ibid.*, 26 august 1944). El se afirmă ca valoare individuală numai în efortul depășirii lui : „sălbaticul, titanicul, brutalul, reacționarul sînt depășite de citadin, olimpiian, progresist. Tu exalți ordinea descriind dezordinea” (*ibidem*, 10 iulie 1947).

Berto și Talino simbolizează acest conflict dintre sălbatic și civilizat care se suprapune aici opoziției sat-orăș. Raportul celor două categorii nu este însă dialectic ; Berto, care ar trebui să încarneze o umanitate superioară

„sălbaticului“, este o structură ambiguă în care pe un fond nativ de sinceritate se insinuează nostalgia vagă a unei alte condiții. În această ambiguitate a personajului transpare, după cum observă Piero de Tommaso, nostalgia scriitorului însuși pentru acest univers de „pasionatitate primordială“¹, dominat de mitul singelui și al sexului și de o viziune animistă despre cosmos, univers pe care în numele civilizației trebuie să îl amendeze. Scriitorul însuși explică în jurnal consimțământul, aici numai tacit, cu acest mod al existenței pe care îl exaltă întreaga artă a secolului: „*PAESI TUOI și DIALOGHI CON LEUCO s-au născut din iubirea pentru sălbatec — cimpia și titanismul*“. „*Artă secolului XX insistă în întregime asupra sălbatecului*“ (ibid., 10 iulie 1947).

În *La bella estate* (*Frumoasa vară*) problema singurătății este surprinsă în acel moment de criză a adolescenței care, depășit, va încheia o personalitate distinctă. În pragul maturității, singurătatea este fertilă pentru că îngăduie iluzia rezolvării ei într-o legătură umană trainică. La începutul romanului, Ginia trăiește *acest fel de singurătate* pe care prezența fratelui ei o accentuează prin contrast, îl trăiește cu orgoliu adolescentin justificat de iluziile de împlinire umană pe care le nutrește vârsta. Iubirea pentru Guido, prietenul Ameliei, ar fi putut soluționa în mod pozitiv această criză de tranziție, această eferescență dureroasă ce precede cristalizarea caracterului. Sentimentele sincere ale fetei întâmpină însă estetismul superficial al pictorului; alteritatea nu este posibilă în condițiile acestei ireciprocități. După experiența și dezluzia iubirii și a sexului, Ginia se instalează abulic într-o solitudine de un fel nou, adâncă, iremediabilă, în care nu i se oferă nici un orizont al salvării. „*Mergem unde vrei, spuse Ginia. Condu-mă tu.*“ Demisiunea finală suspendă

¹ Piero de Tommaso, *Ritratto di Cesare Pavese*, în *La Rassegna della letteratura italiana*, octombrie-decembrie, 1965, p. 562.

evoluția personajului într-o incertitudine semnificativă pentru destinul său.

În acest continuum psihologic — singurătatea, hiatusul este iubirea care articulează în istoria sufletească a personajului două momente succesive și două grade calitative ale singurătății.

Despre *La spiaggia* (Plaja), Pavese, un critic foarte sever al propriei creații, a formulat o opinie sinceră, dar poate excesiv critică: este romanul său „*non brutal, non proletar, non american*“, al cărui unic merit este acela de a fi însemnat „*o sinceră căutare stilistică*“ (Jurnal, 7 decembrie 1946). Considerat în ansamblul prozei lui Pavese, romanul cuprinde un mod nou, mai nemilos și mai eficace, de a pune în lumină imposibilitatea comunicării umane. Pavese surprinde aici tragicul „solitudinii în doi“, un tragic potențat și paradoxal propriu acestei situații — limită în care singurătatea ca determinare „fatală“ omului se manifestă în domeniul relațiilor familiale, unul menit prin excelență să cultive comunicarea. Ambiguitatea raporturilor conjugale, tratată mai înainte în povestirea *Villa in collina* (Vila de pe colină) și reluată apoi în *Diavolo sulle colline* (Diavolul pe coline), apare aici ca incompatibilitate a două singurătăți în care se claustrează fără putință de ieșire Doro și Clelia; cei doi soți sînt absorbiți fiecare de mirajul unui mit personal: el întreține nostalgia cîmpiei în care a copilărit și pe care o vizitează, la începutul romanului, însoțit de prietenul său, profesorul care narează întreaga acțiune; ea trăiește într-o identificare panică cu marea, căreia i se abandonează cu voluptate tragică de disoluție. Conflictul nu se dezvoltă doar între două singurătăți, ci între aceste două moduri ale libertății absolute, anarhice și asociale, și acel spațiu limitat în care libertatea acceptă dialectica necesarului — familia ca formă primordială de socialitate. Copilul care se va naște va oficializa numai această ar-

monie care nu este decît disimularea unei tragice încomunicări.

La spiaggia încheie ciclul pe care Pavese l-a numit naturalist într-un sens estetic mai general, care reclamă o maximă „impersonalitate“, o obiectivare a creatorului nu doar în raport cu realitatea, ci și în raport cu personajul (*Jurnal*, 9 martie 1940).

Il compagno (Tovarășul) prefigurează pentru Pavese o literatură de „extreme“ în care naturalismul și „simbolismul“ nu fuzionează încă. Aspectele luptei împotriva dictaturii fasciste care alcătuiau fundalul istoric din *Il carcere* revin și solicită acum conștiința politică superioară a scriitorului pe care experiența tragică a războiului și a rezistenței antinaziste l-au purtat în rîndurile Partidului Comunist Italian.

În primul roman al său, drama politică a lui Stefano era numai un fel de a fi singur, deopotrivă cu toate celelalte, o împrejurare care dinafară îl constrînge la o singurătate mai apoi asimilată adînc ca *stare* prin excelență a personajului. În *Il compagno* activitatea politică și conștiința pe care aceasta o creează sînt, dimpotrivă, mijlocul cu adevărat eficace de a depăși singurătatea și de a comunica într-o formă superioară. La Torino, Pablo, comunistul din roman, era unul dintre acei tineri mic-burgezi rupți de procesul muncii, bîntuiți de secrete tentații de inactivitate; din pricina golului interior aceste personaje se simt atrase de o existență superioară pe care nu sînt capabili să o construiască, trăiesc mirajul altei condiții și adesea chiar al unei alte personalități. Îi agită o „neliniște animalică“ și o tensiune permanentă în perspectiva unui eveniment esențial sortit să dea sens existenței lor și care pentru unii nu se va întîmpla niciodată; ei caută cu febrilitate „divertismul“ pascalian, un mijloc psihologic de a eluda conștiința profundă și sinceră a existenței lor tragice. Pablo este un asemenea picaro anxios care are nostalgia ubicuității („Să trăiesc viața lui

Amelio, să trăiesc viața tuturor“) și a comunicării într-un nefericire cu ceilalți.

La Roma, cercul de antifasciști ilegali al lui Giuseppe și Gino Scarpa constituie un climat inedit care valorifică virtuțile lui Pablo și amendează estetismul banal și ambiguitatea morală a culiselor teatrului de varieté în care trăiesc Linda, Carletto și Lubrani. Dar ca unul intrat de curând în rîndurile partidului printr-o adeziune de circumstanță și, sub anumite aspecte, sentimentală, Pavese nu deține o cunoaștere adîncă a psihologiei comunistului militant. Amelio, care ar fi modelul ideal al acestuia, rămîne un termen de referință abstract; Gino Scarpa este o prezență intermitentă și ipostaza lui fundamentală este de *raisonneur*, nu de om de acțiune. Marxismul reprezintă într-adevăr pentru el capacitatea de „a vedea lucrurile așa cum sînt și de a lua măsuri“, dar manifestarea lui se oprește în pragul activității eficiente. Ideologic, Gino Scarpa generalizează greșit experiența justă a intelectualului mic-burghez sfîșiat de contradicțiile teoretice pe care le întreține propria sa condiție socială, ceea ce îl determină să nege rolul pregătirii intelectuale în sine: „Nu cîștigi cine știe ce din cărți“. Esențială este „conștiința de clasă“ pe care el o consideră însă „instinct“ perpetuat visceral, „în sînge“.

Ciclul romanesc pe care îl deschide *La casa in collina* (*Casa de pe colină*) absoarbe cu totul elementele de observație pozitivistă și naturalistă în sfera mitului; aceste proze transcriu o realitate simbolică pe care o dramatizează o anumită tensiune între semn și sens, faptul că semnul nu este *expresiv*, ci *aluziv*, că devine structură semantică deschisă. Datele acestei realități sînt numai medietori prin care se operează proiecția în simbol și mit a împrejurărilor concrete ale vieții.

Tematic, *La casa in collina* închide o serie de inspirație politică în care mai intră *Il carcere* și *Il compagno* și care

alcătuiesc pentru Pavese „ciclul istoric al timpului său”, „o saga completă” (*Jurnal*, 17 noiembrie 1949).

Problema angajării intelectualului este pusă aici într-un context tragic care impune opțiunea lucidă și imediată; ea constrânge la clarificare interioară ambiguitățile unei conștiințe care în perioada luptei antifasciste ilegale aveau încă șansa să treacă drept semn de complexitate și natură dilematică.

Conflictul nu se dezvoltă aici între două mituri personale ca în *La spiaggia*, ci între un mit și istoria însăși.

Unei existențe patetice creatoare de istorie, Corrado, tânăr profesor la un liceu din Torino, îi opune și îi preferă claustrarea conștiinței în „casa de pe colină”, într-un univers agrest în care „nu se schimba nimic”. Colina devine acum, mai mult decât un element morfologic, „un aspect al lucrurilor, un mod de existență”, un fel anume de reprezentare a realității, un *Weltanschauung*. Să ignori voit istoria și să te retragi din tumultul ei în imuabil și fixație înseamnă pentru Corrado acceptarea lucidă și perseverența în solitudine egoistă: „*Sînt singur. Caut să fiu cât mai singur cu puțință. Sînt vremuri în care doar cel ce e singur nu-și pierde capul.*” Corrado dobîndește astfel o „stranie imunitate în mijlocul lucrurilor” care potențează solitudinea prin sentimentul excluderii sale din viața dramatică a celorlalți. Latent, aceasta îi creează un complex de culpă ce îl va face să tinjească „pedeapsa” represiei nemțești; aceasta nu îl atinge însă pentru că nu a „meritat-o”. Tot acest sentiment de vinovăție îl determină să aspire compensator la o formă de angajare absolută prin care „*nimeni nu va rămîne în afara războiului, nici cei lași, nici cei răi, nici cei singuri*”. Etica altruistă a lui Cate, prietena adolescenței lui, pe care o reîntilnește pe coline alături de fiul ei, etica lui Fonso, a lui Tono și a tuturor membrilor grupului de rezistență, certitudinea lor că „*viața are valoare numai dacă o trăiești pentru ceva sau pentru cineva*”, rămîne pentru Cor-

rado un deziderat irealizabil. În timpul persecuției partizanilor, el va trăi chinuit de „neliniștea animalică” și de regrete lașe în colegiul în care sensurile istoriei pătrund estompat și fals. Războiul îi oferise un orizont, „*un decor tragic al propriei neliniști*”, și un „birlog”, o justificare în fața propriei conștiințe a singurătății în care perseverează. Suferința sinceră pentru propriul egoism nu este salvatoare pentru că nu este absolută; ea apare permanent dublată de anxietatea pierderii acestei liniști precare pe care i-o îngăduie colina. Pe Corrado îl separă și îl condamnă iremediabil ceea ce prin optica intelectualului mic-burghez îi poate apărea ca „destin de clasă”; conștiința superioară a angajării într-un moment esențial al istoriei.

Cu romanul *Il diavolo sulle colline* Pavese reia motivul alienării surprinse în cadrele distincte ale relațiilor conjugale. Aici însă nu mai este vorba, ca în *La spiaggia*, de divergența a două mituri, ci de desprinderea fatală a omului de mit, de „alienarea” sa de mit, care dobândește dimensiunile și consecințele unei „fisuri ontologice”. Poli și Gabriela și-au pierdut mitul, pentru ei colina rămâne un paradis „negat”, „în destrămare”. În viziunea animistă pe care Pavese o împrumută de la Vico, omul și colina fuzionează indestructibil, vital: colina dobândește și sugerează morfologia umană; omul se împărtășește din energia inepuizabilă a teluricului.

Personajele lui Pavese au ieșit din această simbioză; se întorc să-și trăiască agonia într-un spațiu mitic degenerat: „*Acea părăsire, acea singurătate de la Greppo era un simbol al vieții greșite a lui Poli și a ei. NU FĂCEAU NIMIC PENTRU COLINA LOR (s.n.); colina nu făcea nimic pentru ei... Ca să iubești un pământ trebuie să îl muncești și să îl stropești cu sudoare.*”

Soluțiile pe care le schițează Pavese, mai precis acelea pe care le închipuie ca eficiente personajele romanului, sînt, într-o măsură mai mare sau mai mică, utopice. Poli

își intelectualizează și își spiritualizează marasmul moral ; crede, cu o sinceritate care reclamă deopotrivă compasiune și repulsie, în „*forțele profunde, în inocența inconștientă*“ din om, cu puțință de pus în valoare prin epuizarea experienței morale a „păcatului“, prin trăirea pînă la capăt a abjecției. În acest moment cînd individul a atins abisurile viciului și ale disoluției, spune el, se regăsește în puritatea originară menținută intactă *dincolo* de păcat, într-un tărîm al „libertății absolute“. Cei trei prieteni ai lui Poli — Pieretto, Oreste și povestitorul — vor amenda acest efort steril de a găsi soluțiile crizei conștiinței în conștiință : ea „*este numai o cloacă ; sănătatea se află în aer liber, printre oameni*“. Acest trio reprezenta, în intenția lui Pavese, un termen polemic în universul bîntuit de spaima și complicațiile psihologice ale marii burghezii în disoluție. Dar stupefacția nemărturisită pe care le-o produce stilul de viață al lui Poli și al Gabrielei, precum și un fel de fascinație malignă pe care mizeriile sufletești ale acestora o exercită neutralizează potențialul lor critic și negator. Vitalismul dionisiac la care îi invită colina ce se „coace“ d'annunzian în soarele de august, atracția spre teluric și un sentiment de panică resorbție în natură înscamnă nu o soluție *opusă* spiritualismului prin care Poli își înnobilează și își justifică etic agonია, ci doar una *complementară*. Adevărata terapeutică morală este comunicarea fertilă cu oamenii. Atunci cînd temporar își depășesc solitudinea, personajele lui Pavese o fac nu pentru a accepta dialectica severă de necesitate și libertate a vieții sociale, ci pentru a se abandona pulsului vieții iraționale a naturii, libertății absolute.

În *Tra donne sole* (*Femei singure*), care i se relevă dintr-o dată ca „un mare roman“, Pavese contaminează două motive predilecte ale prozei lui : analiza necruțătoare a descompunerii morale a marii burghezii torineze și a estetismului ca derivare și formă ultimă, fatală, a acestui proces. Posibilitatea recuperării umanității alienate prin

iubire este exclusă de înseși premisele de la care pornește analiza: iubirea este experiment consumat și inefficient în istoria „femeilor singure“ din acest roman. Complicațiile lor psihologice implică iubirea ca moment negativ și depășit în semnificațiile lui adânci, ca ipoteză infirmată de întreaga existență de pînă atunci. Ieșirile din acest perimetru vor fi legături cinice și brutale, manifestări ale instinctului, nu ale sentimentului. În limitele acestui perimetru iubirea se degradează în forme de ambiguitate, asupra cărora, ca și în *La bella estate*, Pavese nu insistă.

Spre deosebire de Mariella, care mimează socialitate salonardă și o stupefacție infantilă care ar trebui în intenția ei să fie atributul unui fond de candoare nealterat, Momina întreține un nihilism de care este în mod cinic conștientă. Spiritul ei negator generalizează o experiență interioară personală, acea cumplită „noia“ leopardiană, un *tedium vitae* care i se pare că degradează existența întregului univers: „...Nu-i apă care să poată spăla trupurile oamenilor. Viața însăși e murdară... Totul e aiurea“. E un fel de subiectivism compensatoriu care amortizează conștiința propriei abjecții prin iluzia că nu face decît să trăiască viața universului. Luciditatea calmă cu care Momina cultivă această filozofie minoră dincolo de care prietenii ei intuiesc crepusculul unei descendente vag aristocrate are asupra Rosettei Mola efectul unei hipnoze. Cinismul moral al Mominei, măsura maximă a alienării ei, cuprinde și acest gust pervers pentru tortura psihologică a prietenei, o conștiință minată de „viciul inițial“ al clasei ei, dar care mai păstrează candori neștiute și o anumită disponibilitate pentru experiențe morale pozitive. Numai Rosetta are conștiința adîncă a tragicului acestei condiții; sinuciderea ei dobîndește un înțeles superior prin aceea că marchează momentul unei eliberări interioare de fascinația malignă a Mominei. Este un gest de energie morală care curmă voluntar o existență lipsită

de sens, el însuși fiind o încercare supremă de a acorda acesteia un ultim înțeles. Romanul începe cu o sinucidere ratată și sfârșește printr-una izbucnită; între aceste două momente conștiința utilității actului și a sensului final pe care îl aduce în existență Rosettei se maturizează lent, dar sigur.

Sinceritatea ei nu depășește însă estetismul, singura împrejurare care o poate pune la îndoială: „*Ciudățenia era că-i venise ideea să închirieze un atelier de pictor, în care adusesese un fotoliu — nimic altceva — și că murise așa, în fața ferestrei care dădea spre Superga*“. Ambiguitatea raportului artă-viață și percepția existentului din unghiul artei este viciul fundamental al acestor existențe umane și al artei pe care acest mediu o cultivă, într-o identificare semnificativă a mediului aristocrat și a celui artistic și boem din Torino. „*Arta viscerală*“ a lui Nene, sau expresionismul liric din pânzele prietenului ei Loris se sprijină pe această intervertire a relației între existență și artă ca mod al conștiinței. „*Îmi place, spune Loris, această fantezie a realității prin care situațiile din artă își pierd îngrădirile și devin realitate. Unde începe faptul personal nu mă mai interesează...*“

În mediul lui, reprezentarea despre lume în genere dobândește această ambiguitate fundamentală a percepției vieții prin artă, concepția stoică și pesimistă a „vieții ca teatru“ indică întotdeauna un relativism al valorilor și o criză acută a sentimentului realului. „*Trebuie, spune Loris, să redăm cuvîntul nud al unui text, dar fără punere în scenă nu se poate pentru că și acum, în camera aceasta, așa îmbrăcați cum sîntem, între pereții aceștia, facem parte dintr-o punere în scenă pe care ori trebuie s-o acceptăm, ori trebuie s-o respingem. Orice mediu este o punere în scenă...*“ Chiar și transparența supremă care exclude orice echivoc este ambiguă: „*Chiar și lumina*“. De aceea întrebarea esențială a acestor oameni este „*dacă în viață ești tu însuși sau trebuie să joci teatru*“.

Existența — teatru este o formă extremă a alienării în care comunicarea nu se realizează, cu atât mai mult cu cât socialitatea convențională constrânge la comunicare; prin ea conținutul real al comunicării este falsificat și acceptat cu aceeași complicitate în păstrarea convenției cu care este acceptată replica teatrală.

Pavese accentuează în *Mestiere di vivere* ideea acestui tragic rezultat din adaptarea unor forme neautentice de existență și a intervertirii raportului firesc dintre realitate și iluzie, dintre viață și artă. În universul „închipuit și tragic” în care agonizează aceste ființe captive definitiv în sfera esteticului, pătrunde, cu energii proaspete și cu mândria celui care s-a realizat prin propriile lui puteri, Clelia.

După o tinerețe de muncă intensă, merită să realizeze visul de bunăstare al unei copilării lipsite, ea se întoarce la Torino pentru a retrăi această vîrstă de aspirație și neliniști fecunde. Găsește în schimb „tragedia banală și grotescă” a celor trei femei singure care înseamnă în același timp o descoperire a sa și o imagine anticipativă a „vanității universului ei solid”. La capătul călătoriei întru regăsirea mitului, Clelia nu află decît corupție și dezolare. Abandonat în perspectiva arivismului, mitul s-a „degradat”. Clelia trăiește intens acest sentiment al ireciprocității momentului mitic în care idealul este formulat și devine țintă a aspirației cu acela al realizării lui în existență.

Pavese intenționa să pronunțe prin acest personaj o judecată morală severă asupra universului în care el pătrunde și să-i atribuie un potențial polemic mai mare decît acela pe care Clelia îl deține efectiv în roman. Dar ea și în cazul prietenilor lui Poli din *Il Diavolo sulle colline*, raportul stabilit nu este de opoziție, ci de complementaritate și, poate, de succesiune. Dezaprobarea Cleliei țintește nu atât structura morală a „femeilor singure” cît faptul că ea apare drept consecință a exploatării unor

valori nerezultate prin efort personal ; resentimentul este al celui care „s-a făcut singur“ față de cel care a moștenit totul, inclusiv tarele psihologice și morale care însoțesc întotdeauna o asemenea ereditate. În rest, individualismul ei se dovedește la fel de feroce și depărtat de perspectiva alterității : „Nu poți iubi pe altcineva, spune Clelia, mai mult decât pe tine însuși. Cine nu se salvează singur, nu-l salvează nimeni.“ Prin această etică a „succesului“ bazat pe meritul personal, proprie oricărui arivist, Clelia nu diferă esențial de cele trei prietene, ci numai ca moment al evoluției ; în ele intuiește, mai mult decât un termen opus, ipostaza finală a propriului ei destin. Dincolo de resentimentul superficial, Clelia nutrește o simpatie secretă, un sentiment complex de autocompașiune care temperează valoarea polemică cu care este investită în intenția romancierului.

Procesul „destrămării“ mitului copilăriei și al „reîntoarcerii“, descris în *Tra donne sole*, își cristalizează sensurile în ultimul roman al lui Pavese, *La luna e i falò* (*Luna și focurile*) ; el încheie, printr-o concluzie pesimistă și tragică, un raționament de implacabilă coerență logică, ale cărei premise, date în structura morală și intelectuală a scriitorului, sînt transcrise cu fidelitate în prozele de început cuprinse în *Notte di festa* și *Feria d'agosto*.

Asemeni Cleliei, Anguilla, personajul principal din *La luna e i falò*, și-a părăsit „mitul“ și acel peisaj uman și istoric care l-a generat. Atras de mirajul unei îmbogățiri rapide, a comis o apostazie în fața propriei „mitologii“, care-l va exclude din spațiul ei, accesibil doar prin credință nealterată și statornicie. America, termenul antinomic al acestui univers, este orașul prin antonomasie și într-un plan simbolic mai adînc, femeia ca metaforă a eșecului voinței de a comunica. Rossane, tînăra întîlnită în California și America, înseamnă în acest

domeniu de reprezentări figurate valori reversibile, *mî-turi negative*, termeni finali ai alienării.

Întoarcerea lui Anguilla la Torino și nenumăratele reveniri în satul de pe coline sînt semnul unei nostalgii adînci și deopotrivă simptomul crizei conștiinței picarești, al sentimentului de neapartenență. O nevoie acută de fixație într-o structură constantă readuce în conștiința lui Anguilla ideea satului ca arhetip al tuturor formelor de socialitate, ca dimensiune necesară a existenței. Picarescul autentic se afirmă pe acest fond de permanență, de stare: „TREBUIE SĂ AI UN SAT AL TĂU, CHIAR DACĂ N-AR FI DECÎT PENTRU POFTA DE-A PLECA DIN EL. *Un sat înseamnă să nu fii singur, să știi că în oameni, în ierburi, în pămînt e ceva din tine care și cînd nu ești de față stă și te așteaptă.*” Anguilla vrea, fără a izbuti, să retrăiască sentimentul de simbioză, de simpatie organică cu peisajul copilăresc, să reconstituie în limitele mitologiei personale acel univers de arhetipuri meta-istorice prin care „*Canelli e lumea întreagă — Canelli și valea rîului Belbo — și pe dealuri timpul nu curge*”. „Dezrădăcinarea” lui Anguilla are cauze mai adînci și nevoia lui de mit dobîndește în această perspectivă valoare compensatorie: faptul de a fi fost bastard și crescut prin caritate publică în familia stăpînului sărac al Ganimellei înseamnă pentru el un prim moment al complexului neapartenenței; America, pămîntul fără istorie în care oamenii nu se cunoșteau între ei, întreține acest sentiment retras, în ciuda speranței de *integrare*, la întoarcerea în sat, acolo unde „*fețele, glasurile și miinile care trebuiau să mă atingă și să mă recunoască nu mai erau*”. Conștiința bastardului rămîne identică în datele esențiale, dar acum ea nu transcrie o condiție socială, ci una psihologică și morală.

Pavese reliefează această situație umană alăturînd-o celei opuse ca sens, a lui Nuto, tîmplarul, cîntărețul din

clarinet, jovial și neostenit, prietenul din copilărie al lui Anguilla în vremea argăției la ferma Mora a lui sor Matteo. Spre deosebire de apostatul care-și părăsise mediul vital, Nuto era cel care „nu se mișcase” din această determinare inițială. Înălțat pe fondul acestei permanențe, „destinul” său va fi opus, dar nu mai puțin compensatoriu, *„gîndul acela că lucrurile care te înconjoară trebuie pricepute, trebuie îndreptate, că lumea e prost întocmită și că e datoria tuturor s-o schimbe”*. Conștiinței mitice a lui Anguilla, prietenul său îi opune o *conștiință istorică*, cristalizată în timpul evenimentelor recente și care constată cu dezamăgire permanența unor stări de lucruri pe care aceste evenimente nu le-au modificat: *„În privința asta, Nuto spunea că nu am dreptate, că trebuie să mă revolt pentru că pe colinele acelea oamenii duc și acum o viață de ciine, neomenească, că războiul nu a servit la nimic, că totul era ca mai înainte, în afară de cei morți”*.

Fiecare din aceste două conștiințe latent polemice propune un fel propriu de reprezentare a timpului. Pentru Anguilla „trecuseră anotimpuri, nu ani”; pentru el, „la urma urmelor, contează numai anotimpurile”.

În această perspectivă timpul nu este conceput ca trecere ireversibilă și dimensiune a progresului, ci sub specia repetabilității unor arhetipuri cu valoare mitică (anotimpul), reprezentînd fenomene „întimplate o dată pentru totdeauna” și a căror reluare include unicitatea primordială. „Anotimpul” nu este măsură a devenirii, ci simbol al „eternei reîntoarceri” într-un univers *atemporal*. Pentru Nuto, însă, anul neutralizează, juxtapunîndu-le, semnificațiile mitice ale anotimpurilor și devine un indice al trecerii *în timp* și al progresului istoriei. De aceea, el, *„care nu plecase niciodată cu adevărat, voia și el să înțeleagă lumea, să schimbe lucrurile, SĂ ABATĂ CURSUL ANOTIMPURILOR”*, pentru a elibera istoria din claustrarea ei mitică. Anguilla și Nuto sînt niște gînditori vi-

chieni, dar primul receptează ideea de *ricorso* ca revenire în *cerc închis* în care esențial devine nu ciclul complet, ci vîrsta — l'età — anotimpul, iar cel de al doilea, succesiunea vîrstelor și reluarea la un nivel superior (în *cerc deschis*, spiralată) a ciclului, în sensul unui progres perpetuu.

Dar, așa cum observa și Piero de Tommaso¹, opoziția pe care Pavese încerca să o precizeze aici se neutralizează în bună măsură prin ineficacitatea viziunii istoriste a lui Nuto, într-un moment ulterior războiului și mișcării de partizani, cînd capitaliștii prosperi speculează haosul economic și clerul conservator denigrează memoria celor căzuți în lupta de rezistență.

Nuto reprezintă în paginile romanului un tip de umanitate spre care s-a îndreptat întotdeauna nostalgia lui Pavese. Clarinetistul din poezia *Fumatori di carta* (*Fumători de hîrtie*), sau Candido din povestirea *Il mare* (*Marea*) sînt ipostaze premergătoare ale personajului din *La luna e i falò*. Într-un sens mai larg, el înseamnă obiectivarea unei dimensiuni interioare a scriitorului, fapt care dobîndește în roman înțelesul unei complementarități simbolice: „PARCĂ ERA UN FĂCUT. Mă întrebam uneori de ce dintre toți oamenii care trăiseră cîndva nu mai rămăsesem decît eu și cu Nuto; NUMAI NOI.“

Conflictul potențial dintre Anguilla și Nuto ca personaje distincte și autonome se realizează în planul subiectivității celui dintîi ca sentiment de criză a conștiinței mitului, știut cîndva și despre care acum își dăduse seama că „nu mai știa că îl știe“.

Asimilarea conștiinței istorice înseamnă pentru Anguilla coborîrea în timp a „adolescenței eterne“ și considerarea ei ca fază într-un proces dinamic de imprevizibile și continue mutații interioare. Pavese amendează una din ideile

¹ Op. cit., p. 577.

insistent reluate în paginile jurnalului său, aceea că *sintem* ceea ce *am* fost în virtutea destinului nostru mitio și că trecutul intră în totalitate în structura sufletească actuală.

Revenit în sat, Anguilla constată că totul *a devenit* în timp, începînd cu propria realitate psihologică, și că înțelegerea stării prezente nu presupune retrăirea trecutului, rămas inaccesibil, ca fază depășită în istoria interioară. Între Anguilla și Cinto, fiul lui Valino, actual proprietar al casei în care cel dintîi crescuse, copilul a cărui conștiință pură se oferă naiv cunoașterii, se interpune o întreagă existență trăită *în timp*. Neputința adultului de a redobîndi optica lui Cinto înseamnă neputința lui de a retrăi mitul: „*Aș fi dat orice să mai văd o dată lumea cu ochii lui Cinto, s-o pornesc iar de la Gaminella ca și el, cu un tată ca al lui, chiar și cu un picior ca al lui — acum, cînd știam atîtea lucruri, cînd știam să mă apăr. Nu încercam cituși de puțin sentimentul compătimirii pentru el, ba, dimpotrivă, erau clipe cînd îl invidiam.*”

Copilăria, adolescența, tinerețea înseamnă existență în perspectiva mitului, trăire panică, abandon: „*Tinerețea*, spune Pavese, *înseamnă să nu fii stăpînul propriului trup, nici al lumii. Tinerețea nu are geniu și nu e fecundă (dar al maturității aplecată asupra-și)*” (Jurnal, 6 decembrie 1938). Apariția conștiinței distincției, a individuației este un simptom al maturității. „*Încetăm de a mai fi tineri cînd distingem pe ceilalți de noi... Maturitatea înseamnă izolare, care își este suficientă*” (ibidem, 8 decembrie 1938).

Anguilla trăiește acest sentiment al individuației prin care depășește adolescența „romantică” în perspectiva unui echilibru superior al maturității „clasice”. „Ripness il all”: epigraful shakespearian, care constituie nucleul semantic al întregului roman, propune această evaluare superioară a maturității *istorice* în raport cu vîrsta *mi-*

tică. Acest vers încheia și escul dedicat lui O. Mathiessen, criticul american sfârșit în același chip, de care îl lega pe Pavese o simbolică și tragică fraternitate.

La luna e i falò nu reface însă înțelesul versului lui Shakespeare: pentru personajul lui Pavese maturitatea nu este perspectivă optimistă, ci destin al unei existențe desfășurate în timp, nu deschide un orizont al împlinirii umane și al creației fecunde, ci închide un orizont retrospectiv inaccesibil retrăirii.

Maturitatea nu înseamnă afirmația unei personalități clasice, ci negația unui mit, „destrămarea” și degradarea lui ca mod existențial.

Incompatibilitatea mitului cu istoria dovedește că, pentru scriitor, mitul reprezenta, totuși, nu *preistorie*, cum înclina să creadă la un moment dat, ci *metaistorie*.

Cesare Pavese pendulează tragic între un mit negat și o istorie în care nu găsește posibilitatea unei *integrări* constructive; moartea sa, semn aparent al unei supreme eliberări interioare, a fost, totuși, opțiune, voință de a curma o existență care și-a împlinit semnificația prin epuizarea experienței mitului.

CORNEL MIHAI IONESCU

TABEL CRONOLOGIC

1908 Cesare Pavese s-a născut la 9 septembrie, la San Stefano Belbo (Cuneo), în apropiere de Torino. Mama sa, originară din Casale Monferrato, provenea dintr-o familie de comercianți bogați. Tatăl, din ramura centrală a numeroaselor familii Pavese din localitate, era funcționar la Tribunalul din Torino, oraș în care, la data nașterii lui Cesare, familia trăia de mai multă vreme.

1914—1921 Urmează pentru un an cursurile școlii primare din sat, pe care le continuă apoi la Torino, la Institutul particular Trombetta. Îi moare tatăl; grija pentru creșterea lui Cesare și a surorii lui Maria (n. 1902) rămîne cu totul pe seama mamei, o femeie activă și severă. Rigoarea educației ei accentuează tendința de solitudine și introspecție de pe acum vizibilă în comportarea fiului. Cesare Pavese urmează gimnaziul la Institutul social, colegiu iezuit care cultiva o atmosferă viciată și snobă, iar mai apoi la Gimnaziul modern. Spre sfîrșitul acestei perioade,

face lecturi asidue din D' Annunzio, Papini și scrie primele versuri.

1921 21 ianuarie. Ia ființă la Livorno Partidul Comunist Italian.

1922 18 octombrie. Instaurarea dictaturii lui Benito Mussolini.

18 decembrie. Expediții ale miliției fasciste pentru reprimarea mișcării muncitorești din Torino, devenit prin activitatea lui Antonio Gramsci și Piero Gobetti unul din cele mai importante centre ale mișcării proletare italiene.

1923—1926 Pavese face studii clasice la liceul Massimo d'Azzeglio sub îndrumarea profesorului Augusto Monti, remarcabil intelectual antifascist. Prime încercări de proză citite acestuia, care regăsește în ele influența estetismului d'annunzian.

1924 10 iunie. Deputatul social-democrat Mattcotti, care a dezvăluit în parlament abuzurile regimului, a fost asasinat în preajma Romei, din ordinul guvernului.

1926 noiembrie. Dictatura dizolvă partidele politice. P. C. Italian continuă activitatea în ilegalitate. Antonio Gramsci este arestat și condamnat la 20 de ani de carceră.

1927—1930 Pavese continuă studiile la Universitatea din Torino. Cunoaște pe Norberto Bobbio, Giulio Carlo Argan, Giulio Einaudi, Leone Ginzburg, de care îl va lega o intensă activitate culturală și politică; întruniri în casa Bobbio; studiu aprofundat al operei lui

Benedetto Croce. „Frăția“ (*la confraternità*) foștilor liceeni de la Massimo d'Azzeglio și a colegilor de universitate frecventează atelierul lui Casarotti, pictor antifascist, prieten al lui Carlo Gobetti. Pavese studiază și traduce *Moby Dick* de Herman Melville.

1929 Profesorii și colegii de universitate semnează o scrisoare de solidaritate cu discursul în parlament prin care Croce protesta împotriva Concordatului din Laterano consfințind alianța Vaticanului cu dictatura. Pavese lucrează teza de doctorat despre poezia lui Whitman; influența esteticii lui Croce, adversar al regimului, este interpretată politic și lucrarea respinsă.

1930 *iunie* Cu ajutorul lui Leone Ginzburg, Pavese susține lucrarea în prezența prof. Ferdinando Neri, care o apreciază elogios.

La câteva luni după aceea, moartea mamei adâncește sentimentul de izolare în pragul unei existențe pe care o bănuiește imprevizibilă și dramatică.

Absolvent, dar nefiind înscris în partidul fascist, Pavese nu poate ocupa o funcție corespunzătoare pregătirii sale; predă latina la Bra, Saluzzo, Vercelli, apoi ca suplinitor la Massimo d'Azzeglio și la școlile serale din Torino.

1931—1934 În revista *La Cultura*, fondată de Cesare de Lollis și condusă din 1928 de prietenul său Arrigo Cajumi, Pavese publică studii despre Melville, Sinclair Lewis, Sh. Anderson, Dreiser, Twain, O'Henry, Lee Mas-

ters și intensifică activitatea de traducere din proza marilor scriitori americani.

„Către 1930, când fascismul devenea «speranța lumii», câțiva tineri italieni descoperă în cărți America, o Americă chinuitoare și barbară, fericită și bătăușă, descompusă, rodnică, grea de tot trecutul lumii și, deopotrivă, tânără și inocentă. Timp de câțiva ani, acești tineri au citit, au tradus și au scris cu bucuria descoperirii și a revoltei, care a stîrnit indignarea culturii oficiale, dar succesul a fost așa de mare încît a constrîns regimul să-i tolereze pentru a rămîne cu obrazul curat... Multora, întîlnirea cu Caldwell, Steinbeck, Saylor și chiar cu bătrînul Lewis le-a adus o primă speranță de libertate, cea dintîi bănuială că nu toată cultura lumii se sfîrșește cu fascismul“ (Cesare Pavese, *Unită*, 2 august 1947).

1931 Publică prima sa traducere : *Domnul nostru* Wrenn de Sinclair Lewis.

1932 *Moby Dick* de Melville și *Riso nero* de Sh. Anderson.

1933 Giulio Einaudi fondează la Torino, în sediul publicației comuniste *Ordine Nuovo*, condusă de Gramsci, editura care-i poartă numele și la care Pavese colaborează alături de Augusto Monti, Geymonat, Massimo Mila, Arrigo Cajumi, Carlo Levi, Leone Ginzburg. Publică, sub titlul *Dedalus*, romanul lui Joyce *Portretul artistului ca om tânăr*.

1935 Publică *Paralela 42* de John Dos Passos.
13 mai. Este arestat împreună cu Mila, Monti și Einaudi. După câteva luni de carceră, este condamnat la trei ani domiciliu forțat, la Brancalione Calabro, în Sud. Corespondență cu Maria Pavese și cu prietenii săi; începe redactarea jurnalului său intitulat *Mestiere di vivere*, publicat postum.

1936 În urma intervențiilor, este eliberat după un an și revine la Torino. Traversează o fază de adâncă depresiune morală, în urma unei deziluzii sentimentale. Își reia activitatea la Editura Einaudi.

Editura Solaria din Florența îi publică volumul *Lavorare stanca* (versuri scrise între 1931—1935).

Iulie. Intervenția în Spania a fascismului italian ca aliat al lui Franco.

1937 Pavese publică *O grămadă de bani* de John Dos Passos.

1936—1938 Scribe primele povestiri reunite în volumul *Notte di festa*.

1938 Publică *Autobiografia lui Alice Toklas* de Gertrude Stein și *Moll Flanders* de De Foe.

1938—1939 Scribe romanul *Memoria di due stagioni* publicat sub titlul *Il Carcere*. O primă schiță a lui este povestirea *Terra d'esiglio* (1936).

1939 Publică *David Copperfield* de Dickens.
Scribe romanul *Paesi tuoi*, pentru care dicta-

tura îl va acuza de ofensă adusă patriei. Cunoaște pe Giaime Pintor.

1940 Serie romanul *La bella estate*, sub titlul inițial *La tenda*.

Publică *Benito Cereno* de Melville.

1940—1941 Scrie romanul *La spiaggia*, publicat în foileton în revista *Lettere d' Oggi* din Roma, nr. 7, 1941, și apoi în volum la editura aceleiași reviste.

Publică traduceri *Revoluția engleză din 1688—1689* de George Macaulay Trevelyan și *Calul troian* de Christopher Marley.

1942 Publică traducerea *Cătunul* de Faulkner.

1943 *Lavorare stanca*, ediție definitivă la Einaudi ; Pavese anexează volumului două texte de mare interes estetic : *Il mestiere di poeta*, noiembrie 1934, și *A proposito di certe poesie non ancora scritte*, februarie 1940.

8 septembrie. Încheierea armistițiului între mareșalul Badoglio și trupele aliate anglo-americane.

15 septembrie. Mussolini, arestat și reținut într-o închisoare în Munții Apenini, evadează și întemeiază în nord Republica de la Salò.

Timp de 20 de ani, Pavese trăiește retras la Serralunga di Crea în Monferrato, la familia Mariei Pavese ; face scurte călătorii la Torino, la Roma și la San Stefano Belbo.

La sfârșitul acestei perioade pleacă la Roma, desfășurându-și activitatea la filiala Editurii Einaudi și la redacția ziarului *Unità*.

După eliberare se stabilește la Torino, unde își reia lucrul la Einaudi.

1941—1944 Scrie povestirile reunite mai apoi în volumul *Feria d'agosto*.

1945 Scrie poemul *La terra e la morte*.

Călătorie la Milano ; întâlnire cu Davide La-jolo, la redacția ziarului *Gazzetta del popolo*, pentru care scrie articolele : *Leggere (A citi)*, *Il fascismo e la cultura (Fascismul și cultura)*, *Il comunismo e gli intellettuali (Comunismul și intelectualii)*.

Călătorie la S. Stefano Belbo. Colocvii cu cititorii ziarului *Unità : Dialoghi col compagno* ; la redacția din Torino a ziarului se întâlnește cu Silvio Micheli și cu Italo Calvino.

1946 Scrie în colaborare cu Bianca Garufi romanul, rămas neterminat, *Fuoco grande*. Întâlnire cu Sibilla Aleramo.

Scrie *Dialoghi con Leucò*, „cartea mea cea mai dificilă“, după cum o apreciază în *Mes-tiere di vivere*.

2 iunie. Proclamarea Republicii Italiene.

Scrie romanul *Il Compagno* ; motivul prietenului imobilizat de un accident de motocicletă apare în povestirea *Fedeltà (Credință)* (1938) și într-o schiță neterminată din decembrie 1941.

Studii de etnologie în vremea șederii la Roma, lecturi din Frazer, Frobenius, Malinowsky, Mircea Eliade, Lévy — Bruhl ; corespon-

dență cu Giuseppe Cocchiara, remarcabil etnolog și folclorist, și cu Ernesto de Martino. Publică volumul de povestiri *Feria d'agosto*.

- 1947 La începutul anului o cunoaște pe Maria Liviana Serini, căreia, timp de doi ani, îi va dicta lucrările sale. Publică *Il Compagno (Tovarășul)*, distins cu premiul Salento. Se înscrie în P. C. Italian. Întrebat în legătură cu motivele acestei adeziuni, Pavese declară în noiembrie : „*Este liber doar acela care intră în realitate și o transformă, nu cel cu capul în nori... Acum, dintre toate realitățile care ne umplu zilele, cea mai consecventă, cea mai concretă și eliberatoare ne pare, și nu de astăzi, lupta dusă de P. C. Italian.*”

1947—1948. Scribe *La casa in collina (Casa de pe colină)*, publicată împreună cu *Il carcere* în volumul *Prima che il gallo canti (Înainte de cântatul cocoșului)*, Einaudi, 1948. Motivul drumului prin cîmpia ocupată de fasciști este tratat în povestirea *Il fuggiasco (Fugarul)* și în alta din 16 februarie 1947. Întîlnirea prietenei care are acum un copil o regăsim în fragmentul de roman *La famiglia (Familia)* (1941—1942).

1948 Scribe *Il diavolo sulle colline (Diavolul pe coline)*.

1949 Scribe *Tra donne sole* (17 martie—26 mai). Scribe romanul *La luna e i falò* (18 septembrie—9 noiembrie). Publică volumul *La bella estate*, care cuprinde romanele : *La bella estate, Il diavolo sulle colline, Tra donne sole*.

1949—1950 Conduce revista *Cultura e realtà* (*Cultură și realitate*), pentru care scrie trei articole : *Il mito*, *Cultura e realtà* și *Due poetiche* (apărut postum).

1950 Publică *La luna e i falò*. Primește premiul *Strega*. Ultimele pagini de jurnal mărturisesc adîncirea crizei morale a scriitorului.

16 august. „De ce să mor ? Niciodată nu am fost așa de viu ca acum, așa de adolescent. Mi-am îndeplinit datoria publică — atît cît am putut. Am muncit, am dat oamenilor poezie, am împărtășit suferințele multora.“

17 august. „Sinucigașii sînt criminali timizi. Mazochism în loc de sadism.“

18 august. „E de ajuns puțin curaj. Cu cît durerea este mai determinată, cu atît instinctul vieții se opune și ideea sinuciderii cade. Părea ușor, gîndindu-te. Și totuși, atîtea femei-ști l-au făcut. E nevoie de smerenie, nu de orgoliu. Nici un cuvînt. Un gest. Nu voi mai scrie.“

27 august. Se sinucide într-o cameră de hotel din Torino.

1951 Apare volumul de versuri *Verrà la Morte e avrà i tuoi occhi*, cuprinzînd ciclul omonim scris în 1950 și poemul *La terra e la morte* — 1945.

Volumul *La letteratura americana, e altri saggi* (*Literatura americană și alte studii*), cu-

prinzînd eseuri și articole scrise între 1935—1950.

1952 Apare *Il mestiere di vivere* (jurnalul 1935—1950).

1953 Apare volumul de povestiri *Notte di festa*.

1960 Davide Lajolo publică *Il vizio assurdo. Storia di Cesare Pavese*, Il Saggiatore, Milano.

1961 Apare volumul *Poesie*, cu prefață de Massimo Mila, tovarășul de detențiune căruia Pavese i-a dedicat poezia *Legna verde*.

1961—1962 Se publică la Einaudi, Torino, ediția integrală a operelor lui Cesare Pavese : *Racconti*, 1 vol, 1961, *Romanzi*, 2 vol., 1962.

1962 Se publică *Poesie edite e „inedite“*, ediție îngrijită de Italo Calvino.

1964 Apare placheta *8 poesie inedite*, Scheiwiller, Milano.

(Acolo unde nu am indicat numele editurii, este vorba de Editura Einaudi, Torino.)

C. M. I.

LUNA ȘI FOCURILE

for C.

*Ripeness is all*¹

¹ *pentru C.*
Maturitatea e totul (Shakespeare, *Regele Lear*, 5, 11,
v. 9.)

I

M-am întors anume în satul acesta, aici, și nu la Canelli, la Barbaresco ori la Alba, mînat de un gînd. Nu m-am născut aici, e aproape sigur ; dar unde m-am născut nu știu ; prin locurile astea nu se află nici o casă, nici o bucată de pămînt și nici oseminte ale vreunor strămoși despre care să pot spune : „Uite de unde mă trag“. Nu știu dac-am deschis ochii într-o vale sau pe vreun deal, într-o pădure sau în vreo casă cu balcoane. Fata care m-a lăsat pe treptele bisericii din Alba poate că nici nu venea de la țară, poate că era fiica vreunora care aveau palate, ori poate că m-au adus în coșul lor de cules via cine știe ce biete femeii de la Monticello, de la Neive ori, de ce nu ?, chiar de la Cravanzana. Cine ar putea să-mi spună din ce plămadă sînt făcut ? Am cutreierat destul prin lume și am aflat că omul e plămădit bine pretutindeni și cam la fel, și tocmai aceasta este pricina pentru care cîte unul obosește și vrea să prindă rădăcini pe undeva, să-și găsească un sat și o bucată de pămînt, încît plămada din care e făcut să prețuiască și să dăinuie ceva mai mult decît o clipită.

Iar dacă am crescut în satul acesta, trebuie să aduc mulțumire Virgiliei și lui Padrino, oameni

care nu mai sînt, chiar dacă m-au luat și m-au crescut numai pentru banii pe care-i plătea lunar spitalul din Alessandria. Căci pe dealurile astea, acum patruzeci de ani, se găseau destui amărîți care, dornici să pună mîna pe un ban, își luau pe cap cîte un bastard de la spital, măcar că aveau și ei copii acasă. Unii își luau cîte o fetiță din care să facă mai apoi slujnică, să aibă cui porunci : Virgilia însă m-a luat pe mine pentru că fete mai avea vreo două. Iar după ce aveam să mai cresc puțin, trăgeau nădejde c-o să-și facă rost de-o gospodărie¹ mai ca lumea, să muncim cu toții și s-o ducem bine.

Padrino își avea atunci căscioara la Gaminella — două odăi și o coșare — capra și malul acela cu aluni. Eu am crescut laolaltă cu fetele, ne furam unul altuia boțul de mămăligă, dormeam pe aceeași saltea ; Angiolina, cea mai mare, avea un an mai mult decît mine ; și cînd aveam numai zece ani, în iarna cînd a murit Virgilia, am aflat, din întîmplare, că nu eram fratele ei. Din iarna aceea, Angiolina, mai coaptă la minte, a trebuit să lase umblatul cu noi pe la aluni sau prin păduri : purta grija casei, făcea piine și *robiol*², se ducea la primărie să ridice ea banii ce se plăteau pentru mine ; eu mă făleam față de Giulia că prețuiesc cinci lire, îi spuneam că ea nu aduce nimic în casă și-l întrebam pe Padrino de ce nu mai luam și alți bastarzi.

Acum știam că eram niște amărîți, pentru că numai amărîții iau copii de la spital, să-i crească. La început, cînd, ducîndu-mă la școală, ceilalți co-

¹ În original *cascina* ; este numele care se dă în Cîmpia Padului unei gospodării de țară luată în arendă de un dijmaș.

² Un fel de caș dulce.

pii mi-au zis bastard, credeam că vorba asta înseamnă nemernic sau vagabond și le-am răspuns cu înjurături. Mă făcusem băiat mare, primăria nu ne mai da bani pentru mine, dar eu tot nu înțelesesem încă prea bine că, nefiind copilul lui Padrino și al Virgiliei, însemna că nu mă născusem în Gaminella, că nu mă ivisem de sub aluni sau din urechea caprei noastre, ca fetele.

Anul trecut, când m-am întors pentru prima oară în sat, am venit aproape pe furiș să văd alunii, Dealul Gaminellei — un versant întins și întrerupt de vii și de maluri, un povârniș așa de lin, încât, dacă ridici capul, nu-i vezi vârful — și-n vîrf, cine știe unde, dai peste alte vii, alte păduri, alte poteci — era parcă jupuit de iarnă, scoțînd la iveală goliciunea pămîntului și a copacilor. Și în lumina aspră, vedeam bine dealul acesta uriaș cum cobora spre Canelli, unde se termină valea noastră. Apucînd-o pe drumeagul ce se ține după apa râului — Belbo —, am ajuns la parapetul micului pod și la trestiiș. Am văzut pe spinarea malului peretele căsuței ridicat din pietroaie înnegrite, smochinul răsucit, ferestruica goală, și gîndul m-a dus la iernile noastre cîinoase. Dar, împrejur, și pămîntul și copacii se schimbaseră ; desîșul de aluni se transformase într-o miriște de mături. Din coșare a mugit un bou și prin frigul serii m-a ajuns miros de bălegar. Așadar cel care ședea în căsuță nu mai era atît de sărăntoc ca noi. Fără îndoială, eu mă așteptam la ceva asemănător, ori măcar să găsesc căsuța dărîmată ; de-atîtea ori mă văzusem în gînd pe parapetul podului, și mă întrebam cum de fusese cu puțință să stau atîția ani în vizuina aceea, să umblu pe cele cîteva potecuțe, păscînd capra și căutînd merele rostogolite pe mal în jos, încredințat că pămîntul se sfîrșește la cotitura unde dru-

mul intră în Belbo. Dar nu m-aş fi aşteptat să nu mai găsesc alunii. Asta arăta că totul se sfîrşise. Noutatea asta m-a descurajat în așa măsură, că n-am mai strigat, n-am mai intrat în arie. Atunci am înţeles eu ce înseamnă să nu te fi născut într-un loc anume, să nu-l ai în sînge, să nu te simţi pe jumătate îngropat în el împreună cu bătrînii, încît să nu-ţi pese de-o schimbare de semănătură. Fireşte, desişuri de aluni mai rămăseseră pe dealuri, şi acolo tot mai puteam să mă regăsesc ; chiar eu să fi fost proprietarul malului, l-aş fi curăţat şi l-aş fi semănat cu grîu. Acum însă locul îmi dădea impresia camerelor de la oraş care se dau cu chirie, camere unde stai o zi sau ani de-a rîndul şi pe urmă, cînd pleci în altă parte, laşi în urmă găoacea goală, părăsită, moartă.

Bine că în seara aceea, întorcînd spatele Gaminellei, am dat cu ochii de dealul Salto, peste apărîului, cu crestele şi cu pajiştele lui care se pierdeau pe vîrfuri. Iar mai jos dealul acesta era plin şi el de vii despuiate, tăiate de maluri, şi pîlcurile de copaci, potecile, gospodăriile risipite erau tot cum le văzusem zi de zi, an de an, şezînd pe o birnă, în spatele căsuţei noastre, sau pe parapeţul podului. Apoi, toţi anii aceia pînă la recrutare, cît am slugărit la gospodăria de la Mora, pe cîmpia grasă de dincolo de Belbo, după ce Padrino, vînzîndu-şi căsuţa de la Gaminella, s-a dus cu fetele la Cossano, toţi anii aceia erau de ajuns ca, mai pe urmă, ridicînd ochii de pe cîmpuri, să mă facă să văd în zare viile de pe Salto, care coborau şi ele spre Canelli, spre calea ferată şi spre şuierul trenului care, dimineaţa şi seara, alerga de-a lungul rîului Belbo, făcîndu-mă să mă gîndesc la tot felul de minunăţii, la gări şi la oraşe.

Astfel am crezut, vreme îndelungată, că satul ăsta, unde nu m-am născut, ar fi lumea toată. Acum, cînd am văzut cu adevărat lumea și știu că e făcută din atîtea și atîtea sate mărunte, nu știu dacă greșeam prea mult atunci, în copilărie.

Pleci acum să cutreieri pe mare și pe uscat, cum o porneau băieții de pe vremea mea pe la serbările din satele învecinate, și dansau, beau, se încăierau și se întorceau acasă cu steagurile și cu hainele rupte. Se fac și acum struguri și se vînd la Canelli; se culeg trufele și se duc la Alba. Pe urmă e Nuto, prietenul meu de pe Salto, care aprovizionează cu butoaie pentru stroșit și cu teascuri toată valea, pînă la Camo. Ce înseamnă asta? Trebuie să ai un sat al tău, chiar dacă n-ar fi decît pentru pofta de-a pleca din el. Un sat înseamnă să nu fii singur, să știi că în oameni, în ierburi, în pămînt e ceva din tine care și cînd nu ești de față stă și te așteaptă. Dar nu e ușor să stai liniștit prin locurile astea. De un an de zile de cînd vreau să pun mîna pe el, dînd cîte o raită pe-aici ori de cîte ori pot scăpa de la Genova, satul ăsta îmi scapă mereu. Asemenea lucruri se pricep cu timpul, după ce ai trecut prin toate. Și e cu puțință oare ca la patruzeci de ani, după ce am văzut lumea întreagă, să nu știu încă ce este satul meu?

Și mai e ceva, ceva care mă nemulțumește. Aici toți sînt incredințați că m-am întors să-mi cumpăr o casă, îmi spun Americanul, și îmi aduc fetele la vedere. Ca unul care a plecat fără să aibe măcar un nume, asta ar trebui să-mi facă plăcere, și chiar îmi face. Dar nu-i de ajuns. Căci mie îmi place și Genova, îmi place să știu că pămîntul e rotund și să am mereu un picior pe pasarelă. Pentru mine delușoarele Canellei sînt

poarta lumii de cînd eram copil și stînd după gardul de la Mora mă rezemam în cazma și ascultam pălăvrăgeala haimanalelor în trecere pe șosea. Nuto, care, în comparație cu mine, nu s-a îndepărtat niciodată de Salto, spune că pentru a putea trăi în valea aceasta nu trebuie să ieși niciodată din ea. Tocmai el, care în tinerețe s-a dus cu muzicanții, să cînte din clarinet, dincolo de Cannelli, pînă la Spigno, pînă la Ovada, de unde răsar soarele. Vorbim adesea despre asta, și el rîde.

II

În vara aceasta am coborît la hotelul „La Ingerul“, situat în piața satului, unde nu mă cunoștea nimeni : atît de grozav am ajuns. Nici eu nu mai cunoșteam pe nimeni în sat ; pe vremea mea veneam aici rar, și ședeam pe drum, pe maluri, ori prin curțile oamenilor. Satul e așezat cu mult mai în susul văii, apa riului Belbo trece prin fața bisericii, cam la o jumătate de ceas înainte de-a se lăți pe sub dealurile mele.

Venisem să mă odihnesc vreo cincisprezece zile și s-a potrivit să fie tocmai de Sfînta Maria. Cu atît mai bine ; forfoteala străinilor, viermuiala și larma din piață ar fi mimetizat pînă și un negru. Am auzit zbierete, cîntece, bufnituri de minge ; cînd se întuneca — focuri și plesnitori ; s-a băut, s-a rîs prosteste, au umblat în procesiune, trei nopți de-a rîndul s-a dezlănțuit în piață dansul și s-au auzit mașinile, trompetele, pocnetul puștilor

cu aer comprimat. Aceleași zgomote, același vin, aceleași figuri de altădată. Băiețașii care se fugăreau printre picioarele oamenilor erau aceiași ; baticurile, perechile de boi, parfumul, sudoarea, ciorapii femeilor pe picioarele negricioase — toate erau aceleași. Ca și veselie, necazurile, ori logodnele de pe malul râului. Noutatea am descoperit-o atunci cînd, cu cei cîțiva bănuți din prima mea leafă, m-am aruncat în vîltoarea serbării, trăgînd la țintă și dîndu-mă în scrînciob ; făcuserăm să plîngă toate fetișcanele cu coade și nici unul din noi nu știa încă de ce bărbații și femeile, tinerii pomădați și fetele făloase se ciorovăiau, se strîngeau în brațe, își surideau gură-n gură și dansau împreună. Noutate pe care acum o știam și timpul acela trecuse. Nuto, care rămăsese aici, Nuto tîmplarul de pe Salto, complicele primelor mele raite la Canelli, cîntase apoi zece ani din clarinet la toate serbările, la toate jocurile din vale. Pentru el lumea fusese o neînterruptă sărbătoare, timp de zece ani. Cunoștea toți bețivii și saltimbancii, toate petrecerile din sate.

De un an, ori de cîte ori pot trage cîte o fugă, trec să-l vād. Casa lui e în inima coastei, pe Salto ; dă în plină șosea. Jur împrejur miroase a lemn crud, a flori și a talaș, așa încît, pe vremea cînd ședeam la Mora, mie, care veneam dintr-o cocioabă și dintr-o bătătură țărănească, toate asta-mi păreau o altă lume : simțeam mirosul străzii, al muzicanților, mirosul clădirilor din Canelli, unde nu mai fusesem niciodată.

Acum Nuto e însurat, un om făcut, muncește și dă și altora să muncească, dar casa lui a rămas neschimbată sub soare, cu glastre de mușcate și leandri la fereastră, sau la intrare. Clarinetul e agățat de dulap ; la ei umbli pe talaș ; aruncă ta-

lașul cu coșurile în rîpa de sub Salto — o rîpă uscată toată vara și năpădită de salcîmi, de ferigi și de soc.

Nuto mi-a spus că a trebuit să se hotărască — ori tîmplar, ori muzicant — și așa, la moartea lui taică-su, după zece ani de petrecere, a lăsat clarinetul să se odihnească. Cînd i-am spus pe unde umblasem, mi-a răspuns că mai știe și el cîte ceva de pe la lumea din Genova și că prin sat umblă vorba că înainte de plecare găsisem o oală cu aur la piciorul podului. Glumeam.

— Poate acum, am spus eu, o să iasă la iveală și taică-meu.

— Taică-tu, răspunde Nuto, ești tu.

— Frumusețea e că-n America, spun eu, toți sînt bastarzi.

— Uite ș-asta, răspunde Nuto, e ceva care trebuie îndreptat. De ce adică să fie cîte unul care să n-aibă nici nume, nici casă ? Nu sîntem cu toții oameni ?

— Lasă lucrurile așa cum sînt. Eu m-am descurcat și fără nume.

— Tu te-ai descurcat, spune Nuto, și nimeni n-o să îndrăznească să zică ceva ; dar cei care nu s-au descurcat ? Nici nu știi cîți amăriți trăiesc pe dealurile astea. Cînd umblam și cîntam pe oriunde se da mîncare de pomană, dădeam de idi-oți, de damblagii, de oameni fără căpătii. Copii de bețivi și de servitoare fără minte, care ajung să trăiască mîncînd coceni de varză sau coajă de copac. Ba se mai găsesc și unii care să rîdă de ei. Tu te-ai descurcat, zice Nuto, pentru că de bine de rău ai găsit o casă în care să te adăpostești ; mîncai puțin la Padrino, dar mîncai. Nu trebuie să spui c-o să se descurce și alții ; trebuie să-i ajuți.

Îmi place să vorbesc cu Nuto ; acum sîntem bărbați, ne cunoaștem ; dar la început, pe vremea cînd eram la Mora, și munceam la Padrino, el, care are trei ani mai mult decît mine, știa să fluiere și să cînte la chitară, lumea-l căuta și-l asculta, vorbea cu oamenii mari, vorbea cu noi, copiii, făcea cu ochiul la femei. De pe atunci mă țineam după el și adesea lăsam orice la o parte ca să dau fuga cu el la Belbo pe mal, să intrăm în apă sau să fărîmăm niscai cuiburi. El îmi spunea ce trebuie să fac ca să mă respecte lumea la Mora, iar după asta, seara, venea la noi în bătătură ca să păzim casa.

Și acum îmi povestea despre viața lui de muzicant. Satele prin care umblase le aveam în jurul nostru, ziua senine și împădurite, sub soare, iar noaptea cuiburi de stele pe cerul negru. Împreună cu tovarășii de orchestră pe care îi instruia el sub un șopron, sîmbăta seara, picau la petrecerile de la Gară cît ai clipi din ochi ; apoi, timp de două, trei zile nu închideau nici gura, nici ochii, lăsînd clarinetul să ia paharul, lăsînd paharul să ia furculița, pe urmă iar clarinetul, goarna, trompeta, pe urmă iar mînceau și iar beau și iar mai cînta cîte unul, singur, apoi o gustare, masa mare întinsă pentru seara și petrecere pînă dimineața. Se făceau serbări, procesiuni, nunți ; se făceau întreceri cu alte orchestre. În dimineața zilei a doua sau a treia, coborau năuciți de pe podișca de lemn ; era o plăcere să-ți cufunzi capul într-o găleată cu apă, sau măcar să te întinzi pe iarba pajiștei între căruțe, șarete ori grajdurile cailor sau ale boilor. Cine plătea ? întrebam eu. Comunele plăteau, familiile mai avute, cei mîndri, care mai de care. Și primii la mîncare, spunea Nuto, erau mereu cam aceiași.

Și ce mincau făcea să iei aminte. M-am dus cu gîndul la ospetele despre care se povestea la Mora ; ospete din alte sate, din alte timpuri. Dar felurile de bucate erau mereu aceleași și auzind despre ele mi se părea că reintru în bucătăria de la Mora, că revăd femeile dînd pe răzătoare, frămîntînd, făcînd cîrnați, luînd capacele și așîtînd focul — și-mi revenea în gură acel parfum, și auzeam trosnetul vreascurilor rupte.

— Puneai tot sufletul, îl iscodesc eu. De ce te-ai lăsat ? De ce a murit taică-tu ?

Nuto îmi răspunde că, mai întîi, clarinetul aducea puține parale în casă, și apoi că, tot cheltuind fără să știi prea bine niciodată cine plătește, pînă la urmă ajungi să te-apuce sila.

— Și-apoi a venit războiul, spune el. Ori, măcar că picioarele fetelor nu mai aveau astîmpăr, cine să le mai joace ? În timpul războiului lumea a petrecut altfel. Și totuși muzica-mi place, continuă Nuto după ce se mai gîndește puțin. Păcat numai că e un stăpîn păcătos, muzica asta. Ajunge să te cuprindă ca o patimă, trebuie să te lași. Tata zicea că e mai bine să ai patima femeilor.

— Așa, zic eu, și cu femeile ce-ai făcut ? Pe vremuri îți plăceau. La dans îți trec toate prin mîină.

Nuto are un fel de-a rîde șuierător, chiar dacă nu-și bate joc.

— N-ai dat nimic la spitalul din Alessandria ?

— Nădăduiesc că nu, spune el. Tu unul ai nimerit-o, dar ceilalți sînt niște nenorociți.

Pe urmă îmi spune că dintre cele două prefera muzica. În nopțile cînd se întîmpla uneori să se întoarcă tîrziu, se strîngeau laolaltă și cîntau, cîntau, el, goarna și mandolina umblînd prin întu-

neric pe șosea, departe de case, departe de femei și de cîinii care răspundeau cu turbare. Cîntau pînă nu mai puteau.

— Serenade n-am făcut niciodată, spune el. O fată, dacă e frumoasă, n-are nevoie de muzică. Are nevoie s-o pizmuiască prietenele, are nevoie de bărbat. N-am întîlnit niciodată vreo fată care să priceapă ce-i aia să cînte...

Nuto mă vede rîzînd și spune numaidecît :

— Să-ți spun una. Aveam un muzicant, unul Arboreto, care cînta la trombon. Și-i făcea fetei lui atîtea serenade încît spuneam : „Aștia doi nu-și vorbesc, își cîntă...”

Discuția o purtam pe șosea, sau la fereastră, la ei, unde beam un pahar, și la picioarele noastre se întindea lunca riului, cu șirul de copaci care urmau firul apei, iar în față — dealul cel mare al Gaminellei, plin de vii și de tufișuri. De cînd n-am mai băut din vinul acesta ?

— Oare ți-am spus, îl întreb pe Nuto, de Cola că vrea să vîndă ?

— Numai pămîntul ? întreabă și el. Bagă de seamă că ăla vrea să-ți vîndă și salteaua.

— De paie sau de fulgi ? întreb eu acru. Am îmbătrînit.

— Toți fulgii se prefac în paie pînă la urmă, spune Nuto. Apoi : Ai fost să arunci o privire pe la Mora ?

Într-adevăr. Nu fusesem. Era la doi pași de casa de pe Salto și nu fusesem. Știam că bătrînul, fetele, copiii, slugile erau cu toții risipiți, dispăruți, unii morți, alții plecați. Rămăsese numai Nicoletto, nepotul acela țicnit care-mi strigase în

atîtea rînduri bastard, bătînd din picior ; și mai știam că jumătate din avere o vînduseră.

Răspund :

— O să mă duc eu într-o zi. Că m-am întors doar.

III

Despre Nuto, muzicantul, aflasem vești chiar și în America — acum cîți ani ? — cînd nici nu mă gîndeam să mă întorc, atunci cînd părăsisem echipa de feroviari și, din stație în stație, ajunseseam în California, unde, văzînd dealurile acelea mari ridicîndu-se sub soare, spuseseam : „Parc-aș fi acasă !” Și America se sfîrșea la margine de mare și de data asta nu mai avea nici un rost să mă mai îmbarc, așa că m-am oprit printre pini și vii. „Ce-ar mai rîde de mine cei de-acasă, îmi spuneam eu pe-atunci, dacă m-ar vedea cu sapa în mînă !” Dar în California nu se sapă. Oamenii par mai degrabă grădinari. Am dat chiar peste niște piemontezi și asta m-a plictisit ; nu merita osteneala să fi străbătut atîta distanță ca să întîlnesc oameni de-ai noștri și care, pe deasupra, se mai uitau și urît. Am părăsit cîmpia și m-am apucat să fac pe lăptarul la Oakland. Seara, peste apele micului golf, se vedeau luminile din San Francisco. M-am dus acolo, am făcut foame o lună și cînd am ieșit din închisoare ajunseseam să-i invidiez pe chinezi. M-am întrebat atunci dacă făcea să străbați lumea întregă ca să dai de te miri cine. Și m-am întors pe dealuri.

Am stat acolo o vreme și m-am încurcat cu o fată care, după ce-a început să lucreze cu mine în localul de pe strada Cerrito, nu mi-a mai plăcut. Tot venind să mă ia la plecare, izbutise să se angajeze casierită, iar după asta se uita toată ziua la mine, peste tejghea, cum frigeam slănina și cum umpleam paharele. Seara ieșeam din local și ca mă ajungea în fugă, ciocnind pe asfalt cu tocurile, mă lua de braț și voia să oprim o mașină să coborîm la mare, sau să mergem la cinematograf. De cum ieșeam din lumina localului, rămîneam singuri sub stele, într-o larmă de greieri și de broaște. Eu aș fi vrut s-o iau cu mine la cîmp, printre meri, tufișuri, sau numai prin iarba mărunță a șanțurilor și s-o răstorn pe pămînt, sub stele, ca să dau un sens larmei care umplea văzduhul. Nici nu voia să audă de așa ceva. Făcea gălăgie, ca femeile, și stăruia să intrăm într-un alt local. Ca să mă lase să m-ating de ea — aveam o cameră pe o străduță din Oakland — vrea să fie puțin amețită.

Într-una din nopțile acelea am auzit cu povestindu-se despre Nuto. De la unul care venea de la Bubbio. Mi-am dat seama de asta după statura și după mersul lui, înainte ca omul să fi deschis gura. Transporta un camion cu lemnărie și, în timp ce afară îi umpleau rezervorul cu benzină, a intrat și mi-a cerut o bere.

— Ar prinde mai bine o sticlă de vin, i-am spus eu în dialect, cu buzele strînse.

I-au rîs ochii și m-a privit. Am discutat toată scara, pînă ce-a răgușit de tot clacsonul de afară. Nora trăgea cu urechea de la casă, se frămînta, dar Nora nu fusese niciodată la Alessandrino și nu înțelegea. Pînă la urmă i-am turnat prietenului meu o ceașcă cu *whisky* prohibit. Mi-a povestit

tit că învățase șoferia acasă, mi-a spus prin ce locuri a umblat și de ce a venit în America.

— Dacă știam că pe-aici se beau chestii din astea... Nimic de zis, e bună că te încălzește, dar un vin de masă nu există...

— Nu există nimic, i-am spus eu, parcă am fi în lună.

Nora, iritată, își aranja părul. S-a răsucit pe scaun și a dat drumul la radio să cînte muzică de dans. Prietenul meu a săltat din umeri, s-a aplecat peste tejghea și mi-a spus, făcînd semn în urmă cu mîna :

— Ție femeile astea îți plac ?

Am dat cu cîrpa pe tejghea și i-am spus :

— Vina-i a noastră, ce vrei ! Aici, în țara asta, sînt acasă la ele.

El a rămas tăcut, ascultînd radioul. Eu, dincolo de muzica aceea, auzeam orăcăitul monoton al broaștelor. Nora, țeapănă, privea spinarea omului cu dispreț.

— E ca și miorlăiala asta, a spus el. Seamănă cu ceva ? Nici măcar nu știu să cînte.

Și mi-a povestit despre întrecerea de la Nizza, cu un an înainte, cînd veniseră orchestre din toate satele, din Cortemilia, din San Marzano, din Canelli, din Neive și cîntaseră, cîntaseră, lumea nu mai pleca acasă, cursa de cai trebuise amînată, chiar și parohul ascultase cîntecele de dans, de băut se bea numai de formă, la miezul nopții tot mai cîntau și cîștigase Tiberio, cu orchestra din Neive. Dar se lăsase cu scandal, fierbere mare, sticle în cap, și după el premiul l-ar fi meritat Nuto de pe Salto.

— Nuto ? Dar îl cunosc !...

Și atunci prietenul acela mi-a spus mie cine era Nuto și ce făcea. Mi-a povestit că în chiar noap-

tea aceea, ca să le arate proștilor, o pornise pe șosea și cîntaseră fără întrerupere pînă la Calamandrana. El se ținuse după ei pe bicicletă, la lumina lunii, și cîntau așa de frumos că femeile de prin case ieșeau pe la uși și băteau din palme; atunci orchestra se oprea și începea altă bucată. Nuto, în mijlocul lor, îi conducea cu clarinetul.

Nora a strigat atunci să le spună ăloră să nu mai clacsoneze. I-am mai turnat o ceașcă prietenului meu și l-am întrebat cînd se întorcea la Bubbio :

— Și mîine, mi-a răspuns el, dac-aș putea.

În noaptea aceea, înainte de-a coborî la Oakland, m-am dus să fumez o țigară lungit pe iarba unui dîmb, ceva mai încolo de marginea șoselei, departe de locul pe unde treceau automobilele. Nu se vedea luna, dar era o mare de stele — tot atîtea cîte erau și glasurile de broaște și de greieri. În noaptea aceea n-aș fi fost satisfăcut nici dacă Nora m-ar fi lăsat s-o răstorn pe iarbă. Broaștele tot n-ar fi încetat să orăcăie, după cum n-ar fi încetat automobilele să se repeadă accelerînd la vale, nici America cu șoseaua de lîngă mine și cu orașele ei luminate pe coastă nu s-ar fi isprăvit aici. Și am înțeles atunci, pe întuneric, în mirosul de grădină și de pini, că stelele de deasupra capului meu nu erau ale mele și că mă înfricoșau cum mă înfricoșau Nora și clienții din local. Ouăle cu slănină, banii azvîrliți în dreapta și-n stînga, portocalele mari ca niște pepeni verzi nu însemnau nimic și se asemuiau cu greierii și cu broaștele. Făcea oare să fi venit aici? Și unde mă mai puteam duce? Să mă arunc de pe dig?

Acum înțelegeam eu de ce era găsită uneori pe șosea cîte-o fată gîtuită în vreun automobil, în vreo casă sau pe vreo străduță dosnică. Fiindcă

și ei, oamenii aceștia, erau cuprinși de dorința de-a se trînti pe iarbă, de-a se potrivi cu broaștele, de-a pune stăpînire pe o bucată de pămînt de lungimea unui trup de femeie, ca să doarmă cu adevărat, fără teamă. Căci țara era întinsă, era loc pentru fiecare. Plină de femei, de pămînt, de bani. Dar nimeni nu avea destul pămînt, nimeni nu se mulțumea cu cît avea, iar cîmpiile, și chiar viile, păreau grădini publice, răzoare aranjate în joacă asemenea celor din preajma gărilor, sau erau lăsate în plata Domnului, pămînturi arse, mormane de fier vechi. Nu era o țară în care omul să poată fi împăcat, să pună capul jos și să spună celorlalți : „De bine, de rău, mă cunoașteți. Așa că lăsați-mă dracului să-mi trăiesc zilele.“ Și tocmai asta înfricoșa. Nici între ei nu se cunoșteau. Trecînd munții înțelegeai numai decît că nimeni nu se opriase niciodată aici, că nimeni nu pusese mîna să facă ceva. De asta cînd se îmbăta cîte unul tăbărau cu pumnii pe el, îl închideau, îl lăsau aproape mort. Și-n afară de beție mai era și femeia rea. Iar cînd unul vrea să pună mîna pe ceva, cînd vrea să se facă cunoscut, sugruma o femeie, o împușca pe cînd dormea, îi crăpa capul cu o cheie franceză.

Nora mă striga din stradă să mergem în oraș. De departe avea o voce ca a greierilor. Am izbucnit în rîs gîndindu-mă că ar putea afla ce gîndeam. Dar lucrurile astea n-are rost să le spui cuiva. Într-o dimineată cu soare n-avea să mă mai vadă, asta era totul. Dar unde să mă duc ? Ajunsesem la capătul pămîntului, pe vîrfurile cel mai din margine și eram sătul. Atunci am început să mă gîndesc că puteam trece munții înapoi.

Nici chiar de Sfînta Maria Nuto n-a vrut să pună gura pe clarinet ; zicea că e la fel ca și fumatul : cînd te lași trebuie să te lași de tot. Venise pe seară la „Îngerul“ și stam să luăm aer pe terasa camerei mele. Terasa da în piață și cu piața părea că se sfîrșește lumea, dar noi priveam peste acoperișuri viile albe în lumina lunii.

Nuto, care ține să priceapă totul, se pornise să vorbească despre felul cum e alcătuită lumea și dorind să știe ce se mai întîmplă și ce se mai spune asculta cu bărbia sprijinită de balustradă.

— Dac-aș fi știut să cînt ca tine n-aș mai fi plecat în America, îi spun eu. Știi cum e la tine-rețe. E de ajuns să vezi o fată, să te iei la bătaie cu unul, să te întorci acasă în zori. Te apucă dorul să faci ceva, să fii cineva, să iei o hotărîre. Nu te mulțumești să trăiești ca înainte. Umblînd ți se pare mai ușor. Lumea spune atîtea. La o vîrstă ca aia o piață cum e asta îți pare lumea întregă. Și uneori crezi că așa e lumea...

Nuto tace și privește acoperișurile.

— ... Cine știe cîți dintre copiii de-acolo de jos, spun eu, n-ar vrea să se ducă la Canelli.

— Dar nu se duc, răspunde Nuto. Tu, în schimb, te-ai dus. De ce ?

Oare poți ști așa ceva ? De ce la Mora îmi spuneau țipar ? De ce într-o dimineată, pe podul din Canelli, am văzut un automobil izbind boul acela ? De ce nu știam să cînt nici măcar la chitară ?

Spun :

— La Mora o duceam foarte bine. Credeam că lumea întregă o să fie ca Mora.

— Nu, zice Nuto, aici o duc rău, dar nici unul nu pleacă. Ş-aşa pentru că există o soartă. Tu la Genova, în America te-ai dus să afli, trebuia să faci ceva, să pricepi ceva care-ţi era anume hărăzit.

— Tocmai mie ? Dar pentru asta nu era nevoie să mă duc pînă acolo.

— Cel puţin ai avut un folos, spune Nuto. N-ai strîns bani ? Poate că nici nu ţi-ai dat seama de asta. Cu fiecare se întîmplă cîte ceva.

Vorbeşte cu capul plecat, vocea lui aspră se loveşte de balustradă. Îşi trece dinţii pe muchia balustradei. Parcă s-ar juca. Deodată saltă capul :

— Într-o zi o să-ţi spun ce e pe-aici, zice. Tu-turor li se întîmplă cîte ceva. Te uiţi la ei : copii, oameni fără însemnătate, care nu fac nici un rău nimănui dar vine o zi în care şi ei...

Văd bine că-i vine greu. Îşi înghite saliva. De cînd ne-am revăzut nu m-am putut obişnui încă să-l socotesc altfel decît era pe vremuri : Nuto cel dezlănţuit şi plin de isteţime, gata oricînd să dea sfaturi, şi avînd întotdeauna el dreptate. Nici-odată nu m-aş fi gîndit că acum aveam să-l ajung şi o să avem amîndoi aceeaşi experienţă. Şi nici măcar nu-mi pare schimbat : doar că e puţin mai gras, şi cu picioarele mai pe pămînt, iar faţa lui de motan e mai liniştită şi mai ascunsă. Aştept să-şi ia inima în dinţi, să scape de greutatea care-l apasă. Am observat întotdeauna că omul, dacă-i dai timp, goleşte sacul.

Dar Nuto în seara aceea n-a golit sacul. A schimbat vorba :

— Ia uite la ei cum mai topăie şi cum se mai înjură. Ca să-i poată strînge la slujbă, parohul trebuie să le îngăduie să-şi verse focul. Şi ei, ca

să-și poată vărsa focul, trebuie să aprindă făclii Fecioarei. Care din doi rămîne păcălit ?

— Se păcălesc unul pe altul, răspund eu.

— Nu, nu, zice Nuto, parohul cîștigă. Căci, mă rog, cine plătește iluminăția, petardele, taxele și muzica ? Și cine rîde a doua zi după sărbătoare ? Nenorociții, se deșală pentru cîte o palmă de pămînt și pe urmă și-o prăpădesc și pe-aia aici.

— Dar nu ziceai că banii cei mai mulți îi dau cei din familiile care vor să se țină mîndre ?

— Și familiile astea care se țin mîndre de unde crezi că iau banii ? Pun sluga să muncească, fata în casă, țăranul. Și pămîntul, de unde l-au luat ? De ce trebuie ca unul să aibă pînă nu mai poate, iar altul nimic ?

— Dar ce, ești comunist ?

Nuto îmi aruncă o privire piezișă și veselă totodată. Lasă orchestra să isprăvească, apoi, tot iscodindu-mă cu ochii, mormăie :

— Sîntem prea înapoiți în satul ăsta. Comunist nu se face cine vrea. Era unul, îl porecliseră Încrunțatu¹, care zicea că e comunist și vindea ardei în piață. Se îmbăta și noaptea se punea să zbiere. Oameni ca ăsta fac mai mult rău decît bine. Ne-ar trebui comuniști luminați la minte, care să nu facă numele de ocară. L-au mătrășit repede pe Încrunțatu, și pînă la urmă nu i-a mai cumpărat nimeni ardeii. A trebuit să-și ia tîlpășița astă iarnă.

Îi spun că are dreptate dar că trebuiau să se ridice în '45 cînd era momentul. Atunci chiar și Încrunțatu, ar fi putut da o mîină de ajutor.

— Credeam că întorcîndu-mă în Italia o să constat că ați făcut ceva. Cuțitul era la voi, în mîină...

¹ În original *Ghigna*.

— Eu nu aveam decît o rindea și o daltă, răspunde Nuto.

— Mizerie am văzut pretutindeni, spun eu. Sînt țări în care și muștele trăiesc mai bine decît oamenii. Dar asta nu-i de ajuns ca să se-ajungă la revoltă. Lumea are nevoie de un îndemn. Atunci aveai îndemnul, aveai și puterea... Ai fost și tu pe dealuri ?

Nu-l întrebasesm niciodată. Aflasem de la niște oameni din sat — băiețandri, veniți pe lume cînd noi nici nu împlinisem douăzeci de ani — că muriseră unii pe-acolo, prin păduri. Știam multe lucruri, îl întrebasesm despre ele, dar nu-l întrebasesm dacă și el purtase eșarfa roșie, ori mînuise vreo pușcă. Știam că pădurile se umpluseră de oameni veniți de aiurea, nesupuși la recrutare, fugiți de la oraș, minți înfierbîntate — și că Nuto nu era unul dintre aceștia. Dar Nuto e Nuto și știe mai bine decît mine ce se cuvine să facă.

— Nu, răspunde Nuto, dacă mă duceam îmi ardeau casa.

La ei pe deal Nuto ținuse ascuns într-o tainiță un partizan rănit și-i ducea noaptea de mîncare. Îmi spusese asta maică-sa. Am crezut. Acesta era Nuto. Nu mai departe decît ieri, pe drum, întîlnind doi băieți care chinuiau o șopîrlă, le luase șopîrla. Nimeni nu rămîne la douăzeci de ani.

— Dacă *sor*¹ Matteo ne-ar fi făcut așa ceva cînd mergeam pe deal, i-am spus eu, ce i-ai fi răspuns ? Cîte cuiburi cu pui în ele n-ai stricat tu pe atunci ?

— Astea sînt fapte de oameni înapoiați, mi-a răspuns el. Amîndoi făceam rău pe-atunci. Victă-

¹ Prescurtare populară a lui *signor*, cu înțeles de : coane, moș.

țile astea trebuiesc lăsate să trăiască. Suferă și ele destul, iarna.

— Nimic de zis. Ai dreptate.

— Și pe urmă, dacă încep așa, ajung să facă moarte de om și să dea foc la sate.

V

Razele soarelui cad peste rîpele de aici, și pămîntul uscat, vulcanic și plin de greieri răsfrînge lumina într-un chip de care am uitat. Aici căldura, în loc să vină de sus, din cer, iese de jos, din pămînt, din străfunduri, printre vița care pare să fi renunțat la orice fel de verdeață pentru a-și trimite toată vlaga în coarde. E o căldură care-mi place, care are miros : mă aflu chiar și eu înlăuntrul acestui miros, se află înlăuntrul lui atîtea culesuri de vii, și cosituri de fîn, și rărituri de viță, atîtea parfumuri și atîtea dorințe pe care nici nu știam că le port cu mine. Îmi place atît de mult să ies din Angelo și să privesc cîmpurile ; aproape c-aș vrea să nu fi avut viața pe care am avut-o, s-o pot schimba ; să dau temei vorbelor celor care mă văd trecînd și se întreață pentru ce am venit : să cumpăr struguri, sau ce ? Aici, în sat, nimeni nu-și mai aduce aminte de mine, nimeni nu mai ține seamă că am fost slugă și bastard. Știu că am bani la Genova. Bine cel puțin că mai e cîte un băiat, slugă, cum am fost și eu, sau cîte-o femeie care se plictisește pe după storurile trase, și se gîndesc la mine așa cum mă gîndeam eu, pe delușoa-

rele din Canelli, la oamenii din vale, la lumea care ciștigă, se bucură, pleacă departe, pe mare.

Gospodării, mai în glumă, mai în serios, mi-au și oferit destui. Eu stau și ascult, cu mâinile la spate, nu toți știu că mă pricep — îmi vorbesc de recolte bogate din anii aceștia, dar că acum ar trebui făcută o deștelenire, un zid, o răsadniță și ei nu pot să le facă.

— Unde sînt recoltele alea ? întreb eu. Profiturile de care vorbiți ? De ce nu cumpărați cu ele ce vă trebuie ?

Îngrășămintele...

Eu, care am vîndut îngrășăminte angró, le-o tai scurt. Dar discuția îmi place. Și îmi place și mai mult cînd mergem să vedem avutul omului, cînd trecem prin ogradă, cînd intrăm în grajd, cînd bem un pahar.

În ziua cînd m-am întors la căsuța din Gaminella, îl știam pe bătrînul Valino dinainte. Îl oprise Nuto în piață, de față fiind și eu, și-l întrebase dacă mă cunoștea. Un bărbat uscat și negricios, cu ochii de cîrțiță, care m-a privit bănuitor ; cînd Nuto i-a spus, rîzînd, că eram unul care-i mîncase pîinea și-i băuse vinul, a rămas locului, nehotărît, încruntat. Atunci l-am întrebat dacă el era cel care tăiașe alunii și dacă pe grajd mai era vița aceea cu struguri stafidiți. I-am spus cine eram și de unde veneam ; Valino și-a păstrat mutra aceea întunecată și a spus că pămîntul de pe mal era sărac și că în fiecare an ploaia mai lua cîte o bucată. Și înainte de-a pleca s-a uitat la mine, apoi s-a uitat la Nuto și l-a spus :

— Vino odată pe sus pe la noi. Aș vrea să-ți arăt putina aia care curge.

Apoi Nuto îmi spusese :

— Tu, la Gaminella, nu mîncai în fiecare zi... Acum nu mai glumea. Cu toate astea nu trebuia să vă despărțiți. Acum cocioaba a cumpărat-o cucoana de la Villa. Și vine să împartă bucatele cu tereziile. Una care are două gospodării și o prăvălie. Și pe urmă vin și spun că țărani fură, că țărani sînt niște nemernici...

M-am întors singur pe drumul acela și mă gîndeam cum o fi trăit atîția ani — șaizeci ? poate nici atît — acest Valino care muncea pămînt în parte. Din cîte case o fi plecat, de pe cîte pămînturi, după ce dormise, mîncase, săpase pe arșiță și pe ger, încercîndu-și lucrurile în căruța altuia, pe drumuri pe care n-avea să mai calce ? Știam că era văduv, că soția îi murise acasă, înainte de asta, și că cei mai mari dintre copii îi muriseră în război. Nu-i mai rămîneau în casă decît un băiețaș și niște femei. Ce rost mai avea el pe lume ?

Nu ieșise niciodată din valea lui Belbo. Fără să vreau m-am oprit în mijlocul potecii, gîndindu-mă că, dacă în urmă cu douăzeci de ani n-aș fi fugit, aceasta ar fi fost și soarta mea. Și totuși atît eu prin lumea largă, cît și el pe dealurile acelea umblasem și tot umblasem, fără să putem spune : „Asta e avutul meu. Sub grinda asta voi îmbătrîni, în odaia asta voi muri.“

Am ajuns sub smochin, în fața ogrăzii, și am văzut poteca între două maluri acoperite cu iarbă. Puseseră acum niște pietroaie drept scară. Povîrnișul de la fineață pînă în drum era ca odinioară — iarbă uscată sub o grămadă de surcele, o tîrnă desfundată, niște mere putrede și storcite. Am auzit cîinele, sus, cum se repezea de-a lungul sîrmei pe care-i era pus lanțul.

Cînd să ajung în capul scării, cîinele, să turbeze nu alta. Se sălta în două picioare, urla, se gîtuia cu lanțul. Am urcat mai departe și am văzut șopronul, trunchiul smochinului, o greblă sprijinită de ușă, aceeași funie înnodată atîrna de ușorul ușii. Aceeași pată de piatră vînată în jurul frunzelor care urcau pe zid. Același rozmarin, în colțul casei. Și mirosul, mirosul casei, al malului, al merelor putrede, mirosul de iarbă uscată și de rozmarin.

Pe o roată răsturnată pe pămînt ședea un băiat, cu cămășuță și pantaloni sfîșiți, ținuti de o singură bretea, și-și ținea un picior depărtat, întors într-un mod nefiresc. Oare în joacă făcea așa ? M-a privit ferindu-se de soare ; ținea în mîna o piele uscată de iepure și închidea pleoapele sale subțiri ca să cîștige timp.

Mă opresc, el continuă să clipească din ochi ; cîinele urlă și smucește lanțul.

Copilul e desculț, are o zgaibă sub ochi, umerii osoși și nu mișcă piciorul. Îmi amintesc dintr-o dată cîte degerături n-am avut și eu, cîte zgaibe din astea la genunchi, de cîte ori nu mi-am rupt buza. Îmi amintesc că botinele le puneam numai iarna. Îmi amintesc cum jupuia mama Virgilia pielea de pe iepuri după ce le scotea măruntaiele. Mișc mîna și fac un semn.

În ușă apăruse o femeie, două femei. În straie negre, una prăpădită și cocoșată, alta mai tînără și ciolănoasă ; mă priveau. Strig că-l caut pe Valino. Nu era acasă, se dusesese în sus, pe coastă.

Femeia mai tînără strigă la cîine, apucă lanțul și-l smucește făcînd cîinele să horcăie. Băiatul se ridică de pe roată — se ridică cu greu, sprijinind piciorul de-a curmezișul, se saltă în picioare și se tîrăște spre cîine. E șchiop, rahitic, văd că genun-

chiul lui nu e mai gros decât brațul ; își trage piciorul după el ca pe o greutate. Să tot fi avut zece ani și văzîndu-l în ograda aceea, era ca și cum mă vedeam pe mine însumi. Îmi arunc ochii sub șopron, pe după smochin, la mături, așteptînd să apară Angiolina și Giulia. Cine știe pe unde erau ? Dacă mai trăiau pe undeva trebuie să fi avut vîrsta femeii aceleia.

După ce potoliră cîinele nu-mi spuseră nimic ; mă priveau.

VI

Le spun că dacă Valino se întoarce îl aștept. Răspund împreună că uneori întîrzie.

Dintre cele două femei, cea care legase cîinele — era desculță, arsă de soare și avea chiar niște tuleie pe bărbie — mă privește cu ochii întunecați și bănuitori ai lui Valino. Era cumnata, cea care dormea acum cu el ; tot stînd împreună începuse să-i șemene.

Intru în ogradă (cîinele se repede din nou) și le spun că în ograda aceea copilărisem. Întreb dacă puțul e tot acolo, în spate. Bătrîna, care se așezase în prag, mormăie neliniștită ; cealaltă se apleacă și ridică grebla care căzuse în fața ușii, apoi strigă la băiat să se uite de pe mal dacă nu se vede Pa¹. Le spun că nu e nevoie. Trecusem pe-acolo și dorisem să revăd casa în care crescusem, dar cunoșteam rosturile pe acolo, malul pînă la nuc, și puteam să caut singur pe cineva.

¹ Tata (familiar, țărănește).

Apoi întreb :

— Dar băiatul ăsta ce are ? A căzut în vreo sapă ?

Cele două femei își poartă privirea de la mine la el, care se pune pe rîs — și rîde fără glas, închizînd repede ochii. Cunoșteam jocul ăsta și eu.

Îl întreb :

— Ce ai ? Cum te cheamă ?

Îmi răspunde cumnata cea slabă : îmi spune că doctorul se uitase la piciorul lui Cinto în anul cînd murise Mentina, atunci cînd mai ședea la Orto.

— Mentina ședea în pat și se văita, iar doctorul îi spusese, cu o zi pîn-a muri, că ăsta de-aici n-avea oasele ca lumea din vina ei. Mentina îi răspunsese că ăilalți feciori, care muriseră soldați, erau zdraveni, dar că ăsta se născuse așa ; că știa ea bine că atunci cînd vrusese s-o muște cîinele ăla turbat, îi secase și laptele. Doctorul se răstise la ea, că, zice, nu laptele avea vreo vină, ci surcelele pe care le căra în spinare, umblatul prin ploaie cu picioarele goale, năutul și mămăliga pe care le mînca și coșurile alea cu care se uzmea. Ar fi trebuit să se gîndească mai înainte la toate astca, spusese doctorul, acuma era prea tîrziu. Mentina îi răspunsese că așa o fi, dar uite că ăilalți veniseră zdraveni pe lume ; și a doua zi murise.

Băiatul ne asculta sprijinit de zid, și-mi dau seama că nu rîdea — avea colții ieșiți în afară, dinții rari și o zgaibă sub ochi — părea doar că rîde, da el era atent.

Le spun femeilor :

— Atunci mă duc să-l caut pe Valino.

Doream să rămîn singur, dar femeile strigă numaidecît la băiat :

— Mișcă-te, du-te să vezi și tu !

Și așa am pornit-o prin fineață și am înconjurat via, căci printre araci erau lanuri de grâu, coapte de soare. Și cu cît coasta, în spatele viei, în loc să fie ferită de umbra neagră a alunilor, era acoperită de mături pitice, cu atît ochiul o pornea mai liber și cîmpia aceea era mai mică, un peticel de pămînt. Cinto șchiopăta în urma mea și într-o clipă am fost la nuc. Și mi s-a părut atunci cu neputință să fi fugit și să mă fi jucat de atîtea ori de aici pînă la drum, să fi coborît malul să caut nuci și mere căzute, să fi petrecut după-amieze întregi cu capra și cu fetele pe iarba aceea, să fi așteptat în zilele de iarnă puțină vreme bună ca să mă întorc acolo, chiar dacă locul acela ar fi fost o țară întreagă, ori lumea toată. Iar dacă din întîmplare n-aș fi ieșit de aici la treisprezece ani, cînd Padrino se dusesese să locuiască la Cossano, aș trăi și acum ca Valino și ca Cinto. Cum putuserăm să facem aici rost de mîncare e un mister. Pe vremea aceea rodeam mere, dovleci, năut. Virgilia izbutea să ne astîmpere foamea. Și acum pricepeam eu expresia de pe figura întunecată a lui Valino care muncea pînă nu mai putea și pe deasupra mai trebuia să împartă și cu alții. Roadele se vedeau : femeile îndobitocite, copilul schilod.

L-am întrebat pe Cinto dacă mai apucase să vadă alunii. Sprijinit pe piciorul sănătos, m-a privit neîncrezător și mi-a spus că în fundul văii mai erau niște pomi. Întorcîndu-mă să-i mai spun ceva, văzusem, pe deasupra viei, pe femeia în negru care se uita la noi din ogradă. Mi-a fost rușine atunci de hainele de pe mine, de cămașa

pe care o purtam, de pantofi. De cîtă vreme nu mai umblasem desculț ? Ca să-l conving pe Cinto că odată fusesem și eu ca el era de ajuns să-i vorbesc despre Gaminella. Pentru el Gaminella era lumea întreagă și toți îi vorbeau astfel despre ea. Ce aș fi spus pe vremea mea dacă mi-ar fi apărut înaintea un omoi ca mine și eu l-aș fi întovărășit pe locul nostru ? Am avut o clipă iluzia că în casă mă așteptau fetele și capra și că aveam să le spun, cu mîndrie, despre nemaipomenita întîmplare.

Acum Cinto venea după mine, curios. L-am dus pînă în capătul viei. N-am mai recunoscut șirurile de copaci ; l-am întrebat cine a făcut schimbarea asta. El se bîlbîia, făcea mofturi și mi-a spus că cucoana de la oraș venise numai cu o zi înainte, să culeagă roșiile.

— Vouă v-a lăsat ? îl întreb eu.

— Noi le și strînsesem, îmi răspunde.

Acolo unde eram noi, în spatele viei, încă mai era iarbă, troaca cu apă pentru capră și dealul, care urca peste capetele noastre. L-am pus să-mi spună cine locuia în casele îndepărtate, i-am povestit cine ședea în ele altădată, ce cîini aveau, i-am spus că atunci eram cu toți copii. M-a ascultat și mi-a spus că mai era cîte unul din cei despre care pomenisem. Apoi l-am întrebat dacă mai era la locul lui cuibul acela de cintează în copacul care se ridica la picioarele noastre, pe mal. L-am întrebat dacă se ducea vreodată la Belbo să prindă pește cu tîrna.

Era ciudat cum toate se schimbaseră și totuși rămăseseră la fel. Nici măcar o coardă de viță nu rămăsese din cele vechi, nici măcar un dobitoc ; acum pajiștile erau lanuri, iar lanurile șiruri de araci ; oamenii se perindaseră, îmbătrîniseră,

muriseră ; rădăcinile fuseseră smulse, aruncate în Belbo, și totuși, dacă priveai în jur trupul masiv al Gaminellei, drumurile îndepărtate pe coastele dealului Salto, ogrăzile, puțurile, glasurile, gropile, totul era neschimbat, totul avea mireasma, gustul, culoarea de altădată.

L-am pus să-mi spună dacă știa satele din jur. Dacă fusese vreodată la Canelli. Fusese cu carul când Pa se dusesse să vîndă struguri la Gancia. Și în unele zile trecea riul cu copiii lui Piola și se duceau la calea ferată să vadă cum trece trenul.

I-am povestit că pe vremea mea valea aceasta era mai mare, că erau unii care umblau cu trăsura, bărbații purtau lanț de aur la jiletcă, iar femeile din sat, de la Gară, aveau umbreluțe de soare. I-am povestit că făceau fel de fel de petreceri — nunți, botezuri, praznice pentru Fecioara Maria — și că veneau de departe, de pe virfurile dealurilor, veneau muzicanți, vînători, mărimile satelor. Se aflau pe atunci case — mici palate, cum era cel numit Cuibul, de pe dealul din Canelli — care aveau camere în care încăpeau cîte cincisprezece, douăzeci de persoane, ca în hotelul „Îngerul“, care mînceau și cîntau din instrumente toată ziua. Și noi, copiii, în zilele acelea petreceam prin ogrăzi și ne jucam, vara de-a „săptămîna“, iarna dîndu-ne pe gheață. Săptămîna se juca sărind într-un singur picior, cum era Cinto, peste niște linii de pietricele fără să atingi pietricelele. După culesul viilor vînătorii cutreierau dealurile, pădurile, urcau pînă la Gaminella, la San Grato, la Camo, se întorceau plini de noroi, frînți de oboseală, dar încărcăți de potîrnichi, de iepuri, de vînat. Noi, din căsuța noastră, îi vedeam trecînd și apoi, pînă noaptea tîrziu, auzeam cum se petrece în casele din sat, iar la

micul palat al Cuibului, acolo, jos — pe atunci se vedea căci nu erau copacii aceia — toate ferestrele jucau în lumină, de parcă s-ar fi aprins casa, și prin geamuri se vedeau trecînd umbrele invitaților pînă dimineța.

Cinto asculta cu gura căscată, cu zgaiba lui sub ochi, sprijinit de mal.

— Eram un băiat ca tine, îi spun eu, și stam aici cu Padrino, aveam o capră. Eu o duceam la păscut. Iarna, cînd nu mai treceau vinătorii era urît, pentru că nu te puteai duce nici la mal, atîta apă și promoroacă era, și uneori — acum nu mai sînt — de la Gaminella coborau lupii, care nu mai găseau de mîncare în pădure, iar dimineța le vedeam urmele pe zăpadă. Sînt ca urmele de ciine, dar mai adînci. Eu dormeam în odaia din spate, cu fetele, și noaptea auzeam cum urla lupul de frig acolo pe mal.

— Anul trecut am găsit pe mal un mort, îmi spune Cinto.

Mă opresc. Îl întreb ce mort.

— Un neamț, îmi răspunde. Pe care l-au îngropat partizanii în Gaminella. Nu mai avea pic de piele pe el.

— Așa aproape de drum ? întreb.

— Nu, venise pe mal, din sus. Apa l-a cărat în jos și Pa l-a găsit acoperit cu noroi și cu pietre...

VII

Între timp de pe mal se auzea cum lovea cineva cu cosorul un lemn, și la fiecare izbitură Cinto clipea din ochi.

— E Pa, spuse el. E-acolo jos.

Îl întreb de ce mai adineaori cînd eu mă uitam la el și femeile vorbeau ținea ochii închiși. Închise numaidecît ochii și spuse că nu e adevărat. Rîd și-i povestesc că și eu mă jucam așa, cînd eram copil — astfel vedeam numai lucrurile pe care vream eu să le văd, și cînd deschideam ochii mă distram regăsind lucrurile așa cum erau.

Și-a descoperit atunci dinții, mulțumit, și mi-a spus că și iepurii făceau așa.

— Neamțul acela, spusei eu, o fi fost mîncat de furnici.

Dinspre ogradă un glas de femeie care-l striga pe Cinto, care-l chema pe Cinto, care-l blestema pe Cinto ne făcu să zîmbim.

— Nimeni n-a priceput cum l-au omorît, spuse el. A stat sub pămînt doi ani...

Cînd am coborît printre frunzele grase, printre vrejurile de mure și izma-broaștei mai din jos, Valino abia a ridicat capul. Reteza cu cosorul vîrfurile roșii ale ramurilor unei sălcii. Ca întotdeauna, deși eram în august, în părțile astea joase era frig și aproape întuneric. Cîndva malul aducea aici apă, încît vara se făcea băltoacă.

L-am întrebat unde avea să pună la zăcut sălciile în anul ăsta care era atît de secetos. S-a aplecat să ridice grămada de joarde, apoi s-a răzgîndit. A rămas cu ochii la mină, apăsînd ramurile cu piciorul și agățîndu-și cosorul la spatele pantalonilor. Era stropit tot pe pălăria și pantalonii aceia albăstrui care se pun cînd se dă cu piatră-vînată.

— Au ieșit frumoși strugurii anul acesta, îi spun eu. Numai puțină apă mai lipsește.

— Întotdeauna lipsește câte ceva, zice Valino. Îl așteptam pe Nuto, pentru zăcătoarea aia. Nu vine ?

Atunci i-am explicat că trecusem din întâmplare prin Gaminella și voisem să revăd cîmpul. Nu-l mai cunoșteam, atîta se schimbase. Via era tinăară, de trei ani, nu ? Și în casă, l-am întrebat, și în casă făcuseră schimbări ? Cînd stam eu acolo era un coș care nu mai trăgea de loc ; l-au dărimat cumva ?

Valino mi-a spus că în casă ședeau femeile. Ele trebuiau să se gîndească la lucruri din astea. A privit în sus la frunzulițele plopilor. Mi-a spus despre cîmp că e la fel ca orice cîmp, ca să-l faci să rodească ar fi fost nevoie de brațe, care nu mai erau.

Atunci am vorbit despre război și despre morți. Despre feciori n-a spus nimic. Mormăia. Cînd am început să vorbesc despre partizani și despre nemți a săltat din umeri. Mi-a spus că atunci era la Orto și că văzuse arzînd casa lui Ciora. Încă un an după aceea nimeni nu făcuse nimic la cîmp, și dacă în loc de toate astea toți bărbații s-ar fi întors acasă — nemții acasă la ei, băieții la locurile lor — ar fi fost un cîștig. Ce mutre, ce lume ; atîta lume străină nu se mai văzuse nici măcar la bilciurile de pe vremea cînd era el tinăr.

Cinto stătea și ne asculta cu gura căscată.

Cine știe cîți mai erau îngropați și prin pădure, am spus eu.

Valino m-a privit, cu fața întunecată — ochii-i erau tulburi, străini.

— Sînt, zice el, sînt destui. Timp să ai, să-l cauți.

Nu era dezgust în glasul lui, nici milă. Parcă ar fi spus că se duce după ciuperci, sau după vreascuri.

A prins apoi viață pentru o clipă și a spus :

— N-au dat ei roade cît erau vii, n-or să dea nici morți.

Uite, gîndeam eu, Nuto ar zice că e înapoiat, amărit, și l-ar întreba dacă lumea ar trebui să fie mereu cum era odată. Dar Nuto care văzuse atîtea sate și care știa necazurile tuturor de prin împrejurimi, Nuto n-ar fi întrebat niciodată dacă războiul acela folosise la ceva. Trebuia dus, așa voise soarta. Nuto avea adînc înfipt în cap gîndul acesta că un lucru ce era sortit să se întîmple trebuia să-i frămînte pe toți laolaltă și că lumea asta e prost întocmită și trebuie făcută din nou.

Valino nu mă îndeamnă să mă duc sus cu el să bem un pahar. Apucă legătura de lăstari și-l întreabă pe Cinto dacă se dusesese să adune iarbă. Cinto, îndepărtîndu-se, se uita în pămînt și nu răspundea. Atunci Valino făcu un pas și cu mîna liberă apucă o nuia de salcie să-l sfichiuipe pe băiat. Cinto sări în lături iar Valino se împiedică dar își recăpătă echilibrul. La capătul malului Cinto sta și-l privea.

Fără să vorbească, bătrînul o porni pe coastă, cu joardele de salcie în brațe. Nu se întoarse nici cînd fu în vîrf. Mi se părea că sînt un băiat care venise să se joace cu Cinto și că bătrînul îl atinsese pe el fiindcă nu putuse să se ia de mine. Eu și Cinto ne priveam rîzînd, fără să vorbim.

Am coborît malul pe sub bolta rece a copacilor, dar era de ajuns să trecem pe sub spărturile deschise prin frunziș, prin soare, ca să simțim arșița și nădușala. Mă uitam la peretele de tuf vulcanic, din fața pajiștei noastre, care susținea via lui Mo-

rone. În vîrf, pe deasupra rugilor de mure, se vedeau limpede răsărind cele dintîi coarde de viță și un piersic de toată frumusețea cu cîteva frunze de pe acum sîngerii. Era asemenea piersicului de pe vremea mea, din care cădea pe mal cîte-o piersică din cele ce ne păreau mai gustoase decît ale noastre. Merii și piersicii aceștia, ale căror frunze sînt roșii sau galbene, vara, fac să-mi lase gura apă și acum, din pricina frunzelor care seamănă atît de mult cu fructele coapte, încît te simți fericit cînd stai sub coroana lor. După mine toate plantele ar trebui să dea roade ; așa e la vie.

Am vorbit cu Cinto despre fotbaliști, apoi despre jucătorii de cărți ; așa am ieșit în drum pe sub micul zid al malului, printre salcîmi. Cinto văzuse o grămadă de cărți în mîna unuiia care ținea o dugheană în piață, și mi-a spus că avea acasă un doi de pică și un popă de cupă pe care le pierduse cineva pe șosea. Cam murdare, dar erau bune, și dacă le-ar fi găsit pe urmă și pe celelalte s-ar fi putut juca cu ele. I-am spus atunci că erau unii care jucau cărți ca să aibă din ce trăi, și că se juca pe case și pe pămînturi. Fusesem într-un sat, am continuat, unde se juca cu grămada de *marenghi*¹ de aur pe masă și cu pistolul la brîu. Și chiar la noi, odată, pe cînd eram copil, țărani mai înstăriți, după ce vindeau strugurii sau grîul, înhămau calul și-o porneau, pe răcoare, spre Nizza, spre Acqui cu pungile pline de *marenghi*, și jucau toată noaptea ; își jucau banii, mai întîi, pe urmă pădurile, cîmpurile, pe urmă casa și a doua zi dimineată îi găseau morți într-un pat, la han, sub icoana Maicii Domnului cu ramură de măslin. Sau o porneau cu șareta și

¹ Veche monedă italienească.

duși erau. Cîte unul își juca și nevasta și astfel copiii rămîneau singuri, îi goneau din casă și ăștia erau cei ce se numeau bastarzi.

— Băiatul lui Maurino, zise Cinto, e un bastard.

— Sînt unii care-i adună, îi răspunsei eu, totdeauna oamenii amărîți adună copiii bastarzi. Se vede treaba că Maurino avea nevoie de un băiat...

— Dacă-i zic așa se supără, zice Cinto.

— Nu trebuie să-i spui așa. Ce vină ai tu dacă taică-tu te gonește de-acasă? E de ajuns să vrei să muncești. Am cunoscut bastarzi care au cumpărat case de la bogătani.

Coborîsem malul, și Cinto, tropăind înaintea mea, se așezase pe zidul scund. După șirul de copaci de pe cealaltă parte a drumului era riul. Aici veneam noi să ne jucăm, după ce capra ne colindase toată după-amiaza pe coaste și pe maluri. Pietrele din drum erau tot aceleași și tulpinele tinere ale copacilor răspîndeau un miros de apă curgătoare.

— Nu te duci să culegi iarbă pentru iepuri? l-am întrebat pe Cinto.

Cinto mi-a spus că se duce. Atunci am plecat și pînă la cotitură am simțit cum mă urmărea cu privirea de după trestii.

VIII

Am hotărît să nu mă întorc la Gaminella decît întovărașit de Nuto, pentru ca Valino să mă lase să intru în casă. Dar lui Nuto drumul acesta

fi e peste mînă. Eu, în schimb, treceam adesea pe aici și se întîmpla ca Cinto să mă aștepte pe potecă sau să țîșnească dintre trestii. Se sprijinea de zidul acela mic cu piciorul lui schilod și aștepta să-i spun cîte ceva.

Dar după primele zile, isprăvindu-se sărbătoarea și campionatul de fotbal, hotelul „Îngerul” a devenit iarăși liniștit; și cînd, în bîzîitul muștelor, beam cafeaua la fereastră, privind piața goală, mă simțeam ca un primar care privește satul din balconul primăriei. Cînd eram copil n-aș fi crezut asta. Cînd ești departe de casă muncești de nevoie, faci avere fără să vrei — căci să faci avere chiar asta însemnează: să pleci prin străini și să te întorci așa, îmbogățit, tare și mare, liber. Pe cînd eram copil încă nu știam asta, măcar că stăteam mereu cu ochii pe drum, la trecători, la vilele din Canelli, la dealurile din zare. Așa a vrut soarta, spune Nuto, ca el, spre deosebire de mine, să fi rămas locului. El n-a umblat prin lume, n-a făcut avere. Putea să se întîmple și cu el ceea ce se întîmpla cu tot ce era în valea aceasta: să se înalțe ca o iarbă, să îmbătrînească ca o femeie sau ca un țap, fără să aibă măcar habar de ce se petrece dincolo de Bormida, fără să se îndepărteze cu un pas de casă sau să știe alta decît culesul viei și bilciurile. Dar și lui, care nu s-a mișcat de aici, i-a fost hărăzit ceva, o soartă: gîndul acela că lucrurile care te înconjoară trebuiesc pricepute, trebuiesc îndreptate, că lumea e prost întocmită și că e datoria tuturor s-o schimbe.

Înțelegeam acum că de copil, chiar cînd alergam capra, cînd, pe timp de iarnă, rupeam mînios surcelele, punînd piciorul pe ele, sau cînd mă jucam și închideam ochii ca să văd dacă dispărea dealul cînd aveam să-i deschid — chiar de atunci

mă pregăteam pentru soarta ce-mi fusese dată, să trăiesc fără o casă a mea, să sper că dincolo de deal avea să fie un sat mai frumos și mai bogat. Camera aceasta de la „Îngerul“ — atunci nu fusesem niciodată aici — îmi părea că știuse dintotdeauna că un domn, un bărbat cu buzunarele pline de *marenghi*, stăpîn pe multe pămînturi, cînd va pleca cu brișca să vadă lumea, într-o dimineață însorită, se va opri într-o cameră ca aceasta, își va spăla mîinile în ligheanul acesta alb, va scrie o scrisoare pe vechea masă lustruită, o scrisoare care va merge la oraș, va merge departe, și o vor citi niște vînători, niște primari, niște femei cu umbreluță. Și iată că totul se petrecea întocmai. Dimineața beam cafeaua și scriam scrisori la Genova, în America, mă jucam cu banii, îi ajutam și pe alții să cîștige. Poate că peste o lună aveam să fiu din nou pe vreun vas, gonind pe urma scrisorilor mele.

Într-o zi am băut cafeaua jos, cu Cavalerul, avînd dinainte piața dogoritoare. Cavalerul era fiul bătrînului Cavaler, care pe vremea mea fusese stăpînul pămînturilor de la Castel și al mai multor mori, și care ridicase chiar un dig pe Belbo, pe cînd eu tocmai trebuia să mă nasc. Trecea uneori pe șosea într-o trăsură cu doi cai, condusă de un servitor. Aveau o vilișoară în sat cu o grădină împrejmuată și cu niște plante ciudate al căror nume nu-l știa nimeni. Obloanele vilei erau întotdeauna închise iarna, cînd treceam eu în fugă spre școală și mă opream în fața grilajului.

Acum Bătrînul murise, iar Cavalerul era un biet avocat chel care nu se ținea de avocatură : pămînturile, caii, morile le tocuse la oraș, ca holtei. Marea familie de la Castel dispăruse ; lui nu-i mai rămăsese decît un petic de vie, niște haine uzate,

și cutreiera satul cu un băston cu măciulia de argint. Cu mine a intrat în vorbă politicos ; știa de unde veneam, m-a întrebat dacă fusesem și în Franța și sorbea din cafea ridicînd degetul mic și aplecîndu-se înainte.

Se oprea în fiecare zi în fața hotelului și discuta cu ceilalți clienți. Știa multe lucruri, mai multe decît tinerii, decît doctorul și decît mine, dar erau lucruri care nu se mai potriveau cu viața pe care o ducea acum — trebuia să-l lași să vorbească, și pricepeai numaidecît că Bătrînul murise la timp. M-am gîndit că semăna puțin cu grădina aceea de la vila lor, plină de palmieri, de trestii exotice, de flori cu tăbliță alături. În felul său și Cavalerul plecase din sat ; o pornise și el în lume, dar nu făcuse avere. Rudele îl părăsiseră, soția (o contesă din Torino) murise, fiul, singurul său fiu, viitorul Cavaler, se omorîse în urma unor încurcături cu femeii și cu joc de cărți, încă înainte de-a fi fost luat în armată. Și totuși acest bătrîn, acest amărît care dormea într-o odaie de slugi cu țărani ultimei lui vii, era mereu curtenitor, mereu îngrijit, mereu domn și își scotea pălăria ori de cîte ori mă întâlnea.

Din piață se vedea delușorul unde se găsea avutul lui, în spatele acoperișului primăriei, o vie negrijită, năpădită de buruieni, iar deasupra, către cer, un moț de pini și de trestii. După-masă, grupul de pierdevară care-și beau cafeaua îl luau peste picior pomenind despre dijmașii aceia ai lui, care erau de fapt stăpîni peste jumătate din San Grato, și stau la el în casă numai ca să poată fi aproape de sat, dar care nici gînd n-aveau să sape via lui. El însă, credul, răspundea că știa ei, dijmașii, de ce are nevoie o vie și că, de altfel, fusese o vreme

cînd domnii, stăpîinii moşiei, lăsau în paragină o parte din loc ca să poată vîna, sau din capriciu.

La gîndul că bietul Cavaler ar pleca la vînătoare, toţi izbucneau în rîs, şi cineva i-a spus că ar fi făcut mai bine să semene năut.

— Am plantat copaci ! a spus el, izbucnind cu o căldură neaşteptată, şi vocea i-a tremurat.

Aşa binecrescut cum era nu ştia cum să se apere, şi atunci am sărit şi eu să zic ceva, ca să schimbăm vorba. Vorba am schimbat-o noi, ce-i drept, dar se vede treaba că Bătrînul nu murise cu totul, pentru că amăritul acela mi-a înţeles gestul. Cînd m-am sculat să plec m-a rugat să-l aştept o clipă că are să-mi spună două vorbe şi ne-am îndepărtat împreună, străbătînd piaţa, urmăriţi de ochii celorlalţi. Mi-a povestit că era bătrîn şi tare singur, că locuinţa lui nu era potrivită ca să poată invita pe cineva, ba dimpotrivă, dar, dacă aş fi urcat să-i fac o vizită, dacă nu mă deranja, ar fi fost cît se poate de fericit. Ştia că fusesem pe la alţii să le văd pămîntul ; aşa că, dacă aveam puţin timp... M-am înşelat şi de data asta : să vezi, mi-am zis, că ş-asta vrea să vîndă. I-am răspuns că nu venisem în sat cu afaceri.

— Nu, nu, a făcut el numaidecît, nu vorbeşte despre asta. O simplă vizită... Vreau să vă arăt, dacă-mi îngăduiţi, copacii aceia...

M-am dus chiar atunci, ca să nu-l las să se zbuciume cu pregătitul primirii mele, şi, pe străduţa care urca printre acoperişurile cenuşii, printre curticelele caselor, mi-a povestit că nu putea să vîndă via din mai multe motive : pentru că era ultima bucată de pămînt care mai purta numele său, pentru că altfel ar fi trebuit să închidă ochii în casa altuia, pentru că dijmaşilor le convenea să n-o vîndă, pentru că era atît de singur...

— Dumneavoastră, îmi spune el, nu știți ce înseamnă să trăiești prin satele acestea fără o bucată de pământ. Dumneavoastră unde-i aveți pe bătrîni îngropați ?

Îi spun că nu știu. Tace o clipă, mă descoase, se miră, apoi clatină din cap.

— Îmi dau seama, spune încet. Așa e viața.

El, în schimb, băgase în pământ pe cineva în cimitirul satului, de foarte curînd. Doisprezece ani trecuseră și i se părea ca ieri. Nu era vorba despre o moarte obișnuită, firească la oameni, o moarte cu care pînă la urmă să te resemnezi, și să te gîndești la ea liniștit.

— Am făcut o grămadă de greșeli prostești, spuse el, cum fac oamenii în viață. Dar adevăratele pietre de moară ale bătrîneții sînt remușcările. Și un singur lucru n-am să mi-l iert niciodată : băiatul acela...

Ajunsesem la cotitura străzii, sub trestii. Se opri și bîlbîi :

— Știți cum a murit ?

Am făcut semn că da. Vorbea strîngînd în palme măciulia bastonului.

— Am plantat copaci, spune el. (În spatele trestiiilor se înălța un pin.) Doream ca pămîntul de aici, de pe spinarea dealului, să fie al lui, cum îi plăcea lui, liber și sălbatic, ca parcul în care copilărise...

Era o idee. Desișul de trestii și, în spatele lui, pinii roșcați și iarba grasă de pe jos, îmi aminteau de căldarea aceea dintre dealuri, din capul viei din Gaminella. Dar ceea ce îmi plăcea aici era muchea dealului care făcea ca totul să se sfîrșească în gol.

— Peste tot, la țară, îi spun eu, oamenii ar vrea să lase o bucată de pământ necultivată... Dar via o muncesc.

La picioarele noastre se întindeau cei câțiva amărâți de araci.

Cavalerul se strîmbă ironic și clătină din cap.

— Sînt bătrîn, spuse el. Ce vrei, țărani.

IX

Acum, ca să-i fac plăcere, trebuia să intru în curte. Dar știam că ar fi trebuit să destupe o sticlă pentru mine și apoi sticla asta s-o plătească arendașilor. I-am spus că era tîrziu, că eram așteptat în sat, că la ora aceea nu luam nimic, niciodată. L-am lăsat în pădurea lui, sub pini.

M-am gîndit la povestea asta ori de cîte ori treceam pe drumul Gaminellei, și ajungeam la trestiile de la pod. Aici mă jucasem și eu cu Angiolina și Giulia și strînsesem iarbă pentru iepuri. Pe Cinto îl găseam întotdeauna la pod, fiindcă-i dăruisem cîrlige și sfoară pentru undițe și-i povesteam cum se pescuiește în largul mării și se trage în pescăruși. De aici nu se vedeau nici San Grato, nici satul. Dar pe spinările cele mai înalte ale dealurilor Gaminella și Salto, pe coastele cele mai îndepărtate, dincolo de Canelli, se iveau hățișuri întunecoase de ierburi, de trestii și de sișuri — mereu aceleași — care semănau cu cele ale Cavalerului. Copil fiind nu putusem urca niciodată pînă acolo sus ; cînd am mai crescut mă luam cu munca și mă mulțumeam cu bîlciurile și cu

dansurile. Acum, fără să mă hotărăsc, îmi făceam planuri că ceva trebuie să fie acolo sus, pe plaiuri, în spatele trestiiilor și al ultimelor case pierdute. Ce putea să fie oare? Pământul de acolo, de sus, era sălbatic și ars de soare.

— Au aprins focurile anul acesta? îl întreb pe Cinto.

Noi le aprindeam mereu. În noaptea de San Giovanni¹ tot dealul era aprins.

— Nu prea au făcut mare lucru. Aprind foc mare la Gară, dar de aici nu se vede. Piola spune că altădată se ardeau surcele. Piola era Nuto al lui, un băiețandru lung și subțire. Îl văzusem pe Cinto cum se ținea după el în Belbo, schiopătînd.

— Cine știe pentru ce s-or tot aprinde focurile astea, zic eu.

Cinto e numai urechi.

— Pe vremea mea bătrînii spuneau că aduc ploaie. Taică-tu a aprins și el foc? Ar cam trebui ploaie în anul ăsta... Peste tot oamenii aprind focuri.

— Se vede treaba că fac bine la cîmpuri, spune Cinto. Le îngrașă.

Mi s-a părut atunci că nu mai sînt eu. Vorbeam cu el cum făcuse Nuto cu mine.

— Bine, dar atunci de ce nu se face focul ăsta pe locuri roditoare? întreb eu. Mîine ai să găsești cenușă pe drumuri, pe maluri, printre snopi.

— Că doar n-o să dea foc la vie, răspunde el, rîzînd.

— Da, dar atunci să pună cel puțin gunoiul pe pământul de rod.

Discuțiile astea nu ajungeau niciodată pînă la capăt pentru că-l chema vocea aceea minioasă,

¹ Sfîntul Ion, sărbătoare catolică; cade la 24 iunie.

sau trecea vreun băiat, de-alde Piola sau de-alde Morone, și Cinto se ridica și spunea, cum ar fi spus și taică-su : „Ia să mergem și noi să vedem puțin“ — și pleca.

Nu mă lăsa niciodată să înțeleg dacă stătea cu mine din bună-cuviință ori că așa l-ar fi tras pe el inima. Firește, cînd îi povesteam despre portul Genova și cum se încarcă, despre glasurile sirenelor de vapoare, despre tatuajele marinarilor și despre cîte zile se stă pe mare, el mă asculta cu ochii țintă la mine.

Băiatul ăsta, mă gîndeam eu, cu piciorul lui, o să fie întotdeauna un muritor de foame la țară. N-o să poată da niciodată cu sapa ori căra coșurile. N-o să-l ia nici în armată și n-o să vadă nici orașul. Așa că cel puțin să-i ațîț dorința.

— Sirena asta de vapor, m-a întrebat el în ziua în care i-am povestit despre mare, e ca sirena care suna la Canelli în vremea războiului ?

— Se auzea ?

— Sigur că se auzea. Se zice că era mai puternică decît fluieratul trenului. Toți o auzeau. În timpul nopții ieșau din casă să vadă dacă bombardează Canelli. Și eu am auzit-o ; am văzut și avioanele.

— Bine, dar pe tine te purtau în brațe pe atunci.

— Ba-mi aduc aminte, zău !

Cînd i-am spus ce-i povesteam băiatului, Nuto și-a ținut buzele ca și cînd ar fi vrut să pună clarinetul la gură, și a scuturat tare din cap.

— Faci rău, mi-a spus el. Faci rău. Ce vrei să-i bagi în cap ? Atîta vreme cît lucrurile nu se schimbă o să fie mereu un nenorocit...

— Cel puțin să știe ce pierde.

— Și la ce-i trebuie ? Cînd o să vadă că pe lumea asta unii stau mai bine și alții mai rău,

la ce crezi c-o să-i folosească ? Dacă e în stare să priceapă e de ajuns să se uite la ta-su. E de ajuns să se ducă în piață, duminică ; pe scările bisericii e întotdeauna un cerșetor, șchiop ca și el. Și înăuntru sînt băncile pentru cei bogați, cu numele scris pe plăcuțe de oțel...

— Cu cît îl deștepți la cap, spun eu, cu atît înțelege mai mult.

— Dar n-are rost să-l trimiți în America. Acum și aici e America. Avem și noi milionari și muritori de foame.

I-am spus că Cinto ar fi trebuit să învețe o meserie și ca s-o învețe trebuia să scape din ghearele tatălui său.

— Ar fi fost mai bine să fi fost bastard, spun eu. Ar trebui să plece și să scape. Dacă nu se duce printre oameni, ajunge ca taică-su.

— Aicea n-ai ce să schimbi, spune Nuto.

Atunci i-am spus că Cinto era isteț și că pentru el s-ar fi convenit o gospodărie cum fusese Mora pentru noi.

— Mora era ca întreg pămîntul, spun eu. Era America, era un port la mare. Unii veneau, alții se duceau, se muncea și se vorbea. Acum Cinto e un copil, dar o să crească. Au să apară fetele. Îți dai seama ce vrea să zică să cunoști niște femei istețe ? Niște fete ca Irene și Silvia ?...

Nuto n-a spus nimic. Îmi dădusem seama că despre Mora nu-i plăcea să vorbească. Deși-mi povestise atîtea despre anii în care fusese muzicant, cînd se nimerea să ne întoarcem la întîmplări mai vechi, din anii cînd eram noi copii, își pierdea glasul. Sau schimba vorba în felul lui, pornindu-se pe discuții.

De data asta rămase tăcut, răsfrîngîndu-și buzele, și numai cînd îi vorbii despre povestea cu focurile aprinse în miriște, săltă capul :

— E bine, desigur, spune el. Trezesc pămîntul.

— Dar, Nuto, îi spun eu, nici măcar Cinto nu crede așa ceva.

Și cu toate astea, spuse el, nu știa cum se făcea, dacă văpaia, ori căldura, ori sucurile singure prindeau vlagă, dar fapt e că toate locurile la marginea cărora se aprindeau focuri dădeau o recoltă mai cu miez, mai în putere.

— Asta n-o știam, îi spun eu. Atunci crezi și în lună ?

— În lună, răspunde Nuto, trebuie să crezi, n-ai ce face ! Ia încearcă să tai un pin pe lună plină, să vezi cum ți-l mănîncă viermii. O zăcătoare de must trebuie s-o speli cînd e lună nouă. Pînă și altoiul, dacă nu-l pui în primele zile de lună nouă, nu prinde.

Atunci i-am spus că pe unde umblasem auzisem multe povești de soiul acesta, dar că mai gogonate decît astea n-am auzit. Nu mai avea nici un rost să discute atîta despre guvern și despre piedicile preoților dacă pe urmă credea în asemenea superstiții, ca străbunii lui. Dar, spre uimirea mea, Nuto mi-a spus, cît se poate de calm, că superstiție este numai aceea care face rău, și că dacă cineva ar fi folosit luna și focurile ca să-i jefuiască pe țărani și să-i țină în neștiință, atunci da, acela ar fi fost un înapoiat și ar fi trebuit împușcat în piață. Și se cuvenea ca, înainte de toate, să mă fi transformat din nou în țăran, și pe urmă să vorbesc. Un bătrîn ca Valino altceva n-o să știe, dar pămîntul îl cunoaște.

Ne-am hîriit ca niște cîini multă vreme, dar l-au chemat la gater pe Nuto și am coborît pe

șosea, rîzînd. Parcă mă trăgea inima să mă duc la Mora ; dar se făcuse cald.

Privind spre Canelli (era o zi liniștită, cu cerul limpede) am aruncat numai o clipă ochii spre lunca rîului, zărînd în față Gaminella, Salto într-o parte, iar micul palat al Cuibului ridicîndu-se, roșu, printre platani, profilat pe coasta cea mai îndepărtată a dealului. Atîtea vii, atîtea maluri, atîtea coaste arse, aproape albe, mi-au stîrnit deodată dorința de-a sta din nou în via aceea de la Mora, în vremea culesului, să le văd iar venind pe fetele lui *sor* Matteo, cu coșulețul. Mora era în spatele arborilor dinspre Canelli, sub coasta Cuibului.

Am trecut însă rîul pe podeț, și în timp ce mergeam mă gîndeam că nimic pe lume nu e mai frumos decît o vie bine săpată și bine legată, o vie cu frunzele tunse, plutind în mirosul acela de pămînt încins de soarele lui august. O vie bine muncită și cu coardele mustind de sevă e ca un trup sănătos, care respiră, care asudă. Și apoi, uitîndu-mă din nou în jurul meu, mă gîndeam și la smocurile acelea de ierburi și de trestii, la tufișuri și la maluri — la toate numele de sate și de locuri din împrejur — care sînt inutile și nu dau roade, dar care își au și ele farmecul lor (orice vie își are buruienile sale) și-ți face plăcere să le privești, să le afli tainițele. Femeile, gîndeam eu, au și ele, în ființa lor, ceva asemănător.

„Sînt nebun, mi-am spus, de douăzeci de ani umblu aiurea și locurile acestea mă așteaptă.“ Și mi-am amintit de dezamăgirea care m-a cuprins cînd am umblat prima dată pe străzile Genovei : umblam prin mijloc și mă uitam după cîte un fir de iarbă. Vedeam portul, e drept, vedeam chipurile fetelor, vedeam magazinele și băncile, dar trestiișul,

mirosul de surcele, o bucată de vie unde erau ? Știam și povestea lunei și a focurilor. Numai că, ș-acum îmi dădeam seama, atunci nu mai știam c-o știu.

X

Dacă începeam să mă gîndesc la toate astea nu mai isprăveam niciodată, pentru că-mi veneau în minte atîtea întîmplări, atîtea dorințe, atîtea amărăciuni de altădată, precum și clipele cînd crezusem că ajunseseam la un liman, că aveam prieteni și o casă, încît să-i fi putut da chiar numele meu și să-mi fac o grădină. Crezusem asta, și chiar îmi spuseseam : „Dacă izbutesc să fac rost de cîtiva bani, îmi iau nevastă și-o trimit cu copilul în sat. Vreau să trăiască acolo, ca și mine.“ În schimb copil n-am avut, despre nevastă, nici vorbă, și m-am gîndit că la urma urmei ce poate să însemne valea asta pentru o familie care vine de la mare și care nu știe nimic despre lună și despre focuri ? Trebuie să fi plămădit aici, să ai valea asta în sînge, ca vinul și mămăliga, și atunci ai s-o cunoști fără să mai fie nevoie să vorbești despre ea, și tot ce ai purtat în tine, ani și ani, fără să știi, să se trezească acum dintr-o dată la scrișnetul unei roți de car, împiedicată, la o lovitură pe care o dă un bou cu coada, la gustul unei ciorbe, la un glas pe care-l auzi noaptea în piață.

Fapt e că Cinto — ca și mine, cînd eram copil — nu știa asemenea lucruri, și nu le știa nimeni în sat, în afară, poate, de cineva care să fi

plecat de-acasă. Așa că dacă vream să mă înțeleg cu Cinto, să mă înțeleg cu oricare altcineva din sat, trebuia să le vorbesc de lumea din afară, să le povestesc despre mine. Ba mai bine chiar să nu vorbesc : să mă fac ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat și să-mi port America, Genova, banii — totul scris pe față și vîrît în buzunar. Asemenea lucruri plăceau tuturor — în afară de Nuto, fi-rește, care încerca el să mă înțeleagă pe mine.

Mă vedeam cu lumea la „Îngerul“, în piață, prin curți. Cite unul venea să mă caute, îmi spuneau din nou „cel de la Mora“. Doreau să știe ce afaceri învîrteam, dacă cumpăram „Îngerul“ ori cumpăram autobuzul. În piață m-au prezentat parohului care a început să vorbească despre o capelă ruinată, secretarului comunal care m-a tras de-o parte și mi-a spus că la primărie trebuie să mai fi fost dosarul meu, dacă doream să facem cercetări. I-am răspuns că mă și dusesem la spitalul din Alessandria. Cel mai puțin pisălog era tot Cavalerul, care știa totul despre vechea situație a satului și despre matrapazlicurile fostului primar.

Pe șosea și în gospodăriile oamenilor mă simteam mai bine, dar nici aici nu mă credeau. Oare puteam să-i spun cuiva că ceea ce căutam era doar să văd ce mai văzusem ? Să văd. Să văd care, să văd fînării, să văd o zăcătoare pentru struguri, un grătar, o floare de cicoare, o băsmăluță cu carouri albastre, un tîlv, o coadă de sapă ? Și figurile îmi plăceau așa cum erau, cum le văzusem întotdeauna : bătrîne, zbîrcite, boi înțelepți, fete cu ramuri înflorite, acoperișuri de hulubării. Pentru mine trecuseră numai anotimpuri, nu ani. Și cu cît lucrurile și discuțiile în care mă băgau cel mai mult erau aceleași de altădată — despre zăduf, despre bilciuri, despre recoltele de altădată, de la înce-

putul lumii — cu atât îmi plăceau mai mult. Și tot așa îmi plăceau ciorbele, sticlele, cosoarele, trunchiurile din bătătură.

Aici Nuto spunea că greșam, că trebuia să mă revolt că pe dealurile acelea se mai ducea încă o viață animalică, neomenoasă, că războiul nu slujise la nimic, că totul era ca înainte, în afară de morți.

Pe urmă vorbeam despre Valino și despre cumnate. Că acum Valino dormea cu cumnata nu era mare lucru — ce putea să facă? — dar în casa aceea se petreceau lucruri urite: Nuto mi-a spus că de la Belbo, din cîmpie, se auzeau femeile urlînd cînd Valino își descingea cureaua și le bătea ca pe dobitoace. Și nu numai pe ele, dar îl bătea și pe Cinto. Nu băutura era de vină, că vin nu prea aveau, ci mizeria, furia ce i-o dădea viața aceea fără nici o scăpare.

Aflasem și sfîrșitul lui Padrino și-alor săi. Mi-l povestise nora lui Cola, individul acela care voia să-mi vîndă casa. La Cossano, unde se duseseră să mănînce bănuții pe care-i luaseră pe cocioabă, Padrino murise tare bătrîn — acum cîtiva ani — în drum, unde ginerii lui îl aruncaseră. Fata mai mică se măritase de copilă, cealaltă, Angiolina, după un an — luînd amîndouă doi frați care ședeau la Madonna della Rovere, într-o casă arendată, în spatele pădurii. Trăiseră acolo sus cu bătrînul și cu copiii; se îngrijeau de struguri și de mămăligă, de altceva nimic; pîinea coborau s-o coacă o dată pe lună, atât de departe ședeau. Cei doi bărbați munceau ca apucații, deșelau vitele și femeile; cea mai tînără murise pe cîmp, lovită de trăsnet, cealaltă, Angiolina, făcuse șapte copii și după aia căzuse la pat cu o tumoare la plămîn, se pătimise și se văitase trei luni — doctorul urca acolo sus o dată pe an — și murise fără nici măcar să-l vadă

pe popă. După ce se prăpădiseră fetele, bătrînul nu mai avea pe nimeni în casă să-i dea de mîncare și o pornise să cutreiere cîmpurile și bîlciurile ; Cola îl mai zărise o dată cu barbă mare și albă, plină de paie, un an înainte de război. Pînă la urmă murise și el, în ograda unei gospodării, unde intrase să cerșască.

Așa că nu mai avea nici un rost să mă duc la Cossano să-mi caut surorile vitrege și să văd dacă își mai aduceau aminte de mine. Mi-a rămas în minte imaginea Angiolinei, culcată și cu dinții rînjiți, ca maică-sa, în iarna cînd murise.

În schimb, într-o dimineață, m-am dus la Canelli, de-a lungul căii ferate, pe drumul pe care, cînd eram la Mora, îl făcusem de atîtea ori. Am trecut pe sub Salto, am trecut pe sub Cuib, am văzut Mora cu teii care ajungeau la acoperiș, terasa fetelor, ferestrele cele mari, și aripa joasă, cu porticuri, unde stam noi, ceilalți. Am auzit glasuri pe care nu le cunoșteam ; am întins pasul.

La Canelli am intrat pe un drum lung care pe vremea mea nu era, dar am simțit numaidecît mirosul — damful acela înțepător, parfumul de borhot, de apă de rîu, și de vermut. Străduțele erau aceleași, cu aceleași flori la ferestre, cu aceleași mutre, aceleași fotografii, aceleași vile. Unde era mai multă mișcare era piața : un bar nou, o stație de benzină, și un du-te-vino de motociclete — nori de praf. Dar platanul cel mare era la locul lui. Și banii, se vedea bine, circulau într-una.

Mi-am petrecut dimineața la bancă și la poștă. Un mic oraș — cine știe cîte alte vile și mici palate mai erau în împrejurimi. Nu mă înșelasem în copilărie : numele celor din Canelli contau în lume : de aici se deschidea larg o fereastră.

De pe podul râului am privit valea, dealurile joase dinspre Nizza. Nu se schimbaseră nimic. Parcă anul trecut venise un copil cu taică-su să vîndă un car de struguri. Cine știe dacă târgul acesta ar fi putut fi și pentru Cinto o ușă care să dea spre lumea largă ?

Și atunci mi-am dat seama că totul se schimbaseră. Canelli îmi plăcea pentru că este așa cum este, ca și valea și dealurile și malurile care se ridicau pe alocuri. Îmi plăcea pentru că aici totul se termina, pentru că era ultimul sat unde nu anii, ci anotimpurile curg unul după altul. Oamenii de afaceri din Canelli puteau să facă și aici orice vin spumos doreau, să înființeze birouri, să pornească mașini și vagoane, să deschidă depozite — era o muncă pe care o făceam și eu pe aiurea — de aici pornea drumul care trecea prin Genova și ducea cine știe unde. Făcusem drumul acesta pornind din Gaminella. Dacă aș fi fost din nou copil, l-aș mai fi făcut încă o dată. Ei bine, și ce-i cu asta ? Nuto, care nu plecase niciodată cu adevărat, voia și el să înțeleagă lumea, să schimbe lucrurile, să abată cursul anotimpurilor. Sau poate nu, credea numai în lună. Dar eu, care nu credeam în lună, știam că la urma urmei numai anotimpurile contează, și că anotimpurile sînt cele care te-au plămădit, cele care ți-au dat să măninci cînd erai copil. Canelli e lumea întreagă — Canelli și valea lui Belbo — și pe dealuri timpul nu curge.

M-am întors către seară, pe șosea, de-a lungul căii ferate. Am trecut pe drumul mare, am trecut pe sub Cuib, am trecut de Mora. La casa de pe Salto l-am găsit pe Nuto cu șorțul dinainte, dînd la rîndea și fluierînd, negru la față.

— Ce s-a întîmplat ?

S-a întâmplat că unul, destelenind o bucată de loc, găsisese alți doi morți pe podișurile din Gaminella, două iscoade din alea, republicane ¹, cu capetele sfărîmate și fără ghetе. Veniseră fuga doctorul și pretorul cu primarul să-i recunoască, dar după trei ani ce să mai recunoști? Trebuie să fi fost republicani din ăia, pentru că partizanii mureau devalе, împușcați în piețe și spînzurați de balcoane, ori îi trimiteau în Germania.

— Și ce, ăsta e necazul? întreb eu. Lucrurile se cunosc.

Dar Nuto se frămînta în sinea lui, fluierînd dușmănos.

XI

Cu ani în urmă — aici, la noi, era război — petrecusem o noapte de care-mi amintesc ori de cîte ori umblu pe lîngă calea ferată. Cam bănuiam eu cele ce aveau să se întîmple după aceea — războiul, internarea, sechestrul — și încercam să-mi vînd baraca și să trec în Mexic. Era granița cea mai apropiată și văzusem la Fresno destui mexicanі zdrențuroși ca să știu unde mă duceam. După aceea mi-a trecut pofta, pentru că mexicanii n-ar fi știut ce să facă cu lădițele mele de lichioruri, și a venit războiul. L-am lăsat să vină fără să fac

¹ Este vorba de aderenții la Republica Socială Italiană, o formă fascistă de organizare a statului italian în ultima parte a celui de al doilea război mondial, care s-a menținut o vreme și după terminarea războiului. (În original, *spie repubblicane*.)

nimic, pentru că eram sătul să tot prevăd și să tot alerg, și a doua zi s-o iau iar de la cap. Dar tot a trebuit s-o iau de la cap la Genova, acum doi ani.

Fapt e că știam foarte bine că lucrurile n-au să dureze, și dorința de-a face ceva, de-a munci, de a-mi pune pielea-n joc începuse să se cam sleiască în sufletul meu. Viața aceea și lumea aceea cu care mă obișnuisem de zece ani, ajunseseră să mă înspăimînte și să mă scoată din sărite. Cutreieram într-o camionetă șoselele unionale și am ajuns pînă la pustiuri, pînă la Yuma, pînă la pădurile luxuriante. Îmi trăsese prin cap să văd și altceva, nu numai aceeași vale și aceleași mutre. Știam foarte bine că după sfîrșitul războiului aveam să fiu obligat să străbat oceanul, iar viața pe care o duceam era urîță și de azi pe mîine. Apoi am isprăvit-o și cu popasurile mai lungi pe șoseaua aceea din sud. Era un ținut prea mare, n-aș fi ajuns nicio dată în vreun loc. Și eu nu mai eram tinerelul care împreună cu o echipă de opt feroviarî ajunseseră în California. Multe sate înseamnă nici unul.

În seara aceea am avut o pană și camioneta mi s-a oprit în plin cîmp. Îmi făcusem socoteala că am să ajung la stația 37 odată cu întunericul și că am să dorm acolo. Era frig, un frig uscat și prăfos, iar cîmpul era pustiu. Cîmp — e prea mult spus. Cit vedeai cu ochii o întindere cenușie de nisip mărăcinos, ridicături care nu erau dealuri, și stîlpii căii ferate. M-am tot sucit pe lîngă motor — nu era nimic de făcut : nu aveam bobine de schimb.

Atunci a început să-mi fie frică. În tot cursul zilei nu mă încrucișasem decît cu două mașini : se duceau spre coastă. În direcția mea nici una. Nu mă găseam pe șoseaua unională căci voisem să traversez ținutul. Mi-am zis : „Să aștept. Poate

trece cineva.“ N-a trecut nimeni pînă a doua zi. Noroc că aveam niște pleduri ca să mă acopăr. „Și mîine?“ m-am întrebat eu.

Am avut vreme să studiez toate pietrele pavajului, toate traversele de tren, toate smocurile de ciulini uscați, trunchiurile grase a doi cactuși din valea de la marginea șoselei. Pietrele pavajului aveau culoarea aceea de cărbune, de la tren, pe care o au în toată lumea. Un vînticel se răsucea pe șosea și aducea un miros de sare. Era frig ca iarna. Soarele asfințise, cîmpia se ascundea.

Știam că prin tainițele cîmpiei mișunau șopîrle veninoase și cîrcăieci ; că stăpînea șarpele. Au început să urlе cîinii sălbatici. Nu ei constituiau pericolul, dar m-au făcut să mă gîndesc că eram în fundul Americii, în inima unui pustiu la trei ore de mașină de stația cea mai apropiată. Și venea noaptea. Singurul semn al civilizației îl dădeau șinele de tren și sîrmele de telegraf. Măcar de-ar fi trecut trenul. De mai multe ori mă rezemasem de un par de telegraf și ascultasem cum cîntau sîrmele, ca în copilărie. Curentul acela care cînta pe sîrme venea din nord și se ducea spre coastă. Am luat harta s-o studiez.

Cîinii urlau într-una pe marea cenușie a cîmpiei — glas care sfîșia cerul ca un cîntat de cocoș — și-mi era frig, îmi era silă. Noroc că luasem cu mine sticla de *whisky*. Și fumam ; fumam să mă liniștesc.

Cînd s-a făcut întuneric, întuneric de-a binelea, am aprins becul de la bord. Farurile nu îndrăzneam să le aprind.

Măcar de-ar fi trecut un tren.

Îmi veneau în minte atîtea întîmplări de care auzisem, povești despre oameni care o porniseră pe drumurile astea cînd nu existau încă șoselele

și care fuseseră găsiți întinși în vreo vale, numai oase și haine, altceva nimic. Bandiții, setea, insolăția, șerpilor. Aici te puteai lesne încredința că fusese o epocă în care oamenii se ucideau, în care nimeni nu punea piciorul într-un loc unde nu avea de gând să rămână. Firul acela subțire de cale ferată și de șosea era tot darul pe care ni-l făcuseră cei de pe vremuri. Oare era cu puțință să lași șoseaua și să te afunzi printre gropi și printre cactuși, sub stele ?

Strănutul unui câine, foarte aproape, și o rostogolire de pietre m-au făcut să sar în sus. Am stins bordul, dar l-am aprins aproape imediat. Ca să-mi treacă frica mi-am amintit că pe înserate depășisem o căruță de mexicani, încărcată pînă sus cu baloturi, cu legături de boarfe, cu tigăi și cu oameni. Trebuie să fi fost o familie care se ducea să stea peste vară la San Bernardino sau mai sus. Văzusem picioarele subțirele ale copiilor și copitele măgarului tîrșindu-se pe șosea. Pantalonașii aceia de un alb-murdar fluturau, măgarul îndoia gîtul, trăgea. Trecînd pe lîngă ei mă gîndisem că amăriții aveau să facă popas în vreo vale ; era sigur deci că în seara aceea n-aveau să ajungă la stația 37.

Și ăștia, gîndeam eu, unde-și au casa ? E oare cu puțință să te naști și să trăiești într-un asemenea ținut ? Și cu toate astea se adaptau, se duceau să caute locurile unde vara era mai mănoasă, ducînd o viață în care n-aveau o clipă de liniște, jumătate de an în carierele de piatră, jumătate pe cîmp. Ei nu fuseseră nevoiți să treacă pe la spitalul din Alessandria — lumea venise să-i scoată din casă cu foamea, cu calea ferată, cu revoluțiile lor și cu zăcămintele de petrol, și acum veneau și se duceau, tîrîndu-se după măgar. Erau fericiți că aveau un

măgar. Erau și alții care-o porneau la drum desculți, nici măcar cu o femeie alături.

Am coborît din cabina camionetei și am început să bat din picioare ca să mă încălzesc. Cîmpul era fără viață, mînjit cu umbre tulburi, și șoseaua abia se zărea în noapte. Vîntul se răsucea mereu, înghețat, în nisip, și atunci cîinii tăceau ; se auzeau suspine, glasuri parcă. Băusem destul ca să-mi mai fie vreo teamă. Trăgeam în piept mirosul de iarbă uscată și de vînt sărat și mă gîndeam la dealurile din Fresno.

Apoi a trecut trenul. La început părea un cal, un cal care trăgea o căruță peste bolovani și începea să se zărească felinarul. Mai mai că trăgeam nădejdea că ar fi fost o mașină sau căruța aceea de mexicani. Apoi toată cîmpia s-a umplut de vuiet și de scînteii. Cine știe ce-or zice șerpilor și scorpionii ? gîndeam eu. S-a năpustit spre mine pe șosea, luminîndu-mi cu ferestrele mașina, cactușii, o vietate speriată care se făcea nevăzută în goană ; și a trecut prin fața mea zbătîndu-se, sugînd aerul, pîlmuindu-mă. Îl așteptasem atîta, dar cînd s-a făcut din nou întuneric, și nisipul și-a reînceput scîrțîitul, mi-am spus că nici măcar într-un pustiu oamenii ăștia nu te lasă în pace. Dacă a doua zi ar fi trebuit să fug, să mă ascund, ca să nu mă aresteze, aș fi simțit mîna polițistului căzînd asupra mea ca și vuietul trenului. Asta era America.

M-am întors în cabină, am pus pe mine un pled și am încercat să ațipesc ca și cînd aș fi fost în colțul străzii Bellavista. Și m-am gîndit atunci că deși californienii erau oameni dați naibii, cei patru mexicani trențuroși făceau un lucru pe care nici un californian n-ar fi știut să-l facă. Poposeau și dormeau în pustiu acela — femei și copii — în

pustiul acela care era casa lor și unde măcar cu șerpii și tot se înțelegeau. Trebuie să mă duc în Mexic, mi-am zis atunci, pariez că e tocmai țara care-mi trebuie.

Noaptea, târziu, un vacarm nemaipomenit m-a sculat dintr-o smucitură. Părea că toată cîmpia ar fi fost un cîmp de bătaie, sau o poiată. Am deslușit o lumină roșietică ; m-am dat jos din cabină înțepenit și zdrobit ; printre norii joși se ivise o felie de lună care părea o rană de cuțit și însîngera cîmpia. Am stat s-o privesc o bucată de vreme. Mă înfricoșa cu adevărat.

XII

Nuto nu se înșelase. Cei doi morți din Gaminella au fost o adevărată belea. Doctorul, casierul, cei trei-patru tineri sportivi care beau vermouth la bar, au început să discute scandalizați, să se întrebe cîți bieți italieni care-și făcuseră datoria or fi fost asasinați de roșii. Pentru că, spuneau ei — și vocea lor gravă răsună în piață — roșii sînt aceia care împușcă în ceafă fără judecată.

Apoi a trecut învățătoarea — o femeie micuță, cu ochelari, care era soră cu secretarul și proprietară de vii — și a început să strige că era gata să se ducă ea pe maluri să caute alți morți, toți morții, să se ducă cu sapa și să-i dezgroape pe toți nenorociții aceia, dacă asta ar fi fost suficient ca să poată fi aruncați în pușcărie, sau chiar spînzurați niște bestii cum erau comuniștii, ca Valerio bunăoară, ca Pajetta sau ca secretarul acela din Canelli.

Cineva a spus :

— E greu să dai vina pe comuniști. Aici fiecare grupare era de capul ei.

— N-are a face, răspunse altul, nu-ți mai amintești de șchiopul ăla cu eșarfă, care rechiziționa păturile ?

— Și cînd a ars depozitul...

— Ce de capul lor ? Aici era numai...

— Îți amintești de neamțul...

— Că erau de capul lor, strigă fiul cucoanei de la Vilă, n-are a face. Toți partizanii erau niște criminali.

— După mine, spuse doctorul, privindu-ne cu precauție, vina nu era a unui individ sau a altuia. Așa era atunci situația : luptă de gherilă, ilegalitate, singe. Probabil că aceștia doi au fost cu adevărat spioni... Dar, reluă el, ridicînd glasul peste discuția ce începea din nou, cine a organizat primele grupuri ? Cine a dorit război civil ? Cine i-a provocat pe nemți și pe ceilalți ? Comuniștii. Mereu ei. Ei sînt responsabili. Ei sînt asasinii. E o onoare că noi, italienii, i-am dat bucuros deoparte.

Concluzia a plăcut tuturor. Atunci am spus că nu eram de acord. M-au întrebat cum așa. În anul acela, spusei eu, eram încă în America. (Tăcere.) Și în America eram ținut în lagăr. (Tăcere.) În America, pînă și acolo, în America, spusei eu, ziarele au publicat o proclamație a regelui și a lui Badoglio care ordona italienilor să treacă la partizani, să pornească luptele de gherilă, să cadă în spinarea nemților și a fasciștilor. (Ușoare zîmbete.)

Nimeni nu-și mai amintea. Au început să discute din nou.

Am plecat tocmai cînd învățătoarea striga :

— Toți sînt niște bastarzi. Și pe urmă : Banii, asta vor de la noi. Pămîntul și banii, ca în Rusia. Și cine protestează — îl curăță.

Nuto a venit și el în sat să asculte, și sforăia ca un cal.

— Oare e posibil, îl întrebai eu, ca nici unul din oamenii ăștia să nu fi fost partizan, ca să poată vorbi? La Genova partizanii își au ziarul lor...

— Dintre ăștia n-a fost nici unul, îmi răspunse Nuto. Sînt oameni care, a doua zi, și-au pus cu toții cocarde tricolor. Unii au mîncat pîinea statului, la Nizza... Cine și-a pus pielea în joc cu adevărat n-are chef să discute despre așa ceva.

Cei doi morți n-au putut fi recunoscuți. Îi transportaseră cu o căruță la vechiul spital, și unii s-au dus să-i vadă; ieșeau strîmbîndu-se.

— De, spuneau femeile pe la porțile ulicioarei, pe oricare-l ajunge. Dar oricum, așa nu-i bine.

După statura mică a corpurilor și după o medalie mititică a Sfîntului Gennaro, pe care unul din cei doi o avea la gît, pretorul a tras concluzia că erau meridionali. A declarat: „necunoscuți“ și a închis ancheta.

Cine n-a închis nimic, ba s-a pornit să se și agite, a fost parohul. I-a convocat numaidecît pe primar, pe șeful de post, un comitet alcătuit din capi de familie și pe părintele stareț. M-a ținut la curent cu toate astea Cavalerul, pentru că el nu-l putea înghiți pe paroh care-i luase, fără să-l anunțe măcar, placa de alamă de la bancă.

— Banca din biserica unde ingenunchia mama, mi-a spus. Mama care a făcut mai mult bine bisericii decît zece bătărași ca ăsta...

Despre partizani, Cavalerul nu și-a dat părerea.

— Copii, a spus el, copii care s-au trezit amestecați în război... Cînd mă gîndesc că atîția...

În sfîrșit parohul trăgea spuza pe turta lui pentru că încă îi mai stătea în gît inaugurarea unei plăci comemorative a partizanilor spînzurați în fața

faimoaselor *Ca' Nere*¹, care se făcuse fără el, acum doi ani, de către un deputat socialist venit anume de la Asti. La reuniunea din casa parohială parohul își vărsase tot focul.

— Și-l vărsaseră cu toții și căzuseră de acord. Intrucît nu se putea denunța nici un fost partizan, căci trecuse atîta timp și în sat nu era nici un subversiv, au hotărît să dea cel puțin bătaia pe plan politic, încît să se audă pînă la Alba, adică : înmormîntare cu mare pompă, miting și anatema publică împotriva roșilor. Izbăvire și rugăciune. Mobilizare generală.

— N-o să fiu eu cel care să se bucure de timpurile acelea, îmi spusese Cavalerul. Războiul, spun francezii, este *sale métier*.² Dar preotul acesta exploatează morții ; ar exploata-o și pe maică-sa dacă ar mai trăi.

Am trecut pe la Nuto să-i povestesc și asta. S-a scărpinat după ureche, s-a uitat în pămînt și a mormăit cu amărăciune :

— Știam, îmi spune el după o vreme, a mai încercat o lovitură din asta și cu țigani.

— Ce țigani ?

Mi-a povestit că prin '45 un grup de copii prinseră doi țigani care de luni de zile umblau de colo-colo, făceau joc dublu, semnalau taberele de partizani.

— Știi cum e, în grupurile partizanilor erau oameni de toată mîna. De prin Italia și de aiurea. Și din cei fără minte. Niciodată nu s-a văzut atîta babilonie. Dar să lăsăm asta ; în loc să-i ducă la comandament, îi iau, îi bagă într-un puț și-i silesc să spună de cîte ori se duseseră la cazarma

¹ *Case Nere* — Case Negre, sedii fasciste.

² Ocupație murdară (fr.).

soldaților. Pe urmă, unuia dintre cei doi prinși, care avea glas frumos, i-au spus să cînte ceva, ca să scape cu viață. Omul cîntă, stînd pe ghizdurile fîntîinii, legat, cîntă ca un nebun, din tot sufletul. În timp ce cînta, cîte o lovitură de sapă îi doboară pe amîndoi... I-am dezgropat acum doi ani și numai decît preotul a ținut predică la biserică. Despre cei de la *Ca' Nere* nu țin minte să fi ținut predică vreodată.

— În locul vostru, îi spun eu, m-aș duce să-i cer să facă slujbă pentru cei spînzurați. Dacă refuză l-aș face de rușine în fața satului.

Nuto rînji, fără veselie.

— E în stare să primească, îmi răspunse. Și să spună tot ce știe el.

Și așa, duminica aceea s-au făcut funeraliile. Autoritățile, jandarmii, femeile îndoliate, Fecioarele Mariei. Blestematul acela i-a adus și pe Battuti¹, în cazacă galbenă, mai mare jalea. Flori peste tot. Învățătoarea, proprietară de vii, trimesese fetițele peste tot să facă prăpăd prin grădini. Parohul, împopoțonat de sărbătoare, cu ochelari strălucitori, a rostit discursul de pe treptele bisericii. Vorbe gogonate. A spus că timpurile fuseseră stăpînite de diavol, că sufletele erau în primejdie. Că prea mult sînge cursese, și prea mulți tineri mai ascultau încă cuvîntul învrăjbirii. Că patria, familia, religia erau și acum amenințate. Roșul, frumoasa culoare a martirilor, devenise semnul lui Anticrist și că în numele său se făptuiseră și se făptuiau atîtea nelegiuiri. Trebuia deci să ne căim și noi, să ne purificăm, să ne izbăvim, să îngropăm creștinește pe cei doi tineri necunoscuți,

¹ Polițiști care organizează de obicei razii pentru capturarea răufăcătorilor.

atît de barbar răpuși, care trecuseră în lumea cealaltă, Dumnezeu știe, fără mîngîierea preotului — și să ne izbăvim, să ne rugăm pentru ei, să ne ridicăm inimile într-un zid de apărare. (A spus și o vorbă latinească.) Să le virîm toate astea în ochii celor fără de patrie, violenților, celor fără de Dumnezeu. Să nu se creadă că vrăjmașul fusese nimicit. În multe comune din Italia se mai semețea steagul lui roșu...

Mie discursul acela nu mi-a displicut. De cîtă vreme nu mai auzisem eu glasul unui preot, spunîndu-și predica, așa, sub soarele acela, pe treptele bisericii. Și m-a făcut să gîndesc că pe vremea copilăriei, cînd Virgilia ne ducea la slujbă, credeam că glasul preotului ar fi fost ceva ca tunetul, ca cerul, ca anotimpurile — că ar fi ajutat la cîmp, la recolte, la salvarea viilor și a morților. Acum am priceput însă că morții îl ajutau pe el. Nu trebuie să îmbătrînească, nici să cunoască lumea.

Cel care n-a apreciat discursul a fost Nuto. În piață cite unul din prietenii lui îi făcea cu ochiul, îi trimiteau în zbor cite-o vorbuliță. Dar Nuto nu avea astîmpăr, suferea. Cînd e vorba de morți, fie că erau dușmani, ori că muriseră demult, nu putea să se poarte altfel. Despre morți, preoții au întotdeauna dreptate. Eu știam asta, și o știa și el.

KIII

În sat s-a vorbit din nou despre povestea asta. Parohul era pus pe treabă. A doua zi n-a pierdut prilejul să țină o slujbă pentru bieții oameni care mureau, pentru cei vii care încă erau în primejdie,

pentru cei care trebuiau să se nască. A sfătuit lumea să nu se înscrie în partide subversive, să nu citească presa anticreștină și nerușinată, să nu se ducă la Canelli decît pentru treburi, să nu se oprească la cîrciumă, iar fetele să-și lungească rochiile.

Dacă stai să ascuți la cele ce spuneau acum femeiuștile și negustorii în sat, sîngele cursese pe dealurile acelea ca mustul sub teasc. Totul fusese prădat și incendiat, toate femeile lăsate gravide. Ba chiar fostul primar a spus de-a dreptul la o măsura de la „Îngerul“, că înainte de asta asemenea lucruri nu se întîmplaseră. Atunci a sărit cu gura camionarul — unul din Calosso, cu o mutră obraznică — și l-a întrebat unde a dispărut, înainte de asta, sulful acela, proprietate comună.

M-am întors la Nuto și l-am găsit măsurînd niște scînduri, tot încruntat. În casă femeia da lapte copilului. I-a strigat prin fereastră că era o prostie să se minie, fiindcă nimeni nu se alesese cu nici un cîștig de pe urma politicii. Eu, tot timpul cît umblasem pe șosea din sat pînă la Salto, frămîntasem toate astea în minte, dar nu știam cum să-i vorbesc. Atunci Nuto s-a uitat la mine, a aruncat metrul și m-a întrebat dintr-o dată dacă nu mă săturasem, și ce tot căutam în blestемatele astea de sate.

— Trebuia atunci să vă fi ridicat, îi spun eu. Nu să fi stat cu mîinile în sîn.

El se întoarse spre fereastră și strigă :

— Comina, vezi că plec.

Apoi își luă haina și mă întrebă :

— Vrei să bei ceva ?

În timp ce așteptam, el le spuse ceva băieților care lucrau sub streșină, pe urmă se întoarse la mine și zise :

— Sînt sătul ! Hai să ieşim să facem cîţiva paşi.
Ne-am căţărat pe Salto. La început nu vorbeam, sau spuneam doar : „Au ieşit frumoşi strugurii anul ăsta“.

Am trecut printre māl şi via lui Nuto. Am lăsat drumul şi am apucat pe-o potecă atît de pieptişă că a trebuit să păşim de-a latul. La cotitura unui şir de copaci am dat peste Berta, bătrînul Berta, care nu mai ieşea de pe locul lor. M-am oprit să-i spun ceva, ca să mă recunoască — n-aş fi crezut că am să-l găsesc viu, şi aşa de ştirb — dar Nuto a mers înainte ; a spus doar :

— Salutăm.

Cu siguranţă că Berta nu m-a recunoscut.

Numai pînă aici mă suisem odinioară, unde se termina ograda casei lui Spirita. Veneam aici prin noiembrie să furăm scoruşe. M-am uitat atunci la picioarele noastre : viile uscate şi cocoaşele dealurilor, creştetul roşcat al lui Salto, riul Belbo şi pădurile. Acum şi Nuto mergea mai încet, şi păşam din greu, ţinîndu-ne.

— Partea proastă, spune Nuto, e că sîntem nişte proşti. Tot satul e în mîna popii.

— Adică ? Şi de ce nu-i spui ce ai de spus ?

— Unde vrei să-i spun, în biserică ? ăsta e un sat în care nu poţi să spui ceva decît în biserică. Dacă nu, nu te iau în seamă... Presa neruşinată şi anticreştină ? zice el. ăştia nu citesc nici măcar calendarul.

— Trebuie să pleci din sat, spun eu. Să auzi alte clopote, să iei aer. La Canelli e altfel. Ai auzit că şi el a spus că la Canelli e iadul.

— Parc-ar fi de ajuns...

— Aşa se începe. Canelli e drumul care duce spre lumea largă. După Canelli vine Nizza. După

Nizza — Alessandria. Singur nu faci niciodată nimic.

Nuto a scos un suspin și s-a oprit. M-am oprit și eu și am privit jos, în vale.

— Dacă vrei să pui ceva la cale trebuie să ții legătura cu lumea. Nu aveți partide care să vă apere interesele, deputați, oameni anume pregătiți? Stați de vorbă, întîlniți-vă. În America așa se face. Puterea partidelor se sprijină pe o mulțime de sătulețe ca al vostru. Preoții nu acționează nici ei izolat, au în spate o întreagă congregație de alți preoți... De ce deputatul acela care a vorbit la *Ca' Nere* nu se întoarce?

Sedeam la umbra cîtorva trestii, pe iarba țepoasă, și Nuto mi-a explicat de ce nu se întorcea deputatul. Din ziua eliberării — acel 25 aprilie mult așteptat — totul mersese din ce în ce mai rău. În zilele acelea se făcuse ceva, firește. Dacă muncitorii agricoli și sărăntocii din sat nu apușeră să se ducă ei prin lume, în timpul războiului venise lumea la ei să-i trezească. Se perindase lume din toate părțile, meridionali, toscani, orășeni, studenți, evacuați, muncitori — pînă și nemții, pînă și fasciștii slujiseră la ceva, deschiseseră ochii celor mai nătîngi, silindu-i pe fiecare să se arate cine este, eu de partea asta, tu de cealaltă, tu cu rostul de a-i exploata pe țărani, eu — ca să vină zile mai bune pentru toți. Și cei fugiți de oaste, cei risipiți izbutiseră să arate domnilor din guvern că nu e de ajuns numai pofta ca să pornești războiul. Se înțelege că în tot acel patruzeci și opt se făcuseră și greșeli, se furase și se omorise fără motiv, dar nu toți făceau așa; oricum, spune Nuto, foarte puțini din cei pe care stăpîinii de la început îi aruncaseră în stradă și-i lăsaseră să crape; și pe urmă? Ce-a urmat? Oamenii încetaseră să mai

aștepte, crezuseră în aliați, crezuseră în stăpînii de odinioară care acum — după ce trecuse furtuna — ieșau la iveală din beciuri, din vile, din parohii, din mănăstiri.

— Și am ajuns aici, spuse Nuto, că un preot, care dacă mai trage clopotele asta e numai mulțumită partizanilor care i le-a salvat, se ridică să apere republica și pe iscoadele astea două ale republicii. Și chiar dacă ăștia ar fi fost împușcați de pomană, de ce trebuia să se facă preotul ăsta că nu știe de partizanii care au murit ca muștele ca să-i salveze satul ?

În timp ce vorbea, priveam Gaminella care era în fața mea și care, de la înălțimea aceea, părea mai mare, un deal ca o planetă, și de acolo de sus se distingeau șesurile, pădurile, ulicioarele pe care nu le văzusem niciodată. Într-o zi, m-am gîndit eu, trebuie să mergem acolo, sus. Și asta face parte din lume. L-am întrebat pe Nuto :

— Acolo sus au fost partizani ?

— Partizani au fost peste tot, mi-a răspuns. I-au vînat ca pe fiare. Au murit peste tot. Într-o zi am auzit că se trăgea pe pod, a doua zi erau dincolo de Bormida. N-aveau o clipă de liniște să închidă ochii, sau vreo ascunzătoare să fie sigură... Peste tot spioni...

— Și tu n-ai fost partizan ? N-ai fost cu ei ?

Nuto înhite și scutură capul :

— Toți au făcut cîte ceva. Prea puțin... dar erai mereu în pericol că blestemații au să trimită să-ți dea foc la casă.

Priveam de acolo de sus cîmpia lui Belbo, și teii, ograda joasă de la Mora, cîmpurile — totul micșorat și parcă altfel. N-o văzusem niciodată de aici, de sus, așa de mică.

— Alaltăieri am trecut pe la Mora, zic eu. Nu mai e pinul de la porțiță.

— L-a tăiat contabilul, Nicoletto. Prostul ăla... L-a tăiat pentru că trențăroșii se opreau la umbră și cerșau. Înțelegi? Nu e de ajuns că a mâncat jumătate din casă. Nu vrea nici măcar să se oprească vreun sărac la umbră și să-i ceară de pomană.

— Dar cum de s-au dus așa de ripă? Oamenii ăștia aveau trăsură. Dacă ar fi fost bătrînul nu s-ar fi întîmplat așa ceva...

Nuto n-a răspuns; smulgea smocuri de iarbă uscată.

— Aici nu era numai Nicoletto, spusei eu. Și fetele, ce-i cu ele? Cînd mă gîndesc mi se aprinde sîngele în vine. E adevărat că le plăcea să petreacă amîndurora, și că Silvia era o proastă care se încurca cu toți, dar atîta timp cît a trăit bătrînul au știut întotdeauna s-o pună la locul ei. Cel puțin mama lor vitregă nu trebuia să moară... Și cea mică, Santina, ce sfîrșit a avut?

Nuto se gîndea tot la preotul lui și la spioni pentru că mai strîmbă o dată din buze și înghiți saliva.

— Ședea la Canelli, răspunse. Nu se putea suferi cu Nicoletto. Îi distra pe cei din brigăzile negre. Toți știu treaba asta. Pe urmă, într-o zi, a dispărut.

— E cu puțință? întreb eu. Dar ce-a făcut? Sfînta Santina? Și cînd te gîndești că la șase ani era așa de frumoasă...

— N-ai văzut-o la douăzeci. Celelalte două nu erau nimic pe lîngă ea. Au stricat-o; sor Matteo n-avea ochi decît pentru ea... Mai ții minte că Irene și Silvia nu voiau să iasă cu mama lor vitregă de frică să nu ridă lumea de ele? Ei bine,

Santa era mai frumoasă și decît ele două și decît mamă-sa vitregă.

— Și cum a dispărut ? Nu se știe cum s-a întîmplat ?

— Se știe, răspunde Nuto. Căteaua !

— Dar ce-a făcut așa de rău ?

— Căteaua și spioana !

— Au omorît-o ?

— Hai acasă, spune Nuto. Vreau să uit dar vād că nici cu tine nu pot.

XIV

Parcă era un făcut. Mă întrebam uneori de ce dintre toți oamenii care trăiseră cîndva nu mai rămăsesem decît eu și cu Nutto ; numai noi. Dorința pe care o avusesem cîndva în sînge (într-o dimineată, într-un bar din San Diego aproape că îmi pierdusem mințile) de-a ieși la șoseaua aceea, de-a ocoli porțița prin locul dintre pin și cotitura teilor, de-a asculta mai întîi glasurile, rîsetele, găinile, ca apoi să spun : „Uitați-mă, m-am întors“, apărînd în fața figurilor năucite ale tuturor — ale servitorilor, ale femeilor, a cîinelui și a bătrînului (ochii albaștri și ochii negri ai fetelor m-ar fi recunoscut de pe terasă), dorința aceasta nu mă părăsise nici acum. Mă întorsesem, ieșisem la șosea, făcusem avere — dormeam la „Îngerul“ și stam de vorbă cu Cavalerul — dar figurile, glasurile, miinile care trebuiau să mă cerceteze și să mă recunoască nu mai erau. De o bucată de vreme nu mai erau. Ceea ce rămăsese era ca o piață a doua zi

după bilci, o vie după cules, o întoarcere de unul singur, la restaurant, cînd cineva te-a părăsit. Nuto, singurul care mai rămînea, se schimbase, era un bărbat ca mine. Adevărul e că un bărbat eram și eu acum, eram adică un altul — și chiar dacă aș fi regăsit Mora cum o aflasem în prima iarnă, și apoi vara, și apoi din nou vară și iarnă, zi și noapte, în toți anii aceia, nici eu n-aș mai fi știut ce să fac. Veneam prea de departe — nu mai eram de-al casei, nu mai eram ca Cinto, lumea mă schimbase.

În serile de vară cînd ședeam în curte și priveam, așezați pe jos sub pin, sau pe o grindă — la porțiță se opreau trecători, femeile rîdeau, cîte cineva ieșea din coșare — întotdeauna vreunul dintre bătrîni, Lanzone administratorul, Serafina, sau, uneori, dacă venea jos, chiar *sor* Matteo spunea : „Da, da, flăcăilor, da, da, fetelor... să creșteți mai întii... așa ne spuneau și nouă bătrînii... și-o să se vadă cum o să vă descurcați...”

Pe vremea aceea nu pricepeam ce înseamnă să crești, credeam că e vorba doar să faci ceva greu — cum ar fi să cumperi o pereche de boi, să faci prețul strugurilor, să pornești mașina de treierat. Nu știam că a crește înseamnă să pleci, să îm-bătrînești, să vezi oamenii cum mor, să regăsești Mora cum era acum. În sinea mea mă gîndeam : „Mă spînzur dacă nu mă duc la Canelli. Dacă nu cîștig steagul. Dacă nu-mi cumpăr o gospodărie. Dacă nu ajung mai ceva decît Nuto.” Apoi mă gîndeam la brișca lui *sor* Matteo și a fiicelor sale. La terasă. La pianul din salon. Pe urmă mă gîndeam la zăcătorile de struguri și la pătule. La sîr-bătoarea lui San Rocco. Eram un băiat care creștea.

În anul cînd a bătut piatra și Padrino a trebuit să-și vîndă căsuța și să se ducă la Cossano, să se

bage servitor, m-au trimis de mai multe ori să muncesc cu ziua la Mora, în timpul verii. Aveam doar treisprezece ani, dar cite ceva știam să fac, și cîțiva bani aduceam și eu în casă. Dimineața treceam peste Belbo — o dată a venit și Giulia — și împreună cu femeile, cu servitorii, cu Cirino și Serafina, ajutam la bătutul nucilor, la secerat mătura, la culesul viei, la îngrijitul vitelor. Mie îmi plăcea ograda aceea atît de mare — aici erau mulți și nu întreba nimeni de tine — și apoi era aproape de șosea, sub Salto. Vedeam figuri noi, trăsura, calul, ferestrele cu perdele. A fost pentru prima dată cînd am văzut flori, flori adevărate, ca acelea din biserică. Sub tei, înspre portiță, era grădina plină de cîrciumărese, de crini, de vinarițe, de dalii — am înțeles atunci că florile sînt niște plante ca cele roditoare — făceau flori în loc de fructe și se culegeau, foloseau doamnei, fetelor lor, care ieșau la plimbare cu umbreluțe, iar cînd rămîneau acasă le aranjau în glastre. Irene și Silvia aveau atunci una optsprezece, cealaltă douăzeci de ani ; uneori le zăream. Apoi era Santina, sora cea vitregă, care abia se născuse, pe care Emilia dădea întotdeauna fuga sus s-o legene ori de cîte ori o auzea plîngînd.

Seara, în cocioaba din Gaminella, povesteam toate astea Angiolinei, lui Padrino și Giuliei, dacă nu mersese și ea cu mine, și Padrino spunea :

— Ala poate să ne cumpere pe toți ăștia de p-aici. O duce bine Lanzone cu el. *Sor* Matteo n-o să moară în drum, v-o spun eu.

Pînă și piatra care ne prăpădise nouă via nu bătuse dincolo de Belbo, și toate locurile de pe cîmpie și de pe Salto luceau ca o spinare de vițel.

— Sîntem la pămînt, spunea Padrino, cum o să fac acum să plătesc la Consortiu ?

Aşa bătrîn cum ajunsese, frica lui cea mare era să nu ajungă la sfîrşitul zilelor fără acoperiş şi fără pămînt. „Vinde tot, îi spunea Angiolina cu dinţii încheşaţi, undeva ne-om duce noi.“ „Să fi trăit baremi maică-ta“, mormăia Padrino.

Eu ştiam că toamna aceea era cea din urmă, şi cînd mă duceam la vie sau pe mal aşteptam mereu cu sufletul la gură să mă strige, să vină cineva să-mi spună să plec. Pentru că ştiam că sînt un om al nimănui.

Pe urmă s-a întîmplat că s-a băgat parohul — cel de atunci, un moşneag zdravăn cu încheieturi colţuroase — care a cumpărat totul pentru cineva, a vorbit cu Consortiul, s-a dus el pînă la Cossano, i-a aranjat pe Padrino şi fetele — şi eu, cînd a venit căruţa să ia cufărul şi saltelele, m-am dus în coşare să dezleg capra. Nu mai era. O vîduseră şi pe ea. În timp ce plîngeam după capră a venit parohul — avea o umbrelă cenuşie, cît toate zilele, şi ghetele pline de noroi — şi m-a privit pieziş. Padrino umbla prin curte şi se trăgea de mustăţi.

— Hei, tu, mi-a spus preotul, să nu faci pe muieră ! Ce e pentru tine casa asta ? Eşti tînăr şi ai tot timpul înainte. Mai bine vezi de te fă mare să poţi răsplăti binele pe care ţi l-au făcut oamenii aştia...

Eu ştiam însă totul. Ştiam şi plîngeam. Fetele stau în casă şi nu ieşau din pricina parohului.

— În gospodăria unde se duce Padrino — mi-a spus preotul — sînt de prisos chiar şi surorile tale. Pentru tine am găsit o casă cum se cuvine. Să-mi mulţumeşti. Acolo o să-ţi dea de lucru.

Şi aşa, de cum s-a lăsat frigul, m-au primit la Mora.

Ultima dată cînd am trecut peste Belbo n-am mai întors capul. L-am trecut cu saboţii la spinare,

legăturica mea, și patru bureți legați în batistă, pe care Angiolina îi trimetea Serafinei. Îi găsisem eu și cu Giulia la Gaminella.

Cel care m-a primit la Mora a fost Cirino, servitorul, cu îngăduința administratorului și a Serafinei. Mi-a arătat numaidecît staulul unde erau juncanii, vaca, și, după o despărțitură de scînduri, calul de ham. Sub șopron era brișca, proaspăt vopsită. Pe perete o mulțime de hamuri și biciuști cu ciucuri. Mi-a spus că în serile acelea aveam să dorm sus, în fîn; pe urmă avea să-mi pună o saltea în pățul unde dormea și el. Mi-a arătat apoi camera mare în care era teascu, iar bucătăria în loc de pămînt avea ciment pe jos. În bucătărie era un bufet cu geamuri și cu o grămadă de cești, iar deasupra căminului niște ghirlande de hirtie roșie, lucioasă, despre care Emilia mi-a spus că e prăpăd dacă le ating. Serafina s-a uitat la boarfele mele, m-a întrebat dacă aveam de gînd să mai cresc încă, și i-a spus Emiliei să-mi facă rost de o haină pentru iarnă. Prima treabă pe care am făcut-o a fost să rup niște surcele și să rîșnesc cafeaua.

Cea care mi-a spus că semănam cu un țipar a fost Emilia. În seara aceea, căci se și întunecase, am mîncat la lumina lămpii, în bucătărie, cu toții — cele două femei și Cirino — iar administratorul Lanzone mi-a spus că rușinea ședea bine la masă, dar că treaba trebuia făcută cu toată îndrăzneala. M-au întrebat apoi despre Virgilia, despre Angiolina, despre Cossano. Apoi pe Emilia au chemat-o sus, administratorul s-a dus în grajd și am rămas singur cu Cirino în fața mesei acoperite cu pîine, cu brînză, cu vin. Atunci am prins curaj și Cirino mi-a spus că la Mora ajungea pentru toți.

Aşa a venit iarna, şi a căzut multă zăpadă şi Belbo a îngheţat ; stăteam la căldură în bucătărie sau în staul, era numai de rînit prin curte sau prin faţa porţii, de adus încă un braţ de surcele ; sau dădeam la apă joardele de salcie pentru Cirino, aduceam apă, mă jucam în bile cu băieţii. Au venit Crăciunul, Anul nou, Boboteaza ; se coceau castane, am tras vinul, am mîncat în două rînduri curcan şi gîscă. Doamna, fetele, *sor* Matteo cereau să se înhame calul la brişcă ca să se ducă la Canelli ; o dată au adus nuga şi i-au dat şi Emiliei din ea. Duminica mă duceam la slujbă în sat cu copii de pe Salto, cu femeile, şi duceam pîinea la copt. Dealul Gaminellei era despuiat, alb de zăpadă, îl vedeam printre ramurile uscate de pe rîu.

XV

Nu ştiu dacă voi cumpăra vreo bucată de pămînt, dacă mă voi duce să discut cu fiica lui Cola — nu cred, ziua mea e împărţită acum numai între telefoane, expediţii, şi caldarîmul oraşului — dar încă înainte de-a mă fi întors mi se întîmpla adesea, cînd ieşam dintr-un bar, cînd mă suiam într-un tren, cînd mă întorceam seara acasă, să adulmec prin aer sorocul potrivit, să-mi amintesc că era vremea tunsului pomilor, vremea seceratului, vremea stropitului, vremea spălatului de butoaie, vremea curăţatului trestiiilor.

La Gaminella eram un nimic, la Mora am învăţat o meserie. Aici nu mi-a mai pomenit nimeni despre cele cinci lire de la primărie, iar un an după aceea nu mă mai gîndeam la Cossano ; eram Țiparul

și-mi cîștigam bucata de piine. La început nu mi-a fost ușor pentru că moșia Mora se întindea de la cîmpia lui Belbo pînă la jumătatea dealului, și eu, deprins cu via Gaminellei, unde era numai Padrino, mă zăpăceam cu atîtea vite și pămînturi și mutre. Nu văzusem niciodată pînă atunci muncindu-se cu servitori și făcîndu-se atîtea căruțe de grîu, atîtea de mături, atîta strînsură de struguri. Numai bobul și năutul îl socoteam în saci, cînd eram lîngă drum. Cu noi și cu stăpînii laolaltă eram mai mult de zece guri la masă, și vindeam strugurii, vindeam grîul și nucile, vindeam totul, iar administratorul puneă și de-o parte, *sor* Matteo ținea cal, fetele lui cîntau la pian, umblau într-una pe la croitoresele din Canelli, o țineau pe Emilia să-i servească la masă.

Cirino m-a învățat să îngrijesc juncanii, să le schimb finul de îndată ce intrau în staul.

Lanzone vrea ca juncanii să arate ca niște fete de măritat, mi-a spus el.

M-a învățat să-i țesăl ca lumea, să-i adăp, să le dau atîta fin cît trebuie. De San Rocco îi duceau la bîlci și cu prilejul ăsta administratorul își cîștiga și el paralele lui. Primăvara, cînd împrăștiam bălegarul, eu mînam carul aburind. Cînd s-a încălzit vremea era nevoie să ieșim la cîmp înainte de-a se lumina de ziuă și trebuia să înjugăm vitele în curte, pe întuneric, la lumina stelelor. Acum aveam o haină care-mi ajungea pînă la genunchi și-mi ținea de cald. Apoi, o dată cu soarele, apăreau Serafina sau Emilia să ne aducă vin prost, sau dădeam eu o fugă pînă acasă și mîncam de dimineața, administratorul vorbea despre munca din ziua aceea, sus începeau să se miște, pe șosea trecea lume, și pe la ceasurile opt se auzea fluieratul primului tren. Îmi petreceam ziua adunînd

iarbă, schimbînd finul la vite, scoţînd apă, pregătind piatra-vînată de stropit, udînd grădina. Cînd era zi de muncă cu oameni tocmiţi¹, administratorul mă trimetea să stau cu ochii pe ei, să sape, să stropească bine cu pucioasă şi cu piatră vînată pe sub frunze, să nu se oprească să tăifăsuiască prin fundul viei. Dar oamenii îmi spuneau că eu sînt de-al lor, aşa că să-i las să-şi fumeze în linişte chiştoacele.

— Ia seama cum se face, îmi spunea Cirino, scuipîndu-şi în palme şi ridicînd sapa, vine ea vremea cînd o să treci şi tu la muncă.

Pentru că acum încă nu munceam cu adevărat; femeile mă chemau în ogradă, mă trimeteau să fac una şi alta, mă ţineau în bucătărie în vreme ce frămîntau pîinea şi aprindeau focul, iar eu stam şi ascultam ori priveam cine pleca şi cine venea. Cirino, care era slugă ca şi mine, ţinea seama că nu eram decît un copil şi-mi dedia să fac treburile care să mă ţină sub ochii femeilor. El nu sta prea mult cu femeile; era aproape bătrîn, fără familie, şi duminica, aprinzîndu-şi o ţigară groasă, de-a lui, îmi povestea că nici măcar în sat n-ar avea plăcere să se întoarcă, şi-i plăcea mai mult să asculte de după grilaj la cele ce spuneau trecătorii. Cîteodată dădeam o raită pe şosea pînă la casa de pe Salto, la prăvălia tatălui lui Nuto. Acolo erau tot talaşul şi muşcatele care sînt şi azi. Oricine ar fi trecut, ducîndu-se sau venind de la Canelli, se oprea să spună cîte ceva, şi tîmplarul mînuia rîndeaua, ori dalta, ori fierăstrăul şi vorbea cu toţi, despre Canelli, despre timpurile de altădată, despre politică, despre muzică şi despre nebuni, despre lume. Erau zile cînd puteam sta mai mult pentru

¹ În original *braccianti*, un fel de proletari agricoli.

că aveam de îndeplinit cîte-o treabă, și vorbele pe care le rosteau le sorbeam în timp ce mă jucam cu alți copii, ca și cînd cei mari ar fi fost acolo anume pentru mine. Tatăl lui Nuto citea ziarul.

Și în casa lui Nuto se vorbea bine despre *sor* Matteo ; povesteau de pe vremea cînd fusese soldat în Africa și cînd toți îl crezuseră mort : parohia, logodnica, maică-sa și ciinele care plîngea zi și noapte în ogradă. Și iată că într-o seară, cînd trece trenul de Canelli, pe după șirurile de pomi, ciinele se pornește să latre ca un disperat și maică-sa a priceput numaidecît că ăla era Matteo care se întorcea. Lucruri de demult. La Mora pe atunci nu era decît casa de țară, fetele nu se născuseră încă, și *sor* Matteo era mereu la Canelli, mereu gonea cu brișca lui, mereu pleca la vînătoare. Zănatec el, dar pus pe treabă. Încheia afacerile rîzînd și stînd la masă. Chiar și acum, dimineța, mîncă un ardei și trăgea după el niște vin din cel bun. Cu cîtva timp în urmă își îngropase nevasta care-i făcuse cele două fete, nu de mult avusese o altă fată cu femeia asta care-i intrase acum în casă și, măcar că îmbătrînise, se mai ținea de glume, și în casă poruncea tot el.

Sor Matteo nu muncise niciodată pămîntul, era un domn *sor* Matteo, dar nici carte nu învățase și nu călătorise. După ce fusese atunci în Africa, nu mai trecuse nicicînd dincolo de Acqui. Avusese slăbiciunea femeilor — o spunea și Cirino — după cum bunicul și tatăl lui avuseseră slăbiciunea agoniseli și-a împreunării averilor. Așa era sîngele lor : amestecat cu poftă de pămînt, de indestulare, le plăcea belșugul, unora de vin, de grîu, de carne, altora de femei și de bani. În timp ce bunicul fusese unul care dădea cu sapa și-și muncea pămînturile, feciorii se și schimbaseră și preferau să

tragă foloasele. Dar și acum *sor* Matteo știa dintr-o privire să spună câte zeci de mii de litri trebuia să dea o vie, câți saci o anume bucată de loc, câte îngrășăminte trebuiau unei fînețe. Cînd administratorul îi aducea socotelile, se închideau într-o cameră de sus și Emilia, care servea cafeaua, zicea că *sor* Matteo știa dinainte socotelile pe dinafară și-și amintea de o căruță, de un coșuleț, de o zi-muncă din anul trecut, care se pierduseră.

O bună bucată de timp eu n-am urcat scara aceea, din dosul ușii cu geamuri, care ducea sus, căci mă înspăimînta din cale-afară. Emilia, care se ducea și venea, și-mi putea porunci fiindcă era nepoata administratorului, iar cînd aveau pe cîte cineva sus servea ea, cu șorțuleț dinainte, Emilia mă chema uneori de la ferestre, de pe terasă, să urc, să fac, să-i aduc cîte ceva. Eu încercam să dispar sub portic. Într-un rînd, cînd a trebuit să mă duc sus cu o găleată, am pus-o pe cărămizile platformei de la scară și am șters-o. Și-mi amintesc de dimineața cînd era de făcut ceva la streășina terasei și m-au chemat să țin scara pentru omul care făcea reparația. Am trecut de palier, am trecut prin două camere întunecoase, pline de mobile, de calendare, de flori — totul era lustruit, ușor, ca oglinzile — eu umblam desculț pe cărămizile roșii, a ieșit doamna, în negru, cu un medalion la gît și un lăntșor la mînă, mi-a privit picioarele.

De pe terasă Emilia striga :

— Țiparule, hai, Țiparule, vino !

— Milia mă chiamă, am bîlbîit eu.

— Du-te, du-te, a spus doamna, treci repede.

Pe terasă întindeau cearceafurile spălate, bătea soarele și în depărtare, spre Canelli, se vedea micul palat al Cuibului. Mai era acolo și Irene, fata cea blondă, sprijinită de balustradă ; avea un ștergar

pe umeri și își ștergea părul. Și Emilia, care ținea scara, mi-a strigat :

— Hai, mișcă-te !

Irene a spus ceva ; rîdeau. Tot timpul cît am ținut scara am privit zidul și cimentul și, ca să-mi vină mai ușor, mă gîndeam la tot ce vorbeam noi, copiii, cînd ne duceam să ne ascundem printre trestii.

XVI

De la Mora se coboară mai ușor la Belbo decît de la Gaminella, pentru că drumul Gaminellei trece pe deasupra apei, cocoțat printre muri și salcîmi. În schimb celălalt mal e numai nisip, sălcii, trestii scunde și stufoase, numai păduri mari de plop care se întind pînă la țarinele de la Mora. În unele zile de zăduf, cînd Cirino mă trimitea să plivesc sau să tai nuiiele de salcie, eu mă înțelegeam cu tovarășii mei și ne întâlneam la malul rîului — unii veneau cu coșul desfundat, alții cu sacul, și, despuiați, pescuiam ori ne jucam. Alergam prin soare, pe nisipul încins. Aici mă lăudam eu cu porecla mea de Țipar, și Nicoletto, de invidie, a spus că ne-ar fi pîndit și a început să-mi zică bastard. Nicoletto era fiul unei mătuși de-a doamnei, și iarna stătea la Alba. Ne băteam cu pietre, dar trebuia să am grijă să nu-i fac vînatăi pe care să le arate seara la Mora. Alteori se întîmpla ca administratorul ori femeile, muncind pe cîmp, să ne vadă, și atunci, despuiat cum eram, trebuia să fug să mă ascund și s-o iau peste cîmp trăgîn-

du-mi pantalonii. Nimeni nu m-ar fi putut scăpa de ocara și de pumnii administratorului.

Dar asta nu era nimic în comparație cu viața pe care o ducea Cinto acum. Taică-său era mereu cu ochii pe el, îl supraveghea din vie, cele două femei îl strigau, îl ocărau, voiau ca în loc să se oprească la Piola să se întoarcă acasă cu iarbă, cu smocuri de mătură, cu piei de iepuri, cu vreascuri. Totul lipsea în casa aceea. Nu mînceau pîine. Beau apă chioară. Mămăligă și năut ; două, trei boabe de năut. Eu știu ce însemnează asta, știu ce însemnează să sapi ori să stropești cu piatră-vînată pe arșiță, chinuit de foame și de sete. Știu că via pe care o aveam nu ajungea nici măcar pentru noi, și noi nu eram datori să împărțim cu nimeni.

Valino nu vorbea cu nimeni. Săpa, curăța pomii de ramuri, lega, scuipa, dregea ; trăgea cu picioarele în botul juncanului, mesteca mămăliga, ridica ochii în ogradă, poruncea cu privirea. Femeile dădeau fuga, Cinto se făcea nevăzut. Apoi seara, cînd venea ora de culcare — Cinto cina ronțăind cîte ceva pe maluri — Valino punea mîna pe el, punea mîna pe femei, punea mîna pe cine nimerea, în ușa, pe scara ce ducea la podul cu fîn, și-i bătea cu cureaua.

Mi-au fost de-ajuns cele cîteva vorbe pe care le-am auzit de la Nuto, și figura mereu atentă, mereu încordată a lui Cinto cînd îl întîlneam în drum și-i vorbeam, ca să-mi dau seama ce era acum Gaminella.

Mai era și povestea cu ciinele pe care-l țineau legat și nu-i dădeau de mîncare, și noaptea ciinele auzea aricii, auzea liliecii și nevăstuicile și sărea ca un apucat să le prindă, și lătra, lătra la luna care-i părea o mămăligă. Atunci Valino se dădea

jos din pat și-l omora în bătăi cu cureaua și cu picioarele și pe el.

Intr-o zi l-am făcut pe Nuto să vină la Gaminella să vadă zăcătoarea aceea. Nici nu vrusese să audă pînă atunci. Spunea :

— Știu bine că dacă vorbesc cu el îl fac neisprăvit și-i zic că trăiește ca un animal. Și pot oare să-i spun așa ceva ? La ce bun ?... Ar trebui mai întîi ca guvernul să ardă banul și pe cel care-l apără...

Pe drum l-am întrebat dacă era chiar convins că mizeria era aceea care-i îndobitocea pe oameni.

— N-ai citit prin ziare despre milionarii aceia care se otrăvesc și se împușcă ? l-am iscodit eu. Sînt unele vicii care costă multe parale...

El mi-a răspuns că, tocmai, banii sînt de vină, numai banii, îi ai sau nu-i ai, atîta timp cît sînt ei pe lumea asta nimeni nu are scăpare.

Cînd am ajuns la căsuță a ieșit cumnata, Rosina, femeia aceea cu mustăți, și ne-a spus că Valino era la fîntînă.

Valino nu ne-a lăsat să așteptăm ; a venit numai-decît și a spus femeii :

— Dă în ciinele-ăla — și nu ne-a ținut în curte nici o clipă. Ei, zice el către Nuto, vrei să vezi zăcătoarea aia ?

Eu știam unde era zăcătoarea, știam pivnița joasă, cărămizile tocite, pînzele de păianjen. Am spus :

— Aștept în casă, o clipă, și am pus în sfîrșit piciorul pe scăriță.

Nici n-am apucat să-mi arunc bine ochii prînăuntru că am și auzit niște scîncete, niște gemete slabe și niște șoapte care ieșau parcă dintr-un gîtlej prea obosit ca să ridice glasul. Afară ciinele se zbătea și urla. L-am auzit apoi scheunînd, după

care a urmat o lovitură înfundată și urlete ascuțite — îl atinseseră.

Între timp am început să deslușesc. Bătrîna, așezată pe saltea și rezemată de perete, sta ghemuită într-o parte, acoperită sumar cu cămașa, cu picioarele negre care-i ieșau afară și privea odaia, privea ușa și scotea sunetele pe care le auzisem. Salteaua era ruptă făcută praf și ieșau paiele din ea.

Bătrîna era mică, avea capul cît pumnul — m-am gîndit la pruncii care gînguresc cu pumnii strînși în timp ce femeia îngîină un cîntec peste leagăn. Era un miros de închis, de urină stătută, de oțet. Se vedea bine că nănăitul acela îi ieșea zi și noapte din gît fără să-și dea seama. Cu ochii închiși a cătat înspre ușă fără să schimbe glasul, fără să zică nimic.

Am simțit-o pe Rosina în spatele meu și am făcut un pas. I-am căutat privirea și mă pregăteam să zic: „Asta ce are, moare?” dar cumnata n-a răspuns gestului meu. În schimb a spus:

— Dacă doriți, și punînd mîna pe un scaun de lemn mi l-a pus înainte.

Bătrîna gemea ca o pasăre cu aripa ruptă. Am privit camera care era atît de mică, de schimbată. Numai ferestruica rămăsese aceeași, și muștele care zburau, și crăpătura pietrei de pe cămin. Acum, pe o ladă lipită de perete era o troacă, două pahare, și o funie de usturoi.

Am ieșit aproape numaidecît și cumnata s-a luat după mine ca un ciîne. Sub smochin am întrebat-o ce avea bătrîna. Mi-a răspuns că era bătrîna și vorbea singură, spunea rugăciuni.

— Adevărat? Nu se vaită de dureri?

La vîrsta ei, mi-a răspuns cumnata, totul te doare. Orice vorbă i-ar ieși din gură, tot văietat este.

M-a privit pieziș.

— Asta ne paște pe toate, a încheiat ea.

Pe urmă s-a dus la marginea pajiștei și a început să zbiere : „Cinto, Cinto“, ca și când ar fi spintecat-o cineva, ca și când s-ar fi tînguit și ea. Cinto n-a venit.

În schimb, au apărut din staul Nuto și bătrînul.

— E frumoasă vita, a spus Nuto, îi ajunge nutrețul de pe-aici ?

— Ce, nu ți-e bine ? a sărit Valino. Asta e treaba stăpînei.

— Ca să vezi, zise Nuto, un stăpîn se îngrijește de hrana vitelor, dar nu se îngrijește de hrana celor ce-i muncesc pămîntul...

Valino sta și aștepta :

— Plecăm, plecăm, spune Nuto. Ne grăbim. Atunci o să-ți trimit cleiul ăla.

Coborînd poteca a mîrîit că erau unii care ar fi primit un pahar cu vin chiar și de la Valino.

— Cu viața pe care o duce ! mi-a spus mînios.

Apoi am tăcut. Eu mă gîndeam la bătrînă. De după trestii a țîșnit Cinto cu legătura de iarbă. Ne-a venit înainte șontîcîind și Nuto mi-a spus că îmi stătea la ficați să-i umplu capul cu fel de fel de pofte.

— Ce pofte ? Orice altă viață ar fi mai bună pentru el...

De fiecare dată cînd îl întîlneam pe Cinto mă gîndeam să-i dau cîteva lire, dar după aceea renunțam. Nu i-ar fi folosit ; ce putea face cu ele ? De data asta însă ne-am oprit și Nuto a fost cel care a început vorba :

— Ei, ai găsit vipera ?

Cinto rînjește și răspunde :

— Dac-o găsesc îi tai capul.

— Dacă tu n-o zgîndări, nici vipera nu te mușcă, spune Nuto.

Mi-am adus aminte atunci de copilăria mea și i-am spus lui Cinto :

— Dacă treci duminică pe la „Îngerul“ îți dau un cuțit frumos, care se închide, cu resort.

— Zău ? face Cinto, cu ochii mari.

— Zău. Ai fost vreodată pe Salto să-l cauți pe Nuto ? Ți-ar plăcea. Ai să vezi acolo bancul la care se lucrează, riîdelele, șurubelnițele... Dacă taică-tu te-ar lăsa, te-aș învăța vreo meserie.

Cinto ridică din umeri :

— Eu... lui tata nu-i spun... mîrîie el.

Cînd a plecat, Nuto mi-a spus :

— Orice pricep, dar ca un copil să vină pe lume așa, schilod, nu pot pricepe... Ce o să se facă ?

XVII

Nuto spune că își amintea de cînd m-a văzut pentru prima oară la Mora — tăiau porcul și femeile fugiseră cu toatele, în afară de Santina care pe atunci abia începuse să umble, și s-a potrivit să apară tocmai cînd se pornise să țîșnească sîngele din beregata porcului.

— Luați fetița asta de aici ! strigase administratorul, iar eu și cu Nuto ne-am repezit după ea și am înhățat-o, încasînd fiecare cîte-o porție zdrăvăănă de picioare. Dar dacă Santina umbla în picioare și fugea, asta înseamnă că eu eram de mai bine de un an la Mora și că ne văzusem înainte de asta. Mie însă mi se pare că prima dată cînd ne-am

văzut a fost cînd încă nu venisem la Mora, în toamna dinaintea anului cînd a bătut piatra cea grozavă, la curăţatul porumbului. Eram în ogradă, pe întuneric, o mulţime de lume : servitori, copii, ţărani de prin împrejurimi, femei — unii cîntau, alţii rîdeau, aşezaţi pe maldărul de mături, şi curăţam, în mirosul acela de uscat şi de praf al pănuşelor, azvîrlind ştiuleţii galbeni în spre zidul şopronului. În noaptea aceea era şi Nuto, iar cînd Cirino şi Serafina umblau să umple paharele oamenilor, el a băut ca un om mare. Trebuie să fi avut cincisprezece ani, aşa că mie-mi părea bărbat în toată puterea cuvîntului. Toţi vorbeau şi povesteau ; băieţii le făceau pe fete să ridă. Nuto îşi adusese chitara şi în loc să dezghioace, cînta. Cînta frumos de pe atunci. Pînă la urmă toţi dansaseră şi spusese : „Bravo Nuto“.

Dar o noapte ca asta era în fiecare an, şi poate că are dreptate Nuto că ne văzuserăm în altă împrejurare. În casa de pe Salto el lucra de pe atunci cu taică-su. Îl vedeam la banc, dar fără şorţ. Sta puţin la banc. Era oricînd gata s-o şteargă, şi se ştia că ducîndu-te cu el nu te ţineai numai de joacă, nu-ţi pierdeai timpul de pomană — se întîmpla ceva de fiecare dată, se discuta, te întilneai cu cineva, dădeai peste un cuib mai acătării, peste vreo vietate pe care n-o mai văzuseşi, ajungeai într-un loc necunoscut — în sfîrşit, erai întotdeauna în cîştig, aveai întotdeauna ce povesti. Şi în afară de asta mie îmi plăcea Nuto pentru că întotdeauna ne înţelegeam şi mă trata ca pe un prieten de-al lui. Avea de pe atunci ochii aceia cresţaţi parcă, de pisică, şi după ce spunea ceva, încheia : „Dacă greşesc, îndreaptă-mă“.

Astfel am început să înţeleg că oamenii nu vorbesc numai ca să vorbească, ca să zică „am făcut

asta“, „am făcut aia“, „am mâncat și am băut“, ci vorbesc ca să-și facă o părere, să priceapă cum merge lumea asta. Nu mă gîndisem niciodată la așa ceva. Și Nuto știa totul mai de mult, era ca un om mare ; în unele seri de vară venea să-și petreacă noaptea sub pin — pe terasă erau Irene și Silvia, ori mama lor — și el glumea cu toți, își bătea joc de prostănaci, povestea ce se întîmpla prin casele unora, despre șmecheri și despre nă-tărăi, despre muzicanți și despre contractele cu preotul, care semăna cu taică-su. Sor Matteo îi spunea :

— Aș vrea să văd, cînd îi pleca tu în armată, ce-o să te faci ? La regiment au să-ți scoată gîrgăunii din cap.

Și Nuto răspundea :

— E greu să mi-i scoată pe toți. Dumneata n-auri cîți mai bîzîie prin viile astea ?

Să ascult discuțiile acelea, să fiu prieten cu Nuto, să-l cunosc așa de bine, toate astea mă făceau să mă simt ca atunci cînd bei vin și asculți muzică. Mă rușinam că nu eram decît un copilandru, un servitor, că nu știam să pălăvrăgesc și eu ca el, și mi se părea că singur n-aș fi reușit niciodată să fac ceva. Dar el îmi arăta încredere, îmi spunea că dorea să mă învețe să cînt la trombon, să mă ducă la serbarea de la Canelli, să mă puie să trag de zece ori la țintă. Îmi spunea că prostul se cunoaște nu după munca pe care o face, ci după cum o face, și că în unele dimineți cînd se trezea îi venea și lui poftă să se așeze la banc ca să înceapă să facă o măsută pe cînte.

— N-avea teamă, îmi spunea, orice lucru se învață făcîndu-l. E de ajuns să vrei să-l faci... Dacă greșesc, îndreaptă-mă.

În anii care au urmat am învățat multe lucruri de la Nuto — sau poate creșteam și începeam să înțeleg singur și numai de aceea mi se părea așa. Dar el a fost acela care mi-a explicat de ce Nicoletto era așa de nemernic.

— E un prost, mi-a spus Nuto. Fiindcă stă la Alba și umblă în fiecare zi încălțat și nimeni nu-l pune la muncă, crede că e mai ceva decât niște țărani ca noi. Iar ai lui îl trimite la școală. Tu ești cel care-l ține, muncind pământurile părinților lui. El nici măcar nu pricepe treaba asta !

Nuto a fost cel care mi-a spus că trenul te duce oriunde vrei, și acolo unde se sfârșește calea ferată încep porturile, și vapoarele merg și ele la ore hotărâte, lumea întreagă e o încrucișare de drumuri și de porturi, un orar al oamenilor care călătoresc, care fac și desfac și, ca peste tot, unii sînt isteți, alții nătărăi. Mi-a pomenit apoi numele unei puzderii de țări despre care e de ajuns să citești jurnalul ca să afli tot ce poțtești. Și așa, în unele zile, cînd mă aflam pe cîmp, sau sus, în vie, deasupra drumului, săpînd pe arșiță, și auzeam printre piersici trenul care venea, și umplea valea desfășurîndu-se, sau se ducea la Canelli, în clipele acelea mă opream sprijinîndu-mă în sapă, priveam fumul, vagoanele, priveam Gaminella, micul palat al Cuibului, priveam spre Canelli și Calamandrana, spre Calosso, și mi se părea că băusem vin, că eram un altul, că eram ca Nuto, că ajunsesem să prețuiesc și eu ca el și că într-o bună zi aveam să iau și eu trenul acela să mă duc cine știe unde.

Chiar și la Canelli mă dusesem pînă atunci de mai multe ori cu bicicleta, și mă opream pe pod, dar data aceea cînd l-am întîlnit aici pe Nuto era ca și cum ar fi fost prima. El venise să caute un cuțit de sculă pentru taică-su și m-a văzut în fața

tutungeriei unde mă oprisem să privesc niște cărți poștale ilustrate.

— Ei, nu-ți mai dă odată țigările-alea ? m-a întrebat el, din spate, pe neașteptate.

Eu, care făceam socoteala în mintea mea cite bile colorate se dădeau de doi bani, m-am rușinat și din ziua aceea nu m-am mai gândit la bile.

Apoi am pornit-o împreună și am privit lumea care intra și ieșea din cafenele. Cafenelele din Canelli nu sînt cîrciumi, în ele nu se bea vin, ci băuturi tari. Ascultam tînerii care vorbeau de-ale lor, și spuneau cu mult sînge rece niște minciuni cît ei de mari. În vitrină era un afiș tipărit, cu un vapor și niște păsări albe, și fără să-l întreb pe Nuto am înțeles că erau pentru cei care doreau să călătorească, să vadă lumea. Pe urmă am și vorbit despre asta și mi-a spus că unul dintre tînerii aceia — unul blond, gătit cu cravată și pantaloni la dungă — era funcționar la banca unde se duceau să cadă la înțelegere cei care doreau să se imbarce.

Un alt lucru de care am auzit în ziua aceea a fost că la Canelli era o trăsură cu care ieșau adesea trei femei, sau chiar patru, și femeile astea făceau o plimbare pe străzi, se duceau pînă la Gară, la S. Anna, în susul și-n josul șoselei, beau cite ceva în diverse locuri — toate astea ca să le vadă lumea, ca să atragă clienții. Totul fusese pus la cale de patronul lor și cine avea bani și vîrsta potrivită se ducea într-o casă anume din Villanova și dormea cu una din ele.

— Toate femeile din Canelli fac așa ? l-am întrebat pe Nuto, cînd am priceput ce vrea să spună.

— Ar fi mai bine, dar nu-i așa, mi-a răspuns el. Nu toate se plimbă cu trăsura.

Pe urmă a venit o vreme, eu aveam şaisprezece, şaptesprezece ani, iar Nuto aştepta să-l ia în armată, cînd ori eu, ori el umflam cîte o sticlă din pivniţă, ne duceam cu ea pe Salto, ne aşezam printre trestii, dacă era ziua, ori pe marginea viei, dacă era lună, şi beam din sticlă vorbind despre fete. Lucrul care nu-mi intra în cap în timpul acela era că toate femeile sînt făcute în acelaşi fel, că toate caută un bărbat. Aşa trebuie să fie — îmi ziceam eu, gînditor ; dar că tuturor, chiar şi celor mai frumoase, chiar şi celor mai sus-puse, le-ar fi plăcut un lucru ca ăsta, mă nedumirea. Pe atunci mă deşteptasem destul, auzisem atîtea, şi ştiam, vedeam cum chiar şi Irene şi Silvia alergau după unul şi după altul. Şi cu toate astea eram nedumerit. Şi Nuto îmi spunea :

— Ce crezi ? Luna e deopotrivă pentru toţi ; la fel şi ploaia, şi bolile. Viaţa e la fel şi într-o vizuină şi într-un palat, sîngele e roşu la toţi.

— Dar atunci de ce parohul zice că e păcat ?

— E păcat vinerea, spunea Nuto, ştergîndu-se la gură, dar mai sînt şi celelalte şase zile.

XVIII

Dar ajunsesem să muncesc la cot cu ceilalţi şi acum Cirino sta uneori să asculte, dintr-o margine, ce spuneam, şi-mi dădea dreptate. Aşa că s-a dus el să vorbească cu *sor* Matteo şi i-a spus că trebuia să-mi găsească şi mie un rost : dacă voiau să mă ţină pe pămîntul lor, să pun şi eu umărul la muncă şi să nu mă duc după cuiburi

cu copiii, trebuia să mă plătească cu ziua. Căci acum săpam, stropeam via, vedeam de vite, aram. Eram bun de muncă. Învăţasem singur să altoiesc, şi caisul, care şi acum mai e acolo, în grădină, eu îl altoisem cu prun. *Sor Matteo* m-a chemat într-o zi pe terasă — mai erau acolo *Silvia* şi doamna — şi m-a întrebat cum se isprăvisse povestea cu *Padrino*. *Silvia* şedea întinsă pe un şezlong şi privea vârful teilor, doamna tricota. *Silvia* avea părul negru, era îmbrăcată în roşu, mai scundă decît *Irene*, dar amîndouă arătau mai bine decît mama lor vitregă. Aveau vreo douăzeci de ani. Cînd treceau cu umbreluţele lor, eu le priveam din vie cum priveşti nişte piersici de pe vîrf. Iar cînd veneau să culeagă via cu noi treceam în rîndul *Emiliei* şi de acolo fluieram de unul singur.

Am răspuns că nu-l mai văzusem pe *Padrino* şi am întrebat de ce mă chemase. Mi-era ciudă că venisem cu pantalonii de stropit pe mine şi mînjit tot pe faţă: nu mă aşteptam să găsesc femeile acolo. Acum, dacă stau şi mă gîndesc, îmi dau seama că *sor Matteo* o făcuse dinadins, să mă dea gata, dar în clipa aceea, ca să prind curaj, m-am gîndit numai la un lucru pe care *Emilia* mi-l spusese despre *Silvia*: „Şi aia!... Doarme fără cămaşă...”

— Tu, care munceşti atîta, mi-a spus în ziua aceea *sor Matteo*, l-ai lăsat pe *Padrino* să-şi piardă via. N-ai oare nici un pic de ambiţie în tine?

— Nici nu le-a căzut caşul de la gură, a spus doamna, şi vin cu pretenţii să-i plătim cu ziua!

Îmi venea să intru în pămînt de ruşine. Din şezlongul ei, *Silvia* şi-a întors privirea şi a spus ceva lui taică-su. A spus:

— S-a dus careva să ia semințele alea de la Canelli ? La Cuib garoafele au și înflorit.

Nimeni nu i-a spus : „Du-te tu“. În schimb, *sor Matteo* m-a privit o clipă și a mormăit :

— Ați terminat via albă ?

— O terminăm în seara asta.

— Mîine trebuie făcută cărătura aia.

— Administratorul a zis că are el grijă.

Sor Matteo m-a privit din nou și mi-a spus că plata mea era casa și masa care mi-o dădea și că trebuia să-mi fie de ajuns.

— Calul se mulțumește cu atît, mi-a spus el, și muncește mai mult decît tine. Se mulțumesc și juncanii. Îți amintești, Elvira, de băiatul acesta, cînd a venit la noi ? Parcă era o vrabie. Acum se îngrașă, se învîrtoșește ca un călugăr. Dacă nu iei seama, mi-a spus el, la Crăciun te tăiem împreună cu ălălalt...

Silvia a spus :

— Nu se duce nimeni la Canelli ?

— Spune-i-o lui, a zis mama vitregă.

Pe terasă au mai venit Santina și Emilia. Santina avea ciorăpei roșii și părul mătăsos, aproape alb. Nu vrea să mănînce și Emilia alerga după ea s-o prindă și s-o ducă îndărăt în casă.

— Santa Santina, a strigat *sor Matteo*, ridicîndu-se, vino-ncoa' să te mănînc !

În timp ce-o giugiuileau pe fetiță, eu nu știam dacă trebuie să plec sau nu. Fereastră sălii lucea, și, privind în depărtare, dincolo de Belbo se vedea Gaminella, trestiișurile, malul cu casa mea. Mi-am amintit de cele cinci lire ale primăriei. Atunci l-am întrebat pe *sor Matteo* care o făcea să țopăie pe micuță :

— Trebuie să mă duc mîine la Canelli ?

— Întreab-o pe ea.

Dar Silvia tocmai striga cuiva peste balustradă s-o aștepte. Irene trecea cu brișca pe sub pin cu o altă fată ; calul îl mîna un tînăr de la Gară.

— Mă duceți și pe mine la Canelli ? a strigat Silvia.

O clipă după aceea toate erau plecate, doamna Elvira intrase din nou în casă cu cea mică, iar fetele rîdeau pe drum.

I-am spus lui sor Matteo :

— Cîndva spitalul plătea cinci lire pentru mine. De la o vreme nu le-am mai văzut și cine știe cine le-o lua. Dar munca mea face mai mult decît cinci lire... Trebuie să-mi cumpăr încălțăminte.

În seara aceea am fost fericit și am spus-o lui Cirino, lui Nuto, Emiliei, calului : Sor Matteo îmi făgăduise că are să-mi dea cincizeci de lire pe lună, mie în mînă.

Serafina m-a întrebat dacă nu vreau să-mi păstreze ea banii, ca la bancă — dacă-i țineam în buzunar îi pierdeam. Era de față și Nuto cînd m-a întrebat. Nuto s-a pus pe fluierat și a zis că sînt mai buni doi bani în buzunar decît un milion la bancă. Apoi Emilia a început să vorbească despre darul pe care-l aștepta de la mine și toată seara s-a vorbit de banii mei.

Dar, cum spunea Cirino, acum, cînd îmi făcusem și eu un rost, trebuia să m-apuc de treabă ca un bărbat. Dar eu nu mă schimbasem în nici un fel, aveam aceleași brațe, aceeași spinare, îmi spuneau tot Țiparul, nu vedeam diferența. Nuto m-a sfătuit să nu-mi pierd cumpătul ; mi-a spus că, desigur, dacă-mi dau ei cincizeci de lire, eu munceam pentru o sută, așa că de ce nu-mi cumpăram o ocarină ?

— Nu izbutesc să învăț să cînt, i-am spus eu. Degeaba. Așa m-am născut eu.

— Și e atît de ușor, a spus el.

Gîndul meu era altul. Socoteam că strîngînd banii, într-o bună zi aș fi putut pleca.

Cu toate astea banii din vara aceea i-am risipit pe toți la serbare, trăgînd la țintă, azvîrlindu-i pe fleacuri. Atunci mi-am cumpărat eu un cuțit cu piedică, cel care a slujit să bag frica în copiii din Canelli în seara cînd mă așteptau pe drumul de la Sant' Antonio. Pe atunci, dacă cineva se învîrtea un pic mai mult prin piețe, aruncîndu-și ochii în jur, se pomenea pînă la urmă pîndit de unii cu batista legată în jurul pumnului. Înainte vreme, spuneau bătrînii, fusese și mai rău — înainte vreme se omorau, se tăiau cu cuțitele — ș-acuma mai era, pe drumul spre Camo, o cruce pe o margine de rîpă unde prăvăliseră o brișculiță cu doi oameni în ea. Acum însă avusese grijă guvernul, cu politica lui, să-i potolească pe toți ; era vremea fasciștilor care băteau pe cine vreau ei, în înțelegere cu jandarmii. Nu le mai stătea nimeni împotrivă. Bătrînii spuneau că acum era mai bine.

Dar și în asta Nuto era mai tare decît mine. El încă de pe atunci cutreiera peste tot și știa să stea de vorbă cu toată lumea. Chiar și în iarna cînd a vorbit cu o fată din S. Anna și umbla noaptea, nu i-a zis nimeni niciodată nimic. Poate din pricină că tocmai începea în anul acela să cînte din clarinet, că toți îl cunoșteau pe taică-su și că el nu se amesteca niciodată în meciurile de fotbal ; fapt e că-l lăsau să umble și să glumească, și nu se atingea nimeni de el. Cunoștea mulți oameni din Canelli și cînd auzea că vor să-i rupă vreunua spinarea, le spunea că sînt înapoiți, fără

minte, le spunea să lase treaba asta pe seama celor care erau plătiți s-o facă. Îi făcea de două parale. Le spunea că sînt numai niște cîini care latră și se reped asupra cîinilor străini, și că stăpînul asmute cîinele din interes, ca să rămînă el stăpîn, dar dacă acești cîini n-ar fi animale, s-ar înțelege între ei și l-ar rupe pe stăpîn. De unde-i veneau lui ideile astea nu știu; cred că de la taică-su, ori de la vagabonzi; el spunea că era ca și cu războiul din '918 — atîția cîini sloboziți de stăpîn ca să se omoare, și stăpînii să rămînă să poruncească. Spunea că e de ajuns să citești ziarul — ziarele din vremea aceea — ca să-ți dai seama că lumea e plină de stăpîni care întărită cîinii.

Îmi aduc adesea aminte de vorba asta a lui Nuto în vremurile de acum, în cîte-o zi cînd nici măcar poftă nu mai ai să știi ce se întîmplă și cînd doar umblînd pe stradă vezi în mîinile oamenilor paginile ziarelor înnegrite de titluri ca de-o furtună.

Acum, cînd aveam primii mei bani, mi-a venit pofta să văd cum trăiau Angiolina, Giulia și Padrino. Dar nu găseam în nici un chip prilejul de-a mă duce să-i caut. Îi întrebam pe cei din Cossano care treceau pe șosea, în zilele culesului, ducînd struguri cu carul la Canelli. Unul mi-a spus o dată că mă așteptau, Giulia mă aștepta, își aminteau de mine. Eu l-am întrebat cum erau fetele acum.

— Ce fete, a zis el. Sînt femei în totă firea. Sînt plătite cu ziua ca și tine.

Atunci chiar că m-am gîndit să mă duc la Cossano, dar nu găseam timp, și iarna drumul era tare păcătos.

În prima zi de târg Cinto a venit la „Îngerul“ să ia cuțitul pe care i-l promisesem. Mi-au spus că mă aștepta afară un copilaș și l-am găsit îmbrăcat de sărbătoare, cu ghetuțe, în spatele unui grup de patru inși care jucau cărți. Taică-su, mi-a spus el, era în piață, se uita la o sapă.

— Vrei bani sau cuțitul ? l-am întrebat.

Vrea cuțitul.

Am ieșit în soarele de afară, am trecut printre tarabele cu stofe și pepeni verzi, prin mulțime, pînă am ajuns la bucățile de sac întinse pe jos, pline cu tot soiul de fiare, cu cîrlige, cu brăzdare de plug, cu cuie și începurăm să căutăm.

— Dacă-l vede taică-tu, îi spun eu, e-n stare să ți-l ia. Unde-l pituli ?

Cinto rîde, cu ochii lui fără gene.

— Lasă să-l vadă, spuse el. Dacă mi-l ia îl omor.

La taraba cu cuțite i-am spus să aleagă el. Nu mă credea.

— Hai, dă-i zor !

A ales un briceag care m-a lăsat și pe mine cu gura căscată : frumos, solid, cu plăsele de culoarea castanei, cu două limbi care se închideau și cu tirbușon.

Ne-am întors apoi la hotel și l-am întrebat dacă mai găsisese prin șanțuri alte cărți de joc. El ținea briceagul în mînă, îl închidea și-l deschidea, încercînd tăişurile pe palmă. Mi-a răspuns că nu. I-am spus că odată îmi cumpărasem și eu un briceag ca acela din târg de la Canelli și mă folosisem de el la cîmp ca să tai joarde de salcie.

Am cerut să-i aducă un pahar de sirop și-n timp ce bea l-am întrebat dacă mersese vreodată

cu trenul sau cu cursa. Mai mult decît cu trenul, mi-a răspuns el, i-ar fi plăcut să meargă cu bicicletă, dar Gusto al lui Morone îi spusese că n-ar fi putut, cu piciorul lui ; i-ar fi trebuit o motocicletă. Eu am început atunci să-i povestesc de pe vremea cînd umblam în California cu camioanele, și m-a ascultat fără să mai privească la cei patru care jucau taroc.

Apoi mi-a spus :

— Astăzi e meci, și ochii i s-au făcut mari.

Mă pregăteam să-l întreb : „Și tu nu te duci ?“ dar în ușa hotelului a apărut Valino, întunecat la față. Cinto l-a auzit, și-a dat seama de prezența lui chiar înainte de a-l vedea, a pus paharul pe masă, și s-a dus la taică-su. Au dispărut împreună în soare.

Aș fi dat orice să mai văd o dată lumea cu ochii lui Cinto, s-o pornesc iar de la Gaminella ca și el, cu un tată ca al lui, chiar și cu un picior ca al lui — acum, cînd știam atîtea lucruri, cînd știam să mă apăr. Nu încercam cîtuși de puțin sentimentul compătimirii pentru el, ba dimpotrivă, erau clipe cînd îl invidiam. Mi se părea că știu chiar și visele pe care le avea noaptea, și tot ce-i trecea prin cap cînd își trăgea piciorul prin piață. Eu nu umblasem așa, nu fusesem schiop, dar de cîte ori nu văzusem trecînd trăsurile zgomotoase cu canapele pline de femei și copii, care se duceau la serbări, la bîlci, la întrecerile de la Castiglione, de la Cossano, de la Campetto și de peste tot, și eu rămîneam cu Giulia și Angiolina sub nuci, sub smochin, sub micul zid al podului, în serile acelea lungi de vară, ca să privim cerul și viile mereu aceleași. Și apoi noaptea, toată noaptea, se auzea cum se întorceau pe drum cîntînd, rîzînd, strigîndu-se peste rîu. Seri în care o lumină,

un pîlpîit de foc zărite pe dealurile din depărtare, mă făceau să țip și să mă tăvălesc pe jos de ciudă că eu eram sărac, că eram copil, că eram un nimic. Aproape că aș fi dorit să vină o furtună, un prăpăd din alea de vară, ca să le strice petrecerea. Și acum, gîndindu-mă la timpurile de atunci, le regretam, aș fi vrut să mai fie o dată.

Și eu aș fi vrut să mai fiu în curtea de la Mora, în după-amiaza aceea de august, cînd toți erau plecați să petreacă la Canelli, chiar și Cirino, chiar și vecinii, și mie, care n-aveam decît saboți, îmi spusese: „Că doar n-ai vrea să vii desculț ? Rămii aici să păzești casa.“ Eram în primul an la Mora și nu îndrăzneam să nu mă supun. Ș-apoi de cînd așteptau ei sărbătoarea asta : Canelli fusese întotdeauna de pomină, trebuiau să-și încerce iscusința și norocul la jocuri¹, să se întreacă vîriți în saci, să joace mingea.

Se duseseră chiar și stăpînii, cu fiicele lor, chiar și fetița cu Emilia, în trăsura cea mare ; casa era încuiată. Rămăsesem singur, cu cîinii și cu juncanii. Am stat o vreme după grilajul grădinii, ca să privesc la cine trecea pe drum. Toți se duceau la Canelli. I-am invidiat chiar și pe cerșetori și pe schilozii. Pe urmă am început să dau cu pietre în pătulașul de porumbei ca să-i sparg olanele, și le auzeam căzînd și sfărîmîndu-se de cimentul terasei. Și ca să fac în ciudă nu știu cui am luat cosorul și am ieșit în cîmp, „Așa, gîndeam eu, n-o să stau de pază. N-are decît să ardă casa, să vină hoții.“ Pe

¹ În original : *far l'albero della cuccagna*. Este vorba de un străvechi joc popular care se desfășoară astfel : în vîrful unui par uns cu săpun se așază diferite lucruri de preț. Cine izbutește să se cațare pînă la ele, le cîștigă. *Cuccagna* fiind, în credința populară, un loc al lui Dumnezeu plin cu toate bunătățile imaginabile.

cîmp nu mai auzeam pălăvrăgeala trecătorilor și asta mă înfuria și mă speria mai tare. Îmi venea să plîng. Am început să prind lăcuste și le rupeam picioarele, răsucindu-le de la încheieturi. „Ce să vă fac ? le spuneam eu, trebuia să vă fi dus la Canelli.“ Și strigam în gura mare toate înjurăturile pe care le știam.

Dacă aș fi îndrăznit aș fi făcut prăpăd printre florile din grădină. Mă gîndeam la chipul Irenei și al Silviei, și-mi spuneam că și ele se pișau.

O trăsurică s-a oprit la portiță.

— Nu e nimeni ? am auzit strigînd. Erau doi ofițeri din Nizza pe care-i văzusem o dată pe terasă. Am rămas ascuns după portic, în tăcere.

— Nu e nimeni, domnișoarelor ? strigau ei. Domnișoară Irene !

Cîinele a început să latre. Eu tăceam milc.

După puțin timp s-au dus și m-am simțit mulțumit. „Niște bastarzi și-ăștia !“, gîndeam eu.

Am intrat în casă ca să mănînc o bucată de pîine. Pivnița era încuiată. Dar pe raftul bufetului, printre cepe, am găsit o sticlă plină cu vin, am luat-o și m-am dus s-o beau pe toată, în umbra daliilor. După asta mi se învîrtea capul și-mi bîzîia de parcă ar fi fost plin cu muște. M-am întors în casă, am spart sticla în fața bufetului ca și cum ar fi răsturnat-o pisica și am vărsat în jur niște poșircă să se creadă că e vinul scurs. Apoi m-am dus în finărie.

Am fost beat pînă seara, și beat am adăpat juncanii, le-am schimbat paiele și le-am aruncat fin. Pe drum începea iar să treacă lumea, și de după grilaj am întrebat ce premii fuseseră cîștigate, dacă oamenii se întrecuseră chiar vîrîți în saci, și cine cîștigase. Se opreau cu plăcere să

vorbească, nici unul nu vorbise vreodată atât de mult cu mine. Atunci mi se părea că sînt un altul, ba chiar îmi părea rău că nu vorbisem cu cei doi ofițeri, că nu-i întrebasem ce voiau de la fetele noastre, și dacă într-adevăr credeau că erau întocmai ca și cele din Canelli. Cînd au început să se întoarcă cei de la Mora eu știam atîtea despre serbare încît puteam vorbi cu Cirino, cu Emilia, cu toți ca și cum aș fi fost și eu acolo. La masă iar s-a dat de băut. Trăsura cea mare s-a întors noaptea tîrziu, pe cînd eu adormisem și visam că mă cațăr pe spinarea alunecoasă a Silviei ca pe stîlpul acela de vîrf al căruia se atîrnă darurile, și l-am auzit pe Cirino care se scula să se ducă la poartă, am auzit vorbe, trîntituri de uși și calul care fornăia. M-am răsucit pe salteaua mea și m-am gîndit ce bine că acum eram cu toții. A doua zi ne-am fi sculat, am fi ieșit în curte, și iar aș fi vorbit și aș fi ascultat vorbindu-se despre serbare.

XX

Farmecul acelor timpuri era că totul se făcea după anotimp, și fiecare anotimp își avea rostul și petrecerea lui, după muncă și după recoltă, ori după ploaie și după vreme bună. Spre iarnă intrai în bucătărie cu saboții îngreuiți de pămînt, mîinile jupuite și spinarea ruptă de plug, dar, după ce se răsturnau brazdele, totul se termina și cădea zăpada. Se scurgeau atîtea ore mîncînd castane, șe-

zînd la clacă, umblînd fără rost prin grajd, încît părea că tot duminică este. Îmi amintesc de ultima muncă de iarnă, prima după ce treceau gerurile — acele grămezi negre și murate de foi și de măturele pe care le aprindeam și fumegau pe cîmp și care aveau parcă în ele ceva din nopțile de sărbătoare cînd se aprindeau focuri, cînd vegheam, sau prevesteau vreme frumoasă pentru a doua zi.

Iarna era anotimpul lui Nuto. Acum, că era tinerel și cînta la clarinet, o pornea vara prin rîpe sau se ducea să cînte la Gară ; numai iarna ședea pe acolo, prin jur, pe la el pe-acasă, pe la Mora, ori prin curți. Venea cu o beretă de ciclist și cu un flanel verde-cenușiu și-și spunea poveștile. Că unii inventaseră o mașină de numărat perele din pom, că noaptea niște hoți din altă parte veniseră la Canelli și furaseră privata, că unul, la Calosso, le punea fiilor săi, înainte de-a ieși din casă, botniță, să nu muște. Știa povestea tuturor. Știa că la Cassinasco era unul care, după ce-și vindea strugurii, întindea biletele de o sută pe o leasă și le ținea cîte-o oră, dimineața, la soare, să nu se strice. Iar despre altul, din Cumini, că avea o hernie cît un dovleac, și că într-o bună zi o îndemnase pe nevastă-sa să încerce să-l mulgă și pe el. Știa povestea cu doi inși care mîncaseră un țap, și pe urmă unul țopăia și behăia, iar celălalt da cu coarneau. Povestea despre mirese, despre căsătorii desfăcute, despre case cu mortul în beci.

Din toamnă pînă în ianuarie copiii se joacă cu bilele, iar cei mari joacă cărți. Nuto știe toate jocurile, dar îl prefera pe cel cu ascunsul și ghicitul cărții, s-o facă să iasă singură din pachet, s-o scoată din urechea iepurelui. Cînd venea dimineața

și mă găsea stînd la soare, în arie, rupea o țigară în două și aprindeam amîndoi ; apoi spunea :

— Hai să mergem la olane, să ne mai uităm.

La olane însemna turnulețul hulubăriei, un pod la care se ajungea pe scara mare, deasupra catului unde ședeau stăpînii, loc în care nu puteai sta decît aplecat. Acolo șus era o ladă, droturi stricate, mobilă prăpădită, și grămezi de păr de umplutură. O ferestruică rotundă, care privea spre Salto, îmi părea fereastra de la Gaminella. Nuto scotocea în lada aceea — erau acolo o grămadă de cărți vărzuite, hîrtii vechi, ruginii, caiete de ținut socoteli, tablouri rupte. El scotea cărțile și le bătea ca să le curețe de mucegai ; cînd să le atingi însă, parcă mîinile-ți înghețau, nu știu cum. Erau lucruri de-ale bunicilor, de-ale tatălui lui *sor* Matteo, care studiasse la Alba. Erau pe-acolo cărți scrise în latinește, ca la biserică, cărți cu harapi și fiare, și așa aflasem eu de elefant, de leu, de balenă. Nuto lua cîte-o carte și-o băga sub flanel s-o ducă acasă, „și așa, spunea el, nu folosesc nimănui“.

— Ce faci cu ea ? îl întrebam eu atunci. Nu mai luați ziarul ?

— Astea-s cărți, mi-a răspuns el. Să citești în ele cît poți mai mult. O să fii mereu un neisprăvit dacă nu citești în cărți.

Trecînd pe la catul stăpînilor, de la scară se auzea Irene cîntînd la pian ; în unele dimineți însorite ușa cu geamuri era deschisă, iar sunetele pianului ieșeau pe terasă printre tei. Mie-mi plăcea întotdeauna că la o mobilă așa de grea și de neagră, cu un sunet care făcea să zornăie geamurile, cînta ea singură, cu mîinile alea ale ei, lungi și albe, de domnișoară. Dar cînta, și, după spusa lui Nuto, foarte bine. Învățase să cînte la Alba, de mică. Cea care trîntea cu mîinile-n pian doar ca să facă zgo-

mot, care cînta ca vai de lume și apoi se lăsa deodată păgubașă era Silvia. Silvia era mai mică cu un an sau doi, și uneori încă mai suia scara în fugă. În anul acela învățase să umble pe bicicletă și băiatul șefului de la Gară îi ținuse șaua să nu cadă.

Cînd auzeam pianul îmi priveam uneori mîinile și pricepeam că între mine și stăpîni, între mine și femeii e o cale lungă. Chiar și acum, cînd de aproape douăzeci de ani nu mai sînt silit să muncesc, și-mi scriu numele cu o iuțeală pe care n-aș fi bănuț-o niciodată, dacă-mi privesc mîinile văd bine că nu sînt un domn, și că oricine ș-ar putea da seama că am dat cu sapa. Dar am învățat că nici măcar femeile nu țin seama de asta.

Nuto îi spusese Irenei că știa să cînte ca o artistă și că ar fi stat toată ziua s-o asculte. Și atunci Irene îl chemase pe terasă (mă dusesem și eu cu el) și lăsînd ușa de sticlă deschisă cîntase niște bucăți grele, dar cu adevărat frumoase, umplînd casa cu sunete care trebuie să se fi auzit tocmai de la via albă, de la drum. Al naibii să fiu dacă nu-mi plăcea ! Nuto asculta cu buzele răsfrînte, ca și cînd ar fi pus clarinetul la gură, și, prin ușa deschisă, eu vedeam florile din odaie, oglinzile, spinarea dreaptă a Irenei, brațele ei care se frămîntau și capul blond pe hîrtia ce-o ținea în față. Și vedeam dealul, viile, malurile — înțelegeam că muzica aceea nu era cea pe care o cîntau muzicanții noștri, că era vorba de altceva, că nu era făcută pentru Gaminella, nici pentru șirurile de pomi care mărgineau riul, nici pentru noi. Dar se mai vedea, în depărtare, pe creasta lui Salto, spre Canelli, și micul palat al Cuibului, roșu în mijlocul platanilor lui uscați. Și muzica Irenei se potrivea cu micul palat, cu domniile din Canelli ; era făcută pentru ei.

— Nu ! strigase Nuto la un moment dat. Greșit !

Irene luase bucata de la cap și-o cîntase din nou, dar a aplecat capul și l-a privit o clipă, cam roșie la față, rîzînd. Apoi Nuto a intrat în odaie, și a dat foile, au discutat, și Irene a cîntat din nou. Eu am rămas pe terasă și priveam tot spre Cuib, spre Canelli.

Cele două fete ale lui *sor* Matteo nu erau pentru mine și nici măcar pentru Nuto. Erau bogate, frumoase din cale-afară, înalte. În preajma lor erau ofițeri, domni, ingineri, tineri de neam. Seara, cînd eram între noi, cu Emilia, cu Cirino și cu Serafina, era întotdeauna cîte cineva care știa cu cine vorbea atunci Silvia, la cine se duceau bilețele pe care le scria Irene, cine le condusesese cu o seară înainte. Și se spunea că mama lor vitregă nu vrea să le mărite, nu vrea să le vadă plecînd și luînd cu ele casele, că se străduia să mărească zestrea pentru Santina ei.

— Da, da, face să le țină, spunea administratorul. Două fete ca ele...

Eu nu scoteam o vorbă, și uneori, în cîte-o zi de vară, mă gîndeam la Silvia. La Irene, așa blondă cum era, nu îndrăzneam să mă gîndesc. Dar într-o zi, cînd Irene venise cu Santina s-o lase să se joace în nisip, și nu mai era nimeni pe acolo, am văzut-o alergînd ; cînd a ajuns la apă s-a oprit. Eu eram ascuns după un soc. Santina țipa arătînd ceva pe malul celălalt. Și atunci Irene pusese cartea jos, se aplecase, își scosese pantofii și ciorapii, și așa, blondă, cu picioarele albe, ridicîndu-și fusta pînă la genunchi, intrase în apă. A trecut încet, încercînd mai întîi locul cu piciorul. Apoi, strigînd la Santina să nu se miște de-acolo, culesese niște flori galbene. Mi le-amintesc de parc-ar fi fost ieri.

Cîteva ani după aceea, la Genova, unde făceam armata, găsiseram o fată care semăna cu Silvia, brună ca ea, mai plinuță și mai șmecheră, de vîrsta pe care o avuseseră Irene și Silvia cînd venisem eu întîi la Mora. Eu eram ordonanță la colonelul nostru care avea o vilișoară la mare, și mă pusese să-i îngrijesc grădina. Curățam grădina, făceam focul în sobe, încălzeam apa la baie și dădeam o mîină de ajutor la bucătărie. Teresa era fata în casă și rîdea de felul cum vorbeam. Tocmai de aceea mă cerusem ordonanță, ca să nu mă lovesc mereu de sergenții care mă luau în rîs cînd vorbeam. Eu o priveam drept în ochi — întotdeauna am făcut așa — nu răspundeam și o priveam. Dar ascultam cu luare aminte la ce spuneau alții, vorbeam puțin și-n fiecare zi învățam cîte ceva.

Teresa rîdea și mă întreba dacă n-aveam o fată să-mi spele cămașa.

— Nu la Genova, i-am răspuns eu.

Atunci voia să știe dacă atunci cînd voi pleca în permisie voi lua legătura cu lucruri.

— Nu mă întorc în sat, i-am spus eu. Vreau să rămîn aici, la Genova.

— Și fata ?

— Ce importă ! i-am răspuns eu. Sînt ș-aicea, la Genova, fete.

Ea rîdea și voia să știe cine, de exemplu. Atunci rîdeam eu și îi spuneam „nu se știe“.

Cînd a devenit fata mea și noaptea mă suiam s-o găsesc în culcușul ei, și făceam dragoste, ea mă întreba mereu ce voiam să fac la Genova fără o meserie, și de ce nu voiam să mă întorc acasă. Mă întreba jumătate în glumă, jumătate în serios.

„Pentru că aici ești tu“, puteam să-i răspund, dar n-avea nici un rost, căci și așa stăteam îmbrățișați în pat. Sau să-i spun că nici măcar Genova nu mi-ar fi fost de ajuns, că la Genova fusese și Nuto, că aici veneau cu toții — ba chiar mă săturasem de Genova, voiam să merg mai departe. Dar dacă i-aș fi spus toate astea, fata s-ar fi supărat, m-ar fi apucat de mâini și ar fi început să mă ocărăască, că eram și eu ca toți ceilalți. „Și totuși, ceilalți, îi explicasem eu, se opresc la Genova de bunăvoie, vin anume în orașul ăsta. Eu am o meserie, dar la Genova nimeni n-are nevoie de ea. Așa că trebuie să mă duc într-un loc unde meseria mea să-mi aducă ceva câștig. Dar un loc care să fie departe, unde nici unul din satul meu să nu fi fost vreodată.“

Teresa știa că eram copil din flori și mă întreba mereu de ce nu voiam să fac cercetări, cum de nu eram curios s-o cunosc măcar pe mama.

— Da' ce să mai vorbim, îmi spunea ea. Așa ești tu plămădit ! Ești copil de țigani, ai părul creț...

(Emilia, care-mi pusese numele de Țipar, spunea că trebuie să fi fost copilul unui saltimbanc și al unei capre de pe vârful Langa. Eu însă spuneam rîzînd că eram fecior de popă. Și Nuto, încă de pe atunci, mă întrebasesc :

— De ce spui așa ?

— Pentru că e un leneș, spusese Emilia.

Atunci Nuto se răstise la ea că nimeni nu se naște leneș, nici rău, nici pungaș ; oamenii se nasc cu toții la fel, și numai din pricina altora, care se poartă rău cu tine, ajungi să fii un păcătos.

— Să-l luăm pe Ganola, i-o întorceam eu, e un smintit, s-a născut prost.

— Smintit nu înseamnă rău, răspundea Nuto, numai nătărăii care se țin după el și nu-i dau pace îl întărită.)

Eu nu mă gîndeam la asemenea lucruri decît atunci cînd ţineam în braţe o femeie. După cîţiva ani — ajunseseam în America — mi-am dat seama că pentru mine lumea aceea era alcătuită numai din bastarzi. La Fresno, unde trăiam, au trecut prin patul meu multe femei, cu una am fost aproape căsătorit, dar niciodată n-am înţeles unde le era tata şi mama, care era locul lor de baştină. Trăiau singure, unele în fabricile de conserve, altele în vreun birou — Rosanne era o învăţătoare venită cine ştie de unde, dintr-un stat cu grîne, cu o scrisoare către un jurnal de cinema, şi niciodată n-a vrut să-mi spună cum trăise pînă atunci pe coastă. Spunea numai că fusese o viaţă grea — *a hell of a time*¹. Rămăsese cu vocea puţin răguşită, zbîrniindu-i parcă în cap. E drept că găseai acolo familii peste familii, mai ales pe deal, în casele noi, în faţa proprietăţilor şi a fabricilor de prelucrare a fructelor — în serile de vară se auzea zarvă şi se simţea în aer miros de vie şi de smochini, şi pîlcuri de băieţi şi fete fugeau pe străduţe şi-n josul bulevardelor — dar oamenii aceia erau armeni, mexicani, italieni, păreau întotdeauna că abia sosiseră, munceau pămîntul în acelaşi chip în care, la oraş, măturătorii curăţă trotuarele, şi dormeau, pe treceau în oraş. De unde venea cineva, cine fusese taică-su ori bunică-su, nu se întîmpla să-l întrebe nimeni. Iar fete de ţară nu se pomeneau. Şi nici măcar cele din susul văii nu ştiau ce-i aia o capră sau un mal. Se suiau în maşină, pe bicicletă, în tren şi se duceau la lucru ca fetele de la birouri. Totul se făcea pe echipe, în oraş, chiar cînd era vorba despre carele alegorice la sărbătoarea culesului de vii.

¹ O viaţă de iad (engl.).

În lunile în care Rosanne a fost fata mea am înțeles că era într-adevăr bastardă, că în picioarele pe care le întindea pe pat era toată puterea ei, că putea ea să-și aibă bătrînii în statul acela cu griu sau cine știe unde, dar pentru ea numai un lucru conta : să mă facă să mă întorc cu ea pe coastă și să deschidem un local italian cu boltă de viță a *fancy place, you know*¹ — și aici să facă în așa fel încît s-o fotografieze cineva și să-i publice fotografia într-o revistă ilustrată — *only gimme a break, baby*². Era gata să se lase fotografiată chiar și goală, chiar și cu picioarele larg desfăcute, numai să se facă cunoscută. Cum și-o fi băgat în cap că eu am s-o pot ajuta, nu știu ; cînd o întrebam de ce se culca cu mine, rîdea și răspundea că la urma urmelor eram bărbat. (*Put it the other way round, you come with me because I'm a girl.*³) Și nu era o tîmpită, știa ce vrea, numai că vrea lucruri imposibile. Nu punea în gură o picătură de lichior (*you looks, you know, are your only free advertising agent*⁴) și chiar ea, cînd au scos legea prohibiției, a fost aceea care m-a sfătuit să fabric *prohibition-time gin*, lichiorul prohibiției, pentru cine mai avea poftă de așa ceva — și au fost destui. Era blondă, înaltă, își îngrijea mereu tenul și-și ondula părul. Cine n-ar fi cunoscut-o ar fi spus, văzînd-o cum pășea, ieșind pe poarta școlii, că e o foarte silitoare studentă. Ce materie predă, nu știu : copiii ei o salutau aruncîndu-și băștile în sus și fluierînd. La început, cînd îi vorbeam, îmi as-

¹ Un loc de vis, știi (engl.).

² Dar trebuie să mă ajuți, băiețăș (engl.).

³ Ia-o și altfel, vii cu mine fiindcă sînt fată, nu numai-decît „mare“ (engl.).

⁴ Știi, mutra ți-e singurul agent de publicitate care nu te costă parale (engl.).

cundeam mîinile și vorbeam cu glas scăzut. M-a întrebat de ce nu mă fac american. Pentru că nu sînt, am bombănit eu — *because I'm a wop*¹ — și rîdea zicîndu-mi că dolarii și mintea sînt acelea care te fac american. *Which of them do you lock?* care din astea două-ți lipsesc?

M-am gîndit adesea ce drac de copii ar fi putut ieși din noi doi — din coapsele ei tari și netede, din pîntecul ei alb hrănit cu lapte și zeamă de portocale, și din mine, din sîngele meu gros. Veneam amîndoi de cine știe unde, și singurul fel de-a ști ce eram, ce aveam cu adevărat în sînge era acesta. Ar fi fost frumos, gîndeam eu, dacă fiul meu ar fi semănat cu tata, ori cu bunicul, căci astfel aș fi putut să-mi dau seama cine sînt. Rosanne mi-ar fi făcut un copil, dacă acceptam să merg pe coastă. Dar eu m-am opus, n-am vrut — din asemenea mamă și din mine ar fi ieșit un alt bastard, un mic american. De pe atunci știam că aveam să mă întorc.

Cît am avut-o cu mine, Rosanne n-a hotărît nimic. În unele duminici din sezonul călduros mergeam pe coastă cu automobilul și făceam baie. Ea se plimba pe plajă cu sandale și eșarfe colorate, bea răcoritoare la piscine în pantalonași, se întindea pe șezlong ca și cum ar fi fost în patul meu. Eu rîdeam, nu prea știu de cine. Și totuși îmi plăcea femeia aceea, cum îmi plăcea mirosul aerului în unele dimineți, cum îmi plăcea să ating fructele proaspete de la tarabele italienilor de pe străzi.

Apoi, într-o seară, mi-a spus că se întorcea la ai săi. Am rămas împietrit, pentru că niciodată n-aș fi crezut-o în stare de așa ceva. Tocmai mă

¹ Fiindcă sînt „macaronar“ (engl.).

pregăteam s-o întreb cînd avea să plece, dar ea, privindu-și genunchii — ședea lingă mine în mașină —, mi-a spus că nu trebuia să spun nimic, că totul era hotărît, că pleca pentru totdeauna la ai săi. Am întrebato-o cînd pleca.

— Și mîine. *Any time.*¹

Conducînd-o la pensiune i-am spus că puteam aranja, cumva, să ne căsătorim. M-a lăsat să vorbesc surîzînd pe jumătate, privindu-și genunchii și încrețindu-și fruntea.

— M-am gîndit la asta, mi-a spus ea, cu voce răgușită. Nu mai are rost. Am pierdut. *I've lost my battle.*²

Dar nu s-a dus acasă, s-a întors tot pe coastă. N-a apărut însă niciodată în revistele ilustrate. După cîteva luni mi-a trimis o ilustrată din Santa Monica cerîndu-mi bani. I-am trimis, dar nu mi-a răspuns. N-am mai aflat nimic despre ea.

XXII

Cutreierînd lumea, am cunoscut femei de tot felul, și blonde și brune — le-am căutat, am cheltuit cu ele o groază de bani ; acum, cînd nu mai sînt tînăr, mă caută ele pe mine, dar n-are nici o importanță — și am înțeles că fetele lui *sor Matteo* nu erau, de altfel, cele mai frumoase — poate *Santina*, dar pe ea n-am văzut-o cînd era mare — aveau frumusețea daliei, a trandafirului spaniol, frumuse-

¹ Oricînd (engl.).

² Am pierdut bătălia (engl.).

tea acelor flori care cresc în grădină pe sub pomii fructiferi. Și am mai înțeles că nu erau cine știe ce, că, deși aveau pian și se lăudau cu romanele, cu ceaiul și cu umbreluțele lor de soare, nu știau să-și aranjeze viața, să fie adevărate doamne, să stăpînească un bărbat și o casă. Sînt multe țărance în valea aceasta care știu mai bine să se impună și să poruncească. Irene și Silvia nu mai erau țărance, dar nici doamne adevărate nu erau. Au ajuns prost, biete de ele — au murit.

Am înțeles această slăbiciune a lor încă de pe vremea primelor culesuri de vie — mi-am dat eu seama încă de pe atunci, chiar dacă nu înțelegeam prea bine. În tot timpul verii era de ajuns să ridici ochii din curte sau de pe cîmp și să privești terasa, ușa cu geamuri, olanele de pe casă, ca să-ți amintești că stăpînele erau ele, ele cu mama lor vitregă și cu mititica, și că sor Matteo însuși nu putea să intre în cameră fără să se șteargă pe picioare. Pe urmă se întîmpla să le auzi strigîndu-te acolo, sus, se întîmpla să-ți poruncească să pui calul pentru ele, să le vezi ieșind pe ușa cu geamuri și ducîndu-se să se plimbe cu umbreluța, așa de frumos îmbrăcate încît nici măcar Emilia nu le putea găsi vreun cusur.

În unele dimineți, cîte una din ele cobora în curte, trecea printre sape, printre căruțe, printre vite, și se ducea în grădină să taie trandafiri. Și cîteodată chiar și ele ieșeau la cîmp, pe poteci, cu ghetuțe în picioare, vorbeau cu Serafina, cu administratorul, se temeau de juncani, duceau pe braț cîte un coșuleț și culegeau struguri timpurii. Într-o seară, după ce adunasem snopii de grîu — seară de Sfîntul Ion, cînd focurile erau aprinse peste tot — veniseră și ele să ia aer, să le audă pe fete cîntînd. Și am auzit

vorbindu-se atita despre ele, după aceea, la bucătărie, printre slugi, ori în vie, printre araci, că citeau cărți, cîntau la pian, brodau perne, și că în biserică aveau scaun cu numele lor gravat pe o placă. Ei bine, la culesul acela, în zilele cînd noi, ceilalți, pregăteam coșurile și zăcătorile pentru struguri și făceam ordine în beci, și cînd chiar *sor* Matteo alerga de la o vie la alta, în zilele acelea s-a auzit de la Emilia că toată casa era cu dosu-n sus, că Silvia trîntea ușile și Irene ședea la masă cu ochii roșii și nu mîncă. Eu nu pricepeam ce puteau să aibă, că doar nu erau să se mînie din pricina culesului și-a voioșiei cu care culegeam noi — mai ales că totul era spre folosul lor, ca să le umple beciurile lor și buzunarele lui *sor* Matteo, care era tot de-ai lor. Dar Emilia ne-a lămurit într-o seară, cînd ședeam pe-o birnă. Era vorba despre Cuib.

Se întîmplase că bătrîna — contesa de la Genova — întoarsă la Cuib de cincisprezece zile cu nepoții și surorile de la băile de mare, trimisese la Canelli și la Gară invitații pentru o petrecere sub platani — și de Mora, de ele două, de doamna Elvira uitase. Uitase ori se făcuse că uitase? Cele trei femei nu-i mai dădeau pace lui *sor* Matteo. Emilia spunea că acum cea mai potolită în casa aceea era Santana.

— Parc-aș fi omorît pe cineva! spunea Emilia. Una strigă, alta țopăie, ailaltă trîntește ușa. N-au decît, facă ce vor: dar pe mine să mă lase în pace.

Apoi a venit culesul viilor și nu m-am gîndit la nimic. A fost de ajuns întîmplarea aceea ca să-mi deschidă ochii. Așa dar, chiar și Irene și Silvia erau suflete ca și noi pe care dacă le întăritai se înrăiau, se supărau, sufereau și care doreau lucruri pe care nu le aveau. Nu toți oamenii erau de același rang,

cîte unul era mai important, mai bogat, încît nici nu le invita măcar pe stăpînele mele. Și atunci am început să mă întreb ce trebuiau să fi fost încăpe-
rile și grădina Cuibului, acel străvechi palat, că Irene și Silvia mureau să se ducă acolo și nu puteau. Nu se știa decît ce povesteau Tommasino și alți servitori, pentru că toată partea aceea de deal era împrejmuită și un mal o despărțea de viile noastre, loc unde nici măcar vînătorii nu puteau pătrunde. (Erau tăblițe pe care scria că nu e voie.) Și ridicînd capul pe șosea, cînd era sub Cuib, vedeai o pădure de trestii curioase, cărora le ziceau bambus. Tommasino spunea că era acolo un parc, că peste tot în jurul casei era așternut un soi de pietriș mult mai mărunt și mai alb decît cel pe care-l împrăstia primăvara cantonierul pe șosea. Apoi pămînturile Cuibului se întindeau în sus, pe dealul din spate, vii și lanuri, lanuri și vii, și case, și pîlcuri de nuci, de cireși, de migdali, care ajungeau pînă la Sant'Antonino, ba chiar și mai departe, și de acolo coborau spre Canelli, unde erau răsadnițe pe stîlpi de ciment și cu flori pe margini.

Flori de la Cuib văzusem cu un an înainte, cînd Irene și doamna Elvira se duseseră împreună și se întorseseră cu brațele pline de flori, mai frumoase decît geamurile bisericii și de cît odăjdiile preotului. Cu un an înainte se întîmpla să întîlnești trăsura bătrînei pe drumul spre Canelli; Nuto o văzuse și spunea că Harapul, servitorul care mîna caii, semăna cu un jandarm, cu șapca lui lucitoare și cravată albă. La noi trăsura aceasta nu se oprise niciodată, și trecuse numai o singură dată, în drîm spre Gară. Bătrîna asculta la Canelli chiar și slujba. Iar bătrînii noștri spuneau că pe vremuri, cînd bătrîna de acum nu intrase încă în casă, domnii de la

Cuib nici nu se duceau măcar să asculte slujba, fiindcă se făcea slujbă la ei acasă : aveau un preot care ținea slujbă zilnic, într-o cameră anume. Dar asta era pe vremea cînd bătrîna era o fetișcană oarecare și făcea dragoste la Genova cu fiul Contelui. Pe urmă ajunsese ea stăpînă peste toată averea, fiul Contelui murise, murise un ofițer chipș cu care bătrîna se măritase în Franța, muriseră și copiii lor cine mai știe pe unde, și acum bătrîna, cu părul alb și cu o umbreluță galbenă, se ducea la Canelli cu trăsura și-i ținea cu masă și casă pe nepoți. Dar pe vremea fiului Contelui, și a ofițerului francez, la Canelli erau aprinse toate luminile noapte de noapte, se țineau mereu petreceri, iar bătrîna, care era atunci tînără ca un trandafir, dădea mese, dădea baluri, invita lume, ofițeri, deputați, toți în trăsuri cu cîte doi cai, cu feciori, și jucau cărți, mîncau înghețate, țineau nunți.

Irene și Silvia știau toate astea, și pentru ele, să fie frumos tratate de bătrînă, primite, sărbătorite, era cum ar fi fost pentru mine să arunc de pe terasă o privire în camera cu pianul, sau să le știu la masă, în camera de deasupra noastră, s-o văd pe Emilia ploconindu-se pe lîngă ele cu furculița și cu lingurița. Numai că ele, ca femeile, sufereau aici. Și de altfel se legănau toată ziua pe terasă sau în grădină — n-aveau o treabă, o trudă adevărată care să le ia timpul — nici măcar de Santina nu vedeau cu dragă inimă. Se înțelege deci că dorința de-a pleca de la Mora, de-a intra în parcul acela pe sub platani, de-a se întîlni cu nurorile și nepoții contesei, le înnebunea de-a dreptul. Era ca și pentru mine cînd vedeam focurile pe dealul Cassinasco, sau cînd auzeam trenul fluierînd, noaptea.

Apoi venea sezonul cînd, printre copacii înșiruiți de-a lungul lui Belbo și pe plaiuri, răsunau împușcături încă din zori, și Cirino începea să spună că văzuse un iepure gonind peste cîmp. Sînt zilele cele mai frumoase ale anului. Culesul viei, curățatul porumbului, storsul strugurilor nici măcar nu sînt munci ; cald nu mai este, frig încă nu s-a făcut ; pe cer vezi cîte un nor subțire, se mănîncă iepure cu mămăligă și se merge după ciuperci.

Noi ne duceam după ciuperci pe-acolo, primprejur ; Irene și Silvia s-au înțeles cu prietenele lor din Canelli și cu tinerii s-o pornească cu brișca pînă la Agliano. Au pornit într-o dimineață cînd peste locuri încă mai plutea negura, le-am înhămat eu calul, trebuiau să se întilnească cu ceilalți în piața din Canelli. Hățurile le-a luat băiatul doctorului de la Gară, acela care nimerea mereu musca la tir și care juca cărți de seara pînă dimineața. În ziua aceea s-a pornit o furtună grozavă, cu fulgere și trăsnete ca-n august. Cirino și Serafina spuneau că era mai bine că bătea piatra acum pe ciuperci și pe cei ce le căutau, decît dacă ar fi bătut, cu cincisprezece zile mai înainte, peste recoltă. Ploua cu găleata și n-a încetat nici noaptea. Sor Matteo a venit să ne trezească, cu felinarul și cu gluga pe ochi, și ne-a spus să fim atenți dacă auzim cumva brișca întorcîndu-se ; era neliniștit. Ferestrele de sus erau luminate ; Emilia alerga mereu încoace și încolo să facă cafea ; cea mică țipa că n-o luaseră și pe ea la ciuperci.

Brișca s-a întors a doua zi ; băiatul doctorului învîrtea biciul strigînd : „Trăiască ploaia de la Agliano“ și a sărit jos fără să atingă scărița. Apoi

le-a ajutat pe cele două fete să coboare ; stăteau amîndouă zgribulite cu o batistă pe cap și cu coșulețul gol pe genunchi. S-au dus sus și i-am auzit cum vorbeau, cum se încălzeau și cum rideau.

După călătoria aceea la Agliano băiatul doctorului se abătea adesea din drum pe sub terasă, le saluta pe fete, se oprea și vorbeau. După asta, în după-amiezele de iarnă îl poșteau înăuntru, și el, care umbla cu niște cizme de vînătoare, se lovea cu bastonașul peste cizme, se uita în jur, rupea cîte-o floare sau cîte-o rămurea din grădină — mai ales cîte-o frunză roșie de viță tînă — și suia sprinten scara de dincolo de geamuri. Sus în cămin ardea un foc zdravăn și se auzea răsunînd pianul, risete, pînă seara. Uneori Arturo — căci așa îl chema — rămînea la masă. Emilia spunea că îi dădeau ceai cu biscuiți și-l servea Silvia, deși el făcea ochi dulci Irenei. Irene, blondă și bună cum era ea, se așeza să cînte la pian ca să nu-i vorbească, Silvia ședea culcată pe sofa, cu fața-n jos, și înșira nerozii cu băiatul. Apoi se deschidea ușa, doamna Elvira o lăsa pe Santina să năvălească înăuntru, Arturo se ridica în picioare, saluta plictisit, și doamna spunea :

— Mai avem o domnișoară tare dornică să fie prezentată.

Apoi sosea sor Matteo care nu-l prea putea înghiți pe băiat, dar doamna Elvira îl domolea și găsea că pentru Irene era foarte bun chiar și Arturo. Singura care nu-l voia era Irene, pentru că zicea că era un om prefăcut, care nu asculta muzica cîtuși de puțin, care nu știa cum să șadă la masă și se juca cu Santina numai pentru a fi pe placul mamei. Silvia în schimb îl apăra, se făcea roșie la față și ridica glasul ; la un moment dat Irene, rece, se stăpînea și spunea :

— Ți-l las bucuroasă. De ce nu-l iei tu ?

— Aruncați-l pe scări afară, spunea sor Matteo. Un om care joacă toată ziua cărți și n-are o bucată de pământ nu-i om.

Spre sfârșitul iernii, Arturo a început să vină împreună cu un impegat de la gară, un prieten de-al lui, lung de nu se mai isprăvea, care a pus și el ochii tot pe Irene, și care nu vorbea în dialect, ci în italiană și se pricepea la muzică. Deșiratul acesta a început să cînte la patru mîini cu Irene, și văzîndu-i ce pereche potrivită erau, Arturo și Silvia se luau în brațe să danseze și rideau împreună așa încît acum, cînd venea Santina, lunganul era cel obligat s-o arunce în sus și s-o prindă din aer.

— De n-ar fi toscan, spunea sor Matteo, aş zice că e un nătărău. Mutra o are. Pe vremuri era cu noi, la Tripoli, un toscan...

Eu știam cum era camera, știam cele două buchete de flori și de frunze roșii de pe pian, perdelele brodate de Irene, și lampa de marmură străvezie atîrnată pe lăntișoare, care răspîndea o lumină ca luna oglindită în apă. În unele seri toți patru se înfofoleau și ieșeau pe terasă în ninsoare. Afară cei doi bărbați își fumau țigara și atunci, stînd sub mlădițele de viță uscată, auzeam cum vorbesc.

Venea și Nuto să asculte ce spun. Frumusețea era să auzi cum făcea Arturo pe grozavul și cum povestea cîți inși aruncase el din tren la Costigliole, cu o zi înainte, sau atunci, la Acqui, cînd își jucase ultimul ban și hotărîse să nu se mai întoarcă acasă dacă pierde, dar cîștigase și plătise o masă. Toscanul spunea :

— Îți aduci aminte, cînd ai tras pumnul acela... Atunci Arturo povestea despre pumn.

Fetele suspinau sprijinite de balustradă. Toscanul venea lângă Irene și povestea de casa lui, de cînd se ducea să cînte la orgă, la biserică. La un moment dat cele două țigări ne cădeau la picioare, în zăpadă, și atunci de sus se auzeau șoapte, mișcare, cîte un suspin mai tare. Ridicînd ochii nu vedeam decît vița uscată și o puzderie de stele înghetate pe cer. Nuto spunea printre dinți :

— Haimanale !...

Mă gîndeam adesea la toate astea și-o descoseam și pe Emilia, dar nu puteam pricepe cum de se puteau înțelege între ei. *Sor Matteo* bombănea numai din pricina Irenei și a băiatului doctorului, și zicea că într-o zi tot o să-i spună el vreo două. Doamna făcea pe supărata. Irene ridica din umeri și spunea că ea nu l-ar fi vrut pe bătăranul acela de Arturo nici ca servitor, dar că n-avea ce să-i facă dacă venea s-o vadă. Atunci Silvia răspundea că prostul era toscanul. Doamna Elvira se supăra și pentru asta.

Ca Irene să vorbească cu toscanul nu era cu putință, pentru că Arturo era cu ochii în patru și el hotăra ce trebuia să facă prietenul său. Prin urmare Arturo le făcea ochi dulci la amîndouă, și trăgînd nădejde să pună mîna pe una se distra și cu cealaltă. Nu-i mai rămînea decît să vină vremea călduroasă și s-o pornească pe cîmp. S-ar fi văzut numaidecît cum stau lucrurile.

Dar între timp s-a întîmplat că *sor Matteo* l-a luat la rost pe Arturo — povestea s-a aflat de la Lanzone, care trecea din întîmplare pe sub șopron — și i-a spus că femeile sînt femei, iar bărbații, bărbați. Nu ? Arturo, care tocmai desfăcuse atunci un buchêtel de flori, s-a lovit cu cravașa peste cizmă și, mirosind florile, s-a uitat strîmb la stăpînul nostru.

— Și cu atât mai mult, a continuat sor Matteo, cînd sînt bine crescute, femeile văd cine e de ele. Iar pe tine, i-a spus, nu te vor. Pricepi ?

Atunci Arturo a mormăit că așa și pē dincolo, că fusese plăcerea fetelor să-l invite pe-acolo, ce Dumnezeu, că un bărbat, se înțelege...

— Tu nu ești bărbat, spusese atunci sor Matteo, ești o spurcăciune !

Părea că astfel s-a terminat povestea lui Arturo și odată cu el și a toscanului. Dar mama vitregă n-a avut vreme să stea îmbufnată pentru că au apărut alții, atîția alții, mult mai periculoși. Cei doi ofițeri, bunăoară, aceia din ziua cînd rămăsesem eu singur la Mora. A fost o lună — zburau licurici, era iunie — cînd în fiecare seară îi vedeai apărînd de la Canelli. Dar trebuie să fi avut o altă femeie pe șosea, pentru că niciodată nu se întîmpla să vină din partea aceea — tăiau peste Belbo, peste podeț, și treceau peste locuri, peste mături, peste fînețe. Eu aveam pe vremea aceea șaisprezece ani și lucrurile astea începeam să le înțeleg. Cirino nu-i putea înghiți că-i călcau lucerna, și fiindcă-și amintea ce ciini fuseseră pe timpul războiului niște ofițeri ca ei. De Nuto nici nu mai vorbesc. Într-o seară le-au făcut-o. I-au pîndit cînd treceau prin iarbă și le-au întins în drum o sîrmă care nu se vedea. Ofițerii au venit sărind peste un șanț, foarte bucuroși că se duc la domnișoare, și au căzut în nas, gata-gata să-și rupă gîturile. Frumusețea ar fi fost să-i trîntească în bălegar, dar din seara aceea n-au mai trecut niciodată prin fîneță.

Cînd s-a încălzit vremea, pe Silvia, mai ales, n-o mai putea ține nimeni. Acum luaseră obiceiul, în serile de vară, să iasă pe poartă și să-i întovărășească pe băieții lor în sus și-n jos pe șosea, și cînd treceau iar pe sub tei noi trăgeam cu urechea să

prindem vreo vorbă. Plecau împreună, se întorceau perechi. Silvia o pornea ținînd-o pe Irene de braț, rîdea, glumea, se hîrjonea cu amîndoi băieții. Cînd treceau iar, prin parfumul teilor, Silvia era împreună cu băiatul ei, umblau șușotind și rîzînd; cealaltă pereche venea mai încet, la distanță unul de altul, și uneori strigau, vorbeau cu voce tare cu cei din față. Îmi amintesc bine de serile acelea și de noi care ședeam pe bîrnă, în parfumul amețitor ai teilor.

XXIV

Mica Santa avea pe atunci trei sau patru ani și făcea să stai s-o privești. Se făcea blondă ca și Irene, cu ochi negri ca ai Silviei, dar cînd odată cu mărul își mușca degetele și de necaz rupea florile, sau voia cu orice preț s-o punem pe cal, și ne lovea cu picioarele, noi ziceam că se vede că-i curge prin vine sîngele maică-si. Cele două fiice ale lui sor Matteo erau mult mai liniștite și nu erau atît de tirane. Mai ales Irene, era tare liniștită, înaltă, îmbrăcată în alb, și nu se certa niciodată, cu nimeni. N-avea nevoie să se certe, pentru că și pe Emilia o ruga, ori de cîte ori îi cerea cîte ceva, cum ne ruga și pe noi, de altfel, privindu-ne în timp ce ne vorbea, privindu-ne drept în ochi. Și Silvia ne arunca priviri dintr-astea, dar privirile ei erau mai iuți, mai răutăcioase. În ultimul an cînd am stat la Mora primeam cîte cincizeci de lire și la serbări îmi puneam cravată la gît, dar vedeam bine că era prea tîrziu și că nu mai puteam face nimic.

Dar nici măcar în anii aceia din urmă n-aș fi îndrăznit să mă gîndesc la Irene. Iar Nuto nu se gîn-

dea la ea pentru că atunci cînta cu clarinetul peste tot și avea o fată la Canelli. Despre Irene se spunea că ar fi vorbit cu unul din Canelli, se ducea mereu la Canelli, cumpăra tot felul de lucruri din prăvălii, dăruia Emiliei rochiile vechi. Dar și Cuibul își deschisese iarăși porțile, s-a dat o masă acolo la care s-au dus și doamna cu fetele, și-n ziua aceea a venit croitoreasa din Canelli să le aranjeze rochiile. Eu le-am dus cu brișca pînă la cotitura urcușului și le-am auzit vorbind despre palatele de la Genova. Mi-au spus să mă întorc să le iau la miezul nopții, să intru în curtea Cuibului — pe întuneric invitații n-aveau cum să vadă că pernele din brișca noastră erau jupuite. Mi-au spus chiar să-mi potrivesc cravata să nu fac impresie proastă. Dar cînd am intrat la miezul nopții printre celelalte trăsuri din curtea aceea — văzută de jos vila era uriașă și prin dreptul ferestrelor larg deschise treceau umbrele invitaților — nimeni n-a dat vreun semn de viață, și m-au lăsat o vreme să aștept printre platani. Cînd m-am săturat de ascultat greierii — și acolo sus erau greieri — m-am dat jos din brișcă și am intrat pe ușă. În prima încăpere am dat peste o fată cu șorțuleț alb, care m-a privit și s-a dus. Cînd a trecut din nou, i-am spus că am sosit. Ea m-a întrebat ce doream. Atunci i-am spus că brișca de la Mora aștepta afară.

S-a deschis o ușă și am auzit mai multe risete. Pe toate ușile din încăperea aceea erau pictate flori, iar pe jos desene făcute din pietre lucioase. Fata s-a întors și mi-a spus să mă duc, pentru că doamnele vor fi conduse de cineva.

Cînd am ajuns afară m-am căit că nu privisem mai cu luare-aminte încăperea aceea care era mai frumoasă decît o biserică. Am dus calul de căpăstru pe pietrișul care scîrțîia, pe sub platanii pe care-i

priveam cum urcau spre cer — văzuți de jos nu mai erau o pădurice, ci creștea fiecare pe seama lui — iar la poartă am aprins o țigară și am coborât drumul încet, printre bambușii amestecați cu salcîmi și trunchiuri răsucite, gîndindu-mă că așa e pămîntul nostru, poartă în spinare orice soi de plantă.

Irene chiar că trebuie să fi avut vreun bărbat la vilă, pentru că uneori o auzeam pe Silvia cum rîdea de ea și-i spunea „doamna contesă“, iar Emilia a și aflat numaidecît că bărbatul acela era un fel de suflet cu chirie, unul dintre mulții nepoți pe care bătrîna-i ținea dinadins în mizerie ca să nu-i pape averea. Acest nepot, acest sărănitoc, acest conțîșor n-a catadixit niciodată să vină la Mora; trimitea uneori un băiețaș deșcult, pe băiatul Bertei, să-i aducă biletele Irenei, în care spunea c-o aștepta la piatra de hotar ca să se plimbe. Irene se ducea.

Eu, dintre vrejurile de fasole, unde stropeam sau legam aracii, le auzeam pe Irene și pe Silvia cum vorbeau, așezate sub magnolie.

Irene spunea :

— Ce vrei ? Contesa ține foarte mult la asta... Un băiat ca el nu poate pentru nimic în lume să se ducă la serbarea de la Gară... Ar da chiar peste slugile lui acolo, la dans...

— Și ce-i rău în asta ? Îi întîlnește în casă toată ziua.

— Nu-i dă voie nici măcar să se ducă la vînătoare. E destul că ~~taică-su~~ a murit într-un mod atît de tragic...

— Totuși ca să se întîlnească cu tine ar putea veni. De ce nu vine ? a întrebat Silvia pe neașteptate.

— Nici al tău nu vine aici să te întâlnească. De ce nu vine?... Fii atentă, Silvia. Ești sigură că-ți spune adevărul?

— Nimeni nu spune adevărul. Dacă te aștepti să auzi adevărul ești nebună. E vai de tine dacă-i vorbești despre așa ceva...

— Tu ești cea care-l vezi, spunea Irene, tu ești cea care te încrezi... Aș vrea măcar să nu fie grosolan ca și celălalt...

Silvia râdea înfundat. Eu nu puteam sta mereu încremenit pe după aracii de fasole, și-ar fi dat seama că ascult. Mai dădeam câteodată cu sapa și trăgeam cu urechea.

O dată Irene a spus :

— O fi auzit, nu crezi ?

— Vezi de treabă, e un copil, spunea Silvia.

Dar câteodată Silvia plîngea ; se răsucea pe șezlong și plîngea. Cirino bătea un fier în șopron și nu mă lăsa să aud. Irene sta lângă ea, o mîngîia pe părul în care Silvia își înfigea unghiile.

— Nu, nu, plîngea Silvia, vreau să plec de aici, să scap. Nu cred, nu cred, nu cred...

Blestematul ăla de fier al lui Cirino nu mă lăsa să ascult.

— Hai sus, spunea Irene, mîngîind-o, hai sus pe terasă, să nu te audă cineva...

— Nu-mi pasă ! striga Silvia. Nu-mi pasă de nimic !...

Silvia se încurcase cu unul din Crevalcuore, care avea pămînturi la Calosso, un proprietar de gater care umbla cu motocicletă, o suia pe Silvia la spate și-o porneau să bată șoselele. Seara auzeam pîrîitul motocicletei, se oprea, pornea din nou, și după puțină vreme Silvia apărea la poartă cu părul în ochi. Sor Matteo nu știa nimic.

Emilia spunea că bărbatul acela nu era primul, că băiatul doctorului o și avusese, la el acasă, în biroul lui taică-su. A fost un lucru care nu s-a știut niciodată prea bine ; dacă acel Arturo făcuse într-adevăr dragoste cu ea, de ce se despărțiseră tocmai vara cînd timpul se îndreptase și le era mai ușor să se întâlnească ? În schimb apăruse motociclistul, și acum toți știau că Silvia era ca nebună, se culca cu el între trestii și pe maluri, lumea-i întâlnea la Como, la Santa Libera, în pădurea Bravo. Uneori se duceau chiar și la Nizza, la hotel.

Cînd te uitați la ea și se părea neschimbată, cu ochii ei întunecați, focoși. Nu știu dacă spera să se mărite. Dar acel Matteo din Crevalcuore era un scandalagiu, un pădurar care stricase multe case și nu se luase nimeni de el. „Uite, gîndeam eu, dacă Silvia face un copil, o să fie un bastard ca și mine. Așa m-am născut și eu.“

Suferea din pricina asta și Irene. Cu siguranță că ea încercase s-o ajute pe Silvia și cunoștea totul mai bine decît noi. Pe Irene nu era cu putință să și-o închipui pe motocicleta aceea sau pe un mal, între trestii, cu vreunul. Mai degrabă Santina, cînd o să crească, ziceau toți, o să facă la fel. Mama vitregă nu zicea nimic, voia numai ca amîndouă fetele să fie acasă la ora convenită.

XXV

Pe Irene n-am văzut-o niciodată disperată ca pe soră-sa, dar dacă treceau două zile și n-o cheamau la Cuib, ședea nervoasă pe după grilajul

grădinii, sau lua o carte ori broderia la care lucra, și se ducea să se așeze în vie, împreună cu Santina, și de acolo privea drumul. Când o pornea cu umbreluța spre Canelli era fericită. Ce-și vorbeau ea și acel Cesarino, acel suflet cu chirie, nu știi ; o dată, când trecusem spre Canelli, pedalînd să-mi iasă sufletul, și-i zărisem printre salcîmi, mi se păruse că Irene, în picioare, ar fi citit o carte, și Cesarino așezat pe un dîmb în fața ei o privea.

La Mora, într-o zi, își făcuse din nou apariția acel Arturo cu cizmele, se oprise sub terasă, vorbise cu Silvia care cerceta drumul cu ochii, dar Silvia nu-l poftise să urce, îi spusese doar că ziua fusese apăsătoare și că pantofii aceia cu tocul jos — și a ridicat un picior — acum se găseau la Canelli.

Arturo întrebuse, făcînd cu ochiul, dacă se mai auzeau dansurile prin casă, dacă Irene tot mai cînta la pian.

— Întreab-o pe ea, i-a răspuns Silvia și a privit peste pin, în depărtare.

Irene nu mai cînta la pian aproape de loc. Se pare că la Cuib n-ar fi fost plane, că bătrîna n-avea chef să vadă o fată scrîntindu-și mîinile pe clapele unui pian. Când Irene se ducea în vizită la bătrînă, își lua geanta cu broderia înăuntru, o geantă umflată, brodată cu flori de lînă verde, și în geantă aducea acasă cărți de la Cuib, pe care bătrîna i le da să le citească. Erau cărți vechi, legate în piele. Ea ducea bătrînei în schimb jurnalul de mode — îl cumpăra anume pentru asta de la Canelli în fiecare săptămînă.

Serafina și Emilia spuneau că Irene dorea să aranjeze lucrurile în așa fel încît să ajungă contesă și că o dată sor Matteo spusese :

— Aveți grijă, fetelor, acolo sînt niște bătrîni care nu mor niciodată.

Era greu să-ți dai seama cîte neamuri va fi avut contesa la Genova — se spunea că avea pînă și un episcop. Auzisem vorbindu-se că pe atunci bătrîna nu mai ținea servitori sau slujnice în casă, îi ajungeau nepoatele și nepoții. Dacă era așa, nu pricepeam ce mai spera Irene : de bine ce-i mergea, acel Cesarino trebuia să împartă cu toți. Sau Irene s-ar fi mulțumit să facă pe servitoarea la Cuib. Dar cînd priveam în jur la avutul nostru — grajdul, finăriile, ogoarele, viile — mă gîndeam că poate Irene o fi fost mai bogată decît el și că Cesarino vorbea cu ea tocmai ca să pună mîna pe zestrea ei. Gîndul acesta, măcar că mă scotea din sărite, îmi plăcea mai mult — mi se părea cu neputință ca Irene să fi fost atît de roasă de ambiție, ca să se dea așa de ușor.

Dar atunci, îmi spuneam eu, se vede treaba că e chiar îndrăgostită, că Cesarino îi place, că e bărbatul pe care l-ar dori drept soț cu orice preț. Și așa fi vrut să-i pot vorbi, să-i pot spune să fie atentă, să nu-și irosească zilele cu jumătatea aia de om, cu un prostălău care nici măcar nu ieșea din Cuib, și care sta jos în timp ce ea-i citea dintr-o carte. Cel puțin Silvia nu-și irosea ziua așa, de pomană, și se ducea cu cîte unul care merita osteneala. Dacă eu n-aș fi fost altceva decît un băietan și n-aș fi avut numai optsprezece ani, sînt sigur că Silvia ar fi venit și cu mine.

Dar Irene tot mai suferea. Acel contișor trebuia să fi fost mai rău decît o fată prost crescută. Făcea mofturi, aștepta să fie servit la nas, se slujea mișelește de numele bătrînei, și la tot ce-i spunea și-i cerea Irene, răspundea nu, că trebuia să asculte, să nu facă vreun pas greșit, să țină

seamă cine e el, să ia aminte la sănătatea lui, la gusturile lui. Acum, în puținele dăți cînd nu alerga pe șosea, ori nu se încuia în odaie, Silvia era cea care asculta suspinele Irenei. La masă — spunea Emilia — Irene ținea ochii în jos, iar Silvia îi ațîntea în fața tatălui ei ca și cum ar fi avut febră. Numai doamna Elvira vorbea într-una, tăios, ștergea bărbia Santinei și amintea cu răutate de ocazia pierdută cu băiatul doctorului, de toscanul acela, de ofițeri, de ceilalți, de anumite fete din Canelli, mai tinere, care se și măritaseră și acum se pregăteau de botez. Sor Matteo mormăia, nu știa niciodată nimic.

În vremea asta povestea Silviei mergea mai departe. Cînd nu era disperată, mînioasă, și se oprea în curte, în vie, era o plăcere s-o privești, s-o auzi vorbind. În unele zile cerea să i se pună calul la brișcă și pleca singură, se ducea la Canelli, mîna calul singură, ca un bărbat. O dată l-a întrebât pe Nuto dacă s-ar fi dus să cînte la Buon Consiglio — unde se ținea cursa de cai — și vrea cu orice preț să cumpere o șa din Canelli, să învețe să încalece și să călărească împreună cu ceilalți. A trebuit ca Lanzone, administratorul, să-i explice că un cal care trage la brișcă are năravuri și nu poate lua parte la cursă. Apoi s-a aflat că Silvia vrea să se ducă la Buon Consiglio ca să-l întâlnească pe Matteo și să-i arate că și ea știa să se țină pe cal.

Pînă la urmă fata asta, ziceam între noi, o să se îmbrace bărbătește, o să cutreiere bilciurile și-o să umble pe sîrmă.

Chiar în anul acela apăruse la Canelli o șandrama unde se făcea întrecere de motociclete care dădeau ocol cu un zgomot mai al dracului decît al batozei, și la bilete era o femeie uscată și

roșcată, cam de vreo patruzeci de ani, care avea degetele pline de inele și trăgea din țigară. Ia să vedeți, ziceam noi, că Matteo din Crevalcoure, când s-o sătura, o s-o pună pe Silvia să facă un circ ca ăsta. Și se mai spunea la Canelli că ajungea, după ce-ai plătit biletul, să viți mîna într-un anumit fel pe sub scaun și roșcata îți spunea numaidecît ora la care puteai să vii, să te bagi în căruța aceea mare a lor, cu perdelețe, și să faci dragoste cu ea pe paie. Dar Silvia nu ajunsese chiar în halul ăsta. Deși parcă-și pierduse mințile, și le pierduse din dragoste pentru Matteo, dar era atît de frumoasă și proaspătă că mulți ar fi luat-o de nevastă chiar și acum.

Se purtau de parcă erau nebuni. Acum ea și cu Matteo se întâlneau într-o covercă de vie, o covercă dărîmată aproape de tot, pe creasta unui mal, unde motocicleta nu putea sui, dar ei urcau cu piciorul, și-și luau cu ei o pătură și niște perne. Nici la Mora, nici la Crevalcuore acel Matteo nu se arăta cu Silvia — și asta nu ca să nu întineze numele fetei, firește, ci ca să nu fie prins la înghesuială și silit să bage capul în jug. Știa că n-avea să rămînă cu Silvia și așa scăpa cu fața curată.

Eu încercam să citesc pe fața Silviei semnele a ceea ce făcea cu Matteo. În luna aceea a lui septembrie, cînd ne-am apucat să culegem strugurii, au venit, ca și în anii dinainte, atît ea cît și Irene, în via cu albișoară, și eu o priveam pe Silvia aplecată sub viță, îi priveam mîinile care umblau după ciorchini, îi priveam arcuirea șoldurilor, talia, părul care-i venea în ochi, iar cînd cobora poteca o priveam cum pășește, cum zvîcnește, cum își ține capul — o cunoșteam de minune, din cap pînă în picioare, și cu toate

astea o clipă nu m-am putut gândi : „Uite-o, s-a schimbat, se vede că e cu Matteo“. Era aceeași — era Silvia.

Acel cules de vii a fost pentru Mora ultima bucurie a anului. De ziua Sfinților ¹ Irene a căzut la pat, a venit doctorul de la Canelli, a venit cel de la Gară — Irene avea tifos și trăgea să moară. Au trimis-o pe Santina cu Silvia la Alba, la niște rude, ca să nu ia și ele boala. Silvia nu voia, dar pînă la urmă s-a împăcat cu gîndul. Acum cele care trebuiau să alerge de colo-colo erau mama vitregă și Emilia. În camerele de sus era totdeauna o sobă care ardea, ea aiura, îi făceau injecții, îi cădea părul. Noi ne duceam și veneam de la Canelli pentru doctorii. Pînă cînd, într-o zi, a intrat o călugăriță în curte ; Cirino a spus :

— N-o să apuce Crăciunul.

A doua zi a venit preotul.

XXVI

Din toate cîte au fost, din Mora, din viața pe care o duceam atunci noi, ceilalți, oare ce rămîne ? Atîția ani îmi fusese de ajuns o adiere de tei, seara, ca să mă simt un altul, să mă simt cu adevărat eu, fără să știu măcar de ce. Un lucru la care mă gîndesc mereu e că la atîta lume, care trebuie să trăiască în valea asta și pe întreg pămîntul, se întîmplă abia acum ceea ce cu noi se întîmpla atunci, și nu știu lucrul acesta, nici nu se gîndesc la el. Desigur, este pe undeva tot așa, o

¹ *Santi* sau *Ognissanti*, sărbătoare catolică, 1 noiembrie.

casă, niște fete, bătrini, o fetiță — chiar și un Nuto, un Canelli, o gară, este unul ca și mine care vrea să plece și să se îmbogățească — iar vara oamenii treieră grîul, culeg viile, iarna o pornesc la vînătoare, este o terasă — totul petrecîndu-se ca și la noi. Căci nu se poate să nu fie așa. Copiii, femeile, lumea nu s-au schimbat cîtuși de puțin. Nu mai umblă cu umbreluța, duminica se duc la cinema în loc să se ducă la serbare, grîul și-l dau la angroșiști, fetele fumează — dar cu toate astea viața e neschimbată, și nu știu că într-o zi au să se uite în jur și au să vadă că și pentru ei totul a trecut. Primul lucru pe care l-am spus, debarcînd la Genova, printre casele dărîmate de război, a fost că fiecare casă, fiecare curte, fiecare terasă, a însemnat ceva pentru cîte cineva și, chiar mai mult decît de pagube și de morți, oamenii sînt mîhniți la gîndul atîtor ani pe care i-au trăit, la atîtea amintiri care au dispărut așa, într-o noapte, fără să lase nici o urmă. Ori nu? Poate că e mai bine așa, poate că e mai bine ca totul să piară ca un foc de ierburi uscate și lumea s-o ia de la început. În America așa se făcea : cînd ți-era lehamite de un lucru, de o muncă, de un loc, îl lăsași și plecai. Acolo chiar sate întregi, cu cîrciumă, primărie și prăvălii sînt pustii acum oa niște cimitire.

Nuto nu vorbea cu plăcere despre Mora, dar m-a întrebat în mai multe rînduri dacă nu mai văzusem pe vreunul. Se gîndea la băieții aceia de prin împrejurimi, la tovarășii de popice, de minge, de cîrciumă, la fetele cu care dansam. Despre toți știa unde se aflau, ce făcuseră ; acum, cînd eram în casa lor de pe Salto și trecea cîte cineva pe-acolo, pe șosea, Nuto îl întreba, fixîndu-l cu ochii lui de pisică :

— Dar pe dumnealui de aici îl mai cunoști ? Se bucura de mirarea care se citea pe fața celuiilalt și ne turna în pahare la amîndoi. Stam de vorbă. Cîte unul îmi spunea „dumneata“.

— Sînt Țiparul, îl întrerupeam eu, să lăsăm politețurile. Cum au murit frate-tu, taică-tu și bunică-ta ? Căteaua aia mai trăiește ?

Nu se schimbaseră cine știe ce ; eu mă schimbam. Își aminteau de lucruri pe care le făcusem și le spuseseam, de glume, de păruieli, de povești pe care le uitasem.

— Și Bianchetta, m-a întrebat unul, îți mai amintești de Bianchetta ?

— Sigur că-mi amintesc.

— S-a măritat la Robini, mi-au spus, o duce bine.

Aproape în fiecare seară Nuto venea să mă ia la „Îngerul“, mă scotea din grupul unde erau doctorul, secretarul, șeful de post și topografii și mă stîrnea la vorbă. Umblam ca doi frați pe drumul satului împrejmuit cu copaci, se auzeau greieri, susurul rîului — pe vremea noastră n-am fi venit nicicînd în sat la ora aceea ; făceam cu totul altceva.

Într-o seară, la lumina lunii, pe sub dealurile negre, Nuto m-a întrebat cum făcusem de mă îmbarcasem să plec în America și dacă aș mai face iar lucrul acesta de aș mai avea douăzeci de ani și mi s-ar ivi iar prilejul. I-am răspuns că nu era vorba atît de America cît de necazul de-a nu fi și eu cineva, ambiția, mai mult decît de-a pleca, de-a mă întoarce într-o bună zi după ce m-ar fi crezut cu toții mort de foame. În sat n-aș fi fost niciodată decît o slugă, decît un bătrîn Cirino (și el murise de cîtva timp, își rupsese șira spinării căzînd de sus, dintr-o finărie, și pătimise după asta mai mult

de un an) așa că merita atunci să încerc, să-mi dau toată silința ca, după ce trecusem Bormida, să trec și marea.

— Dar nu-i ușor să te imbarci, spune Nuto. Ai avut curaj.

— Nu-i vorba de curaj, răspund eu, am fugit. Așa că făcea să-i povestesc totul.

— Îți mai amintești de discuțiile pe care le purtam cu tatăl tău în atelier? El spunea încă de pe atunci că proștii vor rămîne pe vecie proști, pentru că puterea este în mîna celor care au interes ca oamenii să nu priceapă cum stau lucrurile, în miinile guvernului, ale fasciștilor, ale capitaliștilor... Aici la Mora, nu era nimic, dar cînd am făcut armata și am colindat mahalalele și șantierelor din Genova, am înțeles ce sînt patronii, capitaliștii, militarii... Atunci erau fasciștii și lucrurile astea nu se puteau spune... Dar mai erau și ceilalți...

Nu-i povestisem niciodată despre vremea aceea ca să nu-i dau drumul discursului obișnuit, care era atîta de fără rost, și despre care, acum, după douăzeci de ani și atîtea cîte se petrecuseră, nici eu nu mai știam ce să cred. La Genova însă, în iarna aceea, crezusem în toate astea, și cîte nopți nu le petrecusem în sera vilei stînd de vorbă cu Guido, cu Remo, cu Cerreti și cu toți ceilalți. Apoi pe Teresa o apucase frica, nu mai voise să ne lase să intrăm în seră și atunci îi spusese că ea n-are decît să rămînă o servitoare, o exploatată, căci merita, noi doream să ținem piept și să rezistăm. Așa continuasem să lucrăm în cazarmă, prin taverne și, odată liberați, pe la șantierelor unde găseam de lucru și prin școlile tehnice serale. Acum Teresa mă asculta cu răbdare și zicea că făceam bine că

învăţ, că vreau să merg mai departe, şi-mi da să mănînc în bucătărie. Despre discuţiile noastre nu mai pomenea. Dar într-o noapte, Cerreti a venit să-mi dea de ştire că Guido şi Remo fuseseră arestaţi şi că-i căutau pe ceilalţi. Atunci Teresa, fără să-mi spună un cuvînt de dojană, a vorbit ea cu cineva — un cumnat de-al ei sau un fost stăpîn, nu ştiu — şi în două zile mi-a găsit ceva de robotit pe un vapor care pleca în America. Aşa a fost, îi spun eu lui Nuto.

— Aşa e în viaţă, spune şi el. Uneori e de ajuns o vorbă chibzuită cînd eşti copil, chiar şi de la un bătrîn, chiar şi de la un biet amărît ca tata, ca să-ţi deschidă ochii... Mă bucur că nu te gîndeai numai la bani... Şi tovarăşii ăia ai tăi cum au isprăvit-o ?

Mergeam aşa, pe şosea, în afara satului şi vorbeam despre soarta noastră. Eu trăgeam cu ochiul la lună şi auzeam cum scrişnea, în depărtare, piedica unui car — zgomot care, pe drumurile Americii, nu se mai aude de o vreme. Şi mă gîndeam la Genova, la birouri şi la ce s-ar fi ales din viaţa mea dacă în dimineaţa aceea, pe şantierul lui Remo, m-ar fi prins şi pe mine. Peste puţine zile aveam să mă întorc pe bulevardul Corsica. Terminasem ce-aveam de făcut în vara aceasta.

Atunci am văzut pe cineva alergînd prin praful şoselei, ca un cîine. Am desluşit un copil : şchio-păta şi alerga spre noi. Şi în timp ce îmi dădeam seama că era Cinto, a şi fost lîngă noi, mi s-a aruncat la picioare şi a prins să schiaune ca un cîine.

— Ce s-a-ntîmplat ?

Approape că nu-l puteam crede. Spunea că tai-că-su dăduse foc la casă.

— Tocmai el, închipuie-ţi ! a spus Nuto.

— A dat foc la casă, spunea într-una Cinto. Voia să mă omoare... S-a spânzurat... A dat foc la casă...

— Or fi răsturnat lampa, spun eu.

— Nu, nu, striga Cinto, le-a omorât pe Rosina și pe bunica. Voia să mă omoare și pe mine dar nu l-am lăsat... Pe urmă a pus foc la șira cu paie și tot mă mai căuta, dar eu aveam briceagul și atunci s-a dus și s-a spânzurat în vie...

Cinto gîfîia, scîncea, era negru din cap pînă-n picioare și plin de zgîrieturi. Se așezase jos, în țărîină, la picioarele mele, îmi strîngea un picior și spunea fără încetare :

— Tata s-a spânzurat în vie, a dat foc la casă... și lă mînzat a dat foc... Iepurii au fugit, dar eu aveam briceagul... A ars tot, și Piola a văzut...

XXVII

Nuto l-a luat de umeri și l-a săltat în sus ca pe un ied.

— Le-a omorât pe Rosina și pe bunica ?

Cinto tremura și nu putea vorbi.

— Le-a omorât ? și l-a scuturat.

— Lasă-l în pace, i-am spus lui Nuto, e pierit cu totul. De ce nu ne ducem să vedem ?

Atunci Cinto mi-a cuprins picioarele cu brațele și n-a mai vrut să știe de nimic.

— Ridică-te, i-am spus, pe cine ai venit să cauți ?

Venise la mine, nu mai voia să se întoarcă în vie. Fugise să-l cheme pe Morone și pe ai lui Piola,

îi trezise pe toți, unii și veniseră în fugă pe deal, le strigase să stingă focul, dar el în vie nu voia să se întoarcă, își pierduse briceagul.

— Noi nu ne ducem în vie, i-am spus. Ne oprim la drum și se duce Nuto sus. De ce ți-e frică? Dacă-i adevărat că au dat fuga de prin vecini, la ora asta au stins totul...

Am pornit la drum ținându-l de mână. Dealul Gaminella nu se vede, e ascuns de copacii de pe marginea șoselei. Dar de cum lași șoseaua principală și tai pe versantul care se lasă drept în Belbo, un foc ar trebui să se vadă printre ierburi. N-am văzut nimic decât ceața lunii.

Nuto, fără să vorbească, l-a îmbrîncit pe Cinto care s-a poticnit. Am pornit mai departe, aproape în fugă. Când am ajuns pe sub trestii am simțit că ceva se întimplase. De sus se auzeau strigăte și bufnituri ca și cum s-ar fi doborât un copac, și în aerul curat al nopții un nor de fum rău mirositor se lăsa spre drum.

Cinto nu s-a opus, a urcat grăbind pasul după al nostru, stringându-mi degetele și mai tare. Oamenii se duceau și veneau și vorbeau, sus acolo, la smochin. Chiar de pe potecă, în lumina lunii, am văzut gol locul unde era fînul și grajdul și zidurile arse ale cocioabei. Reflexe roșii se topeau la temelia zidului, făcînd să iasă nori negri de fum. Răzbătea o duhoare de lînă, de carne și de bălegar ars care te înăbușau. Printre picioare mi-a țîșnit un iepure.

Nuto, care se oprișe în dreptul bătăturii, a întors fața și s-a luat cu mâinile de cap.

— Mirosul ăsta, gemu el, mirosul ăsta...

Focul se potolise acum, vecinii alergaseră cu toții să dea o mînă de ajutor. Într-un timp, spuneau ei, flăcările luminau chiar și malul și se vedea cum se

oglindeau în apa riului. Nu putuseră salva nimic, nici măcar gunoiul din spatele casei.

Cineva a dat fuga să-l cheme pe șeful de post ; au trimis o femeie să-i aducă lui Morone ceva de băut ; i-am dat puțin vin să bea și lui Cinto. El întreba unde era câinele, dacă nu arsesse cumva și el. Fiecare spunea câte ceva. Ne-am așezat pe pașiște și Cinto ne-a spus pe nerăsuflăte toată povestea.

El nu știa, coborise la Belbo. Apoi auzise că lătra câinele, că taică-su punea juncanul. Venise cucoana de la Vilă cu fiu-său, să împartă fasolea și cartofii. Cucoana spusese că două brazde de cartofi fuseseră scoase așa că se cuvenea să fie despăgubită ; atunci Rosina începuse să strige, Valino să înjure, cucoana intrase în casă ca s-o facă și pe bunică să vorbească, în timp ce fiul supraveghea coșurile. Apoi cîntăriseră cartofii și fasolea, căzuseră la înțelegere privindu-se cu dușmănie. Încărcaseră șareta și Valino se dusesse în sat.

Dar seara, cînd se întorsese, era negru la față. Se pusese să strige la Rosina, la bătrînă, că de ce nu culeseră mai înainte fasolea, cînd era verde. Spunea că acum cucoana mîncă fasolea care li se cuvenea lor. Bunica plîngea pe salteaua ei de paie.

El, Cinto, ședea în ușă, gata s-o ia la fugă. Atunci Valino își scosese cureaua și începuse s-o croiască pe Rosina. Parcă bătea grîul. Rosina se aruncase pe masă și zbiera, apărîndu-și ceafa cu mîinile. Apoi scosese un strigăt mai tare, căzuse sticla și Rosina, smulgîndu-și părul se aruncase peste bunică și-o îmbrățișase. Atunci Valino le izbise cu picioarele — răsunau izbiturile — lovindu-le în coaste, călcîndu-le și zdrobindu-le ; Rosina căzuse jos și Valino tot îi mai trăsese cu piciorul în față și în burtă.

Rosina murise, spunea Cinto, murise și îi curgea sînge din gură.

— Ridică-te, strigase bătrînul, idioato !

Dar Rosina murise și acum nici bătrîna nu mai mișca.

Atunci Valino se repezise la el și el a rupt-o la fugă. În vie nu se auzea nimeni ; doar cîinele care trăgea de sîrmă și alerga de colo pînă colo.

După puțină vreme Valino începuse să-l strige pe Cinto. Cinto spunea că după glas se vedea că nu-l cheamă să-l bată, ci doar îl striga. Atunci deschisese briceagul și ieșise în curte, la vedere. Tatăl aștepta în ușă, negru la față. Cînd îl văzuse cu briceagul, spusese : „Ciine !“ și încercase să-l prindă. Cinto fugise din nou.

Apoi auzise că taică-su lovea în toate alea cu picioarele, că înjura și că spunea ceva împotriva preotului. Apoi văzuse vîlvătaia.

Taică-su ieșise din casă cu lampa în mîină, fără sticlă. Alergase în jurul casei, dăduse foc și la fî-nărie și la paie, aruncase lampa în fereastră. Camera în care se bătuseră era în flăcări. Femeile nu ieșeau, lui Cinto i se părea că auzise plînsете și strigăte.

Acum toată cocioaba ardea și Cinto nu putea să coboare în fineață pentru că se vedea ca ziua. Cîinele își ieșise din minți, lătra și smucea sîrma. Iepurii fugeau. Juncanul ardea și el în coșare.

Valino alergase după el în vie cu o funie în mîină. Cinto, strîngînd mereu cuțitul în mîină, fugise pe mal. Rămăsese acolo, ascuns, și vedea în sus, lovindu-se de frunze, reflexele focului.

Și de acolo se auzea vuietul focului ca într-un cuptor. Cîinele o ținea tot într-un urlat. Și pe mal era lumină ca ziua. Cînd Cinto nu mai auzise nici focul, nici altceva, i se păruse că se trezise din

somn chiar atunci și nu-și mai amintea ce căuta pe mal. Atunci o pornise încet-încet în sus, spre nuc, ținând strîns în mînă briceagul deschis, trăgînd cu urechea la zgomote și la reflexele focului. Și sub frunzișul nucului văzuse în reflexele focului atîrnînd picioarele, lui taică-su și scărița căzută pe jos.

A trebuit să repete toată povestea aceasta șefului de post, iar după asta i l-au arătat pe taică-su mort; întins pe un sac, ca să-l recunoască. Au strîns grămadă toate lucrurile găsite pe pajiște — o seceră, o roabă, scărița, căpăstrul juncanului și un ciur. Cinto își căuta briceagul, întreba pe toți de el și tușea înecat de fum și de duhoarea de carne arsă. Îi spuneau că avea să-l găsească, că și fiarele sabelor și casmalelor s-ar fi putut găsi, cînd o să se stingă jărăgaiul. Noi l-am dus pe Cinto la Morone ; se luminase aproape de ziuă ; ceilalți trebuiau să caute prin cenușe ce mai rămăsese din femei.

În curtea lui Morone toți erau în picioare. Era deschis și făcuseră focul la bucătărie, femeile ne-au dat să bem ceva ; bărbații s-au așezat la masă. Era răcoare, aproape frig. Mi-era lehamite de discuții și de vorbe. Toți spuneau același lucru. Am rămas cu Nuto să umblăm prin curte, la lumina stelelor tîrzii, și de-acolo de sus, prin aerul rece, aproape liliachiu, vedeam pădurile de plop din cîmpie, strălucirile apei. Uitasem cum arată zorile.

Nuto umbla adus de spate, cu ochii în pămînt. I-am spus atunci că trebuia să ne gîndim noi la Cinto, că, de altfel, de mult trebuia să fi făcut asta. El și-a săltat spre mine ochii umflați și m-a privit — părea aproape adormit.

A doua zi mi-am făcut mult sînge rău. Am auzit în sat că **cucoana** era furioasă din pricina averii

sale prăpădite, și fiindcă Cinto era singurul care mai rămăsese în viață din familie, pretindea ca el s-o despăgubească, să plătească, să fie închis. S-a aflat că se dusesese să se sfătuiască cu notarul și că o oră încheiată notarul îi dăduse dreptate. Pe urmă se dusesese fuga și la preot.

Preotul a făcut una și mai și. Deoarece Valino săvîrșise păcat de moarte prin moartea sa, n-a vrut să-i mai slujească de îngropăciune, în biserică. I-au lăsat sicriul pe trepte, în timp ce înăuntru preotul mormăia ceva aplecat peste cele cîteva ciosvîrte negre ale femeilor, îngrămădite într-un sac. Totul s-a făcut spre seară, pe ascuns. Bătrînele de la Morone, cu vâlul pe cap, au întovărășit morții la cimitir, culegînd de pe drum margarete și trifoi. Preotul n-a mai venit pentru că — gîndindu-se — și-a amintit că și Rosina trăise în păcat de moarte. Dar asta a spus-o numai croitoreasa, o bătrînă clevetitoare.

XXVIII

Irene n-a murit de tifos în iarna aceea. Îmi amintesc că atîta vreme cît Irene a fost în pericol, încercam, în grajd sau în urma plugului, prin ploaie, să nu mai înjur, să n-am gînduri vrăjmașe, ca toate astea să-i ajute — așa spunea Serafina că trebuie să facem. Dar nu știu dacă-i trebuia ajutor ; poate că ar fi fost mai bine să fi murit în ziua aceea cînd venise preotul s-o binecuvînteze. Deoarece, cînd în ianuarie a ieșit, în sfîrșit, din casă și au dus-o cu brișca, așa slabă moartă cum

era, să asculte slujba, la Canelli, Cesarino plecase la Genova de un timp, fără să fi întrebat sau să fi pus măcar o dată pe cineva să întrebe de ea. Iar Cuibul fusese închis.

Și Silvia, când s-a întors, a avut o mare dezamăgire, dar, după cum au spus cu toții, a suferit mai puțin. Silvia apucase să se obișnuiască cu asemenea răutăți, așa că știa cum să le ia și să le dea la spate.

Matteo al ei plecase cu alta. Silvia nu se întorsese numaidecât în ianuarie de la Alba, așa că la Mora începusem să spunem că dacă nu se întorcea avea ea un motiv — firește, era însărcinată. Cei ce se duceau la piața din Alba spuneau că Matteo din Crevalcuore trecea cu motocicleta în câte-o zi ca fulgerul prin piață, sau prin fața cafenelei. Și nicio dată nu-i mai văzuseră gonind împreună, îmbrățișați, sau măcar întâlnindu-se. Deci, dacă Silvia nu putea ieși, însemna că era însărcinată. Fapt este că Matteo, când s-a făcut vreme frumoasă și ea s-a întors, își și luase altă femeie, fata cafegiului din Santo Stefano, și aici își petrecea nopțile. Silvia s-a întors cu Santina de mină, pe șosea : nu se dusesse nimeni să le primească la gară și s-au oprit în grădină să culeagă primii trandafiri. Sporovăiau împreună de parcă ar fi fost mamă și fiică, roșii în obraz din pricina drumului.

În schimb cea care era slabă și pierită acum, și-și ținea mereu ochii în pământ, era Irene. Semăna cu una din acele brîndușe care ies pe cîmp după culesul viei, sau cu vreo buruiănă care își duce viața sub o piatră. Își ținea părul legat într-o basma roșie, care-i lăsa gîtul și urechile descoperite. Emilia spunea că n-avea să mai aibă niciodată un păr tot atît de frumos ca înainte — că blonda cea frumoasă avea să fie de-acum încolo Santina,

al cărei păr era și mai frumos decât al Irenei. Iar Santina începuse de pe atunci să priceapă că e admirată, căci se așeza în spatele grilajului ca să fie privită, sau venea la noi, în curte, ori pe poteci, și sta de vorbă cu femeile. Eu o întrebam ce făcuseră ele la Alba, ce făcuse Silvia, și ea, când avea chef, răspundea că stătuseră într-o casă frumoasă, cu covoare pe jos, în fața bisericii, și în unele zile veneau niște doamne însoțite de băieți, fete și se jucau și mâncau prăjituri ; pe urmă, într-o seară, se duseseră la teatru, cu mătușa și cu Nicoletto, și toți erau îmbrăcați frumos. Fetițele acelea se duceau la școală la călugărițe și peste cîtiva ani avea să se ducă și ea. Despre felul cum își petrecuse Silvia ziua n-am izbutit să aflu mare lucru, dar trebuie să fi dansat mult cu ofițerii. Bolnavă nu fusese niciodată.

La Mora au început iar să vină în vizită tinerii și prietenele dinainte. În anul acela Nuto a plecat soldat, eu devenisem bărbat cu adevărat și nu se mai întimpla să mă atingă administratorul cu cureaua sau să-mi spună cineva bastard. Eram cunoscut de multă lume de prin împrejurimi, plecam și veneam seara, noaptea ; vorbeam cu Bianchetta. Începeam să pricep atîtea lucruri... Mirosul de tei și de salcîm avea și pentru mine un înțeles, știam acum ce însemnează o femeie, știam pentru ce muzica dansurilor mă îndemna să cutreier pe cîmp ca și ciinii.

Fereastra noastră da înspre dealurile de dincolo de Canelli de unde se porneau furtunile, de unde se însenina și de unde răsărea dimineța ; acolo erau întotdeauna trenuri care scoteau fum, pe acolo trecea drumul spre Genova. Știam că peste doi ani aveam să iau și eu trenul acela, ca și Nuto. Pe la serbări începeam să mă adun cu cei de

seama mea — beam, cîntam, vorbeam de-ale noastre.

Pe Silvia iar o apucaseră năbădăile acum. La Mora s-au ivit din nou Arturo și cu toscanul lui, dar ea nici măcar nu s-a mai uitat la ei. Se încurcase cu un contabil din Canelli care lucra la Contratto și se pare că ar fi trebuit să se ia, părea de acord și sor Matteo — contabilul venea la Mora cu bicicleta, era un băiat blond din San Marzano, aducea întotdeauna bucata de nuga Santinei — dar într-o seară Silvia a dispărut. S-a întors tocmai a doua zi, cu brațele pline de flori. Acum la Canelli nu-l avea numai pe contabil, ci și pe un altul, tare frumos, care știa franțuzește și englezește și venea de la Milano, înalt și cărunț, un domn — se spunea despre el c-ar cumpăra pămînturi. Silvia se întâlnea cu el în vila unor cunoscuți și aici luau cîte o gustare. De data aceea au luat cina împreună și n-a mai plecat pînă a doua zi dimineța. Contabilul a aflat tot și era gata să facă moarte de om, dar Lugli s-a dus să-l caute, i-a vorbit ca unui copil și lucrurile s-au oprit aici.

Pe bărbatul acesta, care avea poate cincizeci de ani și copii mari, nu l-am văzut niciodată decît de departe, dar pentru Silvia a fost mai rău decît Matteo din Crevalcuore. Atît Matteo și Arturo cît și ceilalți erau oameni al căror rost îl înțelegeam, tineri crescuți pe-acolo prin împrejurimi, nefiind cine știe ce de capul lor, dar băieți de-ai noștri, care beau, rîdeau și vorbeau ca și noi. Dar despre tipul ăsta de la Milano, despre acest Lugli, nimeni nu știa ce-o fi făcînd prin Canelli. Da prînzuri la Crucea Albă, se avea bine cu primarul și cu cei de la *Casa del fascio*, vizita edificiile publice. Pe semne că îi promisese Silviei s-o ducă la Milano

sau, cine știe unde, departe de Mora și de bolovanii drumului. Silvia își pierduse capul, îl aștepta la Cafeneaua Sportului, goneau cu automobilul secretarului cutreierînd vilele, castelele, pînă la Acqui. Cred că Lugli era pentru ea ceea ce ea și cu soră-sa ar fi putut fi pentru mine — ceea ce, apoi, a fost pentru mine Genova sau America. Știam destule pe vremea aceea ca să mi-i pot închipui împreună și să presupun cele ce-și spuneau — cum îi vorbea el despre Milano, despre teatre, despre bogătași și cursele de cai, și cum sta ea și-l asculta cu ochii măriți, strălucitori, prefăcîndu-se că știe tot. Acest Lugli era întotdeauna îmbrăcat după ultimul jurnal de modă, purta în gură o pipă scurtă, avea dinții și un inel de aur. O dată Silvia i-a spus Irenei — și Emilia a auzit — că fusese în Anglia și că trebuia să se întoarcă acolo.

Dar iată că într-o zi *sor* Matteo făcu un tărăboi nemaipomenit nevestei și fiicelor sale. Strigă că-i era lehamite de mutre lungi și ore mici, că-i era lehamite de musciii care bîzîiau pe-acolo, că nu știe niciodată seara cui să-i mulțumească dimineața, de-a fi luat în rîs mereu de cunoscuții pe care-i întîlnea. Aruncă vina pe mama vitregă, pe secături, pe rasa destrăbălată a femeilor. Spuse că măcar pe Santa lui ar fi vrut s-o crească el, că fetele alea să se mărite odată dacă le vrea cineva, dar să nu-i mai stea în picioare, să se întoarcă la Alba. Bietul om îmbătrînise și nu mai știa nici să se stăpînească, nici să pună piciorul în prag. De asta profita și Lanzone, cînd îi arăta socotelile. Ne dădusem seama cu toți. Urmarea tărăboiului a fost că Irene s-a dus să se culce cu ochii roșii și doamna Elvira a luat-o în brațe pe Santa spunîndu-i să nu

asculte asemenea vorbe. Silvia a dat din umeri și a stat plecată toată noaptea și ziua următoare.

Apoi și povestea cu Lugli s-a sfârșit. S-a aflat că fugise lăsînd în urmă datorii mari. Dar Silvia, de data asta, s-a mîniat ca o pisică. S-a dus la Canelli la *Casa del fascio* ; s-a dus la secretar, s-a dus pe la vilele unde petrecuse și dormise, și s-a zbatut atîta pînă cînd a izbutit să afle că trebuia să fie la Genova. Atunci luă trenul de Genova, ducînd cu ea aurul și puținii bani pe care-i găsi în casă.

După o lună se duse s-o ia de la Genova sor Matteo, după ce chesturia i-a răspuns unde era, întrucît Silvia era majoră și să le-o expedieze acasă nu puteau. Făcea foamea pe băncile din Brignole¹. Nu-l găsisese pe Lugli, nu găsisese pe nimeni și voia să se arunce înaintea trenului. Sor Matteo a liniștit-o, i-a spus că peste ea dăduse o boală, o nenorocire, ca tifosul peste soră-sa, și că o așteptau cu toți la Mora. S-au întors, dar de data asta Silvia era însărcinată cu adevărat.

XXIX

În zilele acelea a sosit o altă veste : murise bătrîna de la Cuib. Irene n-a spus nimic, dar ne-am dat seama că vestea asta a tulburat-o, sîngele i-a colorat din nou obraji. Acum, cînd Cesarino putea să facă ce poftea, avea să se vadă numaidecît dacă era sau nu om. Au umblat atîtea vorbe — ba că

¹ Cartier din Genova unde își avusese reședința familia Brignole, faimoasă în oraș.

el ar fi fost singurul moștenitor, ba că ar fi fost mai mulți, ba că văduva ar fi lăsat totul episcopului și mănăstirii.

În schimb a apărut un notar să cerceteze Cuibul și pământurile. N-a vorbit cu nimeni, nici măcar cu Tommasino. A dat dispoziții în ceea ce privește munca, strînsul recoltei, semănatul. A făcut inventarul Cuibului. Nuto, care a venit atunci în permisiie pentru secerat, a aflat la Canelli totul. Bătrîna își lăsase bunurile copiilor unui nepot care nici măcar conți nu erau și tutore îl pusese pe notar. Și astfel Cuibul a rămas închis și Cesarino nu s-a mai întors.

În zilele acelea am stat tot timpul împreună cu Nuto și am discutat despre o mulțime de lucruri : despre Genova, despre soldați, despre muzică și despre Bianchetta. Fuma și-mi dădea și mie țigări și mă întreba dacă nu mi se scîrbise să tot calc pe brazdele alea, că lumea e mare și e loc pentru toți. Cînd i-am povestit despre Silvia și Irene a săltat din umeri și n-a zis nimic. Nici Irene n-a zis nimic cînd a auzit veștile de la Cuib. A rămas tot așa slabă și pierdută și se ducea tot așa să se așeze cu Santina pe malul lui Belbo. Își ținea cartea pe genunchi și privea verdeața. Duminica se duceau la slujbă, cu vâlul negru pe cap — cu mama vitregă, cu Silvia — toate împreună. Într-o duminică, după atîta vreme, au auzit-o din nou cîntînd la pian.

Din iarnă Emilia îmi împrumutase cîteva dintre romanele Irenei, pe care li le împrumuta și lor o fată din Canelli. De la un timp vream să urmez sfatul lui Nuto și să învăț și eu cîte ceva. Nu mai eram un copil care se mulțumește să asculte vorbindu-se despre stele și despre sărbătorile sfinților, seara, după masă, șezînd pe birnă. Și ca să învăț,

am citit romanele acestea, lângă foc. Vorbeau despre fete care aveau tutori, mătuși, dușmani care le țineau închise în vile frumoase, cu grădină, unde erau slujnice care le aduceau bilete, care otrăveau, care furau testamente. Apoi sosea un bărbat frumos care le săruta, un bărbat călare pe cal, iar noaptea fata simțea că se înăbușe, ieșea în grădină, veneau unii și-o furau, fata se trezea a doua zi într-o colibă de pădurari, de unde venea s-o scape bărbatul cel chipeș. Sau povestea începea cu un copil lepădat în pădure, care era fiul natural al unui stăpîn de la un castel în care se petreceau pungășii și otrăviri, copilul era găsit vinovat de cîte și mai cîte și aruncat în temniță, dar după aceea un preot cu părul alb îl scăpa și-l însura cu o fată care moștenise alt castel.

Mi-am dat seama că poveștile acelea le știam mai de mult, mi le povestise la Gaminella Virgilia, mie și Giuliei — se chemau povestea Frumoasei cu părul de aur, care dormea ca moartă în pădure și un vînător a trezit-o sărutînd-o ; povestea Vraciului cu șapte capete care, nefiind iubit de nici o fată, s-a prefăcut într-un voinic chipeș, fecior de rege.

Mie îmi plăceau romanele acestea, dar cum era cu putință să le placă Irenei și Silviei, lor care erau fete bogate, care n-o cunoscuseră niciodată pe Virgilia, și care nu rîniseră niciodată în grajd ? Mi-am dat seama că Nuto avea cu adevărat dreptate cînd spunea că ori de-ai trăi într-o vizuină, ori într-un palat viața e aceeași, că sîngele e la fel de roșu în vinele tuturor, și că toți vor să fie bogați, să iubească și să se pricopsească. În serile acelea, întorcîndu-mă pe sub salcîmii casei Bianchettei, eram mulțumit, fluieram, și nu mă mai gîndeam să iau trenul și să mă duc.

• Doamna Elvira a început din nou să-l poftască seara la masă pe Arturo, care, de data asta, făcînd pe şmecherul, l-a lăsat acasă pe toscan. *Sor* Matteo nu s-a mai împotrivit. Era pe timpul cînd Silvia nu spusese încă în ce stare se întorsese de la Genova, şi viaţa de la Mora, deşi puţin cam anevoie, părea că intră pe făgaşul obişnuit. Arturo s-a pus numaidecît să-i facă curte Irenei ; Silvia, cu părul ei negru căzut în ochi, îl privea acum cu aerul omului care se distrează, dar, cînd Irene trecea la pian, ea pleca numaidecît de-acolo şi se apleca pe balcon sau se plimba pe cîmp. Umbreluţa nu se mai purta, acum femeile începuseră să umble cu capul descoperit, chiar şi prin soare.

Irene nu vrea să ştie de Arturo. Se purta răbdătoare cu el, dar rece, îl însoţea în grădină sau la poartă şi aproape că nici nu-şi vorbeau. Arturo rămăsese neschimbat, îi mîncase lui taică-su alte parale, făcea cu ochiul chiar şi Emiliei, dar se ştia că, în afară de cărţile de joc şi de tir, nu făcea doi bani.

Emilia a fost aceea care ne-a spus că Silvia era însărcinată. Ea a ştiut înaintea tatălui şi a tuturor. În seara în care *sor* Matteo a aflat vestea — i-au spus-o Irene şi doamna Elvira — în loc să zbiere a rîs cu un aer răutăcios, punîndu-şi mîna la gură.

— Acum, a sughiţat el printre degete, găsiţi şi un tată.

Dar cînd a vrut să se ridice şi să intre în camera Silviei, i-a venit ameţeală şi a căzut jos. Din ziua aceea a rămas pe jumătate înţepenit, cu gura strîmbă.

Cînd *sor* Matteo s-a dat jos din pat şi a putut să facă cîţiva paşi, Silvia pregătise totul. Se dusese la o moaşă din Costigliole şi se curăţase de belea. N-a spus nimic, nimănui. S-a aflat apoi, după două

zile, unde fusese, fiindcă-i rămăsese în buzunar biletul de tren. S-a întors cu cearcăne la ochi și cu o față de moartă — s-a băgat în pat și l-a umplut de sânge. A murit fără să spună o vorbă, nici preotului, nici altora ; a șoptit numai „tată“ și atât.

Pentru înmormântare am cules toate florile din grădină și de prin gospodăriile noastre din împrejurimi. Eram în iunie și era plin de flori. Am îngropat-o fără ca taică-su să afle, dar el a auzit prohodirea preotului în camera vecină, s-a speriat și s-a căsnit să spună că încă nu murise. Când a ieșit apoi susținut de doamna Elvira și de tatăl lui Arturo, avea o băscuță pe ochi și a stat în soare, fără să vorbească. Arturo și taică-su făceau cu schimbul, ședeau mereu lângă el.

Acum, cea care nu mai avea ochi să-l vadă pe Arturo era mama Santinei. Cu boala bătrînului nu-i mai convenea ca Irene să se mărite și să ia cu ea zestrea. Era mai bine să rămînă fecioară și să-î țină loc de mamă Santinei, și așa într-o zi cea mică ar rămîne stăpină peste toate. *Sor Matteo* nu mai spunea nimic, fi era de ajuns să i se bage lingura în gură. Socotelile cu administratorul și cu noi, ceilalți, le ținea acum doamna, și-și băga nasul peste tot.

Dar Arturo puse piciorul în prag și se arătă tare. Acum, dacă ar fi luat-o de nevastă pe Irene, ar fi însemnat că-i face o favoare, pentru că, după povestea cu Silvia, toți spuneau că fetele de la Mora erau niște stricate. El n-a spus asta, dar își făcea apariția cu o mutră înțepenită, stătea cu bătrînul, făcea comisioanele la Canelli cu calul nostru, iar duminica, în biserică, el înmuia în apa din aghiasmatar degetele Irenei. Era mereu pe-aproape, îmbrăcat în negru, nu mai purta cizme, și se îngrijea de doctorii. Chiar înainte de-a se căsători

stătea la noi în casă, de dimineața pînă seara, și dădea cite-o raită pe la locurile noastre.

Irene l-a acceptat ca să plece, să nu mai vadă Cuibul pe deal, să n-o mai audă pe maică-sa vi-tregă bombănind și făcînd scene. L-a luat de bărbat în noiembrie, un an după ce murise Silvia, și n-au făcut petrecere prea mare din pricina doliului și pentru că sor Matteo nu mai vorbea aproape de loc. Au plecat la Torino și doamna Elvira și-a ușurat inima spunînd Serafinei și Emiliei că niciodată nu s-ar fi așteptat de la una pe care o ținuse drept fata ei să fie atît de nerecunoscătoare. La nuntă, cea mai frumoasă și mai bine îmbrăcată în mătase a fost Santina ; nu avea decît șase ani, dar parcă ea era mireasa.

Eu plecam militar în primăvara aceea și nu-mi păsa prea mult de Mora. Arturo s-a întors și a început să dea porunci. A vîndut pianul, a vîndut calul și strînsura de pe mai multe zile de muncă. Irene, care crezuse că se duce să trăiască într-o casă nouă, a rămas pe lîngă taică-su și-i împletea flanele. Acum Arturo era mereu plecat ; a început să joace iar cărți, să plece la vînătoare și să ofere mese prietenilor. Anul următor, singura dată cînd am venit în permisie de la Genova, zestrea — jumătate din Mora — se și dusese, iar Irene ședea la Nizza, într-o cameră, unde Arturo o bătea.

XXX

Îmi amintesc o duminică de vară — de pe vremea cînd Silvia trăia și Irene era tînără. Trebuie să fi avut pe atunci șaptesprezece, optsprezece ani

și începusem să cutreier satele. Era sărbătoare la Buon Consiglio, de 1 septembrie¹.

Cu toate ceaiurile și vizitele și prietenii lor, Silvia și Irene nu puteau să se ducă la serbare; din pricina nu știu căror rochii și supărări nu vru-seseră să aibă tovarășii obișnuiți, și acum ședeau întinse pe șezlonguri și priveau cerul peste acoperișul pătului de porumbei. În dimineața aceea eu mă spălasem cu strășnicie pe gît, îmi schimbasem cămașa și pantofii și mă întorsesem din sat să pun ceva în gură și să m-arunc pe bicicletă. Nuto era de-o zi la Buon Consiglio, pentru că el cînta la dansuri.

De pe terasă, Silvia m-a întrebat unde mă duceam. Avea aerul că vrea să tăifăsuiască. Din cînd în cînd Silvia îmi vorbea astfel, cu un zîmbet dulce, de codană, și în clipele acelea nu mă mai simțeam servitor. Dar în ziua aceea mă grăbeam și stam ca pe ghimpi. De ce nu luam brișca? m-a întrebat Silvia. Ajungeam mai repede. Apoi a strigat la Irene:

— Nu vii și tu la Buon Consiglio? Ne duce Țiparul și vede el de cal.

Mie nu prea mi-a convenit, dar a trebuit să le aștept. Au coborît cu coșulețul de gustări, cu umbreluțele, cu pătura. Silvia avea pe ea o rochie înflorată și Irene una albă. S-au urcat cu pantofiorii lor cu toc înalt și au deschis umbreluțele.

Îmi spălasem bine gîtul și umerii și Silvia stătea lîngă mine, sub umbreluță, și mirosea a flori. Îi vedeam urechea mică și trandafirie, găurită pentru cercel, ceafa albă, iar în spate — capul bălai al Irenei. Vorbeau de tinerii care veneau la ele, îi bîrfeau și rîdeau, și uneori, privindu-mă, îmi spu-

¹ Cînd cade sărbătoarea *Sant'Egidio*, la catolici.

neau să nu ascult ; pe urmă încercau să ghicească cine o să vină la Buon Consiglio și cine nu. Când am început urcușul, eu m-am dat jos să nu obosesc calul, și a ținut Silvia hățurile.

Umblînd așa vedeam cîte o casă, o gospodărie, o clopotniță și mă întrebam ale cui or fi ; soiurile de struguri rînduiți pe araci le cunoșteam, dar pe stăpînii lor nu. Ne-am întors să privim clopotnița de la Calosso și le-am arătat în ce parte lăsam Mora.

Apoi Irene m-a întrebat dacă într-adevăr nu-i cunoșteam pe ai mei. I-am răspuns că și așa trăiam liniștit ; atunci Silvia m-a privit din cap pînă-n picioare și, foarte serioasă, i-a spus Irenei că eram un băiat frumos și că nu părea că mă trag de prin părțile lor. Irene, ca să nu mă supere, a spus că trebuia să am mîini frumoase, și eu mi-am ascuns numaidecît mîinile. Atunci a rîs și ea ca Silvia.

Apoi iar au început să vorbească despre certurile și rochiile lor și am sosit la Buon Consiglio, pe sub copaci. Era o îngrămădeală de tarabe cu nuga, de stegulețe, de căruțe și de paravane de tir și din cînd în cînd se auzea șuieratul împușcăturilor. Am tras calul la umbra unor platani, unde erau bîrne de priponit, am dehămat calul de la brișcă și am întins finul. Irene și Silvia întrebau : „Unde se ține cursa, unde ?“, dar mai era timp, așa că s-au apucat să-și caute prietenii. Eu trebuia să am grijă de cal și între timp să privesc și serbarea.

Totul era gata, Nuto încă nu începuse să cînte, dar în văzduh se auzeau instrumentele răsunînd, zumzăind, bubuind, hohotind fiecare pe limba lui. L-am găsit pe Nuto bînd limonadă cu copiii lui Seraudi. Ședeau în locul gol din spatele bisericii, de unde se vedea din față toată colina, viile cu strugure alb, malurile, pînă departe, la colibe

din păduri. Lumea ce se afla acum la Buon Consiglio venea de acolo, de sus, din ogrăzile cele mai îndepărtate, ba chiar și mai de departe, de la bisericuțele din satele de dincolo de Mango, unde nu erau decît drumeaguri de capre și pe unde niciodată nu trecea nimeni. Veniseră la serbare cu căruțele, cu trăsurile, cu bicicletele, sau pe jos. Era plin de fete, de femei bătrîne care intrau în biserică, de bărbați care priveau în sus. Boierii, fetele bine îmbrăcate, copiii cu cravată la gît, așteptau și ei slujba, la intrarea bisericii. I-am spus lui Nuto că venisem cu Irene și cu Silvia și le-am văzut cum rîdeau cu prietenii lor. Rochia aceea înflorată era cea mai frumoasă dintre toate.

M-am dus cu Nuto să vedem caii în grajdul hanului. Trăsnitul de la Gară ne-a oprit la ușă și ne-a zis să stăm de pîndă. El și cu încă unii au destupat o sticlă de vin care s-a vărsat mai tot pe jos. Dar n-aveau de gînd să bea vinul. Au turnat vinul, care mai spumega încă, într-un blid și i l-au dat să-l lingă lui Laiolo, care era negru ca mura, și cînd calul a sorbit i-au ars patru lovituri cu codiriștea biciului la picioarele dinapoi, ca să se trezească. Laiolo a început să zvîrle cu copitele, arcuindu-și coada ca o pisică.

— Sst! ne-au spus ei. Să vezi cum luăm noi steagul.

În clipa aceea au apărut în ușă Silvia cu tine-reii ei.

— Dacă beți de-acuma, spuse un grăsun care rîdea într-una, în locul cailor o să alergați voi.

Trăsnitul s-a pornit pe rîs și și-a șters sudoarea cu o batistă roșie.

— Ar trebui să alerge domnișoarele, a spus el. Sînt mai ușoare decît noi, ăștia.

Pe urmă Nuto s-a dus să cînte pentru slujba închinată Fecioarei. S-au înșirat în fața bisericii; tocmai atunci scoteau și Fecioara. Nuto ne-a făcut cu ochiul, a scuipat, și-a șters buzele cu palma și a pus clarinetul la gură. Au cîntat o bucată care s-a auzit pînă la Mango.

Mie îmi plăcea în piațeta aceea, printre platani, să aud glasul tromboanelor și al clarinetului și să văd lumea cum îngenunchea, cum dădea fuga, cum ieșea Fecioara pe ușa cea mare, clătinîndu-se pe umerii paracliserilor. Apoi au ieșit preoții, copiii în cămășuțe, babele, domnii, și s-au amestecat cu tîmîia, cu lumînările acelea aprinse în soare, cu culorile hainelor, cu fetele. Chiar și bărbații și femeile de la tarabe, de la nuga, de la tir, de la întreceri — toți stăteau și priveau, în umbra plataniilor.

Fecioara a făcut înconjurul piațetei și cineva a dat foc bombardelor. Am văzut-o pe Irene, cea blondă ca mierea, băgîndu-și degetele în urechi. Mă bucuram că le adusesem eu cu brișca, că eram la serbare cu ele.

M-am dus o clipă să trag finul sub botul calului, și m-am oprit să privesc pătura noastră, eșarfele, coșulețul.

Apoi a început cursa și muzica a răsunat din nou în vreme ce caii coborau în drum. Eu trăgeam mereu cu ochiul la rochia înflorată și la cea albă, vedeam că vorbeau și rîdeau, și aș fi dat orice să fiu și eu unul dintre băieții aceia, să le poftesc și eu la dans.

Caii au trecut de două ori în goană, în sus și-n jos, pe sub platani, și copitele lor făceau un zgomot ca bulboana rîului. Pe Laiolo călărea un băiat pe care nu-l cunoșteam, ședea adus de spate și biciuia calul ca un nebun. Alături de mine ședea Trăs-

nitul care, de la o vreme, a început să injure ; apoi a zbierat : „ura !“ cînd un alt cal s-a împiedicat și a venit în bot ca un sac. Apoi iar a înjurat cînd Laiolo își săltase capul și făcuse o săritură. Iar după asta și-a smuls batista de la gît, și mi-a spus : „Bastard nenorocit !“ Ai lui Seraudi dăntuiau și se împungeau cu căpățînile ca țapii ; apoi lumea a început să strige în altă parte, Trăsnitul s-a repezit pe pajiște și s-a dat peste cap, dolofan cum era, sprîjinindu-și capul în pămînt ; lumea tot mai zbiera ; cîștigase un cal din Neive.

După asta le-am pierdut din vedere pe Irene și pe Silvia. Am dat și eu o raită pe la tir și pe la jocul de cărți, m-am dus la han să-i ascult pe stăpînii cailor care se certau și goleau sticlă după sticlă, și parohul încerca să-i împace. Unii cîntau, alții înjurau, alții se apucaseră să mănînce salam și brînză. Firește, fetele nu intrau în curtea aceea.

Între timp Nuto și ceilalți muzicanți porniseră dansurile și cîntau. În aerul liniștit se auzeau rîsete și cîntece, seara era limpede și proaspătă, eu umblam printre barăci, mă uitam cum se ridicau paravanele din pînză de sac, tinerii glumeau, beau, cîte unul se și apucase să ridice fustele femeilor de pe bănci. Copiii se strigau, își furau bucățica de nuga, făceau zarvă.

M-am dus să văd cum se dansa pe dușumeaua aceea de sub coperișul de cergi. Ai lui Seraudi dansau cînd am venit eu. Veniseră și surorile lor, dar eu am rămas să privesc deoarece căutam rochia înflorată și pe cea albă. Le-am văzut pe amîndouă în lumina lămpii cu acetilenă în brațele băieților, cu obrajii pe umerii lor, și muzica le purta parcă în zbor. „Oh, m-am gîndit atunci, de-aș fi eu Nuto.“ M-am dus lîngă estrada pe care cînta Nuto și el mi-a turnat și mie un pahar, ca la muzicanți.

Silvia m-a găsit apoi trântit în iarbă lângă botul calului. Ședeam întins și număram stelele printre frunzele platanilor. Am văzut numaidecât figura ei veselă, rochia înflorată, între mine și bolta cerului.

— E aici, doarme ! a strigat ea.

Atunci am sărit în picioare și băieții lor au început să facă tărașoi, ca să mai stea. Departe, în spatele bisericii, niște fete cântau. Unul dintre băieți s-a oferit să le întovărășască pe jos. Dar mai erau și celelalte fete care spuneau : „Și noi ?“

Am pornit-o la lumina lămpii cu acetilenă și apoi, în întunericul drumului care cobora, am mers binișor, ascultînd cum răsunau copitele calului. Corul acela din spatele bisericii tot mai cânta. Irene se înfășurase într-o eșarfă. Silvia vorbea, vorbea într-una despre lume, despre dansatori, despre vară, îi critica pe toți și rîdea. M-au întrebat dacă aveam și eu o fată a mea. Le-am răspuns că stătu-sem cu Nuto să mă uit cum cântă.

Apoi, încet, încet, Silvia se liniște și, într-o vreme, îmi puse capul pe umăr, îmi zîmbi și mă întreba dacă o lăsam să stea așa în timp ce mînam calul.

Eu țineam hățurile, privind urechile calului.

XXXI

Pe Cinto l-a luat Nuto la el ca să-l facă timplă și să-l învețe să cînte. Am rămas înțeleși că dacă băiatul mergea bine, la timpul potrivit am să-i găsesse eu un loc la Genova. Și mai trebuia să luăm o hotărîre : să-l ducem pe copil la spital, la Alessandria, să-i vadă doctorul piciorul. Nevasta lui Nuto

a început să facă gură că și așa erau prea mulți în casa de pe Salto și că n-o să se poată ține după el printre ucenici și tejghelele din atelier. Noi i-am spus că Cinto era un băiat cuminte. Dar eu tot l-am mai luat deoparte și l-am povățuit să fie cu ochii în patru, că aici nu era ca pe drumul din Gaminella — prin fața atelierului treceau mașini, autobuze, motociclete care se duceau și veneau de la Canelli — să se uite întotdeauna bine înainte de-a traversa.

Și astfel Cinto a găsit o casă în care să trăiască, iar eu trebuia să plec a doua zi la Genova.

Mi-am petrecut dimineața la Salto, și Nuto care se tot ținea după mine, mi-a spus :

— Va să zică pleci. Nu te întorci la culesul viilor ?

— Poate că o să mă îmbarc — îi răspunsei — pentru serbare mă întorc eu în alt an.

Nuto își țuguie buza, cum face el.

— Ai stat puțin, îmi spuse, nici n-am apucat să vorbim.

Am ris :

— În schimb ți-am făcut rost de un alt copil...

Cînd ne-am sculat de la masă, Nuto s-a hotărît. Și-a luat din zbor haina și a privit în sus.

— Hai să dăm o raită, șoptește el, sînt locurile în care ai trăit.

Am străbătut șirul de pomi, podețul de pe Belbo și am ieșit în drumul spre Gaminella, printre salcîmi.

— Nu ne-abatem și pe la casa asta ? îl întreb. Și Valino era o făptură a lui Dumnezeu.

Am urcat poteca. Am zărit un schelet de ziduri negre, goale, și acum, deasupra rîndurilor de araci, se vedea nukul, uriaș.

— Numai pomii au rămas. N-ar fi fost rău să-i fi tăiat Valino, pe toți... Malul a învins.

Nuto sta tăcut și privea ogrăda plină toată de pietre și de cenușă. Am umblat printre pietrele alea și n-am văzut nici măcar gura beciului — dărîmăturile o astupaseră. Pe mal, niște păsări făceau larmă și cîteva sburătăceau în voie pe coardele de viță.

— Iau și eu o smochină, spun eu, acum nu mai am pe cine păgubi.

Bag smochina în gură și recunosc parfumul știut.

— Cucoana de la Vilă, zic eu mai departe, ar fi în stare să mi-o scoată și din burtă.

Nuto ședea tăcut și privea dealul.

— Și ăștia au murit, spune el. Ce mulți au murit de cînd ai plecat tu de la Mora.

Atunci m-am așezat pe bîrnă — era tot aceeași — și i-am spus că dintre toți morții numai fetele lui sor Matteo nu-mi ieșeau din minte.

— Baremi Silvia a murit acasă. Dar Irene, cu vagabondul ăla... pătîmindu-se cum s-a pătîmit... Și Santina, cine știe cum o fi murit Santina...

Nuto se juca cu niște pietricele și s-a uitat în sus.

— Nu vrei să mergem la Gaminella, spre vîrf? Hai să mergem, e aproape.

Atunci am pornit și el a luat-o înainte, pe potecile viilor.

Recunoșteam pămîntul alb, uscat; iarba strivită, alunecoasă a potecilor, și mirosul acela iute de deal și de vie, care de pe acum prevestea culesul, sub razele soarelui. Pe cer treceau pale lungi de vînt, aburi albi ce păreau spuma aceea albă ce se vede noaptea, pe întuneric, dincolo de stele. Eu gîndeam că a doua zi aveam să fiu pe bulevardul Corsica și îmi aminteam în clipa aceea că și marea

e învîrstată cu vinele curenților și că încă de copil, privind norii și drumul stelelor, îmi începusem, fără să-mi dau seama, călătoriile. Nuto m-a așteptat pe o ridicătură și mi-a spus :

— Tu, pe Santa, n-ai văzut-o la douăzeci de ani. Merita osteneala, zău că merita. Era mai frumoasă decît Irene, avea ochii ca sămînța macului. Dar a fost o cățea, o cățea spurcată. Poate că felul cum a murit...

M-am oprit să privesc în vale. Pînă aici nu urcasem niciodată, pe cînd eram copil. Se vedea pînă departe, pînă la căsuțele din Canelli, se vedea gara și pădurea neagră de la Calamandrana. Vedeam că Nuto vrea să-mi spună ceva — și nu știu de ce mi-am amintit de Buon Consiglio.

— M-am dus o dată cu Silvia și cu Irene, am început eu să pălăvrănesc, cu brișca. Eram copilandru. De-acolo, de sus, se vedeau satele cele mai îndepărtate, gospodăriile, ogrăzile și chiar petele de piatră vînată de deasupra ferestrelor. Era o cursă de cai și ne pierdusem cu toții mințile... acum nu-mi mai amintesc nici măcar cine a ciștigat. Nu-mi amintesc decît de căsuțele de pe pietre și rochia Silviei, roz și violet, cu flori...

— Și Santa, spune Nuto, a fost dusă la o serbare din Bubbio. A fost un an cînd ea venea să danseze numai cînd cîntam eu. Trăia maică-sa... stăteau tot la Mora...

Apoi s-a întors spre mine :

— Mergem ?

M-a purtat mai departe în sus, pe plaiuri. Din cînd în cînd se uita în jur, căuta un drum. Eu gîndeam că totul e la fel, totul este cum a mai fost — îl vedeam pe Nuto într-o brișcă ducînd-o pe Santa prin pietrele drumului la serbare, cum făcusem eu cu surorile ei. În rocile ce străjuiau deasupra

viilor am zărit prima văgăună, una dintre acele mici peșteri unde se țin sapele, sau, dacă e și vreun izvor pe-acolo, atunci pe lângă apă, la loc ferit, în umbră ai să găsești pârul-Maicii-Domnului. Am străbătut o vie uscată, plină de fereguță și de florile acelea mititele, cu tulpina lemnoasă care par de la munte; știuseseam întotdeauna despre ele că se mestecă în gură și se pun apoi pe răni, să se închidă. Și panta urca mereu: trecusem de casele care se zăreau prizărite, și acum ajunsesem în locuri pustii.

— Și să mă crezi ce spun, face Nuto dintr-o dată, fără să ridice ochii, știu cum au omorît-o. Eram și eu de față.

A pornit-o pe drumul aproape neted ce da ocol unei creste.

N-am spus nimic și l-am lăsat să vorbească. Priveam drumul și abia întorceam capul când vreo pasăre sau vreun bondar se repezeau spre mine.

Fusesse un timp, a povestit Nuto, în care, când trecea prin Canelli pe drumul acela din spatele cinematografului, privea în sus să vadă dacă nu se mișcau niște perdele. Lumea spune multe despre asta. La Mora venise să șadă Nicoletto, și Santa, care nu-l putea înghiți, de cum murise maică-sa, fugise la Canelli, își luase o cameră cu chirie și se făcuse învățătoare. Dar cu firea pe care o avea se și băgase numaidecît în cîrd cu cei de la *Casa del fascio*, și lumea vorbea de un ofițer, vorbea de un primar, de secretar, vorbea de toți cei care erau mai păcătoși pe-acolo. Blondă cum era, delicată, locul ei ar fi fost mai degrabă în automobil, să se plimbe prin sate, la cinele care se dădeau prin vile, în casele domnilor, la termele de la Acqui — nu să se amestece cu indivizii ăia. Nuto căuta să

n-o întâlnească pe stradă, dar trecînd pe sub ferestrele ei ridica ochii la perdele.

Apoi, odată cu vara lui '43 viața ușoară se sfîrșise și pentru Santa. Nuto, care era mereu la Canelli să primească vești și să aducă, nu mai ridicase ochii la perdele. Se spunea că Santa fugise cu ofițerul ei la Alessandria.

Pe urmă venise septembrie, se întorseseră nemții, venise iar războiul — soldații veneau acasă ca să se ascundă, travestiți, morți de foame, desculți, fasciștii trăgeau cu arma toată noaptea ; și toți spuneau : „Știam eu că așa o să se sfîrșească“. Începuse republica. Într-o bună zi Nuto a auzit că Santa se întorsese la Canelli, că își reluase slujba la *Casa del fascio*, se îmbăta și se culca cu cei din brigăzile negre.

XXXII

Nu putuse să creadă. Pînă atunci nu putuse să creadă una ca asta. O văzuse odată trecînd pe pod ; se întorcea de la gară. Își pusese o blană pe umeri și niște pantofi de șevro în picioare. Îi străluceau ochii de frig ; ea îl oprise.

— Ce mai e pe Salto ? Tot mai cînți ? Oh, Nuto, mi-era teamă să nu te fi dus și pe tine în Germania... Trebuie să fie rău pe-acolo... Vă lasă în pace ?

Pe vremea aceea să străbați Canelli era o îndrăzneală nemaipomenită. Mișunau patrulele, nemții. Și o fată ca Santa n-ar fi vorbit în stradă cu un Nuto, de n-ar fi fost războiul. În ziua aceea Nuto nu era în apele lui și i-a răspuns doar prin da și prin nu.

Pe urmă o revăzuse la Cafeneaua Sportului, chiar ea îl strigase, ieșind în ușă. Nuto stătea cu ochii pe toți cei care intrau, dar era o dimineată liniștită, o duminică însorită în care lumea se duce la biserică.

— Tu mă știi de cînd eram atîtica, spunea Santa, tu mă crezi pe cuvînt. Sînt oameni răi în Canelli. Dacă ar putea, m-ar arde de vie... Nu vor ca o fată să trăiască altcum decît ca o proastă. Ar vrea să mă prăpădesc și eu ca Irene, să pup și eu mîna care mă pălmuește. Dar eu mușc mîna asta care mă pălmuește !... oameni de nimic care nu sînt în stare să facă nici pe secăturile !...

Santa fuma țigări care nu se găseau la Canelli ; i le dăduse lui.

— Ia-le, îi spusese, ia-le pe toate. Sînteți atîția, acolo sus, și trebuie să fumați...

Vezi, a spus din nou Santa, așa e pe lumea asta. După cum și eu, altădată, făceam pe nebuna cînd vedeam pe cineva cunoscut, așa și tu te întorceai să te uiți în vitrine cînd treceam eu. Dar tu ai cunoscut-o pe mama, mă știi cum sînt... mă duceai la serbări... Crezi că eu puteam să-i sufăr pe ticăloșii ăia de la început ? ¹... Cel puțin ăștia ² se apără... Acuma sînt silită să trăiesc mîncînd pîinea lor, dar de muncit, am muncit întotdeauna, să știi, nu m-a întreținut nimeni, niciodată, dar dacă aș spune o dată ce am pe suflet... dacă mi-aș pierde răbdarea...

Santa spunea toate astea la măsuta de marmoră, privindu-l pe Nuto fără să zîmbească, cu gura aceea fină și nerușinată și ochii umezi, mîhniiți — ca și ai surorilor ei.

¹ Fasciștii.

² Nemții.

Nuto își dădea toată silința să priceapă dacă mințea sau nu, ba i-a și spus că acelea erau vremuri în care omul trebuia să se hotărască, de-o parte ori de alta, și că el se hotărîse, el era cu dezertorii, cu patrioții, cu comuniștii. Ar fi trebuit să-i ceară să facă pe spioana pentru ei, la comandament, dar nu îndrăznise — nu se putea împăca cu gîndul de-a pune o femeie într-o asemenea primejdie, de-a se folosi în treaba asta de Santa.

În schimb, gîndul acesta i-a venit Santei, care i-a dat lui Nuto multe informații despre mișcarea trupelor, despre ordinele comandamentului, despre discursurile celor cu republica lor cea nouă. Într-o altă zi a trimis pe cineva să-i spună să nu vină la Canelli pentru că era primejdios, că nemții făceau razii prin piețe și cafenele. Santa spunea că ea nu risca de loc, că anumiți ticăloși, vechi-cunoștințe, veneau la ea să-și ușureze sufletul, oameni de care i-ar fi fost scîrbă de n-ar fi putut obține de la ei informațiile pe care astfel le putea da patrioților. În dimineața cînd „negrii“ au împușcat pe cei doi băieți sub platan și i-au lăsat acolo ca pe niște cîini, Santa a venit cu bicicleta la Mora și de aici a urcat pe Salto, unde a vorbit cu mama lui Nuto și i-a spus că dacă aveau vreo pușcă sau vreun pistol să le ascundă pe mal. După două zile brigada neagră a trecut pe acolo și a întors casa pe dos.

Pe urmă a venit ziua în care Santa l-a luat pe Nuto de braț și i-a spus că nu mai putea. La Mora nu se putea întoarce pentru că Nicoletto era insuportabil, și slujba ei de la Canelli, cu atîția morți, o întorcea pe dos, o făcea să-și piardă mințile : dacă nu termina numaidecît cu viața aceea, ea punea mîna pe un pistol și împușca pe cineva — știa ea pe cine — sau chiar pe sine însăși.

— Aș merge și eu pe dealuri, i-a spus, dar nu pot. Mă împușcă de cum m-or vedea. Sint ăia de la *Casa del fascio*.

Atunci Nuto a dus-o pe un mal și acolo s-au întâlnit cu Baracca. I-a spus lui Baracca tot ce făcuse. Baracca a ascultat-o privind în pământ. Când a vorbit i-a spus doar atât :

— Întoarce-te la Canelli.

— Nu !... a spus Santa.

— Întoarce-te la Canelli și așteaptă ordinele. Ți le vom da.

După două luni — la sfârșitul lui mai — Santa a fugit din Canelli pentru că a avertizat-o cineva că veneau s-o aresteze. Patronul cinematografului a spus că venise o patrulă de nemți să-i percheziționeze casa. La Canelli toți vorbeau despre asta. Santa a fugit pe dealuri și s-a dus la partizani. Nuto primea acum vești de la ea întâmplător, de la câte cineva care trecea noaptea să-i facă vreun comision, și toți spuneau că umbla înarmată și ea și că era respectată. De n-ar fi avut o mamă bătrână și o casă care ar fi putut să ardă, Nuto s-ar fi alăturat și el partizanilor, s-o ajute.

Dar Santa nu avea nevoie. Când a avut loc încercuirea din iunie și au murit atîția pe potecile acelea, Santa s-a apărat o noapte întreagă, cu Baracca, într-o gospodărie de după Superga și a ieșit chiar ea la ușă să strige fasciștilor că îi cunoștea pe fiecare în parte și că nu-i era frică de ei. A doua zi, dimineața, ea și Baracca au fugit.

Nuto spunea toate astea cu voce joasă, și se oprea adesea ca să se uite în jur ; privea lanurile, viile goale, versantul care urca din nou. Apoi a spus : „Să trecem pe aici“.

Locul unde ajunseserăm atunci nici nu se vedea măcar de la Belbo ; era un loc mic, pierdut în

negură, îndepărtat; în jur nu se vedeau decît coaste uriaşe şi colţuri mari de stîncă, depărtate.

— Ştii că Gaminella e atît de întinsă? m-a întrebat.

Ne-am oprit la un capăt de vie, într-o albie împrejmuită cu salcîmi. Am zărit o casă dărîmată, neagră. Nuto mi-a spus grăbit :

— Aici au fost partizanii. Focul l-au pus nemtii. Pe urmă : Au venit doi băieţi pe Salto să mă ia într-o seară, erau înarmaţi, îi cunoşteam. Am mers pe drumul care l-am făcut noi acum. Mergeam, întinericul se şi lăsase, băieţii nu ştiau să-mi spună ce-o fi vrut Baracca de la mine. Trecînd prin faţa gospodăriilor, cîinii lătrau, dar nu se mişca nimeni, nu se vedeau lumini, ştii cum era pe atunci. Eu eram neliniştit.

Nuto văzuse o lumină sub şopron. A văzut o motocicletă în curte, pături. Cîţiva băieţi — tabăra o aveau mai jos, în pădure.

Baracca i-a spus că-l chemase să-i dea o veste proastă. Erau probe că Santa făcea pe spioana, că încercuirile din iunie ea le dirijase, că ea făcuse să cadă comitetul din Nizza, că pînă şi nişte prizonieri nemţi duseseră biletele ei şi semnalase la *Casa del fascio* depozitele partizanilor.

Baracca era un contabil din Cuneo, un tip tare, care fusese şi în Africa şi vorbea puţin. Murise apoi cu cei de la *Ca'Nere*. I-a spus lui Nuto că totuşi nu înţelegea de ce Santa se apăraseră cu el în noaptea aceea de încercuire.

— Poate că unde o mulţumeai ca lumea, a spus Nuto.

Dar era disperat, îi tremura glasul.

Baracca i-a spus că Santa mulţumea ea pe cine i se năzărea.

Așadar și asta se întâmplase. Mirosind pericolul, dăduse ultima lovitură și luase cu ea doi băieți dintre cei mai buni. Atunci s-au hotărît să pună mîna pe ea, la Canelli. În privința asta se și dăduse un ordin scris.

— Baracca m-a ținut trei zile acolo sus, puțin ca să aibă cui să-și descarce inima, vorbind despre Santa, puțin ca să fie sigur că n-am să mă pun împotriva. Într-o dimineață, Santa s-a întors însoțită. Nu mai avea haina de vînt și pantalonii pe care-i purtase în toate lunile acelea. Ca să poată ieși din Canelli își pusese o rochie deschisă la culoare, de vară, și cînd partizanii o opriseră sus, pe Gaminella, parcă era căzută din nori... Aducea informații despre circularele republicanilor. Dar chestia asta n-a mai ajutat-o cu nimic. Baracca, în fața noastră, a înșirat pe toți cei care fugiseră de la noi instigați de ea, cite depozite pierduserăm, pe cîți din băieții noștri îi făcuse să moară. Santa sta și asculta, neputincioasă, așezată pe un scaun. Mă țintuia cu ochii ei mîhniți, încercînd să-i întilnească pe ai mei... Atunci Baracca i-a citit sentința și a ordonat la doi băieți s-o ducă afară. Băieții erau mai buimăciți decît ea. O văzuseră mereu cu hăinuța ei și cu centura și nu se puteau dumiri cum de-o aveau acum în mînă îmbrăcată în alb. Au dus-o afară. În ușa ea s-a întors, m-a privit și s-a strîmbat ca un copil... Afară însă a încercat să fugă. Am auzit un urlet, am auzit pași gonind și o răpăială de mitralieră care nu se mai sfîrșea. Am ieșit și noi, era întinsă pe iarba dinaintea salcîmilor.

În locul lui Nuto mi se părea că-l am în fața ochilor pe Baracca, spînzurat.

Mă uit la zidul năruit, negru, al căsuței, mă uit în jur, și întreb dacă Santa e îngropată aici.

— Nu s-ar putea s-o găsească într-o zi? Pe ceilalți doi cum i-au găsit?...

Nuto se așezase pe zidul căzut și mă privea cu ochii lui îndărătnici. Clătină din cap.

— Nu, spuse el, pe Santa n-o găsesc. O femeie ca ea nu putea fi acoperită cu pământ și lăsată așa. Ar mai fi făcut poftă la mulți. S-a gândit Baracca la asta. A pus să se taie coarde uscate de viță cît a trebuit ca s-o acopere bine. Pe urmă am turnat benzină și am dat foc. La amiază se prefăcuse toată în cenușă. Acum doi ani se mai vedeau urme; era ca vatra unui foc de-al nostru, pentru cîmpuri.

Sept.—noiem. '49.

FEMEI SINGURE

I

Am sosit la Torino o dată cu ultimii fulgi de zăpadă din ianuarie, cum se întâmplă cu saltimbancii și vânzătorii de nuga. Mi-am amintit că eram în carnaval cînd am văzut pe sub porticuri tarabele și strălucirea becurilor cu acetilenă, dar nu se făcuse încă întuneric, și de la gară pînă la hotel am mers iscodind cu ochii, pe după porticuri, chipurile oamenilor. Aerul rece îmi biciuia picioarele și, obosită cum eram, zăboveam în fața vitrinelor, mă lăsam îmbrîncită de lume și mă uitam în jur, strîngîndu-mi blana în jurul umărilor. Mă gîndeam că de acum încolo se mărea ziua și că în curînd un strop de soare avea să înlăture mizeria de pe jos și să aducă primăvara.

Și astfel am revăzut Torino în penumbra porticurilor. Cînd am intrat în hotel nu visam decît o baie fierbinte, să mă întind și să urmeze o noapte cît mai lungă. Și așa aveam de stat cîtva la Torino.

N-am telefonat nimănui și nimeni nu știa că trăsesem la hotelul acela. Nu mă aștepta nici măcar un buchet de flori. Fata care mi-a pregătit baia îmi vorbea, aplecată peste cadă, în timp ce eu mă foiam prin încăpere. Sînt lucruri pe care un bărbat, un om de serviciu nu le-ar face. I-am

spus să se ducă, mă descurcam și singură. Fata a îngăimat ceva, privindu-mă și scuturându-și miinile. Atunci am întrebat-o de unde era. S-a făcut roșie ca focul și mi-a răspuns că era venețiană.

— Se vede, i-am spus; eu sînt torineză. Ți-ar plăcea să te întorci acasă?

A încuviințat, dînd din cap cu o privire șireată.

— Atunci gîndește-te că aici eu mă întorc acasă, îi zic. Nu-mi strica plăcerea.

— Vă cer iertare, îmi răspunse. Pot să plec?

Cînd am rămas singură, în apa caldută, am închis ochii, iritată că vorbisem prea mult și nu avea nici un rost. Căci cu cît îmi întăresc convingerea că vorbele nu slujesc la nimic, cu atît mi se în-tîmplă să vorbesc mai mult. Mai ales cu femeile. Dar oboseala și începutul acela de febră s-au risipit numaidecît în apă și mi-am adus aminte de ultima dată cînd am fost la Torino — în timpul războiului — a doua zi după un raid: toate conductele fuseseră aruncate în aer, nici vorbă de baie. Am reflectat cu recunoștință: atîta timp cît viața îți mai poate oferi o baie, merită să-ți dai osteneala să trăiești.

O baie și o țigară. În timp ce fumam ținînd mîna deasupra apei, am comparat apa aceea, care mă cuprindea și mă legăna, cu zilele agitate prin care trecusem, cu tumultul atitor vorbe, cu slăbiciunile mele, cu proiectele pe care întotdeauna le realizasem și care, iată, în seara aceasta se reduceau la o cadă și la moleșeala care mă cuprindea. Fusesem ambițioasă? Am revăzut în minte figurile ambițioșilor: figuri palide, reținute, contractate — era oare dintre ele vreuna care să fi fost vreodată destinată într-o clipă de liniște? Nici măcar în momentul morții pasiunea aceea nu slăbea. Mi se

părea că n-avusesem nicicînd o clipă de destindere. Poate cu douăzeci de ani înainte, cînd mai eram o fetiță, cînd mă jucam pe stradă și așteptam cu inima tremurînd să vină vremea confetilor, a gheretelor și a măștilor, poate atunci mă putusem lăsa în voia viselor. Dar în anii aceia carnavalul nu însemna pentru mine decît întreceri, nuga și nasuri de carton. Apoi, o dată cu dorința mea nestăvilită de-a pleca, de-a vedea, de-a umbla prin Torino, o dată cu primele escapade prin ulicioare, împreună cu Carlotta și cu celelalte fete, și o dată cu emoția de a ne ști pentru prima oară urmărite, se risipise și inocența mea. Ciudat lucru! În seara acelei zile de joie grasă¹, cînd papă s-a simțit foarte rău, ca apoi să moară, eu am plîns și l-am urît, gîndindu-mă la sărbătoarea pe care o pierdeam. Numai mama m-a înțeles în seara aceea, m-a luat în rîs și mi-a spus să nu-i mai stau în picioare, ci să mă duc să plîng în curte, la Carlotta. Dar eu plîngeam, deoarece faptul că papă era pe moarte mă speria și mă împiedica în sinea mea să mă bucur din toată inima de carnaval.

Atunci a sunat telefonul. Nu m-am mișcat din cadă pentru că eram fericită cu țigara mea și mă gîndeam că, probabil, chiar și în seara aceea îndepărtată îmi spuseseam, pentru prima oară, că, dacă vreau să fac ceva, să obțin ceva de la viață, nu trebuia să mă leg de nimeni, să depind de nimeni, cum eram legată de plicticosul de papă. Reușisem, iar în clipa de față deplina mea plăcere era să mă desfăt în apa călduță și să nu răspund la telefon.

Dar, după o vreme, telefonul prinse să zbîrniie din nou, pîrînd mînios. Nu m-am dus să răspund,

¹ Ultima zi a carnavalului, lăsată secului (în orig. — *giovedì grasso*).

dar am ieșit din apă. M-am șters fără grabă, m-am așezat cu halatul pe mine și tocmai îmi întindeam o cremă în jurul gurii când a bătut cineva.

— Cine e ?

— Un bilet pentru doamna.

— Am spus că nu sînt aici.

— Domnul insistă.

A trebuit să mă ridic și să răsucesc cheia. Obraznica de venețiană mi-a întins biletul. L-am parcurs în grabă și i-am spus fetei :

— Nu vreau să-l văd. Să vină mîine.

— Doamna nu coboară ?

Îmi simțeam fața înțepenită, nu puteam nici măcar să mă strîmb la ea. I-am spus :

— Nu cobor. Vreau un ceai. Spune-i că mîine la amiază.

Cînd am rămas singură, am ridicat receptorul și l-am pus la cîloc, dar s-a auzit numaidecît glasul de la centrală. Vocea se zbătea pe măsuță, neputincioasă ca un pește scos din apă. Atunci am țipat ceva în receptor, că eram eu, dar că voiam să dorm. Mi-a urat noapte bună.

După o jumătate de oră fata nu-mi adusese încă ceaiul. „Așa ceva se întîmplă numai la Torino“, m-am gîndit eu. Și am făcut atunci ceva ce nu mai făcusem niciodată, ca și cum aș fi fost o fată fără minte. Mi-am pus capotul și am întredeschis ușa.

În coridorul liniștit, tot felul de persoane, oameni de serviciu, domni, obraznica mea, se îngrămădeau în fața unei uși. Cineva spunea ceva pe șoptite.

Apoi ușa s-a deschis larg, și încet, cu multe precauțiuni, două halate albe au scos o targă. Au tăcut cu toții și s-au dat în lături. Pe targă era întinsă o fată — figură umflată și păr în dezordine — îmbrăcată într-o rochie de seară din tul albastru-des-

chis, fără pantofi. Deși și genele și buzele îi erau moarte, pe chipul ei se ghicea o strîmbătură care fusese ironică. Fără să vreau, am privit sub targă, să văd dacă pica sînge. Am privit fețele celor din jur — erau cele obișnuite : unii își răsfrîngeau buzele a nedumerire, alții parcă rînjeau. Am prins privirea fetei de la camera mea — se ținea după targă. Peste vocile potolite ale grupului (era și o doamnă care purta o blană și-și frîngea mîinile) s-a ridicat aceea a unui doctor — a ieșit pe ușă, ștergîndu-se pe mîini — și a declarat că se sfîrșise, să libereze locul.

Targa a dispărut pe trepte, în jos. Am auzit pe cineva :

— Încet.

Am privit-o din nou pe slujnicuța mea. Se și dusesese în grabă la un scaun, în capătul coridorului, și se întorcea cu ceainicul.

— Se simțise rău, ce nenorocire ! a spus ea intrînd în camera mea. Dar îi scăpărau ochii și n-a putut să se stăpînească. Mi-a povestit tot. Fata venise la hotel de dimineată ; venea singură de la o petrecere, de la un bal. Se închisese în cameră ; nu se mișcase toată ziua. Telefonase cineva, o căutaseră ; deschisese un agent de poliție. O găsisese pe fată în pat, pe moarte.

Slujnica vorbea mai departe.

— Să te otrăvești de carnaval, ce păcat ! Și ai ei sînt atît de bogați... Au o vilă grozavă în Piazza d'Armi. Numai printr-o minune mai scapă...

I-am spus că doream altă apă pentru ceai. Și să nu se mai oprească pe scări.

Dar în noaptea aceea n-am dormit cum sperasem și răsucindu-mă în pat îmi venea să-mi dau cu pumnii în cap că scosesem capul pe coridor.

A doua zi mi-au adus un buchet de flori ; primele narcise. Am zîmbit gîndindu-mă că la Torino nu promisem niciodată flori. Dar nu Torino mi le trimitea. Florile erau expediate din ordinul prostului acela de Maurizio, care se gîndise să-mi facă o surpriză la sosire. Dar cu toate astea, lucrurile ieșiseră pe dos. „Se întîmplă și la Roma“, m-am gîndit. Îl vedeam pe Maurizio, neconsolat, hoinărind pe *via Veneto* după ce ne-am despărțit și, între ultima cafea și primul aperitiv, completînd formularul de la florăria *Fleurop*.

M-am întrebat dacă fata din ziua trecută avusese flori în camera ei. Oare sînt și unii care înainte de-a se omorî se înconjoară cu flori ? Poate că în felul acesta capătă curaj. Fata s-a dus să-mi caute o vază, și-n timp ce mă ajuta să aranjăm narcisele mi-a povestit că ziarele nu spuneau nimic despre tentativa de sinucidere.

— Cine știe cîte parale au risipit ca să nu afle lumea. Au dus-o într-o clinică particulară... Azi-noapte au făcut ancheta. Trebuie să fie un bărbat la mijloc... Ar trebui să-l bage la pușcărie pe unul care împinge o fată la așa ceva...

I-am spus că o fată care-și pierde noaptea la petreceri și în loc să se întoarcă acasă se duce la hotel ar trebui să știe să se păzească.

— Da, așa e, zice fata, indignată, vina e a mamei. De ce nu-și însoțesc fetele ?

— Ce mame ? spun eu. Fetele astea au stat întotdeauna împreună cu mamele lor, sînt crescute în puf și au văzut lumea numai pe fereastră. Iar cînd e la o adică, nu știu cum să se țină singure pe picioare și cad rău.

Mariuccia a început să ridă ca și cum ar fi vrut să-mi dea de înțeles că ea știa cum să se țină pe picioare singură. Am scos-o afară și m-am îmbrăcat. Vremea era liniștită și pe străzi era frig. Noaptea plouase peste noroiul de pe jos și acum soarele intra pe sub porticuri. Torino părea un oraș nou, un oraș terminat chiar atunci, iar lumea alerga și se zărea în el ca din întâmplare, preocupată parcă de ultimele lucruri care mai trebuiau făcute, ca apoi să se întâlnească cu toții. M-am plimbat prin fața palatelor din centru, privind marile magazine care-și așteptau primul client. Nici una din vitrinele și din firmele acelea nu mai era modestă și familiară, cum mi le aminteam. Nici cafenelele, nici casieritele, nici chipurile oamenilor. Numai soarele cu razele sale piezișe și aerul, care picura, nu se schimbaseră.

Și nimeni nu se plimba, toți păreau ocupați. Pe stradă oamenii nu trăiau, erau doar în trecere. Îmi amintesc că o dată, parcurgându-le cu uriașa mea cutie sub braț, străzile acelea din centru îmi apăruseră un regat al oamenilor voioși și petrecăreți, cum îmi imaginam atunci stațiunile climaterice. Când dorești din toată inima un lucru, ai impresia că-l vezi peste tot. Și toate astea numai ca să mă chinuie, ca să-mi lege de picioare pietre de moară. „Și în definitiv, m-am întrebat eu, ce-i lipsea caraghioasei aceleia care a luat ieri veronal?” Era vorba de un bărbat... De copile sînt proaste. Venețiana mea avea dreptate.

M-am întors la hotel și mi-a apărut înaintea figura neașteptată și descărnată a lui Morelli, cel care-mi trimisese biletul. Uitasem de el.

— Cum ați reușit să dați de mine? l-am întrebat, rîzînd.

- A, nu-i cine știe ce. Am așteptat.
- Toată noaptea ?
- Toată iarna...
- Vreți să spuneți că aveți timp.

Pe bărbatul acesta îl văzusem mereu în costum de baie pe plajele romane. Avea păr pe pieptul său slab, un păr cenușiu, aproape alb. Acum, cravata de mătase și vesta de culoare deschisă făceau din el un altul.

— Știți că sînteți tînăr, domnule Morelli ? i-am spus.

S-a înclinat și m-a invitat la masă.

— V-au spus aseară că nu ies ?

— Atunci să prînzim aici, mi-a răspuns.

Tipii aceștia care glumesc fără să rîdă niciodată nu-mi displac. Într-o oarecare măsură te subjugă și tocmai pentru aceasta în prezența lor te simți sigură.

— Accept, i-am răspuns. Cu condiția să-mi povestiți ceva amuzant. Cum merge carnavalul ?

Cînd ne-am așezat, nu mi-a vorbit despre carnaval. Nici măcar despre el nu mi-a vorbit. Mi-a vorbit, fără să zîmbească, despre un salon din Torino — a spus numele, era vorba de nobili — unde se întîmplase că anumiți domni din lumea mare, în așteptarea amfitrioanei, se dezbrăcaseră în izmene și apoi se așezaseră din nou în fotolii, fumînd și discutînd. Amfitrioana, uluită, trebuise să se convingă astfel că jocul acesta era acum la modă, o dovadă de spirit, și glumise îndelung cu oaspeții.

— Vedeți, doamnă Clelia, mi-a spus Morelli, Torino este un oraș bătrîn. În oricare altă parte năstrușnicia aceasta ar fi făcut-o copilandrii, studenții ori funcționarii mărunți. Aici, în schimb, o fac niște oameni în vîrstă, înalți demnitari și ofițeri superiori. E un oraș vesel...

Fără să-și piardă calmul s-a înclinat spre mine și mi-a șoptit :

— Individul chel, de colo, e un...

— Nu cumva mă luați drept contesa aceea ?
l-am întrebat încântată. Și eu sînt din Torino.

— Oh, dumneavoastră nu sînteți croită astfel, o știți foarte bine.

Nu era chiar un compliment. L-am revăzut cu părul lui cărunt pe piept.

— V-ați dezbrăcat și dumneavoastră ? l-am întrebat.

— Dragă doamnă Clelia, dacă doriți să fiți prezentată în salonul acela...

— Ce-ar putea să facă acolo o altă femeie ?

— Ar învăța-o pe amfitrioană să se dezbrace chiar dînsa... Pe cine cunoașteți la Torino ?

— Indiscret !... Singurele flori pe care le-am primit la Torino au sosit de la Roma.

— Vă așteaptă cineva la Roma ?

Am ridicat din umeri. Vicleanul acela de Morelli îl cunoștea pe Maurizio. Știa chiar că mă distrăm fără opreliști, dar banii pe care-i cheltuiam la plajă erau ai mei.

— Sînt liberă, i-am răspuns. Nu cunosc decît o obligație, aceea pe care ți-o impune un fiu sau o fiică. Și, din nefericire, n-am copii.

— Dar dumneavoastră ați putea fi fata mea... sau nu sînt chiar atît de bătrîn ?

— Ba eu sînt prea bătrînă.

În sfîrșit s-a înseninat la față și a zîmbit, cu ochii lui cenușii și vii. Fără să-și miște buzele, fără să facă vreo strîmbătură, a fost cuprins de bucurie și m-a privit atent și cu plăcere. Cunoșteam și asta. Nu era omul care să se atașeze de o copilă.

r — Dumneavoastră, care cunoașteți atât de bine hotelul acesta, i-am spus, povestiți-mi despre scandalul de ieri. Cunoașteți fata ?

M-a privit din nou cu atenție și a clătinat din cap.

— Îi cunosc tatăl, mi-a spus, e un om aspru. Tenace. Un soi de bizon. Fabrică motociclete și aleargă prin ateliere în salopetă.

— Am văzut-o pe mamă.

— N-o cunosc pe mamă. Oameni serioși. Dar fata e nebună.

— Chiar nebună ?

Morelli s-a întunecat iar la față.

— Cine a încercat o dată nu se lasă.

— Ce spune lumea ?

— Nu știu, mi-a răspuns. Nu-mi plec urechea la asemenea vorbe. Sînt ca și vorbele care circulă în timp de război. Totul e posibil. La mijloc poate fi un bărbat, o neplăcere ori vreo trăsnaie. Dar cauza cea adevărată e una singură.

Și-a ciocănit fruntea cu degetul. Apoi a zîmbit din nou, cu ochii. A întins mîna spre portocale și mi-a spus :

— V-am văzut întotdeauna mîncînd fructe, doamnă Clelia. Asta e adevărata tinerețe. Lăsați florile celor de la Roma.

Individul acela chel de care am pomenit a urlat ceva chelnerului, a azvîrlit șervetul pe masă și a plecat, gras și solemn. S-a-nclinat spre noi. Eu i-am rîs în nas ; impasibil, Morelli i-a făcut un semn cu mîna.

— Omul — a observat el — este singurul animal care cîștigă ca să se îmbrace.

Cînd s-a adus cafeaua, nu mă întrebasese încă ce făceam la Torino. Probabil știa și nu mai era nevoie să-i spun. Dar nu m-a întrebat nici măcar

dacă stam mult sau puțin. Asta îmi place la oameni. Să nu te descoase.

— Doriți să ieșim în seara asta ? m-a întrebat. Torino noaptea.

— Mai întâi trebuie să-mi arunc privirea prin Torino ziua. Lăsați-mă să mă aranjez. Locuiți aici, în hotelul acesta ?

— De ce nu veniți la mine acasă ?

Trebuia să-mi spună și asta. Am lăsat propunerea lui să cadă ca și cum ar fi fost vorba de un preț imposibil. I-am spus să treacă, dacă dorește, să mă ia pe la nouă.

El a spus din nou :

— Pot să vă găzduiesc în casa mea.

— Ce prostie, am spus. Nu sîntem copii. O să viu într-o zi, să vă vizitez.

În după-amiaza aceea am hoinărit de una singură, și el m-a dus seara la un bal mascat.

III

Seara, cînd m-am întors din oraș, Morelli, care mă aștepta în hol, a observat că ieșisem în parde-siu, fără blană. L-am poftit să urce și în timp ce mă pregăteam l-am întrebat dacă își petrecea zilele la hotel.

— Noptile le petrec acasă, mi-a răspuns.

— Adevărat ? Vorbeam prin oglindă, cu spatele întors la el. Pe la moșiile dumneavoastră mai treceți vreodată ?

— Trec cu trenul, cînd mă duc la Genova. Soția mea locuiește acolo. În anumite împrejurări nu sînt sacrificate decît femeile.

— Chiar măritate ?

L-am auzit rîzînd.

— Nu numai acelea, a suspinat el. Sînt mîhnit, doamnă Clelia, că trebuie să tot umblați îmbrăcată în salopetă ca să-i supravegheați pe zugravi... Totuși locul acela din *via Po* nu-mi place. Oare ce credeți că o să puteți vinde aici ?

— Cu timpul Torino primește orice.

— Orașele îmbătrînesc ca și femeile...

— Pentru mine nu are mai mult de treizeci de ani. Treizeci și patru, să zicem... Dar n-am ales eu *via Po*. Au ales-o cei de la Roma.

— Se vede.

Am plecat. Mi-a plăcut că Morelli, care pricepea totul, nu pricepuse de ce în ziua aceea ieșisem în pardesiu. M-am gîndit la asta cînd am urcat în taxi, m-am gîndit și după. Cred că în haosul de la balul acela mascat, zăpăcită de *cherry*, de *kümmel* și de prezentările care mă aduseseră într-o stare de surescitare și deprimare, i-am spus. În loc de *via Po*, mă dusesem la coafor. Un mic coafor, la doi pași de hotel, și în timp ce mi se usca părul, de după paravanul de sticlă auzeam vocea ascuțită a manichiuristei povestind cum se sculase în dimineața aceea din pricina mirosului de lapte dat în foc.

— Ce scîrbă ! Nici măcar pisica nu suportă așa ceva. Diseară trebuie să spăl cuptorul.

Asta mi-a fost de ajuns ca să-mi închipui o bucătărie cu un pat desfăcut, geamurile care dau în balcon — murdare, scările întunecoase, săpate parcă în ziduri. Plecînd de la coafor nu m-am gîndit la curtea aceea veche, și m-am întors la hotel, am lăsat blana și mi-am pus pardesiul. Trebuia să mă întorc în *via della Basilica* și poate că cineva tot

m-ar fi recunoscut ; nu vream să par nimănui cu nasul pe sus.

O pornisem ; mai întâi cutreierasem cartierul. Cunoşteam casele, cunoşteam magazinele. Mă prefăceam că mă opresc să privesc vitrinele, dar, în realitate, ezitam ; mi se părea cu neputinţă să fi copilărit prin locurile acelea şi o dată cu asta încercam un fel de teamă că nu mai sînt eu. Cartierul era mult mai murdar decît mi-l reaminteam. Sub porticul piaţetei am văzut prăvălia bătrînei negustorese de plante medicinale ; acum era acolo un omuleţ slab, dar săculeţii cu seminţe şi mănunchiurile de ierburi erau aceleaşi. De aici, în după-amiezele de vară, venea un parfum pătrunzător, de cîmpie şi de medicamente. Ceva mai încolo, bombele sfărîmaseră o ulicioară. Oare Carlotta, fetele, Lungo... ? Sau poate copiii lui Pia ? Dacă bombele ar fi făcut un singur gol din tot cartierul acela ar fi fost mult mai uşor să-ţi plimbi amintirile pe acolo. Am apucat-o pe străduţa interzisă, am trecut de uşile în carouri. De cîte ori trecusem în goană prin faţa uşilor acestea. În după-masa aceea, cînd îl privisem drept în ochi pe un soldat care ieşea de acolo încruntat, cum fusese ? Iar cînd venise vîrsta la care aş fi putut îndrăzni să vorbesc despre asta, asemenea lucruri nu-mi mai provocau teamă, ci furie şi scîrbă, şi la atelier mă duceam atunci în altă parte, aveam prieteni şi ştiam pentru ce munceam.

Ajunsesem în *via della Basilica* şi nu avusesem curaj. Am trecut prin faţa curţii, am ridicat ochii, am zărit bolta joasă şi balcoanele. Şi aşa ajunsesem în *via Milano*. Imposibil să mă întorc. Plăpumarul mă privea din uşă.

Cîte ceva din toate astea i-am spus lui Morelli în hărmălaia din local, spre dimineaţă, cînd sleiţi

beam și discutam ca să ne mai ținem pe picioare o vreme.

Spuneam :

— Lumea asta care dansează și se îmbată s-a născut fericită, domnule Morelli. Au avut servitori, guvernante, lachei. Au avut parte de vilegiaturi, de favoruri. Grozavă forță ! Care dintre ei ar fi fost în stare ca din nimic, dintr-o curte care nu e decît o groapă, să ajungă pînă la acest bal mascat ?

Și Morelli mă bătea cu palma pe braț și spunea :

— Curaj. Am ajuns. Dacă va fi nevoie vom ajunge pînă acasă.

— E ușor, spuneam eu, pentru fetele și doamnele din lumea mare să se îmbrace cum sînt îmbrăcate. N-au altceva de făcut decît să ceară. Nici măcar nu trebuie să-i facă vînt amicului. Pe cuvînt că prefer să le îmbrac pe tîrfele adevărate. Ele, cel puțin, știu ce-i aia munca.

— Se îmbracă și tîrfele ? întreba Morelli.

Mîncasem și dansasem. Cunoscusem lume multă. Lui Morelli îi striga mereu cîte unul din spate : „După asta ne vedem !“ Cîte-o figură și cîte un nume le-am recunoscut : era lume care, la Roma, trecuse prin salonul nostru de probe. Am recunoscut și o rochie : o rochie lungă cu malacof a unei contese care avea la noi manechinul ei. Chiar eu o expediasem cu cîteva zile înainte. O mică doamnă cu volane mi-a adresat chiar un mic surîs ; s-a întors și cavalerul ei ; l-am recunoscut și pe el : se căsătoriseră cu un an înainte, la Roma. În semn de salut bărbatul s-a desprins — era un diplomat deșirat și blond — apoi a urmat un ghiont : presupun că soția l-a chemat la ordine, amintindu-i că eu eram croitoreasa. Și așa a început să-mi fiarbă sîngele. Pe urmă a urmat o colectă pentru orbii săraci : un domn în *smoking* cu o beretă de hîrtie

roșie pe cap a ținut un discurs glumeț despre orbi și despre surzi, și două doamne legate la ochi au pornit-o prin sală prinzîndu-i pe bărbați, care dădeau cîte ceva și apoi puteau să le sărute. Morelli a dat și el bani. Apoi orchestra a început să cînte din nou și un grup a pornit să facă tărăboi, să cînte și să se fugărească. Morelli s-a întors la măsuța noastră cu o doamnă grasă, îmbrăcată în lamé trandafiriu — ca burta unui pește — cu un tinerel și o doamnă mai tînără care tocmai terminaseră de dansat și s-au lăsat să cadă dintr-o dată pe divan. Bărbatul s-a ridicat însă numaidecît.

— Prietena mea Clelia Oitana, a spus Morelli.

Doamna cea grasă s-a așezat și m-a privit făcîndu-și vînt. Cealaltă, într-o rochie liliachie cu decolteu aderent, mă și cercetase cu ochii din cap pînă-n picioare și i-a surîs lui Morelli care-i aprindea țigara.

Nu-mi amintesc ce-au vorbit la început. Urmăream surîsul acela al tinerei. Avea aerul că mă cunoștea de cînd lumea și mă ironiza pe mine, pe Morelli, pe toți — deși în clipele acelea nu privea decît fumul țigării sale. Cealaltă rîdea și îndruga la prostii. Tînărul m-a invitat la dans. Am dansat. Se numea Fefé. Mi-a spus cîte ceva despre Roma, a încercat să se lipească de mine, să mă strîngă, m-a întrebat dacă chiar Morelli era cavalerul meu. I-am răspuns că nu eram cal. Rîzînd, el m-a strîns atunci și mai tare. Probabil că băuse mai mult decît mine.

Cînd ne-am întors n-am mai găsit-o decît pe doamna cea grasă care își făcea vînt mai departe. Morelli plecase să dea o raită. Burta de pește l-a expediat pe tinerel, plictisit, să caute ceva, apoi m-a bătut pe genunchi cu mînuța ei și m-a privit malițios. Sîngele a început din nou să-mi fiarbă.

— Dumneavoastră erați la hotel, a bilbiit ea, cînd biata Rosetta Mola s-a simțit rău ieri noapte ?

— Oh, o cunoașteți ? Cum se simte ? am întrebat-o numaidecît.

— Se spune că e în afara pericolului — și a clătinat din cap, oftînd. Și, ia spuneți, ați dormit cu adevărat în hotelul acela ? Ce copilării. Ați stat închisă toată ziua ? Sînteți într-adevăr singură ?

Ochii ei umflați și vii sfredeleau ca niște burghie. Ar fi vrut să se stăpînească dar nu izbutea.

— Închipuiți-vă că noi o văzusem chiar în noaptea balului. Părea liniștită... Oameni atît de distinși. A dansat mult...

L-am văzut pe Morelli apropiindu-se.

— ...Și, ascultați, ați văzut-o după aceea ? Se zice că tot mai era îmbrăcată de seară.

Am mormăit cîteva vorbe la întîmplare : nu văzusem nimic. Se strecura ceva viclean în tonul bătrînei, ceva care m-a făcut să tac. Chiar și numai de ciudă n-aș fi vorbit. Soseau și ceilalți, Morelli, bruneta în liliachiu, antipaticul acela de Fefé. Dar bătrîna, zgîindu-și ochii ei vicleni și umflați, spuse totuși :

— Speram că totuși ați văzut-o... Îi cunosc pe ai ei... Ce nenorocire. Să vrea să se omoare ! Prin ce zi a trecut... Ceea ce-i sigur e că în patul acela numai rugăciuni n-a spus.

Bruneta fuma ghemuită pe divan și mi-a spus, privindu-ne amuzată :

— Adele vede numai sexul peste tot. Și după ce a aspirat fumul : Dar nu mai e la modă... Doar slujnicele și croitoresele mai vor să se omoare după o noapte de dragoste...

— O noapte și o zi, a spus Fefé.

— Prostii. N-ar fi ajuns nici trei luni... După părerea mea era pilită și a greșit doza...

— Probabil, a spus Morelli. Ba e chiar sigur. S-a înclinat spre grăsană. N-a îmbrățișat-o, ci i-a atins doar umărul, și au plecat, el glumind, ea săltînd.

Bruneta s-a răsucit în norul de fum, mi-a aruncat o privire și a lăudat fantezia rochiei mele. A spus că la Roma era mult mai ușor să te îmbraci.

— Altă societate acolo, nu e atîta amestecătură. Dumneavoastră v-ați făcut-o ?

M-a întrebat așa, cu aerul ei nemulțumit și batjocoritor.

— N-am vreme să-mi fac rochii, i-am răspuns scurt. Sint mereu ocupată.

— Faceți vizite ? m-a întrebat. Vă duceți la cutare ? dar la cutare ? nu mai termina cu numele.

— Și la unul și la altul, i-am spus eu, nu-și plătesc ziua datoriile pe care le fac noaptea. Iar doamna aceea, am continuat, cînd îi aduc la plată prea multe facturi, dispare și se duce la Capri...

— Grozav ! a strigat bruneta. Ce simpatici !

Au chemat-o din sală ; venise nu știu cine, ea s-a sculat, s-a scuturat de scrum și a plecat iute.

Am rămas singură cu Fefé care mă privea prostit.

— Ți-e sete, tinere, de ce nu dai o raită ?

Imi explicase mai înainte că sistemul lui de băut era să umble pe la diferite mese, să recunoască peste tot pe cîte cineva și să accepte un păhărel. „Se amestecă băuturile, dar răbdare ! spunea rînjind. Dansînd, se bate bine cocktail-ul.“

L-am expedit. Morelli s-a întors și mi-a adresat zîmbetul lui uscat.

— V-au plăcut doamnele ? m-a întrebat.

Abia atunci mi-am dat seama că puțin îmi pîsa de petrecere, și prezența lui m-a făcut să-mi descarc sufletul.

Dar înainte de a ne despărți, în noaptea aceea, Morelli mi-a spus ceva. Mi-a spus că aveam prejudecăți — una singură, dar mare : credeam că a munci și a te descurca în viață, sau chiar numai pentru a-ți câștiga pâinea, are tot atîta preț — pentru o proastă, firește — cît are să te naști într-o familie nobilă. Mi-a spus că vorbind cu ciudă de anumite bogății, dădeam impresia că mă revoltam împotriva plăcerii înseși de a trăi.

— În fond, mi-a spus el, dumneavoastră, Clelia, n-ați vedea cu ochi buni nici măcar un câștig la *Sisal*¹.

— De ce nu ? l-am întrebat.

— Fiindcă ar fi tot așa cum te-ai naște într-o familie nobilă. Ar fi o întîmplare, un privilegiu...

N-am răspuns, eram obosită, l-am tras de mînă. Morelli a spus :

— Și apoi este vreo diferență între a nu face nimic pentru că ești prea bogat și a nu face nimic pentru că ești prea sărac ?

— Bine, dar unul care ajunge prin sine...

— Asta e, a spus Morelli, a ajunge ! Un program sportiv. Și-a strîmbat ușor buzele. Sport însemnează să renunți și să mori repede. De ce oare cine poate n-ar trebui să întindă mîna pe stradă ca să-și câștige pâinea zilnică ? E întotdeauna necesar să fi suferit și să fi ieșit dintr-o groapă ?

Nu răspundeam și-l trăgeam de mînă.

— Dumneavoastră urîți plăcerea altora, doamnă Clelia, asta-i adevărul. Faceți rău. Vă urîți sin-

¹ *De fapt, S.I.S.A.L.* — inițialele unei societăți care organizează pariuri gen pronosport (*Totocalcio* — cum spun italienii).

gură. Și v-ați băgat în cap că vă trageți dintr-o rasă aparte. Fiți veselă, lăsați mutra asta acră. Plăcerea altora e și plăcerea dumneavoastră...

A doua zi m-am dus în *via* Po, fără să mă anunț, fără să telefonez impresarilor. Nu știau că și sosisem la Torino ; doream să am o impresie precisă despre ce se făcuse și cum se făcuse. Când am apucat pe strada lată și am văzut în fund dealul pătat de zăpadă și biserica *Gran Madre*, mi-am amintit că eram în carnaval. Și aici erau tarabe cu nuga, cu trompete, cu măști și stele căzătoare care umpleau arcadele porticelor. Era dis-de-dimineată, dar lumea se și îmbulzea spre piața din fund, unde se află bărcile cele mari.

Strada era și mai largă decît mi-o aminteam. Războiul deschisese o gaură înspăimîntătoare, sfirtecînd trei sau patru palate. Părea o imensă piață, o prăbușire de pămînt și pietre unde creșteau cîteva smocuri de iarbă și te făcea să te gîndești la cimitire. Magazinul nostru era aici, la marginea gropii, înălbit de var și fără pervazuri, în construcție.

Am găsit acolo doi decoratori, așezați pe pămînt, cu chipiuri de hîrtie albă pe cap. Unul dintre ei amesteca niște alb de plumb într-un bidon ; celălalt se spăla pe mîini într-un bazin murdar de var. M-au privit cînd am intrat fără să se tulbure. Al doilea avea o țigară la ureche.

— Inginerul constructor, mi-au răspuns, nu vine la ora asta.

— Dar cînd vine ?

— Înainte de-a se însera nu vine. Are o lucrare la *Madonna di Campagna*.

I-am întrebat dacă ei erau toată echipa. Mi-au privit șoldurile cu oarecare interes, fără să ridice prea mult ochii.

Am bătut din picior.

— Cine e mai mare peste voi ?

— Era pe-aici, a răspuns primul. S-o fi dus în piață. Apoi a întors capul să se uite în bidon.

— Du-te de-l cheamă pe Becuccio.

A sosit și Becuccio : un băiat în maio, cu pantaloni militari. A priceput numaidecît cum stau lucrurile, era băiat isteț. A strigat la cei doi să termine pardoseala. M-a dus să văd încăperile, mi-a explicat ce se făcuse. Mi-a spus că pierduseră o grămadă de timp pentru că de mai multe zile așteptau electricieni. N-avea nici un rost să termine rafturile dacă nu se știa pe unde treceau firele. Constructorul le vrea acoperite ; firma era de părere că nu. Îl priveam în timp ce vorbea : era îndesat, avea părul creț, zîmbea și-și arăta dinții. La încheietura mîinii avea o brățară de piele.

— De unde-i pot telefona constructorului ?

— Lăsați pe mine, a spus numaidecît.

Eram cu pardesiul, nu cu blana. Am traversat *via Po*. M-a dus într-o cafenea unde casierita l-a privit cu un surîs vizibil. Cînd au răspuns la telefon, mi-a întins receptorul. Vocea groasă și mîriită a constructorului a scăzut^{*} numaidecît cînd i-am spus că eram eu. S-a plîns că de la Roma nu-i răspunseseră la o scrisoare, a pomenit pînă și de *Genio Civile*¹ ; i-am tăiat avîntul și i-am spus să vină pînă într-o jumătate de oră. Becuccio mi-a zîmbit și mi-a ținut ușa.

Mi-am petrecut toată ziua în miros de var. Am revăzut proiectele și scrisorile pe care constructorul le-a scos dintr-o tașcă de piele. Cu două lăzi Becuccio ne făcuse un birouaș la primul etaj. Am

¹ Instituție adiacentă gospodăriei orașelor, menită să se ocupe cu executarea lucrărilor publice.

luat notă de lucrările care trebuiau efectuate imediat, am calculat scadențele, am vorbit cu omul ce se ocupa de instalații. Se pierduse mai mult de o lună.

— Cît o să dureze carnavalul... spunea constructorul.

I-am retezat-o spunînd că la sfîrșitul lunii vream să fie gata magazinul.

Am cercetat din nou scadențele. Îl întrebasem mai înainte pe Becuccio și-mi făcusem o părere. Chiar și cu omul de la instalații căzusem de acord. Constructorul a trebuit să se supună.

Între o discuție și alta străbăteam camerele goale unde zugravii lucrau acum în picioare. Mai apăruse o pereche din curte. Coboram și urcam o scară urîtă și fără balustradă, plină de mături și de borcane, și mirosul de var — un miros tare, de munte — mi se suia la cap ca și cînd ar fi fost vorba de un palat al meu. Printr-o fereastră goală de la mezanin am zărit *via Po*, sărbătorească și populată la ora aceea. Era în amurg. Mi-am amintit de feres-truica primului meu atelier prin care pîndeam înserarea, dînd ultimele împunsături de ac și mînată de dorința fierbinte de a veni cît mai repede ora aceea ca s-o zbughim afară, fericite. „Lumea e mare“, mi-am spus cu voce tare, fără să știu prea bine de ce. Becuccio aștepta discret în umbră.

Îmi era foame. Eram obosită după balul din ziua trecută, și Morelli mă aștepta, probabil, la hotel.

Fără să dau nici o dispoziție pentru a doua zi, am plecat. Am umblat o jumătate de oră prin mulțime. N-am pornit-o spre Piazza Vittorio, vîind de orchestre și de întreceri. Mi-a plăcut întotdeauna să adulmec carnavalul pe străduțe și în penumbră. Mi-am amintit de multe serbări romane, multe lucruri îngropate, multe nerozii. Din toate astea nu

rămînea decît Maurizio, zănatecul acela de Maurizio, un sentiment de echilibru și pacea aceea. Rămînea, de asemenea, că hoinăream acum, stăpînă pe mine, liberă să cutreier prin Torino, să mă opresc unde vreau și să hotărăsc ce poftesc pentru a doua zi.

Umblînd mi-am dat seama că-mi aminteam de acea seară, de acum șaptesprezece ani, cînd părăsisem Torino, cînd hotărîsem că cineva poate să iubească și pe altcineva mai mult decît pe sine, deși chiar eu știam bine că voiam doar să plec, să ies în lumea largă, și-mi trebuia o scuză, un pretext pentru a face pasul. Ce prostie, ce voioasă inconștientă la Guido, cînd crezuse că are să mă ia cu el și are să mă susțină ; știam toate astea încă dinainte. L-am lăsat să facă, să încerce, să se zbată. Ba chiar l-am ajutat ; ieșeam prima de la lucru ca să-i țiiu de urît. Mutra mea acră, reaua mea voință — cum spunea Morelli. Rîsesem și-l făcusem să rîdă trei luni pe Guido al meu : servise oare la ceva ? Nici măcar să mă planteze nu fusese în stare. Nu poți iubi pe cineva mai mult decît pe tine însuși. Cine nu se salvează singur, nu e salvat de nimeni.

Dar aici Morelli nu se înșela — cu toate acestea, eram datoare să fiu recunoscătoare acelor zile. Oriunde ar fi fost, viu sau mort, îi datoram lui Guido norocul meu și el nici măcar nu știa. Rîsesem de frazele lui extravagante, de felul lui de a îngenunchia pe covor mulțumindu-mi că sînt în întregime a lui și că-l iubesc, și-i spuneam :

— N-o fac dinadins.

Iar el a spus o dată :

— Binefacerile cele mari le faci fără să-ți dai seama.

— Tu nu le meriți, i-am spus.

— Nimeni nu merită ceva, îmi răspunsese.

Şaptesprezece ani. Îmi rămîneau cel puţin tot pe atîţia. Nu mai eram tînăra şi ştiam cît valorează un bărbat — chiar şi cel mai bun. Am ieşit din nou printre porticuri şi m-am uitat la vitrine.

V

Seara, Morelli m-a dus într-un salon. A_m fost uimită de cîţi băieţi am găsit acolo : se spune mereu că Torino e un oraş de oameni bătrîni. E drept că tinerii şi fetele stăteau deoparte, în grup, ca şi cînd ar fi fost un pîlc de copii, iar noi, cei mari, aşezaţi în jurul unei sofale, ascultam o bătrînă ţîfnoasă, cu o eşarfă şi cu o mantie de velur, povestind nu ştiu ce întîmplare cu o trăsură şi cu Mirafiori. Tăceau cu toţii în faţa bătrînei şi cineva fuma parcă pe furiş. Glăsciorul iritat se oprea cînd intra cineva, aştepta pînă se schimbau convenienţele de rigoare, şi la prima pauză îşi lua povestea de la cap. Picior peste picior, Morelli asculta cu mare atenţie, iar alţii din domnii aceia fixau covorul, clipind din ochi. Încet, încet, însă, mi-am dat seama că nu era nevoie s-o iei în seamă pe bătrînă. Nimeni n-avea de gînd să-i răspundă. Cîte-o doamnă, răsucită pe jumătate în scaun, sporovăia pe şoptite sau se ridică şi vorbea cu alţii, străbătînd salonul.

Era un salon frumos, cu candelabre împodobite cu briliante şi pardoseală veneţiană, care, unde nu era acoperită cu covorul, răsuna sub picior. Şi în şemineul de lîngă sofa ardea focul. Fără să mă mişc, priveam pereţii, stofele, bombonierele. Erau cam multe, dar întreaga încăpere era aranjată aşa,

ca o casetă, și niște perdele grele acopereau ferestrele.

M-am simțit bătută pe umăr, chemată pe nume și m-am pomenit în față cu fiica amfitrioanei, o fată înaltă și vioaie. A schimbat cu mine câteva cuvinte și apoi m-a întrebat dacă-i cunoșteam pe unul și pe altul.

I-am răspuns cu voce potolită că nu.

— Știam că veniți de la Roma, a strigat rîzînd, în tăcerea neașteptată, dar ieri ați cunoscut o prietenă de-a mea. De ce nu recunoașteți ?

— Ce prietenă ?

Cele două, de la bal — pricepusem. Dar stăruința aceasta indiscretă mă plictisește.

— Nu l-ați cunoscut nici măcar pe Fefé ?

— Mă întreb dacă a putut să-și aducă aminte. Era beat ca un birjar.

Cu răspunsul acesta am cîștigat-o. A trebuit să mă ridic, s-o urmez în grupul tinerilor așezați în pragul salonului. Mi-a spus câteva nume : Pupé, Carletto, Teresina. Mi-au strîns mîna foarte serios, indiferenți, și așteptau ca cineva să vorbească. Potopul de vorbe cu care mă acoperise blonda pe sofa nu m-a împiedicat nici aici să mă simt o intrusă, deși știam, de mult, că în casele acestea e întotdeauna cineva care se simte și mai rău. L-am blestemat în sinea mea pe Morelli și mi-am simțit inima grea ; am revăzut viața de la Roma, am revăzut balul și figura mea, în oglindă, în dimineata aceea. M-am consolată amintindu-mi de *via della Basilica* și gîndind că în lume puteam trăi singură, și că, în definitiv, n-aveam să-i mai văd niciodată pe oamenii aceia.

Dar am băgat de seamă că blonda însăși ne privea prostită și, mi se pare, dezamăgită. Apoi a spus :

— Hai, spuneți-vă ceva.

Pentru cei douăzeci de ani pe care-i avea chiar și atîta poftă de rîs era puțină. Dar n-o cunoșteam pe Mariella și încăpățînarea sa — era nepoata bătrînei de pe sofa. A privit în jur și a exclamat :

— Unde e Loris ? Căutați-l pe Loris ! îl vreau numaidecît pe Loris !

Cineva s-a dus să-l caute pe Loris. Ceilalți au început să vorbească din nou, unele cu genunchii pe scaun, altele așezate ; un tînăr cu un smoc de păr în bărbie se ținea tare și-l apăra de fete pe un prieten al lor absent, un anume Pegi, care curățase în iarna aceea zăpada de pe bulevarde — pentru a se angaja, spunea el ; pentru a face pe excentricul, spuneau fetele.

„A se angaja, ce-i asta ?“ gîndeam eu, cînd a sosit Loris, mergînd cu capul plecat. Avea la gît un papion negru, era pictor. M-a cuprins bănuiala că importanța lui pentru lumea aceea i-o dădeau numai papionul acela negru și sprîncenele lui stufoase. Se uita fioros, ca un taur.

A zîmbit ușor. Mariella s-a lăsat să cadă într-un scaun și ne-a spus :

— Hai să vorbim despre costume.

Cînd în cele din urmă am înțeles despre ce era vorba — o fată, țipînd mai tare decît ceilalți, s-a apucat să-mi explice — m-am prefăcut că nu mă interesează și am zîmbit impasibilă. Acum vorbeau Mariella și ceilalți :

— Fără costume și fără scene nu se poate.

— Grozave cîntărețe. Atunci e de preferat Carmen.

— Mai bine să facem un bal costumat.

— Cuvîntul poetic trebuie să răsune în gol.

— Și dintre voi cine a citit ?

Am aruncat o privire către cealaltă parte a salonului unde bătrîna, iritată, vorbea în cercul ei. Domnii, luminați de flăcările din cămin, fixau covorul, femeile se agitau și în mîini apăruseră primele cești de ceai.

La noi, Loris a spus, tărăgănat :

— Nu-i vorba să refacem vechiul teatru. Nu respectăm pînă-ntr-atît tradiția. Trebuie să redăm cuvîntul nud al unui text, dar fără punere în scenă nu se poate pentru că și acum, în camera aceasta, așa îmbrăcați cum sîntem, între pereții aceștia, facem parte dintr-o punere în scenă pe care ori trebuie s-o acceptăm, ori trebuie s-o respingem. Orice mediu este o punere în scenă, chiar și lumina...

— Atunci să ne spunem replicile pe întuneric, a strigat o fată.

În timp ce Loris vorbea în felul acela, Mariella s-a ridicat și a plecat să supravegheze serviciul, apoi a chemat fetele. Am rămas singură cu cîțiva și cu acel Loris care tăcea și zîmbea dezgustat.

— Ideea cu întunericul e ceva, a spus cineva.

Noi îl priveam pe Loris care se uita în jos.

— Prostii, a spus o mică doamnă de pe scaun, înfășurată într-o rochie de atlas care prețuia mai mult decît multe cuvinte. La teatru te duci să vezi ceva. Dați sau nu dați un spectacol ?

Avea niște ochișori libidinoși, care le rîdeau băieților în față.

Pictorul n-a binevoit s-o asculte și, schimbîndu-și expresia, a spus cu grosolănie că n-avea chef de ceai ; ar fi dorit în schimb un păhărel de alcool.

Între timp ceștile au ajuns și la noi, și Mariella a pus o sticlă de coniac pe șemineu. M-a întrebat dacă hotărîsem ceva.

— Trebuia să hotărîsc ? am întrebat. Habar n-am.

Mariella a țipat :

— Dar dumneavoastră trebuie să ne ajutați !
Dumneavoastră care vă pricepeți la modă !

O mișcare generală dinspre sofa a semnalat că se întâmpla ceva. Toți s-au ridicat, au făcut loc, Mariella a dat fuga acolo. Bătrîna pleca. N-am auzit ce-a spus, dar o cameristă drăguță a luat-o de braț, ea a ciocănit în podea cu bastonul și s-a întors cu greu să privească în sus, cu ochii vii însă, și, printre reverențe, cele două au pornit, încet și-n mici salturi.

— Bunica vrea să ținem ușile deschise, ca să ne audă din patul ei, a spus Mariella, întorcîndu-se cu o prospețime înfloritoare pe chip. Vrea să audă discurile, conversația, lumea. Ține atît de mult la prietenii noștri...

La prima ocazie i-am ținut calea lui Morelli într-un colț și l-am întrebat ce rost avusese să mă aducă acolo.

— V-ați și săturat ? m-a întrebat el.

— În afară de dumneavoastră, care o puteți înghiți pe bătrîna... În orice caz...

— Să nu spuneți nimic rău despre bătrîna, a spus Morelli. Femei ca această doamnă Clementina se văd destul de rar. Știți oare că doamna Clementina este fiica unei portărese, că a fost actriță, balerină, întreținută, și din cei trei fii pe care i-a făcut bătrînului conte unul a plecat în America, altul este episcop ? Ca să nu mai vorbim despre fete...

— Biata de ea. Și de ce nu se retrage la țară ?

— Fiindcă este plină de spirit. Pentru că-i place să comande la ea acasă. Dumneavoastră, doamnă Clelia, ar trebui s-o cunoașteți.

— E așa de bătrîna... te apucă frica.

— Tocmai de aceea trebuie s-o cunoașteți. Dacă ți-e frică de bătrîni, ți-e frică de viață.

— Credeam că m-ați adus aici ca să-i cunosc pe ceilalți...

Morelli a privit în salon micile grupuri așezate, perechile care discutau în fund.

S-a strîmbat și a mormăit :

— Au și început să bea ?

VI

În seara aceea nu s-a mai vorbit despre punerea în scenă. Vedeam zburătăcind papionul ¹ negru al lui Loris, dar îl ocoleam pe departe și probabil că și Mariella pricepuse asta deoarece m-a tras în mijlocul unor doamne unde era mama ei și ne-a pus să vorbim despre modă. Credea că-mi face plăcere ? Apoi a adus din nou vorba despre prietena ei de la bal, a spus că ea însăși vrusese să vină dar că se simțea încă prea tânără. Mi-au venit în minte targa și rochia de tul.

— Oh, puteai să vii, a spus bondoaca îmbrăcată în atlaz — nimeni n-a întrecut măsura. Cunosco oameni care, la jumătatea petrecerii, ca să se amuze, au schimbat localul.

— Ca să ajungă mai repede în familie ? a întreat Mariella rînjind.

— Într-adevăr, a spus o altă doamnă.

— Ca s-o facă mai repede lată, a isprăvit Mariella privind în jur. Doamnele au suris, scandalizate și mulțumite. Nu era cîtuși de puțin proastă Mariella, ea era de fapt cea care ținea salonul și

¹ În franțuzește *papillon* însemnează fluture ; de aici și jocul de cuvinte.

în mijlocul unor asemenea discuții se născuse. M-am întrebat dacă ar fi știut să se descurce pornind de jos, cum făcuse bunică-sa, în tinerețe. Mi-am adus aminte de cele ce spusese Morelli și m-am oprit.

Am vorbit chiar despre Morelli și despre viața ce o ducea. Cu Roma și vilele romane și cu niște nume răsunătoare în legătură cu asta, le-am redus la tăcere pe doamnele cele mai mofturoase din grup. Am lăsat să se înțeleagă că Morelli era intim în anumite case și că Roma este singurul oraș din care nu e nevoie să ieși. Alții, din alte părți, sînt cei care vin la Roma. Mariella a bătut din palme și a spus că se distra de minune și că într-o zi se va duce la Roma. O doamnă a vorbit despre Anul sfînt.

— Ia uitați-vă la nepricepuții de colo. Ce fac ? a spus la un moment dat Mariella. Ce-ar fi să-i ascultăm ?

Așa s-a risipit grupul nostru și celelalte grupuri s-au strîns în jurul papionului negru al lui Loris care vorbea asaltat de trei sau patru fete. Și așa, din joacă, ei și ceilalți băuseră tot coniacul și acum mugeau ca niște tauri discutînd nu știu ce chestie — dacă în viață ești tu însuși sau trebuie să joci teatru. M-a mirat s-o aud pe o fată slabă — păr buclat, buze groase, țigară — strigînd numele bruneții de la bal, Momina. „Momina a spus-o, Momina a spus-o !“, zicea ea. Cînd Mariella s-a amestecat în grup și în jurul ei s-au adunat domnii aceia distinși, o voce șovăielnică spunea :

— Cine face dragoste își scoate masca. Rămîne gol.

În timp ce Mariella se îngrijea de invitați, eu m-am întors spre Morelli. Avea aerul satisfăcut, și privea ca și cînd ar fi purtat monoclu. I-am suris

complice și când a fost aproape de mine l-am întrebat încet de ce nu-i trimeteau în grădină pe cei mai turțiți :

— Ar sta în aer curat și n-ar mai sîci pe nimeni.

— Nu se poate, a răspuns el. Dacă trebuie să spună măgării trebuie ca doamnele și stăpînii casei să le audă. E mai bine așa.

L-am întrebat cine erau acei copilandri. Mi-a înșirat nume și a lăsat să se înțeleagă că nu erau toți oameni de soi, că tineretul era pervertit și se pervertea, că nu pune problema claselor sociale — la naiba — dar că după război, ba chiar și înainte, cine înțelegea ceva din toate astea ? După părerea lui te puteai amesteca printre oameni numai cînd știai bine cine ești tu.

— Și aceștia nu mai știu niciodată nici cine sînt, nici ce vor, a spus el. Nici măcar nu se distrează. Nu știu să discute : țipă. Au viciile bătrînilor dar nu și experiența lor...

Eu mă gîndeam la rochia de tul și eram gata să-i vorbesc despre asta, să-l întreb dacă mai auzise ceva despre fată. N-am făcut-o, am înțeles că în chestii din astea era încăpățînat, că în ciuda tuturor ter-tipurilor sale, avea păr pe burtă, încărunțit, îmbătrînea. „Ai vîrsta tatii, mă gîndeam. Știi atîtea lucruri și nu știi nimic. El cel puțin ședea liniștit și ne lăsa pe noi să facem ce trebuie...”

Acum Morelli se certa cu grupul. Zicea celui cu smocul de păr în barbă că mai bine să învețe să se poarte cu femeile decît să discute neghiobii între ei, să învețe să trăiască, să se maturizeze, iar băia-tul voia să-l convingă și să-l facă să recunoască, firește, că în viață toți interpretăm un rol. Nu-l văzusem niciodată pe Morelli atît de scîrbit. Doamnele se amuzau.

Am prins-o din zbor pe Mariella care surîdea cu dezinvoltură unui domn aferat, am tras-o deoparte și i-am spus că noi — adică eu — aș fi vrut să-mi iau rămas bun și să-i mulțumesc pentru serată. S-a mirat și mi-a spus că totuși vrea să mă revadă, că avea să-mi spună multe lucruri, să mă convingă să fac ceva pentru ei și că Momina îi și spusese că eram de prețuită.

— N-a venit în seara asta, am spus eu într-o doară.

Mariella s-a însuflețit și a scuzat-o. Mi-a spus că-și telefonaseră, că Momina nu știa, că voia să viziteze familia Mola.

— Dumneavoastră știți?... a întrebat coborînd vocea și ridicînd ochii.

— Da, i-am răspuns. Ce face Rosetta?

Atunci Mariella s-a schimbat la față și, consternată, mi-a spus că dacă o cunoșteam pe Rosetta trebuia să vorbim despre ea, era o biată fată pe care ai ei n-o înțelegeau și-i făceau viața imposibilă, era puternică și foarte sensibilă, avea absolută nevoie de viață, de lucruri, era prea matură pentru vîrsta ei și că ea acum se temea că prietenia lor n-are să supraviețuiască acelei teribile experiențe.

— Dar ea, fata, ce face?

— Da, da, s-a refăcut, dar nu vrea să ne vadă, nu vrea să vadă pe nimeni. Întreabă doar de Momina și n-o vede decît pe ea...

— Dacă nu e decît asta... am zis eu. Numai ea să fie bine.

— Se înțelege, dar mi-e teamă că mă urăște...

Am privit-o. Mica strîmbătură de consternare nu era pentru mine.

— Poate o fi greața după veronal, i-am spus. Cînd cuiva îi e rău la stomac, nu suportă să vadă lume...

— Dar se întâlnește cu Momina, a sărit Mariella, mi-e ciudă.

„Trebuie să mai crești, scumpo, am gândit. În locul tău aş şti să mă stăpinesc mai bine.“

— Rosetta, i-am răspuns cu, n-a înghițit veronatul ca să vă necăjească pe dumneavoastră.

Am spus asta cu un zîmbet și cu o expresie de rămas bun. Mariella mi-a răspuns numaidecît cu un surîs și mi-a întins mîna.

I-am salutat pe cei care erau mai aproape. L-am lăsat pe Morelli în cercul său, între papion și femeiuști, și am plecat. Afară burnița și am luat un tramvai pe bulevard.

VII

Nu au trecut nici două zile cînd, într-o dimineață, Mariella mi-a căutat la telefon. Nu mai văzusem pe nimeni și îmi petreceam tot timpul în *via Po*. Glasul fetei rîdea, insista, suspina volubil. Voia să-i văd pe prietenii ei, să fac asta pentru ea, s-o ajut. Puteam să trec pe la ea în după-amiaza aceea să iau o ceașcă cu ceai? Sau, mai degrabă, nu voiam să ne abatem o clipă pe la atelierul lui Loris?

— Așa le-am dat puțin curaj, mi-a spus ea. Să vedeți cît de inimoși sînt.

A trecut să mă ia în *via Po*, îmbrăcată într-o haină drăguță de blană, croită ca o cazacă. Casa era dincolo de Pad. Am urmat șirurile de portice din jurul pieței, și Mariella, ocolind, n-a aruncat nici măcar o singură privire barăcilor. Eu mă gîndeam că numai cîteva zile reușiseră să mă înstrăi-

neze de Roma, că la Torino găseam în sfârșit munca și tovărășia celor care n-au plecat niciodată de aici. Chiar și Maurizio, din dimineața sosirii, nu-mi mai trimisese narcise.

Sporovăind, Mariella îmi spunea multe lucruri despre viața din Torino și despre magazine. Văzîndu-le mereu cu ochi de clientă, le cunoștea bine. E greu să apreciezi un magazin după vitrină, dacă n-ai făcut vitrine. Mariella însă se pricepea. Îmi povestea despre bunica ei care și acum era spaima croitoreselor.

Am ajuns în capătul unei scări murdare care m-a scîrbit. Aș fi vrut să continuăm discuția. Mariella a sunat.

Toate atelierelor pictorilor sînt la fel. În ele domnește dezordinea din unele prăvălii, dar o dezordine aranjată, studiată. Niciodată n-ai să pricepi cînd lucrează pictorii aceștia ; mereu par degustați de lumină.

L-am găsit acolo pe Loris în patul desfăcut — de data asta fără papion — și ne-a deschis fata cu părul cîrlionțat. Era îmbrăcată cu un pardesiu cam jumulit și a privit-o dușmănos pe Mariella. Fuma. Și Loris fuma, cu pipa, și amîndoi erau îmbufnați.

Mariella a rîs cu căldură și a spus :

— Unde e scăunelul meu ?

Loris nu s-a mișcat din pat.

Ne-ăm așezat cu aerul că vrem să glumim. Mariella a început vorbăria ei, a întrebat de noutăți, s-a mirat, s-a dus la fereastră. Negru la față, taciturn, Loris abia răspundea. Fata cealaltă, slăbuță, care se chema Nene, mă studia. Era o ființă ciudată, cu buze groase, care putea să aibă douăzeci și cinci de ani. Fuma cu gesturi nervoase și își rodea unghiile. Zîmbea plăcut, ca o fetiță, dar felul ei

brusc de a fi te plictisea. Era limpede că în sinea ei o considera pe Mariella o proastă.

Eu ştiam ce-o să urmeze. Au început să vorbească de-ale lor, despre oameni pe care nu-i cunoaşteam, despre întâmplarea cu un tablou care fusese vîndut mai înainte de a fi terminat şi de care, după aceea, pictorul şi-a dat seama că era foarte terminat şi n-a vrut să-i mai facă nimic, iar clientul îl dorea cu adevărat terminat, iar celălalt nu vrea să mai discute şi să mai ştie nimic. Apoi Nene s-a aprins, şi s-a indignat : se agita, îşi muşca ţigara şi lua cuvîntul din gura Mariellei. Eu ştiu foarte bine că oamenii vorbesc potrivit meseriei pe care o au ; dar ca pictorii şi ca toţi cei care stau de vorbă prin cîrciumi nu e nimeni. Înţeleg să vorbească despre pensule, despre culori, despre acuarele — lucruri pe care le folosesc — dar nu, oamenii ăştia vorbesc încurcat fiindcă aşa le place, încît se întâmplă că sensul anumitor cuvinte nu-l ştie nimeni, căci apare întotdeauna un altul care, cînd nici nu te aştepţi, se ridică împotriva, zice că nu, că înseamnă altceva şi schimbă totul. Sînt aceleaşi cuvinte pe care le întilneşti şi în ziare cînd se vorbeşte despre tablouri. Eu mă aşpteam ca şi Nene să înceapă să exagereze. Dar n-a fost aşa. Discuta cu vioiciune şi cu minie, dar nu pierdea acel aer de fetiţă : îi explica Mariellei că nu se lăsa prea repede păgubaşă cînd era vorba să picteze un tablou. Se tutuia. Loris tăcea, sugîndu-şi pipa. Mariella, căreia nu-i păsă cîtuşi de puţin de tablouri, şi-a dat drumul la un moment dat : de ce n-am vorbi despre piesă ? Loris s-a răsucit în pat. Nene ne-a privit pe amîndouă cu duşmănie. S-a dumirit însă singură şi a izbucnit în rîs. M-a şocat că rîdea în dialect, cum rîd vînzătoarele, cum rîd uneori chiar şi eu. Şi a spus :

— Dar nu vezi că totul e-n aer ? După povestea cu Rosetta nu se mai poate pune în scenă o sinucidere...

— Prostii, a strigat Mariella, cine se gîndise la asta ?

Nene ne privea din nou, provocatoare și fericită.

— Astea-s chestii de-ale femeilor, a spus Loris disprețuitor, chestii care-i privesc pe stăpînii casei. Pe mine, nu ; închipuiți-vă ! Dar avem de-a face cu Martelli, cu oameni care plătesc. Eu nu știu ce a făcut Rosetta... Îmi place însă această fantezie a realității prin care situațiile din artă își pierd îngrădirile și devin realitate. Unde începe faptul personal nu mă mai interesează... Dar ar fi foarte frumos dacă într-adevăr Rosetta ar fi acționat prin sugestie... Oricum, celor din familia Martelli puțin le pasă de asta.

— Ce legătură are ? a întrebat Mariella. Artă este cu totul altceva...

— Sînteți sigure ? întreba Loris. E un alt fel de a privi, dacă vreți, dar nu e altceva. Dacă ar fi după mine aș pune în scenă însuși faptul sugestiei dramatice. Sînt sigur că ar fi fantastic... *un papie collé* de cronică teatrală... să consideri veșmintele pe care le purtați, camera aceasta, patul acesta ca recuzită teatrală pentru Maria Magdalena... Un teatru existențialist... Așa se zice ?

Mă privea pe mine, chiar pe mine, din patul acela, cu ochii lui adumbriți de sprîncene. Eu nu pot să-i sufăr pe șmecheri și tocmai mă pregăteam să-i zic cîteva cînd Nene a sărit cu dezinvoltură :

— Dacă Rosetta ar fi murit cu adevărat, s-ar fi putut face. Un *hommage à Rosette* ¹...

¹ Omagiu adus Rosettei (fr.).

Mariella a întrebat :

— Și cine nu vrea ?

— Momina, a răspuns cealaltă. Doamnele Martelli, președintele, Carla și Mizi. Erau prietene cu Momina...

— Proasta aia ar fi trebuit să reușească, era mai bine... a bodogănit Mariella.

Sînt obișnuită să aud, în magazinul nostru, scandalurile și flecărelile din întreaga Romă, dar ciondăneala aceasta dintre niște prietene, din pricină că o a treia nu reușise să-și facă seama, m-a șocat. Aproape că mi-a venit să cred că spectacolul începuse de fapt, și că totul era o plăsmuire, ca într-un teatru, cum vrea Loris. Sosind la Torino intrasem în scenă și acum jucam și eu. „E carnaval, îmi ziceam eu, se vede treaba că la Torino în fiecare an petrec așa.“

— După mine... a făcut Loris, mutîndu-și din nou pipa. Puneți-vă voi de acord.

Eu o studiam pe cîrlionțată, buzele ei groase, pardesiul spălăcit. Ciudat mai trăiesc oamenii. Ascultîndu-i vorbind de meseria lor și de dreptul pe care-l aveau să vîndă marfă nefinită, era limpede că mai mult decît banii își apărau aroganța lor. „Tu faci foamea, scumpo, aș fi vrut să-i spun, și-ți trec atîtea năzbîtii prin cap. Unde dormi noaptea ? Te întreține vreunul ? Mariella, care nu face tablouri, s-a născut în belșug și are blană.“

Au continuat să se certe despre dramă și spuneau că nu mai e timp să caute alta, așa că, pof-tim, în anul acesta nu se mai putea face nimic.

„Proasta aia !“ spunea Mariella și : „Să citim un singur act, fără acțiune și fără scenă“, spunea Nene, și atunci Loris sărea ca ars, le privea cu dezgust, ca pe niște scrîntite ce erau, și spunea :

— Foarte bine, dar la mine să nu mai veniți atunci.

Am privit din nou un tablou fără ramă care era sprijinit de podea, sub fereastră. Părea murdar, neterminat : de cînd venisem mă tot întrebam ce-o fi vrînd să reprezinte. Nu vream să mi se dea lămuriri ca nu cumva Mariella să nu spună :

— Așa e, da, hai, arătați-i tablourile.

Dar amestecul acela de culori violete și negre mă încînta ; nu vream să-l privesc dar ochii mi se întorceau mereu la el, și-mi spuneam în sinea mea că era ca întreaga cameră și ca figura lui Loris.

Am spus ceva la întîmplare. Am întreat pe cînd era reprezentația.

— Cine știe ? a spus Nene. Pînă acum n-a dat nimeni nici un ban.

— N-are cine să vă finanțeze ?

— Cine plătește, a spus Mariella cu răutate, pre-tinde să ne și impună gusturile lui... Asta e.

Loris a spus :

— Aș fi fericit dacă cineva mi-ar impune un gust... Dar nu se mai găsește nimeni care să aibe un gust. Nu știu ce vor.

Mariella a rîs satisfăcută cu nasul în blană. Nene a spus, agitîndu-se :

— Sînt prea multe Martelli și prea multe Mizi în povestea asta. Prea multe muieri isterice... Momina...

— Momina exagerează, a zis Mariella.

— Momina știe ce face. Lăsați-o-n pace.

— Și atunci cine vine să ne asculte ? a întreat aspru Mariella. Cine joacă ? Muierile isterice ?

— Nici vorbă de joc. Se citește și-i de ajuns.

— Basmе, a spus Loris, doream să dăm culoare unei ambiante...

Au continuat un timp. Era limpede că pictorul ținea să mînjească pînzele ca să capete ceva. Și că Mariella ținea să fie actriță. Numai Nene nu avea pretenții, dar în sinea ei și ea vrea ceva.

Și atunci a venit Momina.

VIII

A intrat cu aerul acela nemulțumit, de stăpînă, cu care era obișnuită. Numai mînșile ei valorau cît întreg atelierul. Nene, care a deschis ușa, părea slujnica. S-au salutat rîzînd.

— Dar dumneavoastră îi frecvențați pe toți, mi-a spus văzîndu-mă.

— Nu-i greu la Torino, i-am răspuns.

S-a învîrtit încoace și-ncolo, s-a apropiat de tablouri și mi-am dat seama că era mioapă. Cu atît mai bine. Am rămas cu ochii pe Mariella.

— Aprindeți lumina, ne-a spus, nu vedeți că s-a înnoptat ?

Lumina a făcut să dispară fereastra și tabloul a devenit o amestecătură de figuri jupuite.

— Nimeni nu e de acord, a pus Nene. Nici eu nu sînt. Se pierde timpul cu povești idioate și încă nu știm ce trebuie să facem. Are dreptate Clara, vom juca pe întuneric, ca la o transmisiune radio-fonică...

Momina a zîmbit în felul ei, nemulțumit. Nu i-a răspuns, în schimb i-a spus lui Loris că vorbise cu un oarecine care spusese așa și pe dincolo, iar Loris, așezat în pat, a mormăit ceva, ținîndu-se de glezna ; apoi s-a amestecat și Mariella vorbind tare

și au trăncănit, și au râs și Nene a spus : „Tîmpenii !...” și n-au mai vorbit despre teatru. Apoi Momina a pus ea stăpînire pe discuție și am auzit povestea unuia Gegé di Piovà care, întîlnind o prietenă din copilărie în barul unui mare hotel — nu se văzuseră de ani de zile — o oprise și-i spusese : „*Ciao, ciao*. Am auzit că te-ai dezvoltat“, și, bîgîndu-i mîna în sîn îi scosese mamela și riseră amîndoi împreună cu Filippo, barmanul, și cu toți cei de față.

Momina și Nene au râs și ele, Mariella a făcut o strîmbătură ; Loris, sărind din pat, a spus :

— Așa e. Are niște țîțe magnifice.

— Răilor, a spus Mariella ; Vanna nu-i chiar așa.

— Ce, nu sînt magnifice ? a întrebă Loris.

Au continuat astfel și Momina trecea de la una la alta, mă cerceta în felul ei minuțios, îmi cerea părerea, vrea să mă subjuge. Îmi place că nu s-au întors la chestia cu piesa de teatru. Cea care nu era în apele ei era Mariella, se vedea bine că cealaltă îi luase locul. Momina era mai tînără decît mine, dar nu cu mult : era îmbrăcată foarte bine, cu un taior gri pe sub blana de castor, și avea tenul masat, figura proaspătă ; și se sluzea de miopia ei ca să-și ia o expresie detașată. Mi-am amintit de rochia ei liliachie de la bal și i-am privit inelarul, care era gol.

— Noi plecăm, a spus Mariella la un moment dat.

Momina ne-a spus s-o așteptăm, că avea mașina jos. Toate trei am umplut micul topolino verde : mă așteptam la ceva mai de soi. Mariella a vrut să stea la spate. Punînd contactul, Momina mi-a spus :

— E tot ce-mi oferă soțul meu.

— Ah, am zis eu.

— Trăiesc singură, m-a informat Momina, pornind. E mai bine și pentru el și pentru mine.

Vream să cobor în *via Po*, să arunc o privire ; Momina mi-a spus :

— Rămii cu mine în seara asta.

În spate, Mariella tăcea. Am lăsat-o în fața porții, pe bulevardul unde locuia. Ca să poată coborî, am coborît și noi, aplecînd scaunele. În ultimul moment începuse să vorbească iar despre piesă, despre Maria Magdalena, și se plîngea de Momina, de noi, ne acuza că lăsam totul baltă. Momina i-a răspuns cu răceală, s-au ciorovăit, eu priveam copacii. Acum sedeau tăcute.

— Am să-ți spun eu, mîine, a zis Momina.

Am urcat numai noi două în mașină.

M-a dus din nou în centru, n-a spus nimic despre Mariella. În schimb a vorbit despre Nene și a spus că sculpta foarte frumos :

— Nu înțeleg de ce-și pierde timpul cu Loris ăla, a spus ea, zîbind. E atît de inteligentă. O femeie care prețuiește mai mult decît bărbatul cu care trăiește este o mare nefericită.

Am rugat-o să mă ducă în *via Po*.

Cînd am ieșit de sub portic și m-am apropiat din nou de mașină, Momina fuma o țigară și se uita înainte, în întuneric. Mi-a deschis ea portiera.

Am mers să luăm o gustare în piața San Carlo. Ne-am așezat în două fotolii mici, în capătul unei cafenele proaspăt deschisă, cu intrarea încă barată de schele și moloz. Un local elegant. Momina și-a scos blana și m-a privit.

— Acum îmi cunoașteți toți prietenii, mi-a spus. De la Roma la Torino e un salt, nu glumă. Trebuie să fie minunat să lucrezi ca dumneavoastră...

„Ce cauți ? o slujbă ?“ m-am gîndit.

— ...Dar nu vă temeți, a continuat, nu ai unde te învîrți aici, la Torino... Nu vreau să vă cer sfaturi. Dumneavoastră aveți mult gust, dar croitoreasa mea îmi ajunge... E o plăcere să stai de vorbă cu cineva care trăiește altfel decît tine.

Am discutat puțin despre Torino și despre Roma — mă privea prin fum strîngînd din ochi — despre criza de locuințe, despre cafeneaua aceea nouă; mi-a spus că la Roma nu fusese niciodată, dar că fusese la Paris, și dacă n-aveam de gînd să mă duc și eu la Paris mînată de meseria mea — ceea ce era neapărat necesar — trebuia să știu că singurul fel posibil de a călători era să călătorești cu trenuri, și atunci de ce mă mulțumeam cu Torino ?

Atunci i-am spus că la Torino mă trimiseseră.

— M-am născut la Torino.

Mi-a spus că și ea se născuse la Torino dar că era crescută în Elveția și se căsătorise la Florența.

— M-au crescut ca pe o doamnă, mi-a spus. Dar ce fel de doamnă e aceea care nu poate lua trenul mîine dimineată să se ducă în Spania, să se ducă la Londra sau unde are chef ?

Am deschis gura, dar mi-a spus că după război numai cine lucra ca mine mai putea să-și permită luxul.

— Dar cine lucrează nu are timp, i-am răspuns. Și ea, liniștită :

— Nu face să muncești doar ca să vii la Torino.

Mi s-a părut că o înțeleg și i-am răspuns că lipseam din Torino de aproape douăzeci de ani și că venisem aici și ca să-mi revăd casa.

— Dar sînteți singură, mi se pare.

— Casa în care locuiam, cartierul.

M-a privit cu zîmbetul ei nemulțumit.

— Nu înțeleg asemenea lucruri, mi-a spus, rece. Probabil că dumneavoastră nu mai aveți nimic

de-a face cu fata care se născuse la Torino. Familia dumneavoastră...

— Au murit cu toții.

— ...și dacă n-ar fi murit, acum v-ar fi provocat risul. Ce mai aveți comun cu ei ?

Era atât de rece și de detașată, că valul de sînge mi-a rămas în obraz și n-am știut ce să răspund. M-am simțit proastă. „La urma urmei ți-a făcut un compliment.“

M-a privit batjocoritor, ca și cînd mi-ar fi citit gîndul.

— N-o să-mi spuneți, cum face un cunoscut de-al meu, că e frumos să te naști într-o curte...

I-am spus că frumos este să te gîndești la curtea aceea, și să faci comparație.

— O știam, a spus ea, rîzînd. Viața este o mare prostie la care se mai asociază și prostia de-a ne fi născut...

Știa să vorbească, nu încape îndoială. Mi-am purtat ochii asupra podoabelor din jur, asupra oglinzilor, asupra stampelor agățate de pereți.

— Cafeneaua aceasta, a spus Momina, a ridicat-o un om ca dumneavoastră, plin de voință...

Izbutise să mă facă să zîmbesc. „Ești tare fiindcă ai fost la Paris, mă întrebam eu, sau ai fost la Paris pentru că ești tare ?“

Dar ea mi-a spus pe neașteptate :

— V-ați distrat la bal, alaltăieri seară ?

— Era un bal ? am făcut eu, dezamăgită. Nu mi-am dat seama.

— Se spune că e carnaval, a spus Momina cu voce scăzută, rîzînd. Se întîmplă, ce vrei.

— Și frumoasa Mariella, am întrebat, de ce nu se duce la balurile astea ?

— V-a spus-o și pe-asta ? a zîmbit Momina. Păi atunci sînteți prietene la cataramă !

— Nu mi-a cerut încă să-i întorc rochiile.

— O s-o facă, o s-o facă, a spus Momina. Așa sîntem toate la Torino...

IX

Sînt o proastă. Îmi pare rău că în seara aceea o vorbisem de rău pe Mariella în timp ce ea o apăsese, în atelierul lui Loris, pe fata aceea, Vanna. Mi-a rămas o amărăciune pe suflet. Știam bine că erau doar cuvinte, că lumea aceea — toți laolaltă, printre care și Morelli — trăiau ca niște pisici, gata întotdeauna să fugă cu osul, dar cu toate astea nu mi-a plăcut și-mi ziceam : „Uite, și eu sînt ca ei“. Cu toate astea n-a ținut mult și cînd Momina m-a întrebat ce făceam seara, am acceptat s-o întovărășesc. Ne-am întors la hotel să cinăm și, firește, a apărut Morelli, care a venit la masa noastră să stea de vorbă fără să se mire că ne vede împreună. Pe la mijlocul cinei am primit telefonul pe care-l așteptam de la Roma. În cabină am discutat cîteva minute despre *via Po*, am făcut planuri, am respirat aerul obișnuit. Cînd m-am întors în sală, Morelli și Momina mi-au spus să las încolo toate astea, se hotărîse să petrecem, să mergem pe undeva și apoi acasă la Morelli.

În seara aceea Morelli a vrut să conducă el mașina și am trecut chiar pe la Tîrgul de vinuri ; a încercat să ne facă să bem, cum se procedează cu fetele nedeprișe, dar pînă la urmă a băut el mai

mult decît noi și, ca în joacă, am trecut pe la o mulțime de localuri, am coborît și am urcat, îmi scoteam și-mi puneam blana, făceam un dans și o zbughiam, o mulțime de figuri îmi păreau cunoscut, și, la un moment dat, am pierdut-o pe Momina și am găsit-o la ieșirea sălii următoare, discutînd și rîzînd cu portarul. Nu credeam să fie atîta mișcare la Torino. Momina a lăsat față de mine aerul acela absent, i-a rîs în nas lui Morelli, ba chiar a propus să dăm o raită prin tavernele de la Porta Palazzo, unde poți lua un vin roșu și unde găsești prostituate adevărate.

— Aici nu sîntem la Paris, a spus Morelli. Să ne mulțumim cu acești patru pederăști.

Intr-un local de la capătul căii Roma, aproape de *piazzetta delle Chiese*, Morelli s-a prefăcut că se înțelege cu bateristul pentru niște cocaină, erau buni prieteni, am băut un *cocktail* pe care mi l-au oferit ; bateristul acela începuse să povestească de timpul cînd cînta el la palatul regal ; „Alteța-sa... pentru că pentru mine a rămas alteța-sa...” ; ca să scăpăm am dansat cu Momina. E ceva care mă tulbură cînd dansez cu femeile, dar vream să scap de o bănuială și asta e calea cea mai potrivită. Nimeni n-a făcut caz de noi ; Momina a dansat vorbindu-mi la ureche, m-a îmbrățișat și am simțit-o înfierbîntată, s-a frecat de mine, a rîs, mi-a suflat în păr, dar nu mi s-a părut că încerca altceva ; n-a făcut nici un gest, era doar puțin zăpăcită, beată. Mai bine. Ar fi fost o povară pe care chiar că n-aș fi vrut s-o port.

Și, în sfîrșit, am ajuns la intrarea casei lui Morelli. Ne-a introdus în lift cam clătînîndu-se pe picioare și vorbea, vorbea într-una cu noi amîndouă. Am intrat în apartamentul lui tocmai cînd ne spunea :

— Cu pălăvrăgeli din astea se lungește viața... Îmi pare bine că nu-s încă bătrîn, căci dacă aș fi bătrîn aș căuta compania fetițelor... Voi nu sînteți fete, sînteți femei adevărate... vicioase, răutăcioase, dar femei... Știți să stați de vorbă... Nu, nu, nu sînt bătrîn...

Am intrat rîzînd și locuința mi-a plăcut numai-decît. Era evident că era goală și foarte mare. Ne-am îndreptat spre salonul cu fotolii uriașe, plin de azalee și de covoare. Ușa de sticlă ce da spre bulevard trebuie să fi fost o minune pe timp de vară.

Ținînd în mînă niște pahare umflate, ne-am apucat să facem planuri. Momina m-a întrebat dacă mergeam la munte. Mai era încă zăpadă. Morelli, încăpățînîndu-se, vorbea despre Capri, despre pădurea de pini din Fregene, încerca să-și amintească dacă în anul acela avea afaceri la Roma ca să-și motiveze o vacanță, o călătorie oarecare. Eu le-am spus că era ciudat că tocmai bărbații țineau atîta la aparențe.

— Dacă n-ar fi și bărbații la mijloc, am spus, am avea divorțul de mult în Italia.

— Nu-i nevoie de el, a observat Momina liniștită. Cu un soț te înțelegi întotdeauna.

— O admir pe doamna Clelia, a spus el, că nici măcar n-a vrut să încerce...

Apoi a bilbîit :

— Ia ascultați, n-ar fi mai bine să ne tutuim ? Tu, Momina, cîndva mă tutuiași...

— Nu mi se pare, dar e totuna, a spus Momina. Nu că aș vrea să mă amestec în treburile tale, a adăugat ea privindu-mă, dar tu dacă te-ai căsătorit ai vrea să faci copii ?

— Tu ai făcut ? am întrebat-o eu rîzînd. Lumea pentru asta se căsătorește.

Dar ea n-a rîs.

— Cine face copii, a spus fixînd paharul, acceptă viața. Tu accepti viața ?

— Dacă trăiești o accepti, i-am răspuns. Nu ? Copiii nu schimbă nimic.

— Cu toate astea n-ai făcut... a replicat ridicîndu-și ochii din pahar și cercetîndu-mă.

— Copiii îți dau multă bătaie de cap, a spus Morelli, dar femeile țin toate la asta.

— Nu noi, a spus Momina, brusc.

— Am văzut că întotdeauna cine nu vrea copii îi cad pe cap copiii altora...

— Nu e asta, l-a întrerupt Momina. Chestia e că dacă o femeie face un copil, nu mai e ea. Trebuie să accepte atîtea lucruri, trebuie să zică da. Și merită oare să spui da ?

— Clelia nu vrea să spună da, a spus Morelli.

Atunci le-am spus că n-avea nici un rost să discutăm asemenea lucruri, pentru că oricui i-ar place un copil, dar că nu întotdeauna poți să faci cum vrei. Cine vrea să facă un copil să-l facă, dar trebuie să aibă grijă ca mai întîi să facă rost de o casă, de mijloace, încît să nu-l silească apoi pe copil să-și blesteme mama.

Momina, care își aprinsese o țigară, m-a privit cu ochii strînși în fum. M-a întrebat din nou dacă acceptam viața. A spus că pentru a face un copil trebuie să-l porți în tine, să ajungi ca o cățea, să sîngerezi și să mori — să spui da în atîtea împrejurări. Asta vrea să știe. Dacă acceptam viața.

— Acum lăsați asta, e spus Morelli, nici una din voi nu e însărcinată.

Am mai băut puțin coniac. Morelli a vrut să ne pună niște discuri, că oricum slujnica lui dormea buștean. De la etajul de sus venea un zdupăit de picioare și o hărmălaie grozavă.

— Petrec și ei carnavalul, a spus cu un aer atît de serios încît am izbucnit în rîs. Dar în sinea mea mă frămînta povestea aceea cu spusul lui „da“; Momina fuma ghemuită pe fotoliu, fără pantofi, spuneam tot felul de prostii, mă studia cu aerul ei nemulțumit, ca o pisică, ascultînd; vorbeam, dar în sinea mea mă simțeam rău, foarte rău. Nu mă gîndisem niciodată în felul acela la lucrurile pe care le spusese Momina, toate astea erau vorbe, știam prea bine, „am venit aici ca să petrecem“, dar cu toate astea a nu avea copii însemnează a-ți fi frică de viață. Mi-a venit în minte fata de la hotel, cu rochia ei albastru-pal, de tul, și îmi spuneam: „Se vede treaba că fata aia aștepta un copil“. Eram și puțin beată, îmi era somn, și în schimb Morelli, cu cît trecea timpul, cu atît devenea mai copil, umbla prin cameră, discuta cu noi, vorbea de mîncare. Cînd am plecat — a ținut morțiș să vină și el — m-au dus cu mașina la hotel; și de data asta n-am mai pomenit despre cele discutate.

XI

În una din zilele acelea — burnița — a trebuit să trec, în amurg, prin părțile cartierului Conso-lata. Căutam un electrician și eram oarecum impresionată revăzînd vechile prăvălii, porțile imense de-a lungul străduțelor, citind numirile — Orfanele, Curtea de apel, Trei Găini — recunoscînd firmele. Nici măcar pietrele de pavaj nu fuseseră schimbate. Nu aveam umbrelă și, pe sub

fișiile înguste de cer dintre acoperișuri, regăseam mirosul zidurilor. „Nimeni nu știe, îmi spuneam eu, că tu ești Clelia de atunci.“ Nu îndrăzneam să mă opresc și să-mi arunc ochii la vechile vitrine.

Dar când a fost să mă întorc, nu m-am mai putut stăpîni. Eram în *via* Santa Chiara și am recunoscut colțișorul, ferestrele zăbrelete, geamul murdar și încețoșat. Am trecut hotărîtă micul prag care a dezlănțuit, ca pe vremuri, un clopoțel, și atingîndu-mi blana cu mîna am băgat de seamă că era udă. În aerul închis dulăpioarele cu mostre de butoni, tejgheaua micuță, mirosul de lenjerie erau aceleași. Nou nu era decît o lampă verde care lumina mașina de încasat. În ultima clipă am sperat că magazinul fusese cedat, dar femeia slabă, cu figura uscățivă și chinuită, era chiar Gisella. Ored că m-am schimbat la față și mi-am dorit să fi îmbătrînit și eu tot așa. Gisella mă fixa, bănuitoare, invitîndu-mă cu o încercare de zîmbet pe buzele-i subțiri. Era căruntă, dar îngrijită.

Atunci m-a întrebat, cu un ton care altădată ne-ar fi făcut pe amîndouă să rîdem, dacă vreau să cumpăr ceva. I-am răspuns făcîndu-i cu ochiul. Nu m-a înțeles și-a luat-o de la început cu aceeași frază. Am întrerupt-o cu mîna.

— E cu puțință ? am întrebat.

După primele clipe de mulțumire și mirare, care n-au fost îndeajuns ca să-i coloreze obraji (ieșise de după tejghea și ne dusesem la ușă ca să ne vedem mai bine) am vorbit așa, bucurîndu-ne, și ea îmi privea blana și ciorapii intrigată, ca și cînd aș fi fost fiica ei. Nu i-am povestit tot ce făcusem și pentru ce eram la Torino, am lăsat-o să gîndească ce vrea ; am amintit doar în treacăt că locuiam la Roma și că lucram. Cînd eram copile, Gisella fusese ținută foarte din scurt, încît mi se plîngea

cînd ne întîlneau că nu se poate duce nici la cinema, și eu îi spuneam să se ducă totuși.

Mă întrebasese dacă mă măritasem și la nerăbdarea cu care am ridicat din umeri a scos un suspin, nu știu dacă pentru mine sau pentru ea însăși.

— Am rămas văduvă, mi-a spus. Giulio a murit.

Giulio era fiul negustoresei de mărunțișuri, sora bunică-si, care o crescuse în prăvălioara ei pe Gisella, rămasă orfană, și despre care încă de pe vremea mea se știa că vrea să și-o facă noră. Giulio era un băiat ofticos și deșirat care purta o manta în loc de pardesiu sau de pulover și iarna se ducea mereu să se așeze pe treptele domului ca să se încălzească la soare. Gisella nu vorbea niciodată despre Giulio : era singura care nu vrea să creadă că bătrîna o ținea în casă ca s-o mărite cu bolnavul acela, și spunea că nu era bolnav. Gisella era vioaie pe vremea aceea, cuminte — în casă o dădeau mereu de exemplu.

— Și Carlotta ? am întreat-o. Ce face ? Tot mai dansează ?

Dar Gisella vorbea acum despre prăvălie și mi s-a plîns ca de obicei ; era fericită că-i picasem în mîină ca să-și verse necazul. M-a surprins tonul invidios cu care mi-a spus despre Carlotta că-și urmase drumul ei — fusese balerină în Germania în timpul războiului, după care n-o mai văzuse nimeni. Apoi a vorbit iar despre prăvălie, despre cheltuiala fără seamăn pricinuită de moartea lui Giulio — îl ținuse în sanatoriu, pe cheltuiala ei pînă acum trei ani — despre moartea bătrînei și de vremurile grele dinainte de război. Fetele ei — avea două, de cincisprezece ani, Roza și Lina : una tușea, era anemică, alta nu, amîndouă mergeau la școală — erau o adevărată nenorocire, viața era scumpă, prăvălia nu mai renta ca pe vremuri.

— Dar locuiți bine, tot mai aveți locuința de odinioară...

O mizerie, mi-a spus, nimeni nu mai plătea chiria, îi dăduse afară și acum închiria un atelier de croitorie.

— Scot mai mult așa, noi ne-am mai strîns, locuim sus.

Am ridicat capul, am revăzut cele două camere de sus, scărița, mica bucătărie. Pe timpul bătrînei era un risc să sui scara aceea, bătrîna apărea numai decît, o striga pe Gisella, îi spunea să nu iasă pe stradă. M-a uimit că acum Gisella se comporta ca bătrîna stăpînă, ofta, făcea ochii mici; chiar și surîsul amar, pe care-l arunca hainei mele de blană și ciorapilor mei, avea ceva din ciuda cu care ne judeca bătrîna pe noi, fetele.

Și-a chemat fetele. Aș fi vrut să plec. Acolo era tot trecutul meu, insuportabil deși era atît de divers, de mort. Îmi spuseseam de atîtea ori în anii aceia — și pe urmă mai departe, amintindu-mi — că scopul vieții mele era tocmai de a reuși, și de a ajunge cineva, ca să mă întorc într-o zi pe străduțele acelea unde copilărisem și să mă bucur de căldura, de surprinderea, de admirația acelor chipuri familiare, acelei lumi mărunte. Și iată că reușisem, mă întorceam: dar chipurile, lumea mărunță dispăruseră cu toate. Carlotta plecase, ca și Lungo, Giulio, Pia, bătrîna. Chiar și Guido plecase. Cine rămînea, ca Gisella, nu se mai gîndea la noi, nici la timpurile de altădată. Maurizio spune întotdeauna că lucrurile se obțin cînd nu-ți mai folosesc la nimic.

Rosa nu era acasă; era plecată prin vecini. Dar Lina, fata sănătoasă, a coborît în fugă seărița, a sărit în prăvălie și s-a oprit reținută și serioasă în afara conului de lumină. Era îmbrăcată într-o ro-

chie de lână împletită, nu arăta rău și era bine dezvoltată. Gisella zicea să-mi facă o cafea, să mă ducă sus, eu i-am spus că era mai bine să nu lăsăm prăvălia. În sfârșit a zbîrnîit soneria, a intrat un client.

— Și așa, a spus Gisella după ce s-a închis ușa, eram fete care făceam treabă pe atunci... Alte timpuri. Mătușa știa să conducă...

O privea pe Lina cu o strîmbătură de plăcere. Era limpede că își luase rolul mamei care se omoară muncind și nu-și lasă fetele să-și murdărească nici un deget. Nici măcar cafeaua n-a lăsat-o pe Lina s-o facă. A dat ea fuga sus și-a pus-o la foc. Am schimbat cîteva cuvinte cu fata — mă privea satisfăcută — am întrebat-o cîte ceva despre sora ei.

A intrat o femeie, clopoțelul a sunat, Gisella a strigat de sus :

— Vin numaidecît.

Spusesem cu hotărîre că eram în trecere prin Torino, că plecam a doua zi : nu vream obligații. Dar Gisella n-a insistat ; a adus iar vorba despre bătrîna și m-a făcut să discutăm despre asta în fața fetei : cum porunceea bătrîna și da sfaturi chiar și fetelor altora. Așa se întîmplă întotdeauna. Pe motiv c-o crește, că-i dă o casă și un bărbat, bătrîna făcuse din Gisella o altă bătrîna, ca și ea — și acum Gisella se căznea să facă la fel cu fiicele sale. Mă gîndeam dacă și mama mea fusese așa — dacă este cu puțință cumva să trăiești cu cineva, să-l conduci și să nu rămîni vreo urmă. Eu scăpasem la vreme de mama. Sau nu ? Mama bombănea într-una că un bărbat, un soț e o proastă afacere, că bărbații nu sînt răi, ci proști — și iată că o ascultasem și eu. Și chiar ambiția mea,

dorința de-a face totul singură, de-a mă mulțumi cum sînt, nu venea de la ea ?

Mai înainte de-a fi plecat, Lina mi-a povestit, cum se întîmplă, de niște colege de-ale ei de școală și s-a grăbit să le bîrfească și să se întrebe de unde luau părinții lor banii să le țină. Eu încercam să-mi amintesc cum eram la vîrsta ei, ce aș fi spus într-o asemenea situație. Dar eu nu mă dusesem la școală, nu beam cafeaua cu mama. Eram sigură că ceva mai tirziu Lina are să vorbească despre mine cu maică-sa, cum vorbea despre colegele de școală.

XI

Numai orele pe care le petreceam în *via Po* nu mi se păreau pierdute. Trebuia să mai și alerg în căutarea unuia și a altuia ; pe cîte unul îl vedeam la hotel. Din ziua de Miercurea Cenușii zidarii și zugravii isprăviseră ; rămînea de făcut treaba cea mai grea : aranjarea mobilierului. A fost cit pe aci să mă urc în tren să mă duc să mai discutăm o dată totul de la început cu cei de la Roma ; la telefon nu ne puteam înțelege. Îmi spuneau : „Avem încredere în tine, fă cum vrei“ — iar a doua zi telefonau ca să aștept o scrisoare. Arhitectul de interior a luat cina cu mine la hotel ; tocmai se întorcea de la Roma și avea o mapă plină cu schițe. Dar era tînăr și tergiversa ; nedorînd să se compromită mi-a dat dreptate ; privindu-le aici, toate frumoasele planuri de la Roma cădeau. Trebuia să vedem cum stăteau lucrurile la

lumina porticelor și să ținem seama și de celelalte magazine din piața Castello și *via Po*. Mi-am dat seama că avea dreptate Morelli : locul era imposibil — un cartier ca la Roma nu se mai găsește, decît poate în afara orașului. Lumea se plimba pe *via Po* numai duminica.

Arhitectul acesta era roșcat, încăpățînat și păros : un băiețandru ; vorbea mereu de vile în munți. Și așa, în glumă, mi-a schițat proiectul unei căsuțe de sticlă care să primească lumina soarelui iarna. Mi-a povestit că el trăia alergînd de colo-colo, ca și mine ; dar, spre deosebire de mine, care puteam îmbrăca, chiar și mîine, un model care să-mi fi plăcut, în vilele sale locuiau numai dobitoicii care aveau bani, mai totdeauna furați. Am adus vorba despre pictorii din Torino, despre Loris. El s-a îndîrjit, s-a aprins, a spus că prefera zugravii.

— Un zugrav știe ce-i aia o culoare, a spus el, un zugrav ar putea mîine, studiînd, să lucreze bine frescă sau mozaic. Cine n-a început prin a încălca cu var un perete nu știe ce-i aia decorativ. Pentru cine pictează acești pictori din Torino, și ce pictează ? N-au un mediu. Ceea ce fac nu folosește nimănui. Dumneavoastră ați face o rochie care să nu poată fi purtată ci ținută doar într-o vitrină ?

I-am spus că nu făceau numai tablouri și statui, ci vorbeau să monteze și un spectacol. Vorbeau mult despre asta. I-am dat cîteva nume.

— Frumoasă treabă, m-a întrerupt sarcastic, foarte frumoasă. Dumneavoastră ce ați spune dacă oamenii aceștia ar face o paradă a modei și ar pofti-o pe Clelia Oitana s-o vadă ?

Am glumit mai departe împreună și am ajuns la concluzia că numai noi, vitrinerii, arhitecții și

croitoresele eram adevărați artiști. A terminat, cum mă și așteptam, invitându-mă să vin cu el în munți să văd o cabană pe care-o proiectase. L-am întrebat dacă n-avea ceva mai comod de propus. Măcar un palat la Torino. M-a privit cu un singur ochi, rîzînd.

— Atelierul meu... a spus.

Mi-era lehamite de ateliere și de pălăvrăgeli. Aproape că-l preferam pe Becuccio și brățara lui de piele. Cestălalt se numea Febo — așa era scris în josul tuturor proiectelor sale. I-am rîs în nas, cu propria-i impertinență, și l-am trimis la culcare ca pe un băiețș prea șiret.

Dar Febo era roșcat, încăpățînat și păros și hotărîse, pobabil, că fac de el. A izbutit să afle exact cum stam cu Mariella, cu Nene și cu Momina, să afle despre Morelli și coniacul lui, despre vizita mea la atelierul lui Loris. A doua zi a venit să-mi spună că vrea să mă conducă la o expoziție. L-am întrebat dacă nu era mai bine să ne hotărîm asupra perdelelor care ne trebuiau. Mi-a răspuns că locul cel mai potrivit pentru așa ceva era expoziția ; se bea un lichior și se studia mobilarea localului : un lucru de gust. Ne-am dus și încă de pe cînd urcam scările am auzit rîsul lui Nene.

Sălile expoziției erau un amestec de cabană de munte și de bar *novecento*. Ne serveau niște fete cu șorțuri în carouri. Și cum fotoliile și vasele de faianță erau expodate, stăteau acolo foarte stînjînit, simțîndu-te ca într-o vitrină. Febo n-a spus dacă făcea și el parte dintre organizatori. Pe pereți se vedeau tablouri și statuete ; nu le-am privit. M-am uitat la Nene care, în obișnuita ei hăinuță, rîdea să se prăpădească, trîntită într-un fotoliu, descolăcîndu-și picioarele și, din spate, un chelner îmbrăcat în negru îi aprindea țigara. Mai

erau Momina și alte femei și fete. Era și un bătrînel cu o barbă ca de chinez care, așezat în fața lui Nene, îi schița portretul. La intrarea în sală se zărea lume adunată; erau puțini — publicul care îi privea pe artiști.

Dar Nene și-a dat numaidecît seama de prezența mea și a venit să mă întrebe dacă văzusem lucrările ei. Era veselă, excitată, mi-a suflat fumul în față. Într-adevăr buzele-i groase și părul cîr-lionțat făceau din ea o fetiță. M-a dus în fața statuiilor sale — mici nuduri deformate care păreau de noroi. Le-am privit aplecînd capul într-o parte; am gîndit — dar nu i-am spus — că din pîntecul ei se puteau zămisli asemenea copii. Nene mă privea cu aviditate, cu gura căscată, ca și cum aș fi fost un băiat chipeș; eu așteptam să vorbească cineva; am aplecat capul în cealaltă parte. Febo, îmbrățișîndu-ne pe amîndouă pe după mijloc, a spus :

— Aici ne aflăm în cer sau sub pămînt. Trebuie să vină o mică femeie ca tine, Nene, ca să ne arate aceste lucruri teribile...

S-a pornit o discuție la care a luat parte și Momina. N-am ascultat. Sînt obișnuită cu pictorii. Priveam figura lui Nene care urmărea, clipind din ochi și tresărind, cuvintele celorlalți, ca și cum totul ar fi depins de ei. Își pierduse cu adevărat înfrînzneala, ori și comportarea aceasta îi era proprie? Cel mai de necrezut dintre toți era Febo. Numai cu o zi înainte tuna și fulgera împotriva lui Nene și a celorlalți artiști.

Vorbeau despre ea bine dispuși, și ea făcea pe fetița, pe neștiutoarea. Pe mine gestul acela de a-mi arăta statuile m-a plictisit chiar de la început. Nu mă putea lăsa să le văd singură? Dar Nene cultiva faima unei fete prost crescute și

impulsive. Poate că avea dreptate. „Aici nu lipsește decît Mariella, am gîndit eu. Ce-ar spune Becuccio despre nebunele astea ?“

Gîndindu-mă la Becuccio am izbucnit în rîs. Febo s-a întors spre mine bine dispus, s-a apropiat și mi-a suflat în obraz !

— Dumneavoastră sînteți o comoară, doamnă Clelia. Dumneavoastră ați face copiii mai bine, pariez.

— Credeam că adineauri vorbeați serios, i-am răspuns. În definitiv cea mai sinceră dintre cei de față a rămas tot Nene...

— Arta aceasta viscerală mi-a trezit pofta, a șoptit el. Înfulecăm niște cîrnați ?

Bînd rachiu și mîncînd cîrnați s-a vorbit din nou despre munți. Ba chiar bătrînul pictor cu cioc era un foarte priceput alpinist. Au pus la cale o escapadă la cabana aceea, s-a hotărît ce trebuia să facă fiecare, pînă a doua zi trebuiau date telefoane în stînga și-n dreapta.

— Duceți-vă voi, a spus Momina. Eu nu merg la cabană. Eu și Clelia ne vom opri pe drum... Ai fost vreodată la Montalto ?

XII

Am oprit mașinuța la o vilă de la poalele munților. Eram numai noi două. Celelalte mașini au trecut mai departe și ne-au așteptat la Saint-Vincent. Cele cîteva zile de vreme frumoasă fuseseră de ajuns să facă să înflorească plantele din sere, dar pomii din grădină erau încă goi. Nici n-am

apucat să arunc o privire înăuntru că Momina a strigat :

— Iată-ne și aici !

De data aceasta Rosetta nu purta rochia albastru-pal. Ne-a ieșit înainte în fustă și în pantofi de tenis, cu părul legat cu o panglică, ca și cum am fi fost la mare. Mi-a strâns mîna cu putere, a dat cealaltă mînă Mominei, dar n-a zîmbit : avea ochii întunecați și cercetători.

A ieșit și mama, în papuci, grasă și astmatică, îmbrăcată în catifea.

— Rosetta, a strigat Momina, poți să te întorci. Nu mai sînt baluri la Torino...

I-a vorbit despre prieteni, despre escapadă, despre grup. M-a mirat că Rosetta a acceptat tonul glumeț și că vorbea, ca și Momina, cu dezinvoltură ; m-am întrebat chiar dacă pe ea o văzusem pe targa aceea, acum cîte zile ? Cincisprezece, douăzeci ? Dar poate că Momina sporovăia așa ca s-o ajute, ca s-o scoată atît pe ea, cît și pe noi, din încurcătură. Probabil că se cunoșteau foarte bine.

Cea care avea ochii apoși și speriați, sărăcuța, era mama, care în fața Mominei se agita, iar pe mine mă privea cu neîncredere. Era într-atît femeiușcă încît a început să se vaite de viața la țară, de neplăcerea de-a sta la vilă cînd nici nu era măcar timpul. Dar Rosetta și Momina n-au încurajat-o. Ba pînă la urmă Momina i-a rîs în nas :

— Și răul ăla de papă al tău, a zis ea, să vă condamne așa la închisoare ! Trebuie să evadezi, Rosetta, de acord ?

— Eu rămîn aici, a spus Rosetta cu jumătate de glas.

Mama s-a temut să nu fi aranjat ele ceva.

— N-ai nici schiurile, a spus ea, n-ai nimic. Papă nu știe...

— Dar cine spune de schi ? a întrebat Momina. Să se ducă nebunii ăia. Noi ne ducem la Saint-Vincent. Nici Clelia n-a venit să schieze...

Dar mai înainte de-a pleca, mama a vrut să ne dea ceai, să pregătească niște termosuri, să ne echipeze. Rosetta se și dusesese să se îmbrace, fără să mai piardă timpul.

Cînd am rămas singure, cu mama, Momina a șoptit de pe treaptă :

— Cum îi merge ?

Mama s-a întors, ținîndu-și obrazul cu palma. Am zărit-o pe fată, cu blana pe umeri, alergînd pe coridor. Bătrîna a bîlbiit :

— Pentru Dumnezeu. Ca să nu se întîmple ceva...

— Trebuie să vă întoarceți, i-a tăiat-o Momina. Nu trebuie să se ascundă. La Torino prietenele vorbesc...

Am sosit la Saint-Vincent gonind tot printre munți. Și aici strălucea soarele pe zăpadă și nu se vedeau prea mulți copaci. M-a mirat numărul mare de mașini în locul de parcare al cazinoului.

— N-ați mai fost niciodată aici ? m-a întrebat Rosetta de la spate. Vrusese să stea în spate, cu jacheta sa de blană, și discutase în timpul drumului cu Momina, fără să se privească.

— E comod, am spus. Doar la trei ceasuri cu mașina.

— Jucați ?

— Nu cred în noroc.

— Parcă viața e altceva ! a spus Momina înceținind. Lumea visează automobilul ca să vină să-și cîștige automobilul care servește apoi la întoarcere... Asta e lumea.

A vorbit cu un ton categoric, care-mi părea zeflemitor. Dar n-au rîs nici una, nici alta. Am coborît.

Prietenii noştri, din fericire, se risipiseră de cîtva timp prin sălile de joc şi am putut să ne aşezăm la bar numai noi trei. Era plin de lume şi cald ca într-o seră. Rosetta a luat o oranjadă, şi a băut-o în tăcere, privindu-ne. Părea o fată liniştită şi sportivă, cu *sweater*-ul ei galben şi cu pantalonii sumeşi. A întrebat cine mai era cu noi în afară de Pegi şi de fete. Discuţia s-a întors la prietene şi la ultimele întîmplări din Torino. La un moment dat Momina a spus că piesa rămăsese baltă (fuma, închidea ochii prin fum).

— De ce ? a întrebat-o Rosetta, cu răceală.

— Nu vor să te jignească, a lămurit-o Momina. Ştii, drama se sfîrşeşte rău...

— Prostii, s-a repezit Rosetta. Şi ce-i cu asta ?

— Ştii cine apără vechea piesă ? a spus cealaltă. Mariella. Mariella ţine la reprezentatie şi nu vede nici o aluzie aici. Spune că ție nu-ți pasă...

Rosetta mi-a aruncat o privire rapidă. Eu m-am ridicat şi am spus :

— Iertați-mă. Trebuie să mă duc la toaletă.

M-au privit amîndouă : Momina cu fața înveselită.

Am rămas cu impresia că spuseseam unul din acele lucruri care nu se spun. În timp ce cutreieram coridoarele, ca să mă calmez, îmi spuneam : „Cîtă prostie în căpățîna ta ! Aşa înveți să dorești să fii o alta ! ?“ Cred că eram şi roşie în obraji.

M-am oprit în fața unei oglinzi şi l-am zărit pe Febo care ieşea dintr-o mică sală de joc. Nu m-am întors pînă n-a intrat îndărăt.

Cînd m-am întors, am spus : „Scuzați-mă“. Şi Rosetta, cu ochii ei rigizi :

— Dar puteați rămîne. Nu ne stingheriți cîtuși de puțin. Nu-mi e rușine de ceea ce am făcut. Momina a spus :

— Tu, care-ai văzut-o pe Rosetta în noaptea aceea, spune-ne cum era. N-o dezbrăcaseră oamenii de serviciu, sper ?

Rosetta a făcut o strîmbătură ca și cînd ar fi încercat să rîdă. Și ea roșea. Și-a dat seama și și-a înăsprit privirea, fixîndu-mă.

Am spus ceva, nu știu, că erau lîngă ea mama și un doctor.

— Nu, nu, cum arăta Rosetta, s-a îndirjit Momina. Impresia pe care o făcea unei străine. Tu erai o străină, atunci. Dacă era urîtă, crispată, dacă părea o alta. Cum arătăm moarte. În fond ea nu vrea să știe altceva.

Probabil că se cunoșteau foarte bine din moment ce-și vorbeau astfel. Rosetta mă privea în străfundul ochilor, atentă. Am răspuns că nu stătusem decît o clipă, dar că fața-mi păruse umflată, că era îmbrăcată de seară în albastru-deschis și că nu avea pantofi. De asta eram sigură. Era atît de firească și de puțin crispată, am spus, încît privisem sub brancardă dacă nu cumva picura sînge. Părea un accident, un accident obișnuit. În fond un om leșinat e ca un om adormit.

Rosetta a respirat greu, n-a încercat să zîmbească. Momina a întreat-o :

— La ce oră luaseși somniferul ?

Dar Rosetta n-a răspuns la asta. Și-a scuturat umerii, s-a uitat în jur și apoi a întreat cu voce slabă, ezitînd :

— Într-adevăr ați crezut că m-am împușcat ?

— Dacă țineai așa de mult la treaba asta, a spus Momina, mai bine te împușcai. Așa ți-a ieșit pe dos.

Rosetta mă privea intimidată, din adâncul ochilor — îmi părea o alta în clipa aceea — și a bâlbâit :

— După, te simți mai rău decât la început. Și asta este înspăimântător.

XIII

N-am mai avut timp de vorbit. Fetele ne-au văzut, au venit la noi, și au apărut alte figuri dintre cunoștințele comune, ba chiar și câte cineva de la mine de la hotel. Acum, că ne știau la bar, Febo, Nene și tipul acela cu numele de Pegi, care jucau și pierdeau cu insolență, apăreau de mai multe ori ca să bea pahar după pahar. Până la urmă Nene și băiețandru acela de Pegi, pe jumătate beți, s-au luat la harță în așa hal încît bătrînul pictor și Momina au intervenit ca să putem pleca :

— Venim și noi, a spus Momina.

În timpul acesta eu mă preumblam prin săli și lumea îngrămădită pe lîngă mesele de joc mă enerva ; pe pereți erau tablouri imense, peisaje și femei goale, de parcă ai fi zis că scopul jucătorilor era să stea bine și să întrețină femei goale în blănuri. Ceea ce te scoate din sărite e că trebuie să recunoști că totul se reduce tocmai la asta și că jucătorii au dreptate. Dreptate au cu toții, chiar și cei care trăiesc aici, chiar și bătrînele decăzute, că-rra li se scurg ochii după mizele altora. Cel puțin la joc nu mai e nici o diferență — nobili sau oameni de jos, tîrfe, borfași, imbecili sau șmecheri, toți vor același lucru.

La un moment, disperată, Nene s-a prăbușit într-un fotoliu strigînd :

— Duceți-mă de aici, duceți-mă !...

Atunci am pornit-o spre mașini și i-am luat cu noi și pe ceilalți. Nene, care abia atunci și-a dat seama de prezența Rosettei, a început s-o strige, dorind s-o sărute. Binevoitoare, Rosetta a făcut-o să renunțe la acest capriciu, aprinzîndu-i țigara prin geamul mașinii.

Au plecat. Trebuia să plecăm și noi, dar, privindu-ne, ne-a venit să rîdem.

— Hai să cinăm la Ivrea, a spus Momina, ridicîndu-se. Pe urmă ne întoarcem la Montalto.

Am intrat iarăși prin săli să mai aruncăm o ultimă privire. Momina a spus că vrea să-și scoată banii de pe escapadă, acum cînd acele pieze rele pleaseră.

— Stai lîngă mine, i-a spus Rosettei, tu aduci noroc, ești ca funia spînzuratului.

S-au așezat la o masă, grave. Eu ședeam și priveam. În scurt timp Momina a pierdut zece mii de lire.

— Încearcă tu, i-a spus Rosettei.

Rosetta a pierdut și ea alte cinci mii.

— Să mergem la bar, a spus Momina.

„Gata, mi-am zis eu, acum să te ții.“

— Ascultați, le-am spus luîndu-mi cafeaua, vă invit eu la cină, numai încetați odată !

— Mai împrumută-mi o mie de lire, mi-a cerut Momina.

— Să mergem, a spus Rosetta, n-are nici un rost.

Am dat mia de lire și am pierdut-o și pe ea. În timp ce Momina bătea cîmpii la garderobă despre ghinionul ei, și ne îmbrăcam blănurile, ne-a ieșit

înainte, pe neașteptate, încăpăținatul acela de Febo.

— Unde merg frumoasele doamne ? a rînjit el.

Nu plecase. Nimeni nu se gîndise la el. Șezuse în sală în timp ce jucasem și noi.

— Ei, poftim, a spus Momina, dumneavoastră sînteți de vină. Plecați numaidecît !

Ne-am urcat în schimb în mașină, înghesuiți, toți patru. Nu era ușor să te descotorosești de el, cu atît mai mult cu cît glumea înveninat despre ghinionul comun și spunea :

— Îmi datorați o compensație. Noaptea aceasta s-o petrecem împreună.

Febo era ca la el acasă și la Ivrea și ne-a dus într-un local al lui, de căruțași.

— Drăguț, a spus Momina intrînd. Am trecut într-un fel de separeu unde se afla o teracotă uriașă înroșită de foc, și cîrciumarul, un vlăjgan cu păr prin urechi și un șorț cît toate zilele, s-a apropiat respectuos de noi ca să ne ia hainele.

— Vă rog, a spus Febo.

O priveam pe Rosetta care-și scotea haina ei de leopard.

— Toate blănurile dumneavoastră nu fac cît părul acestui om, a flecărit Febo.

— În privința asta nici inginerul nostru nu duce lipsă, a spus Momina.

— Nu sînt singur, i-a întors-o el. Ce spuneți de Loris, care nici nu se mai vede de-atîta păr ? Cum de n-a venit și el ? Momina s-a întors spre Rosetta :

— Într-o vreme Loris îți plăcea. Era atît de amuzant.

— Pentru mine, a spus Febo, părul e mare lucru. Căci, ia spuneți-mi, ce s-ar face Loris dacă n-ar avea decît viciul ? Ar fi trebuit de mult să se

lase de meserie. Dar așa poate să continue nepedepsit...

— Nu e amuzant, a spus Rosetta, cu jumătate de glas. Nu e amuzant și nu e generos. Într-o vreme erați prieteni.

— Să-i dăm să bea, să-i dăm să bea ! a strigat Febo. Pe urmă Rosetta o să ne povestească de pe vremea când toți erau buni prieteni între ei...

Am mâncat cum se mănincă în asemenea locuri și am băut la fel de virtos. Cîrciumarul ne recomanda misterioase vinuri vechi de prin părțile acelea ; își făcea cu ochiul cu Febo ; după fiecare fel de mîncare ne întreba dacă fusese pe gustul nostru. Pînă la urmă Rosetta a prins viață și glumea, nu s-a mai vorbit despre Loris. Am glumit în schimb pe socoteala vilegiaturiștilor noștri care la ora aceea mîncau hrană rece și conserve în cabana proiectată de Febo, și Febo a spus cu gura plină :

— Cel puțin se află într-un loc ales.

— Dac-ar fi și Morelli cu noi, a spus Momina. Lucrurile astea îi plac.

— Cine-i Morelli ? a întrebat Rosetta.

— E un domn mai în vîrstă, bun prieten cu Clelia, a spus Momina cu voioșie. Dar ce mai vorbești, îl cunoști și tu...

— Va să zică așa stau lucrurile, a strigat Febo. Cei mai simpatici tipi nu se află de față. Mulțumiți-vă deci cu ce aveți.

S-a făcut ora de închidere și cîrciumarul, nemaisprăvind cu zîmbetele, ne-a dat afară.

A fost fericită ideea să-l lăsăm pe Febo să plătească. Vream să fac eu treaba asta, dar Momina mi-a spus :

— Nici pomeneală. Și așa ne costă o groază de bani tipul ăsta.

Am dus-o pe Rosetta La 'Montalto. Mama ei încă nu se culcase și o aștepta. Ne-a primit înlăcrimată și, în timp ce Febo, din mașină, mă tot trăgea în spate, afară Momina parlamenta și-a făcut-o pe bătrână să promită că a doua zi aveau să se întoarcă la Torino. Am salutat-o pe Rosetta, care mi-a întins mîna prin portieră și mi-a aruncat o privire sfioasă, recunoscătoare. Am pornit-o iar.

— De ce, a întrebat Febo, întinzîndu-și capul peste umerii noștri, de ce nu ne-au invitat să dormim la vilă ?

— Prea multe femei pentru un singur bărbat, a răspuns Momina.

— Zgîrcioabele ! a mîrîit el. Cel puțin să ne oprim la Ivrea. Cunosc un hotel..

Nu mă așteptam, dar Momina a acceptat.

— Mîine ne întoarcem la Montalto, mi-a spus. Dacă mergeam la cabană ședeam afară, nu ?

Cînd a fost vorba despre camere, Febo a spus :

— Păcat că nu ne dă una pentru toți trei.

Momina a adăugat :

— Pentru mine și Clelia ne dau una.

Dar abia ne scosese răm blănurile și ne spălaserăm pe mîini (Momina purta mereu în geantă cremă și parfum) că se și deschisese ușa și Febo a intrat cu o tavă cu lichior.

— Doamnele sînt servite, a spus el. Oferta casei.

— Pune-o acolo, i-a răspuns Momina. Noapte bună.

N-a fost cu putință să-l gonim. După puțin timp Momina s-a așezat pe pat, eu m-am întors pe partea cealaltă și m-am înfășurat în pleduri. Așezat lângă Momina, Febo pălăvrăgea. Pălăvrăgeau despre femei, despre niște localuri din Torino. Au

vorbit despre toate cîte le treceau prin cap, cu o libertate care era ciudată între doi oameni care își mai spuneau încă dumneavoastră și care cu o zi înainte nici nu se cunoșteau. Rîzînd zgomotos Febo se și răsturnasa de două-trei ori pe pat, și pînă la urmă a rămas acolo. Și Momina s-a întins lîngă el. Am ațipit, resemnată, în cîteva rînduri, și, trezindu-mă mereu tresărind, îi găseam tot așa, întinși, șopocăind. Apoi am băgat de seamă că se învelișeră amîndoi cu același pled. La un moment dat, la o neașteptată zvîcnire a lui Febo, i-am tras un picior care a fost amortizat de pleduri. Atunci m-am ridicat pe marginea patului și am început să fumez. Momina alergase la baie, Febo, ciufulit, mi-a întins un pahar din ce mai rămăsese pe fundul sticlei.

S-a repezit peste mine ca un diavol și a smuls pledurile. S-a agitat un pic și s-a potolit repede. Momina încă nu se întorsese cînd Febo se și ridicase și sta lîngă pat zbîrlit ca un ciine și-și aranja părul.

— Acum o să ne lași să dormim? am bombănit eu.

Cînd a plecat mi-am scos rochia (nu mi-am scos nimic altceva de pe mine) și m-am băgat din nou sub pled. Am ațipit înainte de-a se fi întors Momina.

XIV

Dimineța eram jos și-mi beam cafeaua cînd Momina a coborît. O lăsasem cu fața înfundată în pernă, încadrată de păru-i scurt și cu spinarea

goală, ca în prima seară cînd o văzusem. Mi-a apărut înainte într-o ținută îngrijită, dar ochii îi erau întunecați. A venit să se așeze surîzătoare, a lăsat geanta pe masă și a spus încet :

— Ce matinale sîntem.

Își bău cafeaua privindu-mă.

— Oare n-ai vrea să plecăm ? m-a întrebat punînd ceașca jos.

— Nu e mai bine să plătim ?

— Ar fi drăguț, dar oare asta ne privește pe noi ? M-a cercetat cu răceală : Va fi o frumoasă meditație pentru cînd se va trezi. Mucosul.

Și așa, am plecat. N-a mai spus altceva. Am urcat în mașină și, coborînd acum, am ajuns repede în cîmpie.

— E prea devreme ca să trecem pe la familia Mola. Să respirăm puțin aer. Cunoști regiunea Canaveze ?

Și astfel am cutreierat regiunea, învăluită în piclă, și am traversat două, trei sate.

Atentă la drum, Momina a spus într-un rînd :

— Simpatică Rosetta, nu-i așa ?

— Ce-i cu povestea aceea cu Loris ?

— Asta era acum un an, a spus Momina, cînd Rosetta picta. Lua lecții de la el. Pe urmă a întrerupt. Loris venea mereu la ei în casă... Știi cum e Loris.

— Ca amicul din noaptea asta, am spus.

Momina a zîmbit :

— Nu chiar.

— Nu e cumva ?... am întrebat la un moment dat și m-am oprit.

— Ce anume ? a exclamat Momina scrutîndu-mă. Că... Nu, nu. Povești vechi. Aș ști eu.

— E o fată dificilă... la închipuie-ți că i s-ar fi făcut o glumă ca azi-noapte...

— Dar la hotel se dusesese singură, a zis Momina, și mi-a spus-o. Cu mine nu se preface. Numai Adele vede amor peste tot... Rosetta înțelege asemenea lucruri.

— Și atunci, de ce s-a otrăvit? am întrebat-o. La vîrsta ei?

— Nu din dragoste, sînt sigură, a spus Momina, încruntîndu-se. Ea duce viața pe care am dus-o și eu, care o duc toate... Știm bine ce înseamnă să te culci cu un bărbat...

A tăcut puțin, atentă la drum.

— Nu știu, am spus, dar din pricina asta se ivesc cele mai mari neplăceri. Ar fi mai bine dacă n-ar fi așa.

— Poate, a pălăvrăgit Momina. Dar mie mi-ar lipsi. Ție, nu? Ia gîndește-te. Toți ar fi drăguți și demni, toți ar fi oameni cumsecade. N-ar mai fi clipe adevărate. Nimeni n-ar mai fi constrîns să iasă din vizuina lui și să se arate cum e, scîrbos și porc cum e. Cum ai face atunci să-i cunoști pe bărbați?

— Credeam că-ți place să petreci cu ei.

Am spus asta și m-am oprit. Am priceput cît de proastă eram. Am priceput că Momina stătea mai prost decît mine, că de lucrurile astea rîdea.

Dar n-a rîs. A scos un fluierat, un ușor fluierat de dispreț.

— Vrei să ne întoarcem? m-a întrebat.

Uruitul motorului mă adormea și mă gîndeam la noaptea ce trecuse, la părul roșu al lui Febo. Pîcla ușoară în lumina soarelui îmi dădea o senzație de proaspăt, și la un moment dat mi-am dat seama că îmi venea în minte lăptăria cu lespezi pătrate unde atîtea dimineți mă duceam singură, mai înainte de-a alerga la atelier și Guido dormea sătul în patul meu.

— Tu de ce crezi c-a făcut-o Rosetta ? m-a întrebat Momina pe neașteptate.

— Nu știu, am răspuns. Poate că...

— Nu se poate ști, a spus ea brusc. Te privește cu ochii aceia înspăimîntați... se apără... Nu vorbise cu noi niciodată despre așa ceva. Tu știi ce vreau să spun...

Am sosit la Montalto cînd persianele erau încă lăsate, dar un soare crud umplea grădina. Momina, care îmi povestea cît de tare o cuprindea uneori dezgustul — nu scîrba de asta sau de aia, de o serată sau de un sezon, ci sila de a trăi, sila de toți și de toate, de timpul care trece așa de repede și totuși rămîne împietrit — Momina a aprins o țigară și a apăsât pe clacson.

— Mai vorbim noi, mi-a spus, rîzînd.

Grădinarul ne deschidea poarta. Am intrat pe pietrișul curții. Cînd am apărut în fața scării, mama, îngrozită, a țîșnit pe ușa.

— Și totuși de fapt n-are nici un sens, a mai spus Momina.

Am pornit îndărăt spre Torino, în caravană, Rosetta — cu noi ; mama — împreună cu camerista și cu șoferul în uriașul automobil venit anume de la Torino. Toată dimineata, în așteptarea mașinii, cutreierasem prin vilă și prin grădină discutînd, privind munții. Rămăsesem singură cu Rosetta într-un rînd ; mă dusesese sus, pe o mică terasă, unde — mi-a spus — cînd era mică, se retrăgea ore în șir, să citească și să privească vîrfurile copacilor. Acolo sus se afla Torino, mi-a spus, și în serile de vară, din colțișorul acela, se gîndea la locurile de pe malul mării unde fusese, la Torino, la iarnă, la figurile noi pe care într-o zi avea să le cunoască.

— Deseori te înșală, i-am spus, nu credeți ?
Ea a spus :

— E de ajuns să-i privești în adîncul ochilor.
În ochi se află totul.

— Mai e și un alt mod, i-am răspuns, să lucrezi cu ei. Muncind, oamenii se arată așa cum sînt. E greu să păcălești pe cineva cînd muncești.

— Ce fel de muncă ? a întrebat ea.

Așa am călătorit spre Torino, și eu gîndeam că nici ea, nici Momina nu știau ce e munca ; nicio-dată nu-și cîștigaseră piinea, nici ciorapii, nici plimbările pe care le făcuseră și le făceau. Mă gîndeam ce ciudată e lumea asta în care toți muncim ca să nu mai muncim, dar dacă unul nu muncește ne apucă furia. Mă gîndeam la bătrîna Mola, doamna care-și alesese ca muncă să se agite pe lingă fiica ei, să se țină după ea, să facă în așa fel încît să nu-i lipsească nimic, iar fiica o răsplătea cu spaimele pe care i le dădea. Mi-am amintit de Gisella și de fiicele ei ; prăvălioara, „ne-am restrîns“, și toate astea ca să-și crească fetele în puf, cu mîinile-n sîn. M-a apucat mînia. Am revăzut mutra lui Febo. Am început să mă gîndesc la *via Po*.

M-am dus acolo înainte de a se însera, după o baie pe care am făcut-o la hotel. Nu fusese nimeni să mă caute ; nici măcar Morelli. Pe măsută era totuși un buchet de violete, cu o telegramă de la Maurizio. „Și asta“, m-am gîndit. Neavînd nimic de făcut toată ziua, avea timp să se gîndească la asemenea chestii. Se împlinise chiar o lună de cînd lipseam de la Roma.

L-am găsit pe Becuccio care supraveghia transportul cristalurilor. Nu mai purta pantalonii gri-verzui și nici puloverul, ci o haină de vînt cu un fular galben. Brățara însă o avea. Capul lui cu

păr creț și dinții lui albi mi-au făcut o impresie ciudată. În timp ce vorbea era cît pe-aci să întind mîna să-i ating urechea. „Aerul de munte e de vină“, m-am gîndit speriată.

I-am făcut în schimb o scenă neplăcută în legătură cu întîrzierea livrărilor.

— Arhitectul... a dat el să spună.

— Nu-l amesteca aici pe arhitect, i-am retezat eu vorba. E datoria voastră să vă țineți după furnizori...

Am controlat împreună cristalele și îmi plăcea cum mîinile lui mari căutau prin paie piciorușele, globurile irizate. În uriașa cameră proaspăt zugrăvită, în bătaia puternică a lămpii, cristalele acelea străluceau ca picurii de ploaie în lumina farurilor. Le priveam amîndoi în lumină și mi-a spus :

— Parcă ar fi flacăra de sudură cînd se taie șinele.

Fusese salahor, cîndva, într-o echipă de noapte a societății de tramvaie.

La un moment dat am simțit cum îmi prinde mîna prin paie. I-am spus să fie atent :

— Costă multe parale marfa asta.

Mi-a răspuns :

— Știu.

— Bine, i-am zis eu. Să terminăm cu lăzile.

XV.

După cum ne spuneau cei de la Roma, magazinul trebuia să fie gata la jumătatea lui martie, și boltele de la primul etaj tot nu se clădiseră. Devenise

difficil să lucrez cu Febo ; a început să spună că cei de la Roma nu pricepeau nimic și că, dacă eu nu știam să mă impun, el știa. Se întorsese de la Ivrea cu un aer prefăcut ; n-a ajuns pînă acolo încît să-mi vorbească despre plata de la hotel, dar m-a tutuit. I-am spus că la Roma primeam ordine, dar că la Torino le dam, și l-am întrebat cît cerea pentru că-l deranjasem. Fără să ridic glasul, am făcut-o și p-asta. A doua zi mi-a trimis un buchet de flori pe care le-am dăruit Mariucciei.

La Roma era o harababură de nedescris. Într-o lungă convorbire nocturnă mi-au dat vestea cea mare : magazinul și vitrinele rămîneau așa, dar la primul etaj saloanele de probă și salonul cel mare trebuiau să-și schimbe mobilierul, căpătau un nume și un stil. Trebuiau găsite toalete, stofe, lampadarii, stampe, fără să știe deocamdată dacă e vorba de baroc sau de altceva. Trebuia să-l înștiințez pe arhitect, să fac proiecte, fotografii, să trimit pe cineva la Roma. Să opresc totul. Chiar și covoarele și perdelele.

— Pentru cincisprezece ? am întrebat.

Nu țineau la o dată anume. Cît mai repede, se înțelege. Oricum, pînă la sfîrșitul lunii.

— E prea puțin timp, am spus.

— Trimite-l aici pe arhitect.

Nu l-am trimis. M-am dus eu. În seara zilei ce-a urmat făcusem baia la mine acasă și, după ce aerisisem camerele, pășeam pe pietrele obișnuite. Au urmat două zile infernale de siroco în care am revăzut obișnuitele figuri plictisite și n-am ajuns la nici o concluzie. Așa era Roma, o știam. La mijlocul unei discuții intra cutare ori cutare, începea să vorbească el, se ridica, spunea :

— Trebuie să ținem seama de asta.

Lipsea întotdeauna cineva, cel care începuse. *Madame* era gata să-l convoace și pe Febo, apoi a părăsit gândul acesta. Discuția cea mai încheată s-a purtat la o masă la *Columbia*, în timp ce ceilalți dansau. N-am putut-o convinge că era mult mai folositor să deschidem tocmai în mai cu modele de vară, dar mi-am făcut o idee despre ceea ce voiau. Cineva spusese că Torino este un oraș foarte dificil. Am explicat că și la Torino există unele limite.

Maurizio s-a plictisit și el de vizita mea neașteptată. A crezut că e de datoria lui să mă aștepte, să stea lângă mine, să mă urmeze. În mod ostentativ nu mi-a vorbit despre Torino. Eu nu i-am vorbit despre Morelli. Mi-am dat seama că eram mult mai singură la Roma, cățărându-mă pe străzile acelea sau bînd cafeaua la Gigi, decît la Torino, în patul meu de la hotel sau în *via Po*. În ultima seară ne-am întors tîrziu pe un vînt care mișca felinarele și făcea să scîrțîie persianele. Nu i-am spus că după anumite cuvinte pe jumătate rostite și tăceri prelungite pe care le surprinsesem la *Madame* înțelesesem că îmi încredințaseră Torino ca să nu mă mai mișc de acolo. I-am spus să stea în pat a doua zi și să nu vină la gară.

La Torino burnița. Totul era proaspăt, melancolic și întunecat ; de n-ar fi fost martie aș fi zis că era noiembrie. Cînd Febo a auzit că mă întorceam de la Roma, și-a reluat numaidecît rînjetul său cu țigara în gură, încît s-a și înecat cu fumul, dar nu era prea sigur pe sine. Cînd i-am spus povestea aceea cu barocul, m-a privit amuzat.

— Și acum, a spus, încet, cum se va descurca Clelia ?

— Îmi voi căuta un decorator care să se priceapă la baroc, i-am spus.

— Torino e plin de baroc. E peste tot, dar nimic nu e suficient de baroc...

— Asta se știe la Roma, i-am răspuns, dar nu știu ce anume este barocul.

— Atunci să facem așa, a spus el, și a început să repeadă linii pe hîrtie.

A schițat și a fumat toată seara. Era în formă. Eu priveam mîna aceea roșie și osoasă, fără să mă gîndesc că era a lui. Îmi era ciudă că știa atîtea lucruri, tînăr cum era, că glumea așa de ușor cu toate astea, care pentru el păreau că sînt ca niște bani pe care-i găsea în buzunar fără să-i fi pus acolo. Cu cîtva timp înainte îmi povestise că se dusesese la școala de arhitectură numai în anumite zile, cînd știa că va găsi acolo pe o colegă. Că meseria o învățase cutreierînd lumea, împreună cu mama lui, o bătrînă nebună, care monta și demonta case ca pe niște umbrele de plaje. Și așa, glumind, mi-a explicat că nu era nevoie de-a schimba nimic în salonașe. Era de ajuns să găsim niște piese de pe la anticari, care nici măcar baroc nu trebuiau să fie toate — unele chiar de prin provincie, de un gust îndoielnic — și să le plasăm cu pricepere, în locurile potrivite, luminîndu-le ca la teatru. Se distra cu toate astea și a început să mă sărute. Era în sala hotelului. Am ridicat mîna și mi-a sărutat-o.

A doua zi, iată că a apărut Morelli, agitat, întrebîndu-mă unde fusesem zilele acelea. I-am spus că trebuia să mă ajute, pentru că tineretul din Torino era într-adevăr dezorientat și noi, bătrîinii, trebuia să ne apărăm. L-am întrebat dacă știa niște anticari, dacă se pricepea la muzee.

Cînd a înțeles ceea ce vream, m-a întrebat dacă mă stabileam cu locuința în Torino.

Atunci am mers în *via Po* și i-am arătat saloanele.

— Pictorii dumneavoastră ce spun ?

— De s-ar pricepe măcar la tablouri...

— Aici tablourile vor fi oglinzile, a spus el cu seriozitate. Nu trebuie să alungi clientele. Nu-i tablou care să prețuiască mai mult decât o femeie frumoasă care se dezbracă. M-a întovărășit la anticarii de pe *via Mazzini*, și între timp vorbeam de Roma.

— La Roma ar fi mult mai ușor, spuneam. Roma e plină de vechi palate în lichidare...

Nu glumeau nici la Torino. Magazinele acelea erau mierea și noi muștele. Abia te mișcai prin mijlocul munților de obiecte — bucăți de ivoriu, tablouri cojite, pendule, statuete, flori artificiale, colane, evantaie. La prima vedere totul părea vechi și putrezit, dar, după puțin timp, nu mai rămânea un singur lucru — o miniatură sau un mîner de umbrelă — care să nu-ți facă poftă să-l iei cu tine, să ai o casă unde să-i găsești un locșor.

Morelli spunea :

— Nu ne arată ei ce au mai frumos. Nu știu cine sîntem. Și, privindu-mă cu seriozitate, îmi spunea : Soția mea ar trebui să fie aici.

— Dumneavoastră ce părere aveți de toate lucrurile acestea ? m-a întrebat între un trotuar și celălalt.

— Îți vine greu să te gîndești, i-am răspuns eu, că după ce mori lucrurile tale ajung așa, în mîinile altora...

— E mai rău cînd ajung înainte ca omul să moară, a spus Morelli. Dacă ar fi aici frumoasa noastră prietenă ar spune că și noi trecem din mînă în mînă la cei care ne doresc... Ceea ce sal-

vează omenirea este numai banul... care trece prin mîna tuturor.

Atunci discuția s-a oprit asupra femeilor și a caselor și asupra bunicii Clementina, care era încă pe lume cînd vreuna dintre acele umbrele, dintre acele chitare sau oglinzi ruginite, era nouă.

— Ea a știut să se pună la adăpost. Nimeni nu poate să spună că a avut-o în mîină... Mă fac să rîd acești copii, aceste prietene ale Mariellei, care au doar vicii, nu și experiența... Ele socotesc că e de ajuns să vorbești. Aș vrea să le văd peste vreo douăzeci de ani... Bătrîna, unde vrea ea, acolo ajungea...

Am intrat într-un alt magazin. Nici vorbă de baroc. I-am spus lui Morelli că era mai bine să vedem un palat, o casă, să ne facem o idee la fața locului.

— Să mergem la *donna Clementina*, a spus el. În seara aceea era prea multă lume, dar măcar porțelanurile, și tot merită...

XVI

Am sosit cînd ieșeau niște doamne : m-au privit. Acum douăzeci de ani drumul meu nu trecea prin acel cartier din Torino. Le-am găsit pe Mariella și pe mama ei tocmai după ce luaseră ceaiul : bunica — păcat ! — ațipise, căci se pregătea pentru seară cînd avea să vină să cînte un violonist român și ea dorea să asiste. Așteptau niște prieteni, nu doream să venim și noi ?

Mariella îmi tot arunca priviri și în timp ce treceam în salonul porțelanurilor m-a dojenit pe șoptite că nu-i spuseseam din vreme despre escapada de la Saint-Vincent.

— Veniți diseară, mi-a spus ea. Va fi și Rosetta, și toți ai noștri.

— N-am mai văzut pe nimeni. Ce faceți ?

— Nu se știe, a spus ea, misterioasă. Încercați și-o să vedeți.

Am apucat să-l trag la timp pe Morelli de mîneacă, să nu povestească guralivelor aceloră despre saloanele mele. Mama a aprins luminile la vitrina cu porțelanuri și despre fiecare piesă ne-a povestit cîte ceva. A vorbit de străbunicul ei, de nunți, de mătuși, de Revoluția franceză. Numele unor miniaturi lipite de perete — femei trandafirii cu peruci — Morelli le știa și ni le-a spus. Ne-a povestit istoria unei anume Giuditta — și ea din familie — care se întinsese sub un pom în grădinile regale și regele de atunci rupea cireși de pe ramuri și i le băga în gură. Eu priveam obiectele și încercam să pricep din ce erau făcute și cum — așa cum se face cu un model — dar era mai mult decît greu, era inutil. Eleganța aceea a statuilor și a micuțelor capete pictate părea alcătuită din nimic și, fără numele lor, fără discuțiile și istorioarele de familie, nu izbuteai să-ți creezi atmosfera. Trebuia așadar să mă mulțumesc cu Febo.

Și așa în seara aceea ne-am întors să-l ascultăm pe violonist. Am revăzut-o pe bătrîna pasăre de pradă cu panglica la gît și cu mantie, am revăzut cercul de domni încruntați, lampadariile, covorul. Tineret era mai puțin decît data trecută, stăteau dezumflați în scaunele tapițate, Loris lipsea. Dintre femei, Rosetta și Momina mi-au zîmbit. Violonistul a cîntat bine, cum cîntă violoniștii în ase-

menea ocazii. Era un omuleț gras, cu părul alb, care a sărutat mâinile tuturor femeilor ; nu se știa dacă era plătit sau venea așa, din prietenie. Rîdea cu gura închisă și ne privea picioarele. La pian îl acompania o femeie limfatică, cu ochelari și cu un trandafir roșu pe umăr. Doamnele au exclamat : „Bravo !“. Eu, ca să fiu sinceră, m-am plictisit.

Morelli aplauda cu convingere. Cînd s-a adus ceaiul le-am căutat pe Rosetta și pe Momina.

— De cum se ridică bătrîna, am spus noi, plecăm și noi.

Mariella m-a prins într-un colț :

— Vin și eu, mi-a spus, așteptați-mă.

Pînă la urmă ne-a tîrît după ea pe toți, chiar și pe violonist. La ușa de la ieșire doamna cu ochelari a strigat :

— Maestrul vrea să se delecteze cu noi.

Toți vorbeau franțuzește.

În mașină m-am nimerit lingă Rosetta. I-am spus pe întuneric, fără s-o deslușesc prea bine :

— A ieșit prost. A fost mai bine la Ivrea.

Nu-i încă dimineată, a spus Momina urcînd.

Pentru violonist, care sta cu doamnele și cu Morelli în mașina cea mare a Mariellei, a se delecta cu noi însemna să dea o raită prin centru, să se oprească în fața cafenelelor, să scoată capul afară și să discute, apoi să facă semn de pornire mai departe. După trei sau patru jocuri din acestea, Momina a spus :

— Ducă-se la dracu ! și a pornit-o pe cont propriu.

— Unde mergem ?

— La hotelul tău, mi-a spus.

Am intrat victorioase în sala hotelului. Cîțiva au ridicat capetele.

— N-ai emoții ? a întrebat-o Momina pe Rosetta care mergea între noi cu pumnii strînși.

Rosetta abia a zîmbit. A spus :

— S-ar putea ca nimeni să nu fi achitat nota din seara aceea. Numai să nu ne alunge...

— Nu te-ai mai întors aici după aceea ? a întrebat-o Momina.

Rosetta a ridicat din umeri.

— Unde ne așezăm ? am întrebat.

Chelnerul ne-a adus trei coniacuri. De la bar Luis mi-a făcut cu ochiul.

— Să sperăm că n-o să ne găsească aici Mariella, am spus. Mi-e teamă că românul acela să nu-i delecteze prea mult.

— Sînt mulți, a spus Rosetta. Cineva o să ofere ceva de băut.

Atunci le-am spus că la Torino mi se întîmpla acest lucru : simțeam nevoia să evit lumea. Atîția pictori, baloane umflate, muzicieni — peste tot ceva nou, nici la Roma lumea nu petrecea așa, fără întrerupere. Și Mariella care vrea teatru cu orice preț. Parcă nici n-ar fi fost război...

Rosetta, dezmierdîndu-și păhăruțul de coniac, surîdea din fotoliul ei :

— Spuneți-ne și nouă, a șoptit, de ce trăim așa ?

— Nu știu, i-am răspuns, mi se pare că n-are rost să se facă atîta zgomot.

Momina, care nu se așezase încă, se plimba neliniștită între bar și noi două.

— Nimic n-are vreun rost, a spus ea. Mai înainte, cel puțin, se putea călători.

Apoi s-a lăsat să cadă într-un fotoliu și a făcut o mișcare de parcă ar fi vrut să-și scoată pantoful.

— Mi-e teamă că nu se cuvine, a spus. N-ai un fotoliu sus ?

'Am urcat cu liftul. Urmăream mișcările Rosettei. 'Am ieșit în coridor și m-a privit în treacăt ; i-am făcut un semn ca și cum i-aș fi spus că stătusem acolo.

— Sînt toate la fel coridoarele astea, a spus ea fixînd preșul.

— Ca și zilele omului, a spun Momina. Toate ușile sînt la fel, și paturile, și ferestrele și lumea care doarme aici o noapte... Trebuie să ai curajul Cleliei ca să stai aici...

— Sau al ei, am spus, arătînd-o pe Rosetta.

— Ascultă, a spus Momina, fără să se întoarcă, acum, fiindcă aduc sus coniacul nostru, dacă vrei, stingem lumina și tu ne povestești cum ai ajuns aici și ai greșit doza... Încă nu cred...

Pe neașteptate Rosetta s-a oprit, albă la față, și-a strîns pumnii și buzele. Dar eram la ușă și am spus :

— Să intrăm.

Rosetta a intrat fără să spună nimic.

În vreme ce ne așezam pe scaune (Momina a aruncat numaidecît pantofii) și chelnerul a pus tava pe masă, nimeni n-a vorbit și eu simțeam că ochii goliți ai Rosettei se umpleau de lacrimi. Momina nu-și dăduse seama de nimic.

— Nu te așezi, Rosetta ? a întrebat-o.

Rosetta a clătinat furioasă din cap, s-a dus la ușă, a stins lumina și a spus cu voce seacă :

— Poftim !

Cîteva clipe, în întuneric nu s-a văzut decît punctul roșu al țigării Mominei. Se auzea scrișnetul îndepărtat al unui tramvai. Am ghicit umbra mai limpede a ferestrei.

— Aveai ceva împotriva mea ? a întrebat batjocoritoare Momina.

Am simțit efortul Rosettei de a-și stăpîni vocea. N-a reușit. A bîlbîit greoi :

— Nu trebuie să rîzi...

— O fac ca să-ți dau curaj, a spus cealaltă, cu răceală. Pentru tine o fac. Încearcă să fii inteligentă, căci ești. Ce s-a întîmplat ? Nu mă simt vinovată cu nimic. Te-am jignit poate ? Ți-am spus să faci și să nu faci asta și aia ? Doar te-am ajutat să vezi limpede în harababura care era în tine... Ți-e teamă de asta ? Înțeleg să te omori... toți se gîndesc la asta... dar s-o faci ca lumea, s-o faci așa ca să fie un lucru adevărat... S-o faci fără scandal... Tu, în schimb, parc-ai fi o croitoreasă abandonată...

— Eu... te urăsc, a bîlbîit Rosetta, gîfîind.

— De ce ? a întrebat Momina, serioasă. Ce anume îmi reproșezi ? Că am însemnat prea mult pentru tine ? Sau prea puțin ? Ce importanță are, sîntem prietene.

Rosetta n-a răspuns și Momina n-a continuat. Le auzeam respirînd. Am pus pe masă, orbecăind, paharul pe care-l aveam în mînă. Am șoptit către Rosetta :

— Așezați-vă.

S-a așezat. Am înțeles că puteam să vorbesc. Atunci am spus că, deși eu n-aveam nici o legătură cu toate astea, fiindcă eram împreună, puteam să spun și eu două vorbe. Auzisem fel de fel de păreri despre faptul acela și nici una întemeiată.

— Dacă e ceva între voi, am spus, vorbiți deschis și terminați odată.

Momina s-a răsucit în fotoliu să caute o țigară. Lumina chibritului m-a orbit, i-am zărit părul scurt pe ochi.

— Ce e ? Ați făcut dragoste împreună ? -

N-a răspuns nici una nici alta. Momina a început să rîdă și să tușească.

XVII

— Nici măcar asta nu se poate spune, a reînceput Momina văitîndu-se, în momentul cînd prin întuneric începeam să întrevăd figurile, vag. Nu-i rău că ai stins, draga mea. Înțelege că dintr-un lucru care putea să iasă frumos, și să aibă un sens, ai făcut un caz personal, o dramă isterică ?... Ai auzit ce spune Clelia ?

Auzise și trebuie să fi fost roșie ca focul. Nu cred că ar fi putut să plîngă și nici să se teamă.

— Voi amîndouă n-aveți nici o legătură cu toate astea, a spus ea, răutăcios, cu vocea ei morocănoasă. Am douăzeci și trei de ani, cunosc viața. Nu port pică nimănui. Să vorbim despre altceva, vă displace ?

— Spune-ne măcar ce simți atunci. La ce te gîndești în momentul acela. Te-ai privit în oglindă ?

Nu vorbea în bătaie de joc, ci cu o voce copilărească, de parcă ar fi jucat teatru. Chiar și la început, cînd stinseseră lumina, mi s-a părut că asist la o scenă dintr-o piesă de teatru. Din nou m-a cuprins bănuiala că în ziua aceea pe targă nu fusese chiar nimeni.

Rosetta a spus că nu se privise în oglindă. Nu-și amintea dacă în cameră erau oglinzi. Și atunci stinseșe lumina. Nu vrea să vadă nimic, pe nimeni, vrea numai să doarmă. Și o durea capul, o durăa îngrozitor capul. Și că la un moment dat se potolise durerea asta de cap, trecuse, lăsînd-o destinsă, fericită. Ce fericită era ; părea un miracol !... Pe urmă se trezise la spital, sub o lampă care-i tortura ochii.

— Sleită ? a întrebat încet Momina.

— Uf, a spus Rosetta, cînd te trezești e oribil.

— Am cunoscut o casieriță la Roma, am spus eu, care, tot fiind nevoită să se vadă în oglindă, oglinda de după tejghea, a înnebunit... Credea că este o alta.

Momina a spus :

— Ar trebui să te vezi în oglindă... Tu, Rosetta, n-ai avut curajul...

Am vorbit așa, despre oglindă și despre ochii celui ce se omoară. Și a venit timpul cînd, întorcîndu-se chelnerul cu o nouă tavă, am aprins din nou lumina. Figura Rosettei era liniștită, împietrită.

A sunat telefonul. Era Mariella care vrea să știe ce se întîmplase. Nu înțelegea ce spuneam pentru că de unde dădea ea telefon se auzea o orcheștră. Le-am întrebat din ochi pe cele două. Am strigat în receptor că mă întorsesem acasă fiindcă eram oboșită. Să danseze și să se distreze. Că serata fusese drăguță.

Apoi a telefonat Rosetta. A chemat casa ei și a spus :

— Mamă, mă întorc îndată.

Momina și-a pus pantofii și au plecat.

A doua zi m-a vizitat Rosettă în *via Po*. A intrat cu un zîmbet nesigur, cu blana ei de leopard. Sus, Febo și Becuccio luau niște măsuri.

— Știi că n-aveți nici un chef să-l întîlniți pe prietenul nostru, i-am spus. Mergeți cu mine să fac niște cumpărături ?

M-a așteptat în camera cea mare în timp ce strigam spre scară că plecam. Am văzut-o așa de tînără lingă vitrină și am gîndit : „În locul ei Mariella ar fi o excelentă casierită“.

Mergînd pe sub porticuri i-am spus că mă gîndisem să-i dau ceva de lucru. Ea a zîmbit, în felul ei.

— Mi-a venit o idee, i-am spus. Un magazin servit de prietenele dumneavoastră cele mai distinse. Dumneavoastră ați veni ? Cele mai frumoase nume din Torino... Unele la casă, altele la vitrine și în saloane...

A primit gluma. Mi-a spus :

— Cine ar mai veni să cumpere ? N-ar mai rămîne nume disponibile.

— Cameristele dumneavoastră, măcar... Numele urîte.

— N-am ști să facem nimic...

— Cine știe... Ar fi ca la serbările de caritate...

— Vă invidiez, doamnă Oitana, mi-a spus. E frumos să muncești ca dumneavoastră.

— De multe ori e o pacoste... Întotdeauna ai un patron.

— Poate că tocmai asta e munca : să ai pe cineva care să-ți spună ce să faci și ce nu... E o salvare.

— Încercați s-o întrebați pe camerista dumneavoastră.

A ezitat.

— Ieri, a spus, am fost proastă...

N-am întrerupt-o :

— ...Se zic și se fac multe lucruri false... Înțelegeți. Aș vrea să fiu o alta, ca acea casierică de la Roma... Chiar și nebună ca ea. Nu trebuie să credeți ceea ce spune Momina... Uneori Momina te scoate din sărite...

— De fapt Momina a fost mai discretă decît mine, i-am spus, pîndind-o cu privirea.

— Dumneavoastră cunoașteți bine viața, doamnă Oitana... Își căuta cuvintele. Pe niște femei care discută cum am discutat noi ieri nu le mai puteți stima, nu-i așa ?...

S-a oprit cu încăpăținare, sfredelindu-mă cu ochii. Ieri, pe întuneric, trebuie să fi fost tot așa de roșie.

Am făcut-o să pornească mai departe. I-am spus că atîta vreme cît o femeie se înroșește nu e cazul să se vorbească de stimă. (S-a scuzat. Mi-a spus : „Roșesc din toate fleacurile !”) I-am spus că totul se poate încerca, cu condiția să nu-ți faci rău și să nu-ți bage idei proaste în cap. Am întrebat-o dacă pentru asta luase veronal.

Ne opriserăm în fața florăriei de pe *via* Pietro Micca. Era mai ușor de vorbit așa. Am întrebat-o :

— Să-i trimitem flori Mariellei pentru ziua de ieri ?

— Să-i trimitem, a spus.

Am ales lăcrămioare. În timp ce femeia aranja frunzele verzi, i-am spus Rosettei :

— La vîrsta dumneavoastră nu sînt vicii. Viciile vin mai tîrziu.

— Nu cred că am, a răspuns ea, cu o strîmbătură. Ar fi mai bine să am.

Cînd am fost iar sub porticuri am întrebat-o :

— În definitiv, hai să dăm cărțile pe față : nu pentru asta ați încercat să vă omoriți ?

Încremenită, Rosetta mi-a spus că nici ea măcar nu știa de ce intrase la hotel în dimineața aceea. Intrase chiar mulțumită. După balul acela mascat se simțea ușurată. De multă vreme noaptea o umplea de silă, gândul că se isprăvisese o altă zi, că rămîne singură cu dezgustul ei, că așteaptă dimineața întinsă în pat, toate astea îi deveniseră insuportabile. Cel puțin noaptea aceea trecuse. Dar apoi, focmai pentru că nu dormise și se învîrtea prin cameră, gîndindu-se la noapte, gîndindu-se la toate lucrurile prostești care i se întîmplaseră noaptea, și că acum era din nou singură și nu putea face nimic, o apucase încet-încet disperarea, și găsind în poșetă veronalul...

— Momina nu era la bal ?

Nu. Momina nu venise, dar la hotel, ea, întinsă pe pat, se gîndise mult la asta, se gîndise la atîtea lucruri pe care le spunea Momina, la discuțiile lor, la curajul Mominei care era mai dezgustată de viață decît ea, dar rîdea și spunea : „Ca să mă omor aștept vara, nu vreau să fiu îngropată pe ploaie“.

— Eu, a spus Rosetta, n-am mai avut răbdarea să aștept...

— Dar nu v-ați certat cu Momina ?

— Nu, discutam uneori, ca aseară, dar sîntem bune prietene. Momina e singura prietenă pe care o am.

Va să zică așa stau lucrurile. I-am spus brusc :

— Doar prietenă ?

M-a privit, suptă la față, cu ochii aceia de pisică. Abia a roșit puțin, apoi s-a stăpînit cu nervozitate :

— Ce mă siliți să spun, doamnă Oitana ? a bîlbîit ea. E necesar ? Dar nu-mi e rușine. Știți cum e între fete. Momina a fost prima mea dragoste. Cu mulți ani în urmă, înainte de-a se fi căsătorit... Acum sîntem prietene, credeți-mă...

A trebuit s-o cred. Am întrebat-o de ce nu se gîdea mai degrabă să se mărite. A ridicat din umeri. A spus că-i cunoaște pe bărbați.

— Poate nu pe toți, am observat.

— Nu e necesar, a spus.

— Nu-mi veți spune, ca Momina, că vă e frică să faceți copii.

— Îmi plac copiii, mi-a spus. Dar ar trebui să rămînă mereu copii. Dacă mă gîndesc că apoi cresc și se fac oameni ca noi, mă apucă furia... Nu credeți ?

— N-am copii, i-am răspuns.

Ne-am despărțit făgăduindu-ne să ne revedem, dar eram sigură că nu avea să mai vină. Rosetta venise să mă caute din naivitate sau de ciudă, dar trebuie să-și fi dat seama că de-acum înainte era imposibil să restabilească distanțele cu mine. Căci mereu venea vorba despre același lucru.

M-am dus la Milano să văd niște mobile de cristal, împreună cu Febo care a găsit o mașină și m-a dus acolo. Totul a mers bine, numai că la întoarcere, pe autostradă, ne-am oprit să aprindem o țigară și Febo, cu expresia din noaptea aceea de la Ivrea, s-a repezit să mă ia în brațe. I-am făcut o vînație la un ochi de credeam că l-am chiorît, dar pornind din nou la drum a stat cuminte și i-am explicat că lumea e mare și că nu trebuie să faci dragoste cu tovarășii de muncă. El privea șoseaua, abătut. L-am întrebat de ce nu încerca cu Momina, sau nu-și găsea chiar o soție printre prietenele Mominei. Erau oameni bogați și instruiți, care știau să picteze și să joace piese de teatru. Atunci m-a

privit cu un ochi înveselit. A oprit mașina. „Aici rămânem“, m-am gândit.

— Clelia, Clelia, mi-a spus, fără să mă atingă însă, vrei să fiți soția mea astă seară ?

— E o propunere serioasă ?

— Păi văd că sîntem soț și soție : m-ați pocnit.

— Pot face asta ca o mamă, dacă vrei.

— Da, da, a spus el și a bătut din palme, da, mamă. Mă duci pe cîmp, să culeg melcișori ?

În schimb, am oprit la o estradă de dans dintr-un sat de la marginea Turinului și Febo, bine dispus, s-a luat la hartă cu o pereche de tineri care dansau împreună și ne tăiau drumul. L-au amenințat că au să-i scoată și ochiul celălalt. Era de mirare cum Febo, blond și osos, îndrăznește să se încurce cu țărâni aceia, fără să știe măcar dialectul. I-am spus să înceteze și a trebuit să-l trag eu de-acolo. Atunci s-a gândit să oprească la o cîrciumă, să mîncăm, și m-a întrebat dacă nu-mi plăcea și mie să fug de-acasă și să fac nebunii.

— Nu e de loc greu, i-am spus eu. Mai urît e să locuiești într-o cîrciumă.

— Ei bine, a spus el, atunci să facem lucruri urîte.

Am găsit o cîrciumă la capătul căii Giulio Cesare. La început Febo a fost calm și ne pregăteam să mîncăm. Dar cîrciumarul nu mai era părosul acela de la Ivrea și la bucătărie n-aveau mare lucru. Ne-a servit o slujnică în papuci, cu ochii roșii, care-mi privea ciorapii, și ne priveau și ceilalți clienți, o bătrînă și cițiva șoferi. Camera era rece, proaspăt zugrăvită, dar de pe acum murdară ; m-am gândit că pe vremea mea aici era cîmp, drumuri desfundate și cîmp.

— Ceea ce facem e cu adevărat urît, i-am spus eu lui Febo.

El încerca să se înfierbînte și să găsească bun vinul. Fata, cu ochii ei roșii, ne privea de la tețghea. Ceilalți jucau acum cărți, fumînd și scuipînd.

După ce-am terminat friptura, i-am spus să mergem.

— Și cu toate astea trebuie să fie pe aici un loc, a spus el.

Cînd am ieșit, era întuneric. Peste reclamele roșii de neon, răspîndite de-a lungul șoselii, sufla vîntul.

— Orașul ăsta are farmecul lui, a spus Febo. Dumneavoastră nu înțelegeți, dumneavoastră trăiți prea mult printre domni...

M-am urcat în mașină mînioasă, de-mi venea să-l sugrum.

— Ba vouă și caraghioaselor ălor de Martelli și de Momina vă place să faceți pe domnii, i-am spus. Eu m-am născut aici, la Torino. Știu ce înseamnă să vezi o altă femeie cu ciorapi de mătase și tu să nu-i ai...

În timp ce ne certam și el rîdea prostește, s-a oprit încă o dată, în fața unei cafenele cu o grădiniță iluminată.

— Aici, noaptea, curge sînge, a spus.

Lumina venea de la geamurile unei încăperi uriașe, luminată cu becuri neacoperite de nimic. Nu aveau orchestră, cînta radioul, și mai multe perechi dansau vociferînd pe o pistă de ciment. Cunoșteam aceste locuri.

— Dacă sala comună nu-ți place, mi-a șoptit Febo la ureche, e loc sus...

I-am spus că luam cafeaua dar nu vream să mă opresc. Nici pentru mine, nici pentru el compania celuilalt nu era potrivită în acel loc.

— Există riscul să te părăsesc, i-am spus eu, și să mă duc cu tipul de colo cu fular.

Febo l-a privit pe băiatul cu fular care discuta la o masă cu două femei boite țipător. A ridicat o sprinceană. N-a răspuns și s-a sprijinit de tejghea, cu spatele.

— Băiatul acela, i-am spus, nici nu visează să vină ca dumneavoastră sau ca mine ca să-și treacă seara. Atît cît trăiește cum trăiește n-are nevoie să-și schimbe mediul. Pentru el eleganța înseamnă parfumul care se vinde la tutungerie și cravatele roșii și verzi. El lucrează aici cu femeiuștile alea. De ce să te distrezi pe socoteala lui ?

Febo, cu spatele la tejghea și cu coatele rezemate de ea, îl privea. Nefiind încă beat, a mormăit :

— Vorbește femeia sau tovarășa de muncă ?

I-am spus că e caraghios și că vorbeam serios.

Și el atunci, ridicînd o sprinceană, m-a întrebat în ce mediu mă născusem.

— Mai mult sau mai puțin în asta, i-am spus acru.

Tinărul cu fular își dăduse seama că Febo îl fixa și acum se uita la noi.

— Și dumneavoastră, a spus Febo, privind mereu sala cu impertinență, dumneavoastră ați ieșit din mediul dumneavoastră, v-ați pus ciorapi de mătase, și vă distrați cu noi, oameni serioși și instruiți, pe spinarea noastră vă distrați. Cine v-a chemat ?

Vorbind, fixa fularul care acum se mișcase și se apropia de Febo.

Am simțit ceva care se încorda în sală și mînia, frica, instinctul de-a stăvili acel ceva să se dezlanțuie m-au uluit. Am tras cu toată puterea o palmă lui Febo, am strigat ceva și l-am apucat de braț. Cei din sală au început să ridă și s-au tras la o parte. Am ajuns la automobil în vreme ce pe ușa localului ne așteptau obrăznicii și rîsete.

I-am spus !

— Pornește, nenorocitul !...

A pornit cu dinții strînși și a trecut pe Dora ca și cînd podul ar fi trebuit să se prăbușească în urma noastră.

— Acum vreau să cobor, i-am spus.

El m-a privit cu expresia lui îndrăcită :

— Și eu vreau să beau ! a strigat. Sînt tratat ca un om beat. Cel puțin să mă îmbăt !

Îmi tremurau încă mîinile și n-am zis nimic. L-am lăsat să gonească. Dar palma aceea îmi părea că o promisem eu și nu mă puteam calma. Îmi spuneam : „Nu-i mai rău decît alții. Printre ai lor toți sînt așa.“ Mi-o spuneam și mi-o tot spuneam și mă întrebam dacă merită să mă fi zbuciumat ca să ajung unde am ajuns și să nu fiu totuși nimic, s-o duc mai rău decît Momina care, cel puțin, trăia printre ai săi. Altă dată, în asemenea ocazii, mă consolam cu gîndul că viața mea nu prețuia pentru ceea ce obținusem, pentru locul pe care-l ocupasem, ci pentru că făcusem toate astea, pentru că le obținusem. „E un destin și acesta, ca oricare altul, îmi spuneam, și mi l-am făcut singură.“ Dar mîinile îmi tremurau și nu reușeam să mă calmez.

În cele din urmă am spus aspru că vreau să cobor. Am deschis portiera. Atunci Febo m-a sărutat la nimereală, mugind, și a oprit. Am sărit din mașină și am plecat.

XIX

Nu e ușor să scapi de oamenii care nu au ce face. Reîntorcîndu-mă acasă mă aștepta o invitație, la o licitație de lux, cu inițialele lui Morelli, care avea

să-mi telefoneze a doua zi. Am început să-mi dau seama că, dacă sosind la Torino mi-aş fi închiriat o cameră, nu l-aş mai fi întâlnit nici pe Morelli, nici pe altcineva. Doar pe Febo, din păcate. Dar asta era viaţa pe care o duceam — inutil deci să mă mai tîngui după liniştită dezordine de la Roma. Lucrurile astea se duc de la sine. În anii trecuţi mă aflasem de mai multe ori într-o situaţie asemănătoare. Şi ceva aproape că mă amuza : îmi rămăsese Maurizio. Dar cît timp are să rămînă ?

De la o vreme afacerea din *via Po* mă descuraja. O voisem. Trebuia să alerg, să mă gîndesc la toate, să întorc oraşul pe dos. Cu douăzeci de ani înainte n-aş fi visat una ca asta. De cînd eram aşa de tare ? Poate că făceam şi eu teatru ca trîntorii din Torino, şi la urma urmelor era firesc să-mi stea în cale de vreme ce lucram pentru ei. Cînd mă cuprind asemenea gînduri aş vrea să pot fugi, să las totul şi să mă întorc la atelier.

Despre povestea aceea cu mobilierul antic s-a apucat şi Becuccio să-şi dea cu părerea. Cunoştea nişte ebenişti, tatăl şi fiul care, înainte de război, lucrau la Palatul regal şi care făcuseră acolo tot felul de restaurări delicate. Ne-am dus să-i căutăm. Stăteau în fundul unei curţi pe o străduţă murdară şi strîmtă, dar pe dinăuntru locuinţa era un vechi palat şi am descoperit acolo chiar şi arbori şi o statuie. Ebenistul, un bătrînel, potrivit-şi bănuielnic ochelarii, a început să pâlăvrăgească aşa în mijlocul curţii. Cînd a înţeles ce vream a spus că era un păcat să pui nişte mobile de preţ într-un magazin. Ajungea mobila modernă, din plăci aglomerate şi lustruite. I-am spus că se şi hotărîse treaba asta, aşa că vreau să văd cîte ceva. Ce vream să văd, m-a întrebat, dacă palatele erau cu toatele închise ? Nu vreau să văd palatele,

i-am răspuns, îmi era de ajuns o idee, un aranjament de mobilier. El a spus că dacă nu vreau să văd era clar că nu mă pricepeam și atunci cu atât mai mult se cuvenea să pun în magazin mobilier obișnuit.

Becuccio l-a întrebat dacă nu avea atunci vreo lucrare oarecare. Bătrînul s-a întors spre atelier și a strigat în întuneric. Pe undeva prin fund s-a mișcat cineva.

— Avem ceva ? a țipat bătrînul.

Celălalt a miriit ceva.

— N-avem nimic ! a spus bătrînul potrivindu-și ochelarii. Ce vreți, nu mai vrea nimeni să lucreze pentru lume.

Becuccio s-a cam supărat și a început să facă gălăgie, așa încît a trebuit să-l trag de-acolo cît mai repede. Ebenistul se pitulase din nou în atelier și nici nu-i răspundea. Ne-am întors împreună în *via Po*, unde Febo mă și aștepta ca să alegem mătăsurile pentru tapet. I-am spus lui Becuccio că era bine să trăiești ca bătrînul acela : să trîntești așa în nasul oamenilor și să-ți alegi ce muncă poțtești.

— Pe ăștia ar trebui să-i iei mai repede, a spus Becuccio, politica li s-a suit la cap...

Apoi am vizitat expoziția aceea cu Morelli : am văzut acolo pendule și servicii într-adevăr frumoase. Mereu îmi venea să spun : „Asta ar merge“, dar îmi aminteam că eram acolo doar de plăcere, pentru a-i da lui Morelli ocazia să-mi țină companie.

— Nu vreți să vă aranjați o casă a dumneavoastră ? mă întreba Morelli.

— Dacă într-o bună zi o anume Clelia mi-o instalează...

El se bucura de locul pe care-l avea printre acele cristale și doamnele care mă fixau, și cu multe dintre ele se saluta. Eu mă gîndeam cîți dintre cei de față se cunoșteau cu Momina, cu Febo, cu Mariella și cu pictorii. Torino era un oraș destul de mic.

L-am întrebat pe Morelli cîți dintre ei luau lucrurile în serios. A vrut să știe cum adică.

— Dacă au vicii, l-am întrebat, dacă-și joacă averile, dacă sînt atît de ticăloși cum ar vrea ei să fie. Pînă acum nu întîlnisem decît niște mici păcătoși și copii...

— Se întîmplă uneori, mi-a răspuns Morelli, că sîntem noi mai tineri decît copiii. Nu știu nimic.

— Vorbesc de oamenii mai în vîrstă, ca dumneavoastră și ca mine. De cei care au timp și bani. Se bucură măcar de toate acestea ? Eu, dacă n-ar trebui să muncesc, aș avea niște vicii teribile. În fond, nu mi-am satisfăcut nici o poftă în viață...

Serios, Morelli mi-a spus că aveam un viciu.

— Care ?

Aveam viciul de a munci, de a nu-mi acorda nici-odată un răgaz.

— Dumneavoastră sînteți mai rău decît industriașii tați de familie, mi-a spus. Dar aceia erau oameni cu mustăți și ei au ridicat Torino.

— Nu am familie, și nici mustăți n-am, deocamdată, i-am spus.

Morelli a privit în jur.

— A fost una care a luat lucrurile în serios, i-am spus. Fata aceea, Mola...

— Credeți ? m-a întrebat neîncrezător. Pe urmă s-a supărat pe neașteptate. Să știți că face să muncești zi și noapte pentru familie. Dacă aș fi avut eu o fată care să-mi facă o asemenea comedie, aș

fi închis-o într-o mănăstire. Pe vremuri oamenii știau să facă treaba asta.

— Eu cred, i-am spus aruncându-mi ochii în jur, că în mănăstiri fetele încep întotdeauna să facă dragoste una cu alta...

— Dar ieșeau de-acolo femei de clasă, a sărit Morelli, doamne, adevărate stăpîne. Cel puțin știau să vorbească.

— Și n-ar fi asta cine știe ce nenorocire, mi-am continuat ideea. Toate fetele se îndrăgostesc de o prietenă mai vioaie... Dar aici, la Torino, nu iau în serios nici măcar lucrurile astea. Sînt triști și le e silă.

— Discută, a spus Morelli.

Și noi ce făceam ? Căci adevărul e că numai în serile cînd reușeam să mă bag într-un cinema, ori dimineața, cînd zăboveam la o cafea, după vitrina vreunei cafenele din *via* Roma, și nimeni nu mă cunoștea, și făceam proiecte, imaginîndu-mi că am pus pe picioare cine știe ce magazin, numai acelea erau singurele clipe frumoase în Torino. Adevăratul viciu, acela despre care nu amintise Morelli, era această plăcere de a sta singură. Nu fetele e bine să stea în mănăstire, ci noi, ceilalți. Mă gîndeam la bunica Mariellei, căreia, la optzeci de ani, îi plăcea să asculte din pat vacarmul celorlalți. Mă gîndeam la Carlotta, care-și trăise viața ei și rămăsese în ea. La urma urmei să-ți trăiești viața înseamnă să suporti un altul și să-l aduci în patul tău chiar dacă n-ai chef. Să ai bani înseamnă să te poți izola. Dar atunci de ce trîntorii care au bani sînt mereu în căutare de compania și de hăr-mălaia celorlalți ?

Cînd eram mică invidiam femeile ca Momina, Mariella și celelalte, și nu știam ce erau de fapt. Mi le închipuam libere, admirate, stăpînele lumii.

Gîndindu-mă acum la toate astea, n-aș schimba cu nici una din ele. Viața lor îmi părea o prostie, o prostie cu atît mai mare cu cît ele nici măcar nu-și dădeau seama. Dar puteau ele să facă altceva? Rosetta Mola era o neștiutoare, dar cel puțin ea luase lucrurile în serios. În fond, era adevărat că încercase să se omoare fără nici un motiv, dar nu pentru povestea aceea prostească cu prima dragoste cu Momina, sau altă încurcătură de soiul acesta. Dorea să fie singură, dorea să se izoleze de hărmălaie, și în mediul ei nu poți sta singur, nu poți face ceva numai tu, decît să-ți pui capăt zilelor. Acum Momina și ceilalți puseseră iarăși mîna pe ea : ne duseserăm împreună s-o luăm de la Montalto. Gîndindu-mă la ziua aceea, mă cuprindea mîhnirea.

XX

Rosetta a venit din nou, după cîteva zile. Și de data aceasta a ezitat la intrare și Becuccio, care-a văzut-o, a spus :

— Asta nu mă caută pe mine.

În dimineața aceea făceam fotografii să trimitem la Roma, și Febo stingeă și aprindea reflecțiile din nișe corectînd poza unei statuiete care ne servea de mostră. A glumit cu Rosetta și a spus că la Ivrea fusese sedus și abandonat de două femei rele. Pe urmă a zis să ne fotografieze pe noi amîndouă în fața vitrinelor ca să vadă cei de la Roma cum sînt femeile din Torino.

— Ar trebui să fie Mariella, am spus eu.

În încheiere am vorbit despre reprezentatie și Rosetta a spus că acum decorurile le pregătea Nene.

— E tot ce știe să facă, a spus Febo.

Am întrebat-o pe Rosetta dacă nu mai picta.

— Era o glumă, mi-a răspuns. Nu poți glumi mereu.

— Fetele astea din Torino, a spus Febo, știi să picteze, să declame, să cînte, să danseze, să împletească ciorapi. Întotdeauna fac cîte ceva.

Rosetta m-a privit melancolică. Îmbrăcămintea ei mi-a amintit că afară era soare, o minunată dimineață de martie.

— Numai cînd muncești pentru pîine nu te lași, a spus Rosetta. Aș vrea să fiu nevoită să-mi cîștig pîinea împletind la ciorap.

Febo i-a spus că nu era de ajuns foamea ca să reușești : meseria trebuie s-o știi ca oamenii morți de foame, dar s-o practici ca domnii.

— Nu moare de foame cine vrea, a spus Rosetta, cu ochii ei duri, iar domn nu-i întotdeauna cine are bani.

Becuccio sta și asculta, iar fotograful — cu rîndunică neagră, ca Loris — își freca mîinile.

Am spus că trebuia să ne grăbim. În timp ce lua poze eu am dus-o pe Rosetta în sus și în jos și i-am arătat cum ieșea magazinul. I-au plăcut și ei perdelele și stofele. Am vorbit despre iluminat. M-au chemat la telefon :

— Mă duc, mi-a spus Rosetta. Mulțumesc.

— Aș vrea să ne mai vedem, i-am spus.

Seara am văzut-o printre alții pe Momina — lume nouă, posibili viitori clienți — și s-a vorbit de o ieșire cu automobilele, într-o duminică, pînă la Riviera.

— Să-i spunem și Rosettei, a spus Momina.

— Firește.

După câteva zile au trecut cu mașina pe *via Po Mariella* și Rosetta, și Mariella, care conducea, blondă și proaspătă, mi-a strigat, fără să coboare, să vin să mă plimb cu ele.

— Dimineața lucrez, am spus.

— Veniți la noi, a spus ea. Bunica vrea să vă cunoască mai bine.

I-am făcut un semn Rosettei și au plecat mai departe.

A doua zi Rosetta a reapărut în ușă, singură.

— Intrați, i-am spus. Ce mai faceți ?

Am pornit-o împreună pe sub porticuri stînd de vorbă și ne-am oprit în fața vitrinei de la Bussola.

— Mai că ne-ar prinde bine un salonaș ca acesta, am spus eu.

— Vă interesează cărțile ? m-a întrebat Rosetta prinzînd viață. Citiți mult ?

— În timpul războiului. Nu știam ce să fac. Am întotdeauna impresia că-mi vîr nasul în treburile altora.

Rosetta s-a înveselit și m-a privit.

— ...Mi se pare un lucru indecent. Ca și cum ai citi scrisorile altora.

Rosetta în schimb citise de toate. Fusesse la universitate, a recunoscut ea chinuit, de parcă s-ar fi rușinat.

— Cum de-a învățat Momina în Elveția ? am întrebat-o.

Momina era fiica unor nobili, care-o crescuseră cheltuindu-și ultimii bani. Pe urmă se căsătorise cu un mare proprietar de pămînt din Toscana și frumusețea e că nu-și spusese niciodată baroneasă. De altfel titlul nu i se potrivea de loc. Rosetta îl cunoștea pe Neri, soțul ei : fusese cu ea în Ver-

silia chiar în vara cînd Neri îi făcea curte. Fusese o vară frumoasă și pentru Rosetta. Se distrase observînd cum îl chinuia Momina pe Neri, ca pe un șoarece. Acum patru ani. Bietul Neri, era elegant și prost.

— Ceea ce trebuie, am observat eu.

Dar după căsătorie Neri se răzbunase. De altfel bunicul său fusese administrator de moșie, din aceia care bat desigurile călare. Neri pretinsese să stea la țară, să-și cultive pămînturile, și Momina îl părăsise.

— Dumneavoastră, semănați cu Neri sau cu Momina, domnișoară Rosetta ? am întrebat-o.

— Adică ?

— Tatăl dumneavoastră e un om care muncește. Îl stimați pe tatăl dumneavoastră ?

— Semăn cu Momina, a spus fără să ezite, și a zîmbit.

Și așa ne-am dus la Riviera. Nene a venit iarăși cu noi. Pornisem cu două mașini, două Stude Baker uriașe. Stăteam între Nene și Rosetta și conducea un baron tinerel, un tip prost, care nu știa de glumă, dar se pricepea la tablouri. A condus pe jumătate întors ca să discute cu Nene despre montări de piese și despre tot felul de francezi. Momina era în față, în mașina Mariellei, plină de lume pe care abia o cunoscusem. Tot mai era întuneric și sta să plouă. Dar toți jurau că duminica pe Riviera e soare.

Rosetta vorbea puțin. Din nou m-a uimit acea Nene, sculptoriță sau pictoriță ce era, cu buze groase și breton și felul ei obraznic de-a rîde ca o fetiță. Și cu toate astea împlinise și ea treizeci de ani, și era cu prea puțin mai tinăra decît mine. Era încă ingenuă și impulsivă și, cînd Rosetta a întrebat-o ce făcea Loris și de ce nu venise și el,

s-a întunecat la față și vocea ei a slăbit de parcă ar fi fost prinsă asupra faptului. Ciudată fată — semăna cu o șopîrlă. Probabil că era într-adevăr cineva, și o artistă așa trebuie să fie.

Dar îmi era somn, noaptea o petrecusem în casa baronului cinînd și așteptîndu-le pe fete ca să plecăm. Am ațipit. În Apenini bătea un vînt puternic și în mijlocul pădurilor ne-a apucat ploaia. Apoi, pe măsură ce se lumina, ploaia a încetat, pînă cînd, de-a lungul mării, umblam prin aerul încropit, cu portierele deschise, pe sub ultimii stropi. Aici grădinile erau verzi, și chiar înflorite. Am întrebato pe Rosetta dacă mergea la mare în anul acela. Mi-a spus că nu, se întorcea la Montalto.

Ținta noastră era o vilă la Noli¹, dar cineva a spus :

— Să mergem la Sanremo.

— În ceea ce mă privește, a spus baronul, voiam să mă întind puțin.

În vreme ce discutau, am coborît în piață, la Noli. Momina ne-a ajuns. La ora aceea, în lumina tulbure a dimineții, piața era goală, cafenelele închise.

— Și de data asta sîntem matinalé, a spus Momina.

Rosetta fuma cu geanta pe umăr, sprijinită de balustradă, cu spatele spre mare.

— N-am văzut niciodată marea la ora asta, a spus Nene.

— Poți face asta numai după o noapte albă, a spus Momina, dar nu merită. Mai plăcută decît marea este adierea asta cu miros de flori.

¹ Mică localitate balneară pe coasta de apus, în Liguria (Savona).

Am plecat mai departe. Baronul își impusese părerea. Am pornit-o înspre munte și, printre mici ziduri și curbe periculoase, am ajuns la vila care era ca o seră uriașă printre magnolii.

XXI

Plimbându-ne prin grădină, Rosetta ne-a povestit cum, cu un an înainte, voise să se călugărească. Ne îndepărtasem, cu ea și cu Momina, prin pădure, pînă la o balustradă de unde se vedea toată marea.

— Dar nu vor să primească fete ca mine, a spus.

— De ce ? Dacă ai bani, a întrebat Momina.

Rosetta a început să rîdă încet și a spus că, se știe, călugărițele trebuie să fie virgine.

Momina a spus :

— E o căsătorie ca oricare alta. Tot ceea ce se cere unei mirese este să fie îmbrăcată în alb.

— E frumos aici, sus, a spus Rosetta. Dar chiar mîine va fi mai puțin frumos. Ca să-ți păstrezi respectul pentru lume și pentru oameni trebuie să renunți la tot. Mănăstirea rezolvă totul.

— Și ce ai fi făcut singură, singurică ? Ai fi pictat madone ? a întrebat-o Momina. Eu n-aș fi știut cum să-mi petrec zilele acolo...

La spusele Mominei Rosetta a ridicat din umeri. Dar Mariella și alții se și apropiau pe sub magnolii, iar Momina a șoptit :

— Ajunge cîte-o zi, de fiecare dată. S-o petrecem aici pe asta...

Ziua se arăta cu adevărat promițătoare, de n-ar fi fost acolo doamnele, surori și prietene de-ale baronului, și bărbații lor care se încăpăținau să facă zarvă și scoteau sufletul îngrijitorilor, doi bătrâni plictisiți, ca să deschidă, să care tot felul de lucruri, să aranjeze veranda. Momina a făcut puțină ordine, cerînd să ni se dea o cameră și să fim lăsate vreo oră se ne odihnim.

Era o splendoare vila aceea, plină de mobile grele și de fotolii, totul însă apărat de huse, chiar și lampadarele. Podelele de lemn încă mai erau ceruite.

— Seamănă cu un castel medieval, a spus Mariella, traversînd un coridor.

Cînd s-a isprăvit fiția la prin băi, m-am așezat într-un jilț de nulele. Mariella își aranja părul în oglinda unei toalete, Momina își scosese pantofii și se trîntise în pat, iar Rosetta și Nene sușoteau în fața ferestrei larg deschise. Mă gîndeam la filmele acelea cu fete americane care locuiau împreună într-o cameră, și una mai bătrînă, trecută prin multe, le dădăcește pe toate. Și mă gîndeam că totul e plăsmuire : actrița care face pe ingenua este mai degrabă divorțată și ținută cu bani. Rîdeam în sinea mea, și Momina, care fuma, a spus :

— De ne-ar trimite ceva de băut...

— Nu înțeleg, a început Mariella, de ce *donna Paola* se îmbracă așa, ca o țigancă, cu cerceii aceia...

Au vorbit o vreme despre cercei și despre femeile care lipseau. La un moment dat am sărit din jilț : ațipisem din nou. Am simțit răcoarea camerei și vocea agresivă a lui Nene care exclama :

— Ești rea, ești rea, n-am nevoie să fac pe mama pentru nimeni.

— Nu ai nevoie, dar o faci, a spus Momina.

Nene, în mijlocul camerei, a țipat cu voce strâgulată :

— Bărbații sînt copii. Noi, artiștii, sîntem de două ori copii. Dacă ne iei asta, ce ne mai rămîne ?

— Ce vrei să-ți iau ? a întrebat Momina. N-ai ce lua din viață, și așa viața asta e nimic. Ah, și s-a întors din nou spre pat, mă dezgustați...

Rosetta a spus de la fereastră :

— Dacă ții la ea, Nene, nu lua în seamă ceea ce spune Momina. O face ca să te scoată din sărite...

— Se înțelege, a spus Mariella.

— Despre ce vorbiți ? am întrebat.

— Despre genialul acela de Loris, a spus Momina, sărind din pat. Despre un bărbat care, ca să facă baie, are nevoie de o femeie care să-l iubească... Îl prefer pe Fefé.

De jos se auzise bătînd un gong.

— Să mergem, a spus Momina. Fetele în salon.

Am mîncat în verandă bucatele pe care îngrijitorii alergaseră în sat să le găsească. Donna Paola, cu mantoul său stacojiu de țigancă, făcea pe chelnerița și se scuza că trebuia să ne dea farfuriile în mînă. Am mîncat și am băut Chianti și lichioruri în pahare de coniac. Mariella a trîncănit de credeam că nu mai isprăvește. Spre sfîrșit au trebuit să tragă perdelele, atît de tare băteau razele soarelui în geamuri.

Mai era pînă la prînz. Cînd ne-am ridicat am încercat să facem ceva și cineva a spus : „Să coborîm pe plaje“, alții s-au pierdut prin grădină. După mine umbla un tip cam grasuț care vrea să-mi

arate de sus antichitățile de la Noli. Am scăpat de el cu o scuză. Am dat o raită prin camera de la primul etaj și m-am așezat lângă fereastră. Am fumat privind pomii.

Din grădină se auzeau pînă la mine strigăte și voci cunoscute ; iarăși discutau să mergem la Sanremo. Ușa s-a dat pe neașteptate la perete : a intrat Mariella.

— Ah, dumneavoastră erați, mi-a spus. Iertați-mă. În prag l-am zărit pe baron, care s-a retras.

— Trebuie să plec de aici ? am întrebat.

Mariella mi-a zîmbit cu drăgălășenie și a închis ușa în nasul baronului.

— Vă căutam. Și spunînd acestea s-a apropiat de mine : Ceea ce e neplăcut în excursiile astea e că întotdeauna e cineva de prisos, sporovăi ea. Vreau să spun, doamnă Clelia, că trebuie s-o ajutăm pe Rosetta... Știți bine cît e de sensibilă, de inteligentă, eram așa de bune prietene mai înainte... Trebuie s-o sustragem din gîndurile ei morbide, s-o distrăm...

Așteptam să văd unde vrea să ajungă. Tot mai vedeam mutra strîmbă a baronului.

— Spuneți-i și dumneavoastră. Știu că v-ați înțîlnit... Cu mine nu-i face plăcere să iasă. Convingeți-o să vină la repetiții. Nu izbutim să le strîngem laolaltă pe fetele astea. E greu să facem ceva cu ele.

— Poate, i-am spus eu. Rosetta a crescut. Nu mai vrea să se joace cu păpușa.

— Nu, nu, mi-a răspuns ea, e vorba de rănchiune, de gelozii...

— Nu mi se pare c-ar avea ceva cu Nene.

— Nu-i asta. De cînd Momina s-a declarat împotriva piesei... și Momina, ce idee !... Rosetta nu vrea să mai știe nimic, ne lasă singure.

— Eu cred, i-am spus, că Rosetta a încercat să se omoare fiindcă era sătulă de Momina, de piesă, de dumneavoastră, de toți ceilalți. Nu credeți ?

M-a privit nevinovată și surprinsă. Apoi a re-luat cu vioiciune :

— Vai, dar exagerați ! Rosetta e o fată inteligentă și sinceră...

„Tocmai, vream eu să zic. Tocmai de-aia !“ dar bătea cineva la ușă. Era Momina.

— Mergem la Sanremo, ne-a anunțat. Apoi, privind-ne cu ochii strînși, ne-a spus : Mă mir de voi.

N-am ajuns la Sanremo. Nene a început să se simtă rău, să dea din picioare, să se răstoarne pe perne gemînd :

— Ce lucru groaznic. Mor. Opreți.

S-a oprit și mașina din față.

— Nu-i nimic, nu vă speriați, a spus baronul, e răul de automobil. Mașina aceasta face asemenea glume.

Se simțea rău și o femeie din celălalt grup și tipul grăsuț. I-am pus să vomite peste micul zid. Cel mai rău arăta Nene, cu ochii încercănați și vorbele alandala. Mi s-a explicat că mașinile acestea mari, americane, sînt atît de elastice și de comode încît produceau un efect ca de rului, pe mare.

Ne oprisem la o cotitură largă, sub o stîncă uriașă, în fața mării. Rosetta privea scena cu o nutră îmbufnată.

— Ei, i-am întrebat pe cei trei, vă simțiți în stare s-o pornim mai departe ?

Nu se simțeau în stare și atunci eu și Momina am coborât pe plaje printre tufișurile de ierburi cu frunze grase. Mariella ne-a strigat s-o așteptăm.

— Asta e marea, a spus Momina, rezemată de zid.

— Mariella crede că exagerezi cu Rosetta, i-am spus eu.

— Ți se pare că exagerez ? m-a întrebat ea cu răceală.

Strigînd „Uhu !...” Mariella a apărut întovărășită de doi, trei bărbați.

— Ei, facem o baie, sau nu ? au întrebat.

— Nu, mai bine strîngeți pietricele, le-a spus Momina, dar nu le băgați în gură.

Și ei, chiar că s-au îndepărtat.

— Ascultă, am întrebat-o eu, dintr-o dată, te vezi des cu Febo ?

— E îngîmfat, mitocan, mucos și păros. Nu-i de ajuns ? Rîdea : Te interesează băiatul ?

— Nu, am șoptit, vreau să știu dacă-ți plac numai femeile.

— Ce a spus proasta aia ?

— Eu sînt proasta aia. Nu pot pricepe de ce Rosetta nu se mărită. Altfceva nu mai are ce face. Tot mai e legată de tine ?

Momina m-a cercetat o clipă în soare.

— Nu-mi plac femeile și Rosettei îi plac și mai puțin. Acesta-i adevărul. Dacă mi-ar place, fii sigură, nu mi-aș face eu griji din asta. O idee care i-a intrat în cap Rosettei. S-a întîmplat acum trei ani, eram la mare ca acum... A intrat peste mine în cameră și m-a găsit... Nu eram singură. O mică

glumă, ca la Ivrea. Ea atunci a vrut să facă pe curajoasă, dar impresia i-a rămas și mă consideră... așa... ca oglinda ei. Înțelege?

Înțelegeam. Povestea era atât de absurdă încît trebuia să fie adevărată. Dar nu-mi spusese totul, era limpede.

— Și de ce nu se mărită?

— Asta ar schimba ceva? m-a întrebat Momina. N-are nevoie să-și facă o situație. Iar ce-i bărbatul, o știe... Și acasă la ei o țin din scurt.

Mariella și bărbatul ei s-au întors. De sus se auzeau strigăte. Hotărîseră să ne urcăm din nou în mașini și să ne întoarcem încet, încet la Noli. Ideea de-a nu mai merge la Sanremo nu-mi displăcea, dar ce naiba să facem la Noli? În ceea ce mă privea am hotărît să rămînem în piațeta aceea, și să aștept astfel seara.

O lăsasem pe Nene în celălalt automobil; mă așezasem între Momina și Rosetta, în față erau Mariella și baronul. Aceștia doi puneau ceva la cale și deodată baronul se întoarce și ne întrebă dacă suportăm mașina. Apoi a pornit ca vîntul.

A trecut de Noli fără să se oprească, a trecut de Spotorno, a intrat în Savona. Povestea asta începea să mă plictisească. Am atins-o cu cotul pe Momina, i-am arătat-o pe Mariella care îl strîngea pe celălalt de mijloc și i-am spus:

— Ție nu ți-e rău la stomac? Cînd uriașa mașină și-a încetinit mersul, a cotit de cîteva ori și s-a oprit. Ne-au întrebat:

— Mergem să dansăm?

Făcea să vii pe Riviera. Am găsit un *tee-room*¹ într-o piață și lumea care se plimba a făcut roată

¹ Ceainărie (engl.).

în jurul nostru cînd am coborît. Eram cu toatele un număr de varieteu.

Odată intrați, Momina a exprimat gîndul tuturor.

— Uite, i-a spus baronului, o să vă dedicați Mariellei. Azi n-am poftă de dans.

— Nici eu, a spus Rosetta.

— Nici eu.

Era un local *novecento*, cu paravane traforate și palmieri.

— Noi ne ducem să vedem Savona, le-am spus celor doi. Voi distrați-vă.

Am ieșit pe străzi, cu sufletul ușurat. N-aveam cine știe ce vedea la Savona, mai ales duminică, dar orașul necunoscut a produs asupra noastră efectul obișnuit. Deasupra era un cer nesfîrșit, cu cîțiva nori, se simțea briza mării, noi umblam la întîmplare. Am mîncat macaroane într-o cafenea, privind femeile și lumea care ne privea. Și așa am ajuns pînă la port unde, în loc de case, erau vapoare urîte, negre și roșii.

— S-a sfîrșit, a spus Momina. Totul are un sfîrșit.

Am trecut prin fața circiumioarelor instalate în beciuri unde frigeau pește.

— Uite, vezi, a spus Momina, prietenul tău Morelli ne-ar invita aici să bem o sticlă. Partea proastă e că nu-l suportă.

— Tu-l suporti ? a întrebat Rosetta.

— La Roma asta s-ar putea face, am spus. Asta e farmecul Romei.

— Vinul îl suport. Nu-l suport întotdeauna pe Morelli, a spus Momina.

Ne-am sprijinit de micul zid ce da spre apă și am aprins o țigară.

— Am trăit și eu viața asta, i-am spus Rosettei. Nu într-o cârciumă, ci într-o lăptărie. Torino e plin de fete care o trăiesc.

— Trebuie să aibă frumusețea ei, a spus Rosetta. Când mă duceam la școală, dimineața, treceam întotdeauna prin fața unei lăptării și iarna, prin geamuri, se vedeau oameni care-și încălzeau mâinile pe cești. Trebuie să fie frumos să stai acolo așa singură, în vreme ce afară e frig...

I-am spus că dimineața fetele n-au întotdeauna timp să-și încălzească mâinile. Se trîntește ceașca pe masă și se aleargă la birou, blestemînd pe cîte cineva.

Atunci Rosetta mi-a spus :

— După dumneavoastră fetele care lucrează sînt proaste ? Ar trebui mai bine să se vîndă ?

Momina, care privea apa, a spus :

— Parcă ar fi un canal, nu marea, zău așa. Aici spală vasele ?

— Se vînd dacă se duc la birou, i-am răspuns Rosettei, sînt atîtea feluri de-a te vinde. Nu știu care e cel mai inutil.

Nu știam nici măcar de ce-i spuneam ei toate astea. În realitate gîndeam la cu totul altceva.

Rosetta a replicat, înduioșată :

— Știu că viața e grea.

— Oh, isprăviți cu politica, a spus Momina. Hai să ne mișcăm.

Umblam acum prin mijlocul drumului. Rosetta, gînditoare, îmi arunca din cînd în cînd cîte o privire. La un moment dat a spus :

— Să nu credeți, doamnă Oitana, că le disprețuiesc pe prostituate. Faci orice ca să trăiești... Dar nu e mai simplu să trăiești muncind ?

— Și aceea e o muncă, i-am răspuns. Să nu credeți că se face pentru altceva. Încleștarea este pretutindeni.

— După mine prostituatele sînt niște tîmpite, a spus Momina. E de ajuns să le vezi mutrele unora.

— Depinde de ceea ce numești prostituate, a spus Rosetta. Mutra de care vorbești o au numai cele care nu au avut noroc.

— Totul e să știe să se apere, a spus Momina.

Pînă la urmă am revenit la Stude Baker-ul din piață și la localul nostru. Momina a întrebat :

— Ne oprim aici ?

Cei doi dansau pe sub palmieri îmbrățișați ca niște miri. Am stat o clipă să-i privim de la bar. Statura înaltă și capul blond al Mariellei se distingeau. „Iată una care va ști să se apere“, îmi ziceam.

S-au întors la noi cu un zîmbet ușor șters. Băuseră din belșug. Baronul a cerut Rosettei un dans. Au dansat. Pe urmă le-am spus că era mai bine să ne întoarcem. Mariella, agitată, ne-a spus că ar fi vrut să viziteze Savona cu noi. Rosetta i-a răspuns foarte serioasă că nu merită.

Am ajuns îndată la Noli ; nici nu se înserase. Marea începea să se coloreze. I-am găsit pe ceilalți în cafeneaua din piațetă, plictisiți și gălăgioși. Am hotărît să cinăm pe loc și pe urmă să călătorim comod, fără smucituri.

XXIII

A doua zi în *via Po* a venit să mă viziteze Nene, care vrea să vadă saloanele, și mi-a spus că a fost o proastă că s-a simțit rău. S-a uitat la nișe și la

toaletă, la porțelanuri și la rame, cutreierînd peste tot, și m-a invitat la o mică petrecere pe care o dădeau în atelierul lui Loris. M-a întrebat de ce nu mobilaam magazinul cu ceva modern. L-a criticat pe Febo. A vorbit despre pictorii tineri din Torino, lăudîndu-i cu naivitate. I-am răspuns că făceam niște proiecte și că în zilele acelea aveam multă treabă.

În aceeași zi Mariella mi-a trimis un buchet de trandafiri albi și un bilețel: „Amintire de la o nevinovată excursie“. În timpul cinei, la Noli, baroneasa ne întrebasese pe toate dacă ne distraserăm la Savona. Și Mariella m-a invitat la o serată intimă la ea acasă: citea cineva niște poezii. I-am răspuns că eram ocupată.

Morelli s-a invitat el să cineze la măsuța mea. M-a întrebat de ce nu cinam sus, în cameră. I-am răspuns că asemenea lucruri nu le făceam nici măcar cu o prietenă.

Pînă și Maurizio a dat semn de viață cu o scrisoare lungă în care-mi spunea că de fapt îi lipseam, că era cineva la Roma care-l ironiza pentru văduvia lui, că, pentru Dumnezeu, să nu mă întorc măritată cu un fotbalist de la Torino și că, în definitiv, să-i spun dacă în anul acela trebuia sau nu să confirme locuința. Mi-am dat seama că nu mai izbuteam să mi-i amintesc pe cei de la Roma și că în gîndurile mele îl luam pe Maurizio drept Guido. Dar ceea ce nu confundam erau vremurile nemai-pomenite petrecute cu Guido, mutrele pe care le făcea, aiurelile lui și ale mele, liniștita resemnare a lui Maurizio. Maurizio era viclean, Maurizio nu se grăbea. Și lucrurile acestea se obțin cînd poți trăi fără ele.

Am vorbit de toate astea cu Rosetta cînd a venit iar să mă vadă. A apărut în felul ei obișnuit, la ușă, cînd plecam. I-am spus că fusesem invitată la petrecerea lui Loris.

— Vă duceți ? m-a întrebat cu un început de zîmbet.

— Nene mă vrea, Mariella mă vrea. Cînd eram fată și mîncam la lăptărie, invitațiile acestea m-ar fi scos din minți. Atunci însă se mergea pe dealuri.

Rosetta m-a întrebat ce se făcea pe atunci duminica.

— V-am spus, mergeam pe dealuri. Sau la dans. Sau la cinema. Să ne trîntim cu băieții.

— Pe dealuri, făceați ceva ?

— Nu era cine știe ce. Am privit-o. Mult mai puțin decît se face în anumite locuri.

— Loris, mi-a spus Rosetta, mă ducea uneori în cafenelele oamenilor de jos.

— Unde curge sînge, i-am spus. Ați văzut sîngele curgînd ?

— Loris juca biliard. Erau adesea numere de variete. Femei dezgustătoare...

— Dumneavoastră credeți în povestea asta cu oamenii de jos ?

— Sînt lucruri care se fac ca să se vadă, mi-a răspuns Rosetta. E un anumit fel de viață, e mizeria care nouă ne scapă.

— Nu e de ajuns să vezi lucrurile, i-am spus. Pariez că din toată experiența aceea cu un singur lucru ați rămas.

— Cu care ?

— I-ați cunoscut mai bine pe Loris.

Rosetta a făcut un lucru la care nu mă așteptam. A rîs. A rîs în felul ei forțat, dar a rîs. Mi-a spus că avea dreptate Nene : bărbații sînt copii, iar artiștii de două ori copii. Nu era prea greu să-l

cunoști pe Loris ; era mult mai ușor decît să scapi de el.

— Eu nu cred în povestea asta cu copiii, i-am spus. Bărbații nu sînt copii. Cresc și singuri.

Rosetta a avut o altă ieșire la care nu mă așteptam :

— Murdăresc, a spus ea. Murdăresc cum fac copiii.

— Cum adică, murdăresc ?

— Tot ce ating. Ne murdăresc pe noi, murdăresc patul, munca pe care o fac, cuvintele pe care le folosesc...

Vorbea cu convingere. Nici măcar nu era iritată.

— În asta constă diferența, a spus ea, copiii se murdăresc numai pe ei.

— Femeile nu murdăresc ? am întrebat-o.

M-a privit țintă, cu ochii ei metalici :

— Știu ce gîndiți, a bîlbîit. Nu spun asta. Nu sînt lesbiană. Am fost și eu fată, asta e. Dar dragostea, la urma urmelor, e ceva murdar.

Atunci i-am spus :

— Momina mi-a spus ce-a fost între dumneavoastră. Despre ziua aceea, la mare, cînd dumneavoastră ați deschis o ușă și ați găsit-o cu cineva. Asta v-a dezgustat, nu ?

— Momina, a spus Rosetta înroșindu-se, face multe nebunii. Uneori rîde de asta, dar e de acord cu mine. Spune că nu-i apăsă care să poată spăla trupurile oamenilor. Căci viața e murdară. Spune că totul e aiurea...

Eram gata s-o întreb de ce mai trăia, dar abia m-am reținut. I-am spus că pe vremea cînd fusesem îndrăgostită, deși puteam să-mi dau prea bine seama — căci lucrurile astea se știu — că eram doi nebuni, că bărbatul meu era un incapabil, că ședea în casă și dormea în timp ce eu cutreieram

Roma, n-am putut învăța, cu toate astea, că-mi eram de ajuns mie însămi pînă n-am făcut experiența în doi. Nu era nimic murdar, ci doar o inconștiență — de animal, dacă vrei, dar și de oameni nepricepuți, care numai așa pot pricepe cine sînt.

— Murdar poate să fie totul, depinde de ce înțelegi prin asta, i-am spus. Căci în felul acesta, murdar ar putea fi și să visezi, și să mergi cu automobilul... Ieri Nene vomita.

Rosetta a ascultat încercînd să zîmbească, mai mult cu gura decît cu ochii. Era zîmbetul Mominei cînd judeca pe cineva.

— Și după ce-a trecut dragostea, mi-a spus liniștită, ca și cum totul era firesc, și ați înțeles cine sînteți, ce veți face cu aceste lucruri pe care le-ați învățat ?

— Viața e lungă, i-am spus. Lumea n-au făcut-o îndrăgostiți. În fiecare dimineată începe o altă zi.

— Asta o spune și Momina. Dar e trist că e așa.

M-a privit cum privești un ciine. Nici măcar nu ne oprisem la unele vitrine pe care vream să le vîd. Eram în fața hotelului.

— Deci veniți la petrecerea lui Loris, mi-a spus. Mariella ar vrea să mă ducă și pe mine acolo.

Telefonîndu-mi Momina, i-am spus că Mariella avea dreptate : exagera cu Rosetta. Dar nu s-ar fi convenit să purtăm asemenea discuții la telefon. Am auzit vocea Mominei înăsprindu-se. Am și văzut parcă strîmbătura cu care a spus :

— Oh, iar povestea asta !

A trebuit să-i explic că nu era vorba decît despre discuțiile lor. Că mi se părea că și așa Rosetta

era destul de nemulțumită de sine, ca să mai asculte și ieșirile ei batjocoritoare s-au înveninate. Că era foarte necesar să nu-i mai zgîndăre rana. Vorbeau și-mi dădeam seama că fac o prostie. Momina nici nu avea măcar nevoie să-și stăpinească trăsăturile feței, strîmba doar din gură urmărind cuvintele mele.

M-a întrebat la urmă cu răceală :

— Vrei să-mi spui totul la telefon ?

— Ascultă, omul își petrece ziua uneori virîndu-și nasul în treburile altora. Măcar de-ar folosi la ceva. Asta vream să-ți spun.

— Și proasta oia de Mariella...

— Mariella n-are nici o legătură cu toate astea. Vorbim între noi două.

— Nu-ți mulțumesc.

— Dar cine ți-a cerut mulțumiri ?

— Înțeleg.

Apoi, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat, am vorbit de cele ce urma să facem în seara aceea.

XXIV

Din cînd în cînd Momina se interesa de magazin și mă întreba dacă aveam să-i fac inaugurarea în primăvară.

— Mi-e lehamite, îi spuneam, mi-am pierdut orice curaj. Acum depinde de Febo.

— Dar tu muncești mult aici.

— Cu atîtea vitrine frumoase care se află în Torino, i-am spus, ce vrei să mai fac ?

Într-o seară l-am oprit pe Becuccio și l-am întrebat dacă avea vreo fată. El a glumit, fără să se divulge. L-am întrebat dacă vrea să mă întovărească, să mergem împreună pe undeva; aş fi acceptat să mă ducă. A glumit o vreme, nu ştia ce să zică.

— Se înţelege, i-am spus eu, fiecare îşi plăteşte partea.

M-a privit cu ochi jucăuşi, umflându-şi pieptul. Avea tot ce-i trebuia, haină de vînt, fular, brăţară de piele. Şi-a atins bărbia cu două degete, bănuitor.

— În seara asta, i-am spus. Nu mîine. Numai-decît.

— Să mă rad, a răspuns.

— Peste o jumătate de oră plec de aici.

S-a întors cu punctualitate. Cine ştie unde dăduse fuga să facă rost de bani. Se dăduse cu parfum pe păr.

A spus :

— Mîncăm şi pe urmă mergem la cinema.

— La cinematograful mă duc singură. În seara asta vreau să colind.

— Atunci să colindăm.

M-a dus la o ospătărie toscană de pe calca Regina. Mi-a spus :

— E murdar, dar se mănîncă bine.

I-am spus :

— Becuccio, să nu trişezi. Unde te duci dumneata cu prietenii ?

— Acolo ne ducem mai tîrziu, a răspuns.

Am mîncat şi am băut, vorbind despre magazin şi de timpul cînd vor veni cei de la Roma să-l inaugureze. Becuccio nu văzuse niciodată o pa-

radă a model și m-a întrebat dacă erau primiți și bărbații. S-a plîns că treaba lui se sfîrșea întotdeauna cu pervazurile și cu ultima pensulă de vopsea. I-am spus că-l vom invita.

— Se face un alt palat în suburbia Dora, mi-a spus. Constructorul mă trimite pe mine.

Mi-a povestit că de doi ani de cînd făcea meseria aceea nu văzuse încă o cameră aranjată ca lumea. La urmă întreprinderea se grăbea. M-a sfătuit să fiu atentă în ultimele zile.

Îmi turna mereu în pahar. A trebuit să-l țin de mîină. L-am întrebat dacă vrea să mă îmbete.

— Nu, nu, mi-a răspuns. Ș-apoi măcar vinul îl plătesc eu.

După aceea am vorbit de zilierii care fixau parchetul. Becuccio rîdea.

— Vă aduceți aminte de ebenistul de la Palatul regal ? L-aș pune să facă parchete pe monarhistul ăla !...

La un moment dat a strivit țigara și a spus că știa de ce în seara aceea ieșisem cu el.

L-am privit.

— Da, a spus el, ăsta-i bacșișul.

— Ce bacșiș ?

— Duminică o să terminăm. Partea mea se va termina. Și dumneavoastră îmi faceți darul acestă.

L-am privit. Vorbea bine dispus. Îi rîdeau ochii și era mulțumit de sine.

— Ți se pare un dar ?

— Aș fi vrut să fie la început, a spus el. Dar dumneavoastră sînteți șmecheră. Ați așteptat pînă la sfîrșit.

Am simțit cum mi se învăpăiază fața.

— Ai grijă că m-am îmbătat, i-am spus. N-am ce pierde. El a ciocănit în sticlă :

— Nu mai e.

A chemat femeia. L-am apucat de mină :

— Nici în ruptul capului. Acum să mergem la prieteni.

Am ieșit pe bulevard. M-a întrebat dacă țineam într-adevăr să mergem la prietenii lui, dacă vream să-i văd jucînd biliard.

L-am întrebat :

— Ți-e rușine cu mine ?

M-a luat numaidecît de braț (începusem să mergem) și mi-a spus că toate femeile sînt la fel ; mai întîi spun : „voi privi cum joci“, pe urmă nu stau, fac ca la dentist, se plictisesc.

— Nu-mi convine să vă duc acolo. N-aș sta nici cu dumneavoastră, nici la biliard. Nu pot cîtuși de puțin să vă comand...

— Dar ce, fetei tale îi comanzi ?

Fără să mă gîndesc îi spuneam tu. Nu era prima dată. Dar a fost pentru prima dată cînd el mi-a răspuns spunîndu-mi Clelia.

— La Roma nu se face așa ? m-a întrebat. Pe dumneavoastră, Clelia, nu vă comandă nimeni ?

Atunci i-am spus :

— Hotărăște. Unde mergem ?

Ne-am dus să dansăm la Nirvana. Nici mai mult nici mai puțin. Becuccio vrea să facă totul cum trebuie. Era un salon cu colonade și o orchestră alcătuită din patru muzicanți. Mi-am amintit că fusesem pe aici în trecere în noaptea aceea cu Morelli și Momina. „Ar fi nostim să mă întîlnesc cu careva“, mă gîndeam. Becuccio, în haina lui

de vînt, m-a condus hotărit la mesele din fund. Mi-am închipuit pentru o clipă ce-ar fi să ies cu el în fiecare seară. Ne-am întîlni în colțul căii Regina și într-o bună zi l-aș vedea venind cu o motocicletă. Mi-ar spune, plin de mîndrie : „Țin-te bine. O să luăm nouăzeci la oră.“ Oare ce fel de bărbat ar fi fost Becuccio ?

Am dansat, glumind despre fata lui. L-am întrebat :

— Dacă ai găsi-o aici, dansînd cu șeful de birou, ce ai spune ? Cine ar țipa mai tare dintre voi amîndoi ?

— Depinde de ce scuză găsești, a spus Becuccio și a făcut cu ochiul.

În sinea mea mă hotărîsem. Nu eram beată, iar indispoziția, oboseala, neplăcerea de la început mă părăsiseră, dansam și vorbeam mulțumită, cu o căldură în suflet. De gîndit, aveam să mă gîndesc a doua zi. Stropul acela de muzică și fularul lui Becuccio ajungeau pentru scara aceea.

— Ți s-a întîmplat vreodată, l-am întrebat, să cunoști fete, chiar și prostituate, care s-o facă de ciudă ? Sau fete care nici nu vor să știe de asta, numai pentru că urăsc bărbații ? Fete care se plictisesc dacă stau alături de un bărbat în pat ?

E drept că vorbeam prea mult și mă refeream la Rosetta și la cealaltă. Becuccio mă cuprindea în brațe, îmi îndoia spinarea, umbla aproape lăsat pe mine. Îmi și spusese la ureche : „Mergem ?“

— Fetele au atîtea capricii, mi-a răspuns el. Nici nu știi de unde le găsesc ! Dar odată în pat stau liniștite.

— Crezi ? l-am întrebat.

Mă ținea de braț și ne întorceam la măsuța noastră. M-a cuprins de mijloc și m-a strâns cu putere la piept.

— Nu, Becuccio, i-am spus, fără să-l privesc, și mie îmi place să fiu singură.

— Ieșim ? m-a întrebat.

Afară, în dreptul primei porți, a încercat să mă sărute.

— Fii cuminte, i-am spus. Nu vreau să amă-răsc pe nimeni.

— Dar nici pe noi să nu ne amărîm, s-a repezit el rîzînd. A încercat din nou să mă sărute.

L-am lăsat. M-a strivit de un zid. Am simțit mirosul și izbitura puternică a gurii și a părului. N-am deschis gura.

— Ești tînăr, i-am spus, punîndu-i capul pe umăr, ești prea tînăr. Eu nu fac lucrurile astea pe stradă.

O vreme am mers de braț, neștiind unde să ne ducem. Parcă eram în serile acelea cu Guido, cînd Roma era departe și nu aveam nici optsprezece ani. Chiar și noaptea era asemănătoare : sfîrșit de martie sau de septembrie. Becuccio nu era militar, asta era diferența.

M-a strâns din nou de mijloc. Aș fi dorit să-l sărut. Dar l-am întrebat :

— Ș-acum la ce te gîndești ?

S-a oprit, m-a oprit și pe mine :

— Că trebuie să vii cu mine, a spus sec.

— Vin, i-am răspuns. Dar e un dar pentru noaptea asta. Adu-ți aminte.

Becuccio era comunist și mi-a spus că făcuse războiul. Îl întrebasesem dacă fusese soldat.

— Am fost în Germania, mi-a răspuns.

Atunci m-am gândit la Carlotta, dacă mai trăia și dacă i s-ar mai fi putut întâmpla să se trezească într-o dimineată ca mine la o fereastră din valea Salice în fața copacilor acelora.

— Avem și tramvaiul, a spus Becuccio.

A coborât să plătească și n-am mâncat. Proprietarul, în izmene și în vestă, s-a uitat la noi când am trecut fără să spună nimic. Eu gîndeam că întotdeauna lucrurile importante se petrec acolo unde n-ar putea crede o femeie. Un hotel mic și nenorocit, o cameră cu lighean, cearșaf să te îngropi cu el. Afară, în primele raze ale soarelui, Becuccio fuma.

M-am întors la hotel singură. Nu eram obosită. Eram calmă și mulțumită. Becuccio mă înțelesese, nu insistase să mă conducă. Eram atît de mulțumită că eram gata să-mi zic: „Pînă duminică mă voi întîlni cu el ori de cîte ori voi vrea“. Dar știam că nu trebuia să fac asta; și gestul lui Becuccio de-a mă lua de bărbie și de-a mă privi drept în ochi mă indispusese.

La hotel, Maruccia, care mi-a adus să mîncînc, a văzut patul nedeșfăcut și a căscat ochii. M-am gândit ce mutră ar fi făcut de m-ar fi văzut cu o oră mai înainte. I-am spus că nu eram acasă pentru nimeni și că doream să fac baie.

În dimineța aceea i-am telefonat lui Febo în via Po. Nu era acolo. A răspuns Beccucio. Mi-a spus „domnișoară”, cu vocea obișnuită. I-am spus să-i transmită câteva lucruri lui Febo și am fost liberă. Am căutat-o pe Momina la telefon : nu era acasă. Am căutat-o pe Mariella : se duseseră la o slujbă pentru o mare doamnă, rudă de-a lor, moartă de câteva săptămîni. Știam biserica, era Crocetta.

Am pornit-o agale pe bulevardele ai căror copaci începeau să înfrunzească, și mă gîndeam la boschetele din valea Salice. Am ajuns la Crocetta cînd slujba se sfîrșise ; încă mai era plăcuța alb cu negru și prapuri mortuare pe fațada bisericii. Am citit numele scris pe tăbliță, era o *terziaria*, adică pe jumătate călugărită. Un grup de fete și de doamne discutau urcînd într-un uriaș automobil negru. Cineva îmi spusese că îngrăditura de fier care împrejmuia coloanele de la capătul scării fusese făcută din banii unei donații ca cerșetorii să nu pătrundă sub coloane. O femeie, așezată cu un coș pe o treaptă, vindea violete.

Nu știu de ce m-am gîndit să intru. În biserică era frig și în fund un paracliser stingea ultimele lumînări. M-am oprit și am rămas în picioare lîngă un stîlp. Toate bisericile sînt la fel. Am simțit un miros de tămîie și de flori veștede. M-am gîndit că și preoții se pricepeau să aranjeze mobilierul, dar ei nu se oboseau atîta : era mereu același lucru, oricum lumea venea.

Două femei au apărut din umbră : Rosetta și mama ei. Ne-am salutat cu un gest ; la ieșire au

atins agheasmatarul și s-au închinat. Mama purta blană și un vâl negru. Afară ne-am salutat și Rosetta m-a rugat s-o însoțesc pînă acasă, la doi pași. Am vorbit de una și de alta, mama m-a lăudat pentru magazin; în mînă avea cărticica neagră, de rugăciuni. În ciuda blănii, avea un aer de gospodină și chiar cînd vorbea se mira de toate alea, ofta. S-au oprit în fața porții unei vilișoare acoperite de iederă.

— Poftiți pe la noi, a spus mama, casa e mică, dar ne veți ierta.

Rosetta tăcea; apoi a spus că mă conducea pînă la tramvai.

Mama a spus:

— Să nu întîrzii. V-o încredințez.

Ne-am îndepărtat pe micul bulevard. Am cerut vești despre Momina și despre Mariella. Am întrebat dacă fusese multă lume la slujbă.

— Nu găsiți că e nedrept, m-a întrebat Rosetta, să faci funeralii, botezuri și nunți în același fel? Înțeleg, cînd e vorba de căsătorie ori de naștere, sînt unii care se bucură și vor să discute, dar cine moare ar trebui lăsat singur. De ce să-l mai chiniești?

— E cîte un mort care ține la asta, i-am spus.

— Pe vremuri măcar pe sinucigași îi îngropau pe ascuns.

Eu n-am răspuns; umblam. Pe urmă am spus deodată:

— Să nu-i tulburăm nici noi...

Cînd ne-am oprit la colț am întrebat-o:

— Rosetta, îți iubești mama?

— Cred că da, a mormăit ea.

— Pentru că mama dumitale te iubește foarte mult, i-am spus... Privește florile din pomul acela... Par ciucuri de tul alb...

În după-amiaza aceea l-am revăzut pe Becuccio. Se suise pe o scară ca să prindă un candelabru și a vorbit așa, de sus în jos, despre lampă.

L-am revăzut și pe Febo și am răsfoit niște fotografii în salon, când mi-am dat seama că Becuccio intrase fără zgomot. Mi-a năvălit în față un val de sînge și au început să-mi tremure genunchii.

— Ce e? m-am repezit eu.

Dar Becuccio mi-a spus, liniștit, că mă căuta cineva jos. Era Morelli cu niște doamne care veneau să viziteze lucrările. L-am dat în grijă lui Febo și am coborît să vorbesc cu electricienii.

Madame putea să pice de la o zi la alta și să se pornească fierberea inaugurării. Becuccio, tot urcînd și coborînd pe scară, mi-a făcut cu ochiul, ca și cînd ar fi spus: „Las' pe mine“. Febo, Morelli și doamnele au plecat repede, poftindu-mă la un ceai. Am refuzat, spunînd că rămîneam.

Am rămas să-l încerc pe Becuccio. În încăperile goale, unele în penumbră, altele luminate orbitor, mă așteptam să-l văd în orice clipă apărîndu-mi înainte. L-am găsit însă la ieșire, punîndu-și haina.

— Te duci acasă, Becuccio?

— Ah, aici sînteți, a exclamat el. Beți un vermut?

Am mers la cafeneaua de peste drum, unde intraserăm în prima zi. Casierița m-a privit ca și atunci. Becuccio povestea că nu-l putea înghiți

pe Febo care, după ce-l pusese să refacă parchetul de trei ori, acumă zicea să schimbe firele și să strice postamentele. A spus că oameni ca Febo cunoscuse pe vremea când era soldat: ofițerii activi.

— O ști el meserie, a spus, că trebuie s-o știe. Și ăia știa meserie. Dar nu-mi place omul care risipește materialul...

Bînd vermulul am făcut un gest de înclinare, o urare cu ochii și Becuccio și-a încruntat fruntea și a zîmbit. Nu, nu era un copil.

Și așa, în seara aceea m-am întîlnit cu Momina și Rosetta în sălile pictorilor, unde hotărisem excursia la Saint-Vincent. Cineva expunea niște tablouri, dar nu era nevoie să le privești. Noi trei ne-am așezat în încăperea de jos, lăsînd lumea să se foiască pe lîngă noi. Fețele acelea îmi păreau toate cunoscute: erau aceleași din hoteluri, din saloane, de la paradele de modă. Pe nimeni nu-l interesa tablourile. M-am gîndit, fără să vreau, că pentru Rosetta și Momina eu trebuie să fiu un tip cum era Becuccio pentru mine. Și pe mine mă agasa cine risipea materialul. Rosetta și Momina începuseră să vorbească despre muzică.

XXVI

Momina spunea că expozițiile, concertele, teatrul sînt frumoase numai pentru că la ele se adună multă lume.

— Ia închipuie-ți, spunea ea, că ești singură într-un teatru, într-o sală de expoziție...

— Cu toate astea lumea e cea care te plictisește.

— Tocmai, spunea Momina. Un concert, niște actori, un balet nu plac totdeauna. Te duci numai cînd vrei să vezi oameni, să stai de vorbă. E ca și cum ai face o vizită...

— Cu muzica nu se întîmplă așa, a spus Rosetta. Cînd e vorba de muzică trebuie să fii singură. Cînd se dau la Torino concerte acceptabile...

Eu mă întrebam ce ar fi spus Becuccio. Dar era absurd chiar să mă și gîndesc la așa ceva. E de ajuns să stai împreună o noapte în pat cu cineva ca să-ți dai seama că fiecare e făcut altfel și merge pe alt drum decît al tău.

Am întrebato pe Rosetta :

— Într-adevăr îți place muzica ?

— Nu că-mi place, dar este, a spus ea. Este ceva. E poate doar suferință.

— Trebuie să fie ca și cum ai picta, a spus Momina.

— Oh, nu, a spus Rosetta, a picta e o ambiție. În schimb, cînd ascuți muzică te abandonezi...

Am zîmbit ușor în sinea mea. Cu toate cîte sînt pe lume, cu toate cîte știau și aveau amîndouă, vorbeau despre muzică de parcă ar fi fost cocaină sau prima țigară.

— Eu cred, a spus Momina, că artiștii nu suferă de loc. Îi fac să sufere doar pe cei care-i ascultă, dacă-i iau în serios.

— Alții sînt cei care suferă și se bucură. Întotdeauna alții.

— Cine face vinul nu se îmbată, am zis și eu. Asta vreți să spuneți ?

— Tîrfele nu simt niciodată plăcere, a spus Momina.

Rosetta a tresărit și ea.

— Cine-i mai tîrfă decît Nene ? a continuat Momina. E inteligentă, are meseria în vîrf de degetelor și tot temperamentul pe care-l poate avea o sculptoriță. De ce nu se ocupă numai de treaba asta ? Dar ea, nu. Ea vrea să se îmbrace ca o fetiță, să se îndrăgostească, să se îmbete. Într-o bună zi va face și un copil. Și-a pus masca asta. Crede că ceilalți au s-o creadă.

— Ești rea, a spus Rosetta.

— Momina are dreptate, am bombănit. Munca e lucrul important, nu aerele pe care ți le dai.

— Nu știu ce e important, a spus Momina.

Ne-a privit aproape surprinsă, cu ingenuitate. Mi-e teamă că nimic nu este important. Toate sîntem niște tîrfe.

Am dus-o pe Rosetta acasă, cu automobilul și la poarta vilei ea m-a întrebat din nou, neliniștită, dacă a doua zi vream să iau ceaiul la ea. I-a spus și Mominei.

Cînd am venit eu, Momina era acolo. Mama, într-o rochie liliachie de catifea, discuta cu o doamnă slabă care m-a primit cercetîndu-mă de la ciorapi pînă la păr și a început să se plîngă de fustele cu cute largi, spunîndu-mi că nu știu cine le și strîmtase atît de repede. În asemenea cazuri eu spun întotdeauna că cine nu acceptă moda la timpul ei poartă lucrurile anul viitor, cînd s-au demodat. Atunci Momina s-a pornit și ea să discute și să glumească și Rosetta m-a tras spre ferastră și mi-a spus să nu-mi ies din fire, că femeia aceea era o ciună.

Salonul era încăpător și aerat, și se vedea, firește, o altă mină decît a mamei. Era împărțit în două părți de o arcadă, într-o parte fotoliile și mescioarele ușoare, în cealaltă o masă lungă și lustruită, sub un candelabru și o fereastră largă cu trei geamuri. Am întrebato pe Rosetta dacă locuiau acolo de mult. Mi-a spus că nu, că amintirea sa cea mai veche era casa din Montalto ; ea se născuse în suburbia San Paolo, în apropierea fabricii, dar că apartamentul trebuie să fi fost distrus acum, sau dărîmat.

— Poate doriți să vedeți grădina, a spus mama.

Rosetta a răspuns :

— Altă dată, acum încă n-a înflorit.

— Arată-i tablourile, a spus mama.

Ciuma aceea isprăvisese cu moda și a spus că și la Torino se făceau lucruri frumoase.

— N-avem nevoie să veniți dumneavoastră, cei de la Roma. Nu-i așa, Rosetta ? Știm și noi să croim și să pictăm.

După ceai a plecat. Trebuia să mai facă o viiță. Mama a scos un suspin de ușurare, privindu-ne tandru.

— Oh, și asta, a spus. Crede că face bine. Urit lucru să rămii văduvă.

Am mers chiar și în camera Rosettei, pe care am văzut-o în treacăt, albă și luminoasă, cu o fereastră în fund. În coridor Rosetta a deschis dulapul ca să-mi arate o rochie care, după părerea Mominei, i-o greșise croitoreasa. În dulap, atît cît s-a deschis ușa, am zărit un tul albastru pal.

De fapt mi-a plăcut casa aceea. Probabil că mama ținea la casă, biata de ea, aproape cît și la

fiică. Aveau o slujnică, țărăncuță, dar îmbrăcată în negru și cu șorțuleț : mama n-o lăsa să facă nimic, ne servea ea. Momina își scosese un pantof și fuma absorbită, ghemuită în fotoliu.

La un moment dat a sosit tatăl ; a intrat prudent, cu ochelarii în mână și pleoapele înroșite. Era un bărbat cărunt ; toată viața lui era în mustăți, avea trupul scurt și puțin aplecat. Dar în fundul ochilor avea ceva care se întilnea și la Rosetta : privea încăpățînat, cu neliniște.

Momina i-a întins mîna din fotoliu, cu zîmbetul ei răutăcios. Mie mi-a mormăit ceva înclinîndu-se, soției i-a aruncat o privire. Era un om de modă veche, se înțelege, nu ca Morelli. În trecere i-a atins obrazul Rosettei, într-o mîngîiere, și ea a ferit capul, numaidecît.

Ne-a spus că nu vrea să ne deranjeze, dar că-i făcea plăcere să mă cunoască. Eu eram cea care venea de la Roma și conducea noua firmă ? Cîndva Torino era cel care-și deschide filiale la Roma.

— Se schimbă vremurile, a spus. Veți vedea repede că la Torino nu-i ușor să te menții. Pe-aici a fost războiul.

Vorbea sacadat, obosit, convins. Soția i-a adus o ceașcă de ceai. El a vorbit din nou :

— Cel puțin la Roma aveți de lucru ?

I-am spus că da. A privit împrejur :

— Trebuie să vă îmbrăcați, a spus. Aveți dreptate. Lumea e făcută pentru voi.

Acum, stînd cu toatele în picioare, îl priveam cum ținea ceașca. Soția, greoaie și răbdătoare, în rochia ei de catifea liliachie, aștepta. Am priceput

că era bătrîn, tolerat, și că numai munca sa conta pentru femei. Am priceput că și el știa toate astea și că ne era recunoscător că-l lăsam să vorbească.

XXVII

Rosetta mi-a spus că nu-l înțelegea pe tatăl său.

— Eu îl înțeleg, a spus însă Momina. E unul dintre bărbații aceia care purtau barbă pe vremuri. Într-o noapte o femeie i-a tăiat-o și de atunci își petrece viața încercînd să se răscumpere.

— Totuși a făcut o Rosetta, am spus eu.

— Probabil că nu știa cum să facă să n-o facă.

Momina a încetinit, a oprit lingă poartă și nici una dintre noi nu s-a mișcat.

— Și totuși Rosetta îi seamănă, a spus. Nu ai fost o școlăriță strălucită, Rosetta? Pariez că tatăl tău e unul dintre cei care spun: „Dacă aș fi copil aș lua-o iar de la cap!”

Rosetta a vorbit peste umărul meu :

— Toți tinerii sînt proști.

— Și bătrînii, și bătrînele, și morții. Toți sînt greșit croiți. Oh, Clelia, învață-mă cum să fac să cîștig niște bani și să fug în California. Se zice că acolo e viață adevărată.

— Crezi asta ? a întrebat Rosetta.

L-am văzut pe Becuccio prin vitrină și i-am făcut semn. A traversat porticul și s-a aplecat peste portieră. În timp ce vorbeam cu el, Momina o întreba

pe Rosetta de ce nu ne duceam pe deal. Becuccio mi-a spus că lăzile acelea nu sosiseră încă.

— Ai timp să faci o plimbare, a spus Momina.

Am pornit iar. Vedeam fața Rosettei prin oglinda retrovizoare. Sta tăcută, îmbufnată, îndărătnică. Uneori mă gîndeam că era tină, tină, o fetiță din cele cărora li se zice : „Spune multumesc...” și lor puțin le pasă. Dacă stam să mă gîndesc, era groaznic s-o ținem așa, lingă noi, și să purtăm cu ea asemenea discuții, groaznic dar și ridicol, caraghios. Am încercat să-mi aduc aminte cum eram eu la douăzeci de ani, la optsprezece — cum eram în acele zile dinainte de-a mă încurca cu Guido. Cum eram și mai înainte, cînd mama îmi spunea să nu cred în nimic și-n nimeni. Biata de ea, ce cîștigase cu asta ? Aș fi vrut să aud sfaturile pe care tatăl și mama le dădeau acestei unice fiice, atît de nebune și de singure.

Momina m-a atins cu cotul luînd urcușul de la Sassi. Atunci am înțeles că adevărata mamă, sora mai mare, sora cea pretențioasă și rea a Rosettei era chiar femeia asta, această Momina care dădea cu piatra și nici măcar nu se ascundea — care, ca și eu cu Becuccio, nu avea nimic de pierdut.

— Rosetta, am întrebato, dumneata nu ai alte prietene în afară de Momina ?

— Ce însemnează o prietenă ? m-a întrebato ea. Nici măcar Momina nu e prietena mea.

Momina, preocupată de curbe, n-a spus nimic. M-am gîndit atunci că în fiecare an cineva își rupe gîtul pe drumul acela spre Superga¹. Mergeam cu

¹ Suburbie a orașului Torino, aflată pe colina cu același nume, 669 m.

viteză pe sub copacii înalți. Când urcușul s-a îndulcit am început să vedem de sus dealurile, valea, cîmpia în care era așezat Torino. Nu fusesem niciodată la Superga. Nu știam că era atît de sus. În unele seri, de pe podurile Padului, Superga se vedea neagră și împodobită cu o salbă de lumini, un colier prins cu stîngăcie la gîtul unei frumoase doamne. Dar acum era dimineață, era senin și era un soare de aprilie care lumina tot cerul.

Momina spuse :

— N-am să mai fac asta.

Pe urmă a oprit în fața unei grămezi de pietriș. Radiatorul scotea aburi. Am coborît și am privit dealurile.

— E frumos aici, a spus Rosetta.

— Lumea ar fi frumoasă, a spus Momina venind în spatele nostru, de n-am fi noi.

— Noi sînt ceilalți, am spus privind-o pe Rosetta. E de ajuns să nu te preocupi de ceilalți, să-ți la distanță și atunci și viața devine un lucru posibil.

— E posibil aici, a spus Rosetta, pentru o clipă, în timpul unei plimbări. Dar privește orașul. E înspăimîntător. Trebuie să trăiești cu toată lumea aceea.

— Nu trebuie cîtuși de puțin să ți-i bagi în casă, i-a spus Momina. Banii slujesc și ei la ceva.

De-a lungul drumului era un gard viu și un grilaj ; mai încolo un boschet și o uriașă cisternă de ciment, o piscină plină cu apă pămîntie și cu frunze. Părea părăsită : mai era încă scărița de fier ca să poți coborî.

— A cui o fi vila asta ? a întrebat Momina. În ce hal e.

— Uite, am zis eu, aş reface colţişorul ăsta şi aş invita pe cine mi-ar place. Seara, aş coborî cu automobilul la Torino şi, dacă aş avea poftă, aş vedea pe cîte cineva. Aşa aş trăi să fiu în locul vostru. De-aş fi avut eu astea cînd eram tînără...

— Dumneavoastră aţi putea face aşa ceva, a spus Rosetta, mai bine decît noi. Poate că dumneavoastră v-ar plăcea.

— Nu se fac asemenea lucruri, i-am răspuns. E de ajuns să le ai în cap. Ca să-ţi umpli ziua trebuie să te mişti. Nu mai sînt chiar aşa de tînără să pot sta la ţară.

Momina a spus :

— Cînd vezi că nimic nu face două parale, ar trebui să ai totul.

— Dacă ţi-ar lipsi pîinica, am spus, ai cere mai puţin.

— Dar o am ! a răspuns Momina, ţipînd. Am pîinica asta ! Ce pot face dac-o am ?

Rosetta a spus că pînă şi călugării în mănăstiri renunţă la tot, dar la pîine nu.

— Toţi sîntem aşa, am spus. Întîi mîncăm, pe urmă ne rugăm.

Momina a dus maşina la cotitura care domina Torino, a decapotat-o şi ne-am aşezat înăuntru să fumăm. Era un soare cald, mirosea a iarbă şi a piele.

— Gata, a spus Momina, hai să luăm o gustare.

În după-amiaza aceea o telegramă m-a anunţat că a doua zi veneau cei de la Roma. Incepea fierberea. Febo, fireşte, plecase cu treburile sale, şi n-a răspuns la telefon. M-am apucat de treabă cu Becuccio, am găsit doi decoratori, era întineric bine cînd mai ciocăneam, încercam lumini, atîrnăm

perdele. Au venit și lăzile ; am făcut și am refăcut o vitrină, fără pantofi în picioare, ca o vânzătoare. La opt Mariella mi-a dat telefon ca să-mi reamintescă de petrecerea din atelierul lui Loris. Am trimis-o la dracu și m-am întors să aranjez stofele, furioasă din pricină că știam că totul era o muncă inutilă, făcut așa, ca să fie ; a doua zi *Madame* avea să refacă totul. Agenția care trebuia să-mi trimită vânzătoarele a telefonat că abia luni putea să dispună de ele. Și acesta era un timp irosit, pentru că de angajare se ocupa *Madame*, care vrea totul de-a gata ca pe urmă să facă după cum o taie capul. Docil, Becuccio alerga, telefona, desfăcea lăzi, fără să-și piardă capul. La un moment dat (decoratorii apucaseră să plece) m-am trântit pe o ladă și l-am privit disperată.

Mi-a spus :

— De-o oră s-a terminat programul. Azi e sîmbătă.

— Tîcălosule, îi zic, și tu ? Hai, du-te.

— Să mergem să mîncăm ceva, nu ? m-a întrebat.

Am scuturat din cap, privind în jur. Atunci a aprins taticos o țigară și a venit să mi-o pună în gură. Desfăcînd lăzile se rănise la o mînă. I-am spus să se ducă să se dezinfecteze.

S-a întors cu o pungă cu portocale și cu pîine. Am mîncat așezați pe lăzi și mîncînd am privit în jur și am făcut bilanțul. Făcusem tot ce era posibil, nu mai lipsea decît ca Febo să-și arunce puțin ochii prin saloane și să se facă curățenie.

Becuccio a spus :

— Avem vreme să dăm măcar o raită prin valea Salice.

L-am privit seriosă, apoi m-am strîmbat și apoi i-am spus că lucrurile astea nu merg de două ori.

S-a apropiat de mine și m-a apucat de bărbie. Ne-am privit așa cîteva secunde. M-a lăsat și s-a depărtat.

Atunci i-am spus :

— E o petrecere la un pictor. Vin fetele alea. Vrei să vii și tu ?

M-a privit o clipă, fix, cu un aer nedumerit. A clătinat din cap.

— Nu, stăpînă, mi-a spus. De un anumit nivel nu trec niciodată în sus. N-are rost.

Mi-a promis că a doua zi avea să-l caute pe Febo și avea să mi-l trimită la hotel. M-a condus pînă la intrarea casei lui Loris și a plecat fără să stăruie.

XXVIII

Bine că nu urcase și Becuccio. Cînd am intrat infofoliseră în negru o mîzgălitură de tablou pe un catafalc și aprinseră în jurul lui patru lumînări. Vorbeau despre Paris și, firește, Momina spunea cîte și mai cîte. Am întrebat ce se întîmplă. Nene, îmbrăcată în catifea roșie, mi-a spus cu dezinvoltură că Loris celebra moartea celei de-a doua perioade a ei, și că avea să țină un discurs polemic. Dar hărmălaia era din cale afară și Loris, ghemuit în pat, rumega ceva pentru sine, fumînd cu ochii închiși. Era mult fum și multe figuri pe care nu le cunoșteam.

Erau de față bătrînul pictor care venise cu noi la Saint-Vincent, era mica doamnă îmbrăcată în atlaz, cea cu ochii libidinoși, era acel Fefé de la balul mascat, era Mariella, blondă și vorbăreată. N-am văzut-o numai decît pe Rosetta ; am găsit-o apoi fumînd la pervazul ferestrei, un pitic pe jumătate cocoșat sta în fața ei, și ea mîngîia un pisoi pe care-l ținea în brațe.

— Ce mai faci ? am întrebat-o. E al dumitale ?

— A venit de pe acoperișuri, mi-a răspuns. Nu l-a invitat nimeni.

Atelierul era destul de aranjat ; pe o măsuță din apropierea chiuvetei se aflau platouri cu gustări și dulciuri, sticle, cîteva pahare. Toți cei din jur aveau cîte un pahar, pus pe podea sau în mînă. M-am gîndit că în ziua aceea Nene trebuie să fi muncit aproape cît mine, dar că pentru ea totul avea să ia sfîrșit o dată cu noaptea.

Strigătele și discuțiile care izbucneau arătau că cei de față se și făcuseră. M-am ținut deoparte și nici măcar nu i-am salutat pe toți, intrînd ; am găsit unde să stau și ce să beau și mi-am sprijinit capul de zid. Vocea Mariellei s-a ridicat peste toate celelalte : vorbea despre un teatru de la Paris și despre o balerină negresă care nu era Baker.

— Mîncăți, mîncăți, striga Nene, preocupată.

Tînărul de la balul mascat a venit să-mi aprindă țigara. Mă privea cu ochisorii lui.

— Și cavalerul dumneavoastră ? m-a întrebat.

— Nu sînt cal, i-am răspuns.

A rînjit ca și atunci. Și-a înfundat mîinile în buzunar, proțăpindu-se în fața scaunului meu.

— Prea multe femei sînt aici, mi-a spus. Aş fi vrut să fi fost dumneavoastră singură.

— Nu, nu, i-am spus, dumneavoastră aveţi nevoie să vedeţi lume. De la lume se învaţă întotdeauna cîte ceva.

— Invitaţi-mă şi pe mine la atelierul dumneavoastră. Toţi vorbesc de el.

— Socotiţi-vă invitat. Eu vă consider un client.

Dar era prost, n-a ştiut să continue. A rînjit şi m-a întrebat dacă-mi plăceau pisicile. I-am spus că preferam lichiorurile. S-a dus să-mi toarne un păhăruţ, a făcut gestul că vrea să-l ducă la gură şi mi l-a întins.

— Beţi-l, beţi-l, dacă doriţi, i-am spus.

Pînă la urmă l-a băut.

Ascultam discuţia pe care cocoşatul o purta cu Rosetta. Era un copil bătrîn, cu faţa zbîrcită. Vorbea despre negrii din Tombolo. Îi spunea :

— Erau întotdeauna ameţiţi de lichioruri şi de droguri. Noaptea făceau orgii şi se tăiau cu cuţitele. Cînd murea o fată o îngropau în păduricea de pini şi-i agăţau de cruce chiloţii şi sutienul. Umblau goi. Primitivi autentici.

Rosetta netezea blana pisicii şi m-a privit de jos în sus.

— Se petreceau scene nebuneşti, spunea celălalt. Americanii făceau incursiuni, dar nu reuşeau să-i scoată din bîrlog. Trăiau în colibe de frunze. Dar nici în război nu s-au întîmplat vreodată asemenea lucruri.

Fefé a vorbit, cu gura plină.

— Păcat că s-a terminat, a spus el. Ar fi fost o vilegiatură grozavă.

Cocoșatul l-a privit încrămenit :

— Sinteți scandalizat ? l-a întrebat Rosetta. Au făcut altceva decât facem noi ? Erau oameni mai curajoși decât noi.

— Îi înțeleg pe negri, a pus Fefé, dar nu le înțeleg pe femei. Să trăiască așa, în pădure...

— Mureau ca muștele, a spus cocoșatul. Și bărbații mureau.

— Au fost omorâți, a spus Rosetta. De frig, de foame, au fost împușcați. De ce asta ?

— Și de ce nu ? a întrebat cocoșatul, rînjind. Furau. Se distrugeau între ei, se îndopau cu droguri.

Pisica a fugit din brațele Rosettei. S-a aplecat s-o prindă și a spus :

— Aceleași lucruri se petrec și la Torino. Unde e răul mai mare ?

Dinspre pat veneau strigăte. Cineva aprinsese un păhăruț de lichior și striga : „Stingeți lumina“. Prin urletul fetelor s-a ridicat vocea Mariellei. Una dintre ele, mi se pare Momina, a stins într-adevăr lumina. A urmat o clipă de tăcere tulbure.

Am căutat-o numaidecît pe Rosetta în umbră. Mi s-a părut că ne întoarcem la noaptea aceea din camera mea, cînd ea stinsese lumina. Dar acum toți spuneau : „Ce frumos e. Las-o așa !“ Cele patru lumînări ale catafalcului și flacăra albăstruie pe care cineva o pusese pe podea dădeau impresia că ne aflăm într-o grotă. Atunci au strigat : „Loris. Vorbește Loris“, dar Loris nu se mișca din pat și Nene s-a dus să-l zgîlție și începură să se certe. Eu vedeam cele două umbre agitîndu-se pe rînd, îl auzeam pe Loris înjurînd.

Se pare că nu veniseră prea mulți dintre pictorii invitați și el spunea cu grosolănie că nu făcea să țină un discurs pentru noi. Frumusețea e că toți i-au dat dreptate și s-au refăcut grupulețele și unii s-au așezat pe jos. Au început iar să bea.

Mariella a venit lângă mine și m-a întrebat dacă mă distram. Mi-a spus să privesc catafalcul — ce mult seamăna a teatru, ce suprarealist era — și a început iar discuția despre piesă. Noroc că Nene a venit după ea aproape numaidecît, ca să umble și ea pe la invitați cu un platou.

Rosetta bea mult, era întunecată. Acum ședea într-un grup unde se afla și Momina, la picioarele patului lui Loris, și spuneau fleacuri, tăceau, hohoteau. În reflexele lumînărilor eu încercam să nu întîlnesc ochii lui Nene: îi văzusem umflați, simțeam că se apropie criza, că mînia ei crește, deoarece petrecerea se desfășura anevoie. Nu-i rămînea decît să se îmbete, și peste puțin avea s-o facă; dar mai spera să sosească vreunul să anîmeze totul.

Cineva spunea să plecăm, să luăm damigeana și să ne ducem să ne așezăm pe treptele Monumentului artileristului.

— Să mergem cu barca, a spus o fată.

— Să mergem la femei, a spus vocea spartă a unui băiat.

Toate acestea au provocat rîsul. A rîs și Loris, din pat, cu pipa lui în gură.

— Și noi, a spus o voce de femeie, să mergem la masculi.

Erau scîrbiți și stupizi. Sau poate era efectul
acelui tablou al lui Loris, de care nu se ocupa ni-
meni.

A început să vorbească bătrînul pictor, cu mus-
tăți chinezești :

— La Marsilia, spuse el, doamnele frumoase se
duc la bordelurile din port și plătesc ca să se as-
cundă după o perdea.

Eu mă gîndeam că s-ar fi convenit să mă duc
să mă culc și că a doua zi aveam o zi grea. Mo-
mina a spus :

— De ce să plătească ? Ele fac o favoare ace-
lor case.

Loris, Fefé, cocoșatul și alții au strigat că era
frumos că le puneau pe femei să plătească. Nene
a intrat în grupul nostru. Acum făceam un singur
cerc în care intra și pisica, pe genunchii Mominei.
Cineva îmi pipăia șoldul. I-am spus să înceteze.

— Ascultați, a spus un băiat străin, pe care
nu-l cunoșteam. Trecînd peste Pad' ajungi în *via*
Calandra. Și știm (m-a privit pe mine și pe Mo-
mina cu un aer insolent) că o doamnă nu trece
pe acolo cu plăcere. Ei, bine, hai să mergem acolo
cu toții. Bineînțeles, la cîrciumă. Pe geam se vede
toată forfoteala de afară. Sînteți de acord ?

XXIX

Nene ne-a implorat să așteptăm — poate mai
venea cineva — să mîncăm, să cîntăm cu toții.
I-a spus lui Loris să nu fie porc. Vrea să bem, cel
puțin, să așteptăm miezul nopții.

— Păi e miezul nopții, i-a spus cineva. Nu vezi ce beznă e ?

— Apoi ne întoarcem, a spus Mariella.

— Luăm și pisica ? a întrebat altcineva.

Ca să ieșim, cineva a aprins lumina și toți aveau figurile răvășite. Le-am pierdut din vedere pe Rosetta și pe Momina ; s-a întâmplat să cobor cu cocoșatul și cu Fefé. În josul scării era zarvă mare, se auzea tunînd vocea lui Loris. Eu mă gîndeam să plec, dar Fefé îmi spunea prostii și nu le mai vedeam pe celelalte pe bulevard. Pînă la urmă i-am însoțit la localul de pe *via Calandra*.

Nu e chiar o străduță și amintește oarecum de *via Margutta*. Automobilul Mominei se și oprișe în fața cîrciumii, și înăuntru se auzea hărmălaia : lumea de la tejghea ne privea dușmănos. Se putea foarte bine ca noi să fi fost fetele din casa de vizavi, dar la ora aceea să venim toate împreună ? Să cutreierăm cu clienții după noi ? Lucrurile astea eu doar mi le închipuiam, dar băieții — chiar și Loris — le spuneau cu voce tare. Mi-am dat seama că toate astea erau o glumă care-i distra pe băieți și că noi, femeile, căzusem de proaste. Nu înțelegeam cum picase Momina în plasă așa iute. Dar Momina și Rosetta se și așezaseră la măsuțele de tablă ruginită și ne-am strîns roată în jurul lor ; s-a așezat apoi Mariella, s-a așezat pictorul, s-a așezat Nene. Pe măsură ce se mărea cercul, era din ce în ce mai greu să ne vorbim și să pricepem ce căutam acolo. Patronul i-a deplasat pe doi omuleți cu mustăți, care beau într-un colț, și ne-a masat pe toți lingă lădițele din lemn ciînesc, de la intrare.

Mai înainte, cînd intraserăm pe stradă — erau puține felinare și ferestre, e adevărat — văzusem o tarabă și omul în alb care vindea nuga și turtă de castane. Apoi mici grupuri de soldați, de băieți care ocoleau o poartă, strigînd, și în fața porții Fefé tușise o dată. Era o poartă mare, prevăzută cu o fereastră cu geamuri, prin care abia se vedea, și mi-a venit un miros de urină, de carbid și de prăjelniță, ce se simțea cîndva și la noi acasă, seara.

În cîrciumă Nene începuse numaidecît să se plîngă că de la locul ei nu se vedea strada. Nici unul dintre noi nu vedea strada, căci erau și perdele la geamuri. Ca să vedem mișcarea de afară și să putem observa ceva trebuia să stăm în picioare, la tejghea, și chiar și acolo să ne aplecăm, să privim prin ușă, chiar să ne mișcăm. Tipul acela cocoșat și băiatul elegant, care ne aduseseră în cîrciumă, rîdeau între ei și spuneau, împreună cu Loris, că o adevărată anchetă asupra vieții aceleia putea s-o facă numai o femeie care să aibă curajul s-o trăiască. Mariella stătea ca pe jăratec. Rosetta tăcea, aproape beată, cu bărbia pe masă.

Patronul a vrut să știe ce doream să bem. Localul avea tavanul jos, era căptușit cu lemn, mirosea a vin și a rumeguș ud. Fără zarva pe care o făceam noi, și discuțiile protesti ale băieților, ale lui Loris, era un birt obișnuit, cu oameni liniștiți. Era chiar și o fată după tejghea și un soldat îi vorbea trăgînd cu ochiul la noi. Dintr-un moment într-altul ar fi putut să intre Becuccio.

În loc să răspundă patronului, ai noștri făceau gălăgie. Trebuie să spun că-mi era rușine. Am

încercat să gădesc ochii Mominei sau ai Rosettei, să le fac semn s-o ștergem. Dar Momina striga ceva, înfierbîntată, iritată de Loris. Rosetta nu răspundea privirilor mele. Nene dispăruse.

Au discutat, au discutat, voiau *marsala all' uovo*¹, spuneau că în asemenea ocazii se ia *marsala all' uovo*. Mica doamnă îmbrăcată în atlas ridea mai dihai decît băieții, îi ațîța, întreba unde era Nene, dacă nu trecuse cumva strada. Dacă ar fi fost posibil, ar fi intrat ea cu băieții pe poarta de vizavi. Chiar așa a spus. A aruncat chiar și cîteva priviri soldatului.

Mă așteptam la tot ce s-a petrecut după aceea. S-a întors Nene. S-a adus vin — vin negru, de butoi — unii dintre noi au băut rachiu, alții anason, alții chimion. Loris a început să spună:

— Patroană (lui Nene îi spune așa). Patroană, să ne prezinți și nouă fetele. Astea pe care le avem sînt al dracului de puține.

— Cine știe, a spus Momina printre dinți.

Rîzînd și strigînd au început să spună că trebuiau să ne încerce, să facă proba, să se facă un punctaj. Atunci s-au pornit să discute care dintre noi ar fi o prostituată mai de soi; ca înzestrare morală și corporală — a spus cocoșatul. A fost discutată chiar și Mariella care, pînă la urmă, s-a aprins, și a luat punctajul în serios. Aproape că s-a certat cu Momina. Dar bătrînul pictor a spus că toate eram de soi, că nu era decît chestie de moment și de gust, și criteriul trebuia să fie altul, tariful, localul unde am fi putut lucra.

¹ Băutură alcoolică pe bază de vin alb, foarte tare.

Cineva a încercat să înșire numele unor cabarete și varietouri.

— Nu, nu, a spus cocoșatul, aici e vorba de dame adevărate.

Au continuat așa o vreme. Până la urmă erau mai roșii la față băieții decât Mariella. Pentru Rosetta n-au găsit plasament.

— Infermieră, au conchis. Ingenuă pentru luptători.

Dar nu s-au oprit aici.

— Ne-ați făcut poftă, au început să spună.

Acum Fefé era cel care ședea ca pe jăratec. Cîte unul se și dusesese pînă la ușă și-și plimba prostete privirea cînd la noi, cînd spre stradă. Momina s-a ridicat și s-a dus și ea în ușă. I-am auzit rîzînd și ripostînd.

— Uite, uite, spuneau. Intră un bătrînel. Intră un grup.

— Rosetta, am întreat-o cu răceală, dumneata te distrezi chiar atît de mult ?

Rosetta avea ochii mai duși în fundul capului ca oricînd, și m-a privit cu un zîmbet pierdut. Nene care se îmbrîncea ciorovăindu-se cu vecinul, îl pocni. Rosetta și-a înfipt din nou coatele pe masă și a spus :

— Mîine e o altă zi, nu credeți ?

Momina s-a întors de la ușă :

— Imbecilii, spunea. Idioții. S-au dus.

Se duseseră Loris, cocoșatul și încă unul. I-au spus și lui Nene. Nene a ridicat din umeri, și-a golit paharul și a scos un creion. A scris pe masă : „Porc“. Ne-a privit cu nerușinare, rugătoare, beată.

De data asta a condus-o la closet Mariella, și eu le-am spus pictorului, care zîmbea înțelegător,

și lui Fefé, să plătească nota. Pe urmă m-am urcat în mașină cu Momina și Rosetta și am plecat. Am coborît aproape numaidecît, la Porta Nuova.

XXX

A doua zi Becuccio mi l-a adus pe Febo în *via Po*. A fost o duminică goală, inutilă, fiindcă am pierdut dimineața îndreptînd, stingînd și aprinzînd lămpile, șezînd apoi în fotolii și fumînd țigări. *Madame* nu venise. Aceiași poveste. I-am invitat pe Febo și pe Becuccio să mănînce cu mine, la hotel, ca să pot fi astfel liniștită și să mă odihnesc. S-au pornit că discute politică și Febo spunea că în Rusia nu e libertate. Adică ce nu sînt liberi să facă ? I-a întrebat Becuccio. De exemplu, spunea Febo, să clădească un magazin ca al nostru și să-l mobileze după gustul nostru.

Becuccio l-a întrebat pentru cîtă lume era făcut magazinul nostru. Febo i-a răspuns că nu conta lumea, cu atît mai mult cu cît bunul gust se găsește la puțini. Becuccio l-a întrebat dacă noi doi, care conduseserăm lucrările, eram liberi să facem totul după capul nostru. Febo i-a răspuns că în Italia mai era încă posibil ca un artist să facă după capul lui pentru că patronii care plăteau trebuia să țină cont de gustul publicului.

— Publicul însemnează lumea, i-a răspuns Becuccio, și lumea nu importă fiindcă bunul gust se găsește la puțini. Atunci cine hotărăște ?

— Hotărăște cel mai șmecher, a răspuns Febo.

Becuccio a spus că știa foarte bine, dar că tocmai asta era prost.

A fost ultima dată cînd am vorbit cu el. A mai rămas puțin după ce a plecat Febo și m-a întrebat dacă plecam la Roma. I-am spus că dacă trecea prin Roma să-mi dea un semn de viață. Nu mi-a cerut adresa de la Roma. A zîmbit, mi-a întins mîna (nu mai purta brățara) și a plecat.

Am stat singură toată ziua; m-am plimbat prin locurile copilăriei din *via della Basilica*. Acum piațeta, porțile, cîrciumile mă speriau mai puțin. *Porta Palazzo* se chema acum *Piazza della Repubblica*. Pe străduțele goale, în curți, am văzut fete care se jucau. Spre seară a început să picure, o ploaie curată care mirosea a iarbă, și am ajuns pînă în piața *Statuto*, pe sub porticuri. Era un cinematograf. Am intrat în el.

Madame a sosit noaptea cu automobilul, cu soțul și toți ceilalți. Întotdeauna fac așa. M-au trezit cu telefonul, eu credeam că era Morelli, au dat hotelul cu susu-n jos, a trebuit să mă îmbrac din nou, să beau o cafea cu ei, să ascult povestea unei furtuni în Apenini. Cînd m-am băgat din nou în pat era ziua; eram mulțumită pentru că acum nu mai trebuia să conduc eu.

Ștînd așa în același hotel cu ei, cu un etaj doar între noi, n-am mai avut o clipă de liniște. La masă, în *via Po*, în automobil eram întotdeauna cu cîte cineva. Mobilierul n-a displicut patroanei; n-a găsit să spună altceva decît că scara nu avea preșuri și, la un moment dat, a vorbit despre mutarea magazinului în *via Roma*. Apoi a plecat la Paris cu doi desenatori și mi-a lăsat vorbă mie și soțului ei să pregătim deschiderea pentru Paște. Mi-am petrecut zilele dînd telefoane și vîzînd manechine, studiînd programe și făcînd pe secretara și pe stăpîna casei.

A apărut din nou Morelli, au apărut tot felul de doamne care cereau prețuri convenabile, favoruri, slujbe pentru fine de-ale lor, pentru cunoștințe. La o recepție, la hotel, le-am revăzut pe Momina și pe Mariella.

Apoi *Madame* s-a întors de la Paris cu niște modele și cu Febo. Blestematul ăsta se dusesese de capul lui după ea, o fascinase, o convinsese să alcătuiască o trupă de revistă care să prezinte modelele. Au început să-și facă apariția la hotel și în *via* Po muzicieni și impresari ; mi se părea că nu mai sîntem la Torino ; bine că era de ajuns să se pună la cale o treabă ca a doua zi să se plănuiască cu totul altceva, și atunci am lăsat baltă totul și mi-am petrecut zilele în atelier.

Intr-o zi mi-am zis : „Ce-o fi cu Rosetta ?” și am telefonat Mominei.

— Vin la tine, mi-a răspuns, nu știu ce să-ți spun. Proasta aia iar s-a omorît.

Am așteptat cu sufletul la gură mașina verde. Cînd am văzut-o lîngă trotuar, am ieșit din magazin și Momina a trîntit portiera, a traversat porticul și mi-a spus :

— Ce grabă !

Era elegantă. Purta pe cap un basc cu pană. A urcat cu mine într-un salonaș.

— Lipsește de acasă de ieri. Am căutat-o acum o jumătate de oră la telefon și slujnica mi-a spus că e plecată în excursie cu mine.

Nu era nici o îndoială. Nici Mariella, nici Nene nu o văzuseră. Momina nu avea curaj să-i telefoneze mamei.

— Mai speram să fi fost cu tine, a bîlbîit ea, strîmbîndu-se.

I-am spus că ea era vinovată, că și dacă Rosetta nu se omora, tot ea era vinovată. Nici nu știu ce i-am mai spus. Mi se părea că am dreptate și că mă pot răzbuna. Am obrăznicit-o de parcă ar fi fost sora mea. Ea privea în jos la covor, și nu încerca să se apere.

— Mă plictisește că toți cred că eu am împins-o.

I-am telefonat mamei. Nu era acasă. Atunci ne-am apucat să cutreierăm cu mașina pe la magazinele și bisericile unde s-ar fi putut duce. Ne-am întors la vilă de unde doream să telefonăm tatălui. Dar n-a mai fost nevoie. În timp ce coboram din mașină am văzut-o pe mamă, greoaie și mohorită, pe sub copacii micului bulevard.

Toată ziua aceea, în tovărășia celor doi bătrâni care plîngeau în hohote, am dat telefoane, am așteptat, am alergat la poartă.

Mi se părea că fusesem surdă și oarbă, îmi reveneau în minte cuvintele, strîmbăturile, privirile Rosettei, și îmi dădeam seama că știusem, știusem întotdeauna ce-o să se întîmple, și că nu mișcasem un deget. Dar pe urmă îmi spuneam : „Putea cineva s-o împiedice ?“ și adăugam : „Măcar să se fi dus undevă cum te-ai dus tu cu Becuccio“ și iar îmi veneau în minte strîmbăturile ei, cuvintele, privirile.

Apoi a început să vină lume. Toți spuneau : „Au s-o găsească. E chestie de timp.“

A venit Mariella, a venit maică-sa ; cunoscuți și rude ; a venit cineva de la chestură. În salonul spațios, sub marele candelabru, părea că se ține o recepție, și toți se întrebau cum se poate oare ca cineva care are atîta nevoie de viață, ca Ro-

setta, să vrea să moară. Cineva a spus că sinuciderea ar trebui interzisă prin lege.

Momina vorbea cu toată lumea, tăios și curtenitor totodată. S-a găsit chiar și una care să-mi vorbească despre munca mea, interesându-se când se deschide magazinul. Alții, prin colțuri, au început să-și dea cu părerea despre povestea Rosettei.

Nu mai puteam rezista. Și *Madame* mă aștepta.

Toată seara mi-au stăruit în minte ochii pierduți ai mamei, figura prostită și sălbatică a tatălui, și nu mă puteam reține să nu mă gândesc că semăna cu Rosetta. Momina, care trebuia să-mi telefoneze, n-a dat nici un semn de viață. Eram într-o discuție cu desenatorii și cu Febo. M-am ridicat și m-am dus la telefon.

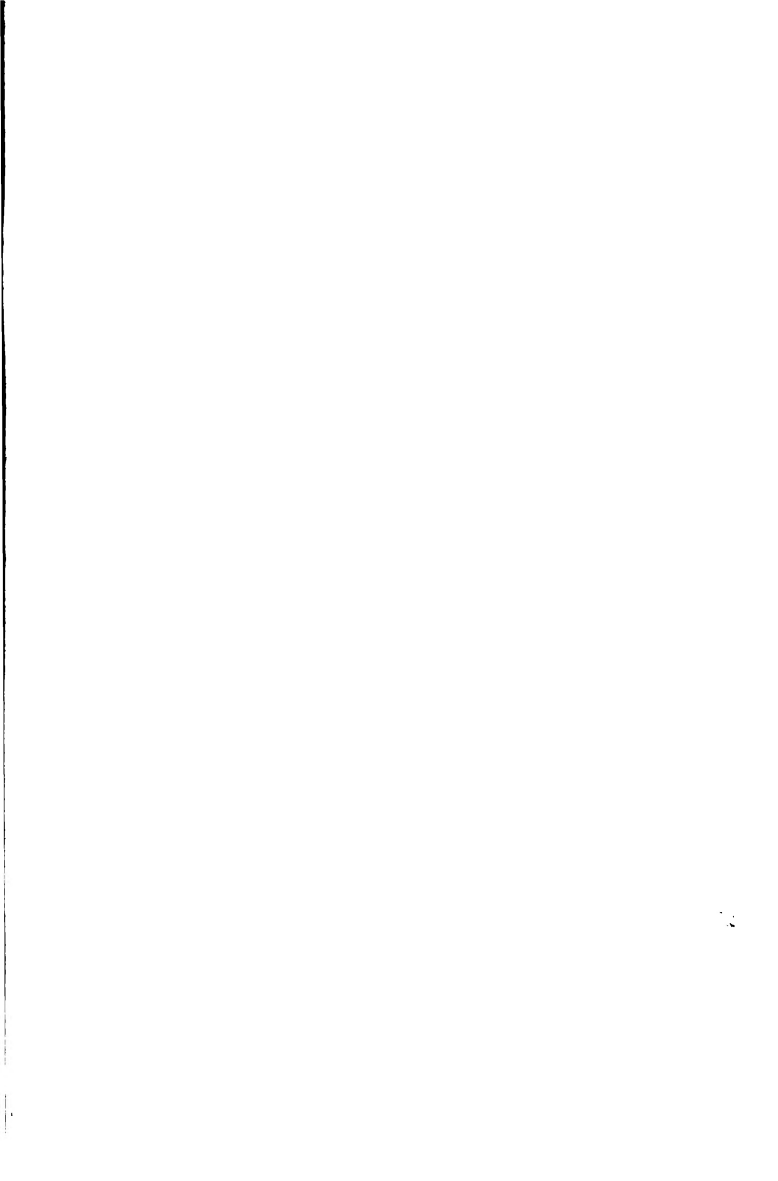
Slujnica mi-a spus plângând că domnișoara fusese găsită. Moartă. Într-o cameră de închiriat în *via* Napione. Pe urmă a venit la telefon Mariella. Mi-a spus cu voce gîtuită că nu era nici o îndoială. Momina se dusese împreună cu alții s-o recunoască. Ea nu, nu putea, ar fi înnebunit. O aduceau acasă. Se otrăvise din nou.

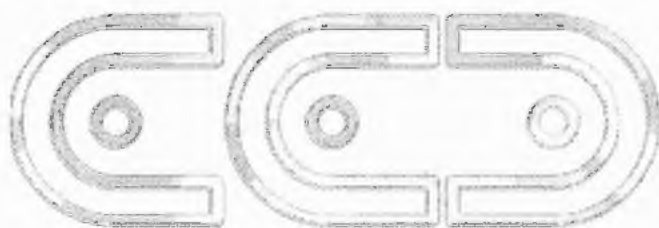
La miezul nopții am aflat restul. Momina a trecut pe la hotel cu automobilul și mi-a spus că Rosetta era acum acasă, întinsă pe pat. Nici nu părea moartă. Doar buzele i se umflaseră puțin, ca și cum ar fi fost îmbufnată. Ciudățenia era că-i venise ideea să închirieze un atelier de pictor, în care adusesese un fotoliu — nimic altceva — și că murise așa, în fața ferestrei care dădea spre Superga. O dăduse de gol o pisică : era în cameră cu ea și, a doua zi, mieunase și zgîriase la ușă pînă-i deschiseseră.

Redactor responsabil : ELENA MURGU
Tehnoredactor : ION TUDOR

*Dat la cules 13.08.1966. Bun de tipar 11.11.1966.
Apărut 1966. Tiraj 60.160 ex. broșate. Hârtie tipar
înalt B de 63 g/m². Format 700×920/32. Coli ed.
15,87. Coli tipar 11,5. A. nr. 10715/1966. C.Z. pentru
bibliotecile mari 85. C.Z. pentru bibliotecile
mici 85—32=R.*

Tiparul executat sub comandă nr. 60.519 la Com-
binatul Poligrafic „Casa Scintei” Piața Scin-
teii nr. 1, București — Republica Socialistă
România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

